श्री फार्बस गुजराती सभा ग्रंथमाळा

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં

હસ્તલિખિત પુસ્તકોની

સવિસ્તર નામાવલી

તૈયાર કરનાર

રા. રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની બી. એ.

પ્રકાશક

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા-મુંબઈ.

સંવત્ ૧૯૭૮ સને ૧૯૨૩

પ્રકટકર્તા
ફાર્બસ ગુજરાતી સભાની વતી
માનદ મંત્રી
રા. રા. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી
બી એ એલ એલ બી હાઇ કોર્ટ પ્લીડર,
મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ નં૦ ૫, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબઈ

'ગુજરાતી' પ્રિંટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇએ છાપ્યું
સાસુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રસ્તાવના

સ્વ એલેક્ઝાન્ડર કિન્લોક ફાર્બસ, જેમના ચિરસ્મરણીય સ્મારક રૂપે મુબાઇમા શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા સન ૧૮૬૫ મા સ્થપાઈ છે, તેઓ સન ૧૮૪૬ ના નવેમ્બર માસમા અમદાવાદમા આસિસ્ટન્ટ જડજ થયા, તે સમયથી ગુજરાતના ઇતિહાસના તેમ જ તેના સાધનોના સશોધનનો નવાવતાર થયો, એમ નિ સશય કહી શકાશે તેમણે પ્રથમ તો રા ભોગીલાલ પ્રા માસ્તર પાસે અને તે પછીથી સન ૧૮૪૮ ના નવેમ્બરથી કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ પાસે ગુજરાતી ભાષાનો વિશેષ અભ્યાસ કરવા માડ્યો ધીરે ધીરે ગુજરાતનો પૂર્વ મહિમા જાણવામા આવતા તેમણે તન, મન અને ધનના સમર્પણથી પણ એક પાસથી હસ્તલિખિત ગ્રથોના શોધ અને સગ્રહ કરવા માડ્યા, અને બીજી પાસથી ખુણેખાચરે ભરાયેલા ભાટચારણાદિ કવિઓને ખોળી તેમની પાસેની વિવિધ માહિતીઓ ગુજરાતના ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને જનસમાજને લગતી રૂઢિ, રીવાજ વગેરેની હકીગત મેળવવા અને ઉતરાવી લેવા માડી તે જ દૃષ્ટિથી ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડનારા, તેમ જ ગુજરાતના રાજા આદિઓ હિન્દના જે અન્ય પ્રાતોમા આક્રમણ, રાજ્ય અમલ, સગ્રામસહાય આદિથી જાણીતા થયા હોય તે પ્રાતોના તદ્વિષયક ઇતિહાસના હસ્તલિખિત પ્રાચીન ગ્રથો, શ્રમ અને દ્રવ્યના ભોગે મળે ત્યા સુધી ખરીદી લેતા અને જ્યા ન બનતુ ત્યા લહીઆઓને રોકી ઉતરાવી લેતા તેમણે પૃથુરાજ રાસો ઠઠ બુદી કોટાથી અમલદારી લાગવગથી અને રૂા ૧૧૦ ના ખર્ચથી અર્ધો ઉતરાવી મગાવ્યો હતો, સાણદના ભાટો પાસેથી એક પ્રતિ મહામહેનતે મેળવી હતી દ્વયાશ્રય પાટણના ભડારમાથી ઉતરાવી લીધો હતો વળી દફતરદારો, કાર ભારીઓ વગેરે દ્વારા મહીકાઠા, રેવા કાઠા, ઈડર, દાતા, કાઠીયાવાડ આદિના રાજ્યો સબધી વિવિધ હકીગતો, વૃત્તાતો અને તવારીખો પણ ખાસ માણસો રાખીને મેળવી સગ્રહી હતી વળી ગુજરાતના રાજાઓ આદિના તેમ જ ગુજરાતના ઇતિહાસને પ્રકાશ પાડનારા દાનપત્રો, મદિરાદિના શિલાલેખો, પાળીઆઓ, સ્મશાનની દેવડીઓ, આદિનાં અક્ષરાતરો અને શક્ય હોય તેના રબીંગો પણ કરાવી લીધા હતા તે સર્વના પરિણામે પૃથુરાજરાસો, રત્નમાલા, પ્રબધચિંતામણિ, કુમારપાલરાસ, બાણીવિલાસ, કેસરરાસ, હમીરપ્રબધ, જગદેવપરમારનો પ્યાવ, દશરાબનાવ, રાઠોડવશાવલિ, નેપાલરાજવશા વલિ, ગોહિલતવારીખ, મહારાષ્ટ્રી, શિવાજીના સમયથી પેશ્વાઈ અમલ પર્યંતની બખ્ખર, વિગેરે અલકારરૂપ અમૂલ્ય ગ્રથો અને અનેક મહત્વના અપ્રસિદ્ધ શિલાલેખો અને દાન પત્રો પ્રતિબિબિત કરાવી લીધા હતા તેમણે આમ કેવળ ઇતિહાસના જ નહીં, પણ ગુજરાતમા તે કાળે વિદ્યાજ્ઞાન માટે પ્રચલિત હિન્દી ગ્રથો, ભાષાભૂષણ, રાજ્યનીતિ, બરદ શૃગાર, ભાષા વ્યાકરણ, છદશૃગાર આદિ અનેક ગ્રન્થો પણ ઉતરાવ્યા હતા. ઉપરાત કેટલાક ભાટોને કઠે રહેલી ઐતિહાસિક માહિતીઓ પણ પત્રારૂઢ કરાવી લીધી હતી તેમ બીજી

પાસ કવિ દલપતરામને પોતાની પાસે રાખી તેમણે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં ઉપયોગી સંસ્કૃત, હિન્દી અને ગુજરાતી ગ્રન્થોના નિષ્કર્ષ કઢાવ્યા અને સાથે સાથે ગુજરાતના જનસમાજના રીતિરીવાજો, જ્ઞાતિબંધારણો, લોકવ્યવહારો આદિ વિવિધ રસિક માહિતીઓનાં તારણ પણ કરાવ્યાં. એ સઘળો સંગ્રહ શ્રીમાન્ ફાર્બસ સાહેબના અવસાન પછી શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાએ ખરીદી લીધો છે. તેમાંના ઘણુંખરાં સાધનો રાસમાળામાં વપરાયાં છે.

સ્વ. ફાર્બસ સાહેબના આ પ્રાચીન પુસ્તકોના સંગ્રહરૂપી મહત્વના અને ઉપયોગી કાર્યને ચિરંજીવ કરવાની શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાએ સન ૧૮૬૫ થી તેની સ્થાપનાના સમયથી જ તેને મૂળ હેતુરૂપ ઠરાવેલું છે, અને તે અર્થે સભા તે પછીથી પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકો યત્રતત્રથી પ્રાપ્ત થતાં ખરીદતી રહી છે એટલું જ નહીં પણ કેટલીક વખત સંશોધકોને વેતન અને પ્રવાસખર્ચ વર્ષ બે વર્ષ પર્યંત આપીને પણ પુસ્તકો તેમની દ્વારા ખરીદ્યાં છે. એ કાર્ય હજીએ ચાલુ છે. અત્યાર સુધીમાં સભાએ એવાં પુસ્તકો કુલ ૨૬૨ સંગ્રહ્યાં છે, અને તેમાંના પ્રત્યેકમાં ઘણીખરી વિશેષ ગ્રન્થસંખ્યા છે.

આમ એક પાસ હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ વધવા માંડ્યો, એટલે સભાની પ્રવૃત્તિના મૂળ હેતુને અનુસરીને તેમાંના ગ્રન્થોને પ્રકાશમાં આણવાનો પ્રબન્ધ સુકરતાથી વિચારી શકાય તે માટે બીજી પાસ તે ગ્રન્થોનાં વિષય વિશિષ્ટતા લેખક પરિચય આદિ ઉપયોગી તત્વોનાં સંક્ષિપ્ત તારણો આપનારી એક સવિસ્તર નામાવલિ તૈયાર કરાવવાનો વિચાર શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના વ્યવસ્થાપક મંડળે તા૦ ૩-૧૦-૧૬ ને રોજ કર્યો. અને તે કાર્ય માટે મારી નિયોજના તા૦ ૪-૧૦-૧૭ રોજથી થઈ. મેં શરૂઆતમાં મુખ્યત્વે ગુજરાતી સાહિત્ય સંબન્ધી હસ્તલિખિત પુસ્તકોની સવિસ્તર નામાવલિ કરવાનું કામ હાથમાં લીધું. પરંતુ તે કાર્ય કેટલુંક થતાં તેની પ્રસિદ્ધિનો પ્રબન્ધ સત્વર કરવાનું ઠરતાં તેનું સ્વરૂપ અને યોજના ચોક્કસ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી યોગ્ય સૂચનાઓ ગુજરાતના તદ્વિષયક જ્ઞાતાઓ પાસેથી મેળવવાને નમુનાનાં 'પ્રુફ' કઢાવી દશેક વિદ્વાનોને તા૦ ૧૪-૭-૧૯૧૯ ને રોજ મોકલ્યાં અને તે સર્વ તરફથી યથાસમય સૂચનાઓ મળતાં તેના તેમ જ અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયલી હસ્તલિખિત પુસ્તકોની નામાવલિઓનાં ધોરણે એક ધોરણ નક્કી કરવામાં આવ્યું અને તેને આધારે પ્રસ્તુત સવિસ્તર નામાવલિ તૈયાર કરી પ્રકટ કરેલી છે–તેના આ પ્રથમ ભાગમાં ૫૦ પુસ્તકો–જે મુખ્યત્વે સ્વ. ફાર્બસનો અંગત સંગ્રહ છે, તેનો સમાવેશ કરેલો છે.

પ્રસ્તુત નામાવલિ રચવામાં ગ્રહણ કરેલા ધોરણ વિષે વિવેચન કરવું એ અત્ર અનુચિત છે. માત્ર એટલો ખુલાસો કરવો જરૂરી છે કે જે મહત્વનાં લાગેલાં અવતરણો મૂળ ગ્રન્થમાંથી ઉતાર્યાં છે તે કેવળ પ્રતિબિંબ હોઇને તેમાં શુદ્ધિ આદિની દૃષ્ટિથી કશો ફેરફાર કર્યો નથી. તેમ બીજું એ જણાવવાનું કે કેટલાંક અવતરણો અને સંક્ષેપો માત્ર વાનગી રૂપે આપેલાં છે અને વિસ્તારભયથી ટૂંકવેલાં છે. એટલે સવિસ્તર માહિતી મેળવવાની ઉત્સુકતા ધરાવનારે તે તે મૂળ ગ્રન્થો જાતે જોઇ લેવા, એ વિશેષે યોગ્ય થઈ પડશે, તેમ રૂચિભેદને અંગે પણ કદાચ, નહીં તારવાયેલી વિશેષ માહિતી કે વાનગી

પણ સ્વય અવલોકનથી મળી જાય ત્રીજું એ કે કેટલાક વિષય કે અન્ય સબધી જે કાઈ જાણવાજેગ માહિતી બીજા સાધનો દ્વારા આ લેખકના જાણ્યામા આવી છે તે પ્રસ્તુત નામાવલિમા ટાકી છે પણ કદાચિત તેમા કાઈ સ્ખલન થયું હોય કે વિશેષ જાણવાજેગ બાબતો મર્યાદિત સાધનો અને શક્તિને અગે આપવી રહી ગઈ હોય તે પણ સભવિત છે ટૂકમા આપેલી હકીગત પરિપૂર્ણ છે એમ કહેવાનો દાવો કરવાનો નથી

પ્રસ્તુત નામાવલિ તૈયાર કરવામા અને તેને મુદ્રણકાર્યમાથી પાર પાડવામા હરેક રીતની સહાનુભૂતિ સ્વ સા શ્રીયુત તનસુખરામ મ ત્રિપાઠી તરફથી મળી છે તેમના વિશાળ જ્ઞાન, ગ્રન્થપરિચય, સશોધનશક્તિ આદિનો હરેક રીતનો લાભ પ્રસ્તુત નામાવલિની રચના અને પ્રસિદ્ધિમા લીધેલો છે તેમ સા શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીએ પણ વખતોવખત આ કાર્ય ઉપર દેખરેખ રાખીને ઘટતી સલાહ અને સહાયતા આપેલી છે તે બન્નેનો અત્રે આભાર માનવો ઉચિત છે

આ કાર્ય સફલ થયું છે કે અફલ, ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થયુ છે કે અન્યથા, તે તો સમય જતે જણાય ત્યારે ખરૂ પણ હાલ તો તદ્વિષયક જ્ઞાતાઓને એટલી જ વિનતિ કે તે સબધમા ઉપયુક્ત સૂચનાઓનો સવેળા ગુર્જર વિદ્વાનો તરફથી મળશે તો તેનો પ્રસ્તુત નામાવલિનો બીજો ભાગ જે તૈયાર થયો છે તેની પ્રસિદ્ધિમા યથાયોગ્ય ઉપયોગ થઈ શકશે

તા૦ ૨૦-૨-૨૩
મુબાઈ

અબાલાલ બુલાખીરામ જાની

સાંકેતિક શબ્દો

हिंदी=हिन्दी	र. सं=रचननो संवत	र. पं=रचनार पंडित
ऐ=ऐतिहासिक	र. श=रचननो शक	सं=संस्कृत
का=काव्य.	लि.=लिपिकृत	म=मराठी
प=पद्य	पृ.=पृष्ठ	गु=गुजराती
लो=लोकगीत	ग=गद्य	सा.=साहित्य
वृ=वृत्तान्त	वा=वार्ता	ह.=हस्तागत

श्रीफार्बस-गुजराती-सभानां हस्तलिखित पुस्तकोनी सविस्तर नामावलि.

अं. १क पृथ्वीराजरास—हिन्दी पे का—चदवरदायी—(र स) पृ. १–५८
आरभ—ए र्द० श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ दसमकथा प्रबधः प्रारभ्यते

अथ सादृ(द)क छद—

सौ ब्रह्म सौई इन्द्र ईति भजन ईपाल ईय हरि-
प्पिठै निह कमठ साईर उर ज(ठ)राम्रि वारीवर।
सौ भान विधु भाति नेत्रकमल धाहौ गिर गरभित।
जधा अष्टकुलाचल नगभ्रित जै जै हरीरूपय ॥ १ ॥

अरिल—

मछ कछ वाराह प्रनम्मिय ॥ नारसिंघ वामन प्रु(फ)सुरम्मिय ॥
सुत दसरथ हलध्धरम्मीय ॥ बुधनि कलक नमौ दह नम्मिय ॥

छद विराज—

फरै मछरूप। सुरै नार नुप ॥ वधै सप धुप। वरै वेद भुप ॥
नमौ मछरूप। धरा पिठ तिठ ॥ कण जौगरिठ। जले धार दिठ ॥
नमौ ते कमठ। सुबदै वराह ॥ रदमै इलाह। हयग्रीव गृह्य ॥
उपम्मा तिचाह। ससीसैपराह ॥ हरिणाख्य दाह। नमौ ते वराह ॥

अत—

राम किमन कित्तय सरस। कहत लगै बहु वार।
तुछ श्रावक कविचदकी। सीर चहुवाना भार।
सिर चहुवाना भार। रामलीला छिन गाइय।
सनक सुनद-सुनत कही सुक देव न जाइय।
वाल्मीकरिवि(रिपि)राज। विसनदीया ईन धारीय।
कौटि जनम सभवै। तोय हरिनाम अपारीय।

मानुप मंद मति गंदनन । पुत्रभार चहुंवांन सीर ।
जं कह्यौ अलपमति सुलय करि । सुहर चित्त चित्यौं सूचिर ॥ ११७ ॥

इति श्रीकविचंदविरचिते । राजाश्रीपृथ्वीराजरासके ॥
श्रीदसावतार वरननं ॥ नाम प्रस्ताव संपुरणं ॥

વિષયાદિ-મંગળાચરણ-વિષ્ણુના દશ અવતારનું વર્ણન છે.

વિશેષ-પ્રતિ સંબંધમાં જુઓ નં ૧ ગ

अं. १ ख. पृथ्वीराज रासो–चंदवरदायी पृ. ૬-૧૩૮

आरंभ—अथ इछिन विवाह समयौ लीख्यते ॥

दुहा–कहै सुकी सुक संभरौ निद न आवै मौहि ॥
रयनिरवय त्रिय चंद करी कथ इक पुछौं तौंहि ॥ १ ॥
सुकीसरिस सूक उचर्यौं धर्यौं नारि सूरन चित्त ॥
सयन संजोगिय संभरौ मन मैं मंडै हित ॥ २ ॥

× × × ×

अन्त—

दौहा–काम कला त्रुठे नृपति । सुग्रीह पठारी द्वार ॥
तिन आवाश दाशी सघन । अहनिसि दहि रपवार ॥ २३ ॥

इति श्रीकविचंदविरचिते पृथिराजराशके करनाटी पात्र आगमन
नाम प्रस्तावः संपूर्णं ।

વિષયાદિ–પ્રસ્તુત પુસ્તકની અનુક્રમણિકામાં નીચેના પ્રસ્તાવો લખ્યાનું જણાવેલું છેઃ–
ઇછની વિવાહ-પત્ર ૨૬; મુગલ ગ્રહ-પત્ર ૬; દાહીમા વિવાહ-પત્ર ૪; આખેટકનું-પત્ર ૧; કાન્હપરતાપ યુદ્ધ-પત્ર ૧૪; આખેટકે સિંચેન સહ લંગરિરય આયુદ્ધ-પત્ર ૧૪; માધાભાટવાક્યેન સાહી આગમન-પત્ર ૩૩; સમરશી યુદ્ધ-પત્ર ૬૮; સસીવ્રતા વિવાહ-પત્ર ૮૫; દેવગીરી યુદ્ધસમય-પત્ર ૧૩; રેવાતટે પાતીસાહગ્રહન-મોક્ષ પત્ર ૧૬; અનગપાળ દિલ્હી આગમન સાહબદીન સુલતાન ગ્રહન-પત્ર ૨૦; ઘઘરની લડાય-પત્ર ૧૨; કરનાટી પાત્ર આગમન-પત્ર ૬.

વિશેષઃ—૧ આમાંના દરેક પ્રસ્તાવનો આરંભ રીતસર સ્તુતિવચનથી કરેલો છે. તેમ પ્રત્યેકનો ઉપસંહાર પણ રીતસર છે.

૨. પ્રતિ સંબંધમાં જુઓ નં ૧ ઘ.

अं. १ ग. पृथ्वीराज रासो-चद वरदायी- पृ १-१२३

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ क(कु)त्ररपनपृथराज कौ लिख्यते ॥

छद पद्धरी—

द्विज कहै कप चहुआन राय ॥ द्विजनीय श्रवन निज दै सुनाय ॥
जिम अनगराज दिय दिल्लिदान ॥ वपतैंत वली कुल कमल भान ॥

× × × ×

अथ चुतुर्म्रसित(चतुर्विंशति)असतीना लक्षणानि ॥

द्वारदेस सापनी ॥ १ ॥ पश्चात विलोकिनी ॥ २ ॥ पुश्चली सिंगिनी ॥ ३ ॥ भोगिनी ॥ ४ ॥ गोष्टिप्रिया ॥ ५ ॥ राजसमार्गासिता ॥ ६ ॥ पतिद्वेपिनी ॥ ७ ॥ अन्यपतिहिता ॥ ८ ॥ हीनागस्य पतिश्रीना रता ॥ ९ ॥ वृद्धाभार्या पतिरता ॥ १० ॥ देवराति ॥ ११ ॥ विनोदकारिनी ॥ १२ ॥ भोगार्थिनी ॥ १३ ॥ अतिमानिनी ॥ १४ ॥ क्रितमलजान्युता ॥ परिप्रीति रता ॥ १५ ॥ सततहास्या ॥ १७ ॥ प्रोषितपतिकापतिरता ॥ १८ ॥ लोभान्युत(न्विता ?)॥ १९ ॥ बहुभाषिणी ॥ २० ॥ क्रीडाप्रिया ॥ २१ ॥

इति चातुर्वंशति कुसतीना लक्षणा ॥

इति श्रीकविचंदविरचिते प्रिथ्वीराजरासे कुवरपनसमय समाप्त ॥

अन्त—

कवित्त ॥ वसि किनौ सुरतान वग जिम भ्रमै डौरि करि ॥
ज्यौ भावी वसि लौई। वचन उद्यौत वालसूर ॥
ज्यौं वसि जीवन मत। प्रात वसि जैम ग्रम गुर ॥
ज्यौ वसिना(द) कुरग। वास वसि जैम मधुकर ॥
महिलासु सुकी भ्रन वसि भय। महिलो महिल सुमति वस ॥
एकग एक अदर महल। रहौ साह सूरतान रस ॥ १७ ॥

दोहा-प(पी?) प्रमपरै व जिम। सून मनौहर मिष्ट ॥
सुनत कथा समूल यह। आनन्यि मन इष्ट ॥ १७ ॥

इति श्रीकविचद ॥ विरचिनै प्रथीराज रास पै चित्र रैषा पात्र उत्पति नाम प्रस्ताव ॥ सपूर्ण ॥

વિષયાદિ—આ પુસ્તકની અનુક્રમણિકામાં નીચેના ૯ પ્રસ્તાવ લખ્યાનું જણાવેલું છેઃ-

પૃથ્વીરાજકો કુંવરપન-પત્ર ૧૯; અનંગપાલ રાજાએ પૃથ્વીરાજને દિલ્હી આપી તે-પત્ર ૧૩; ભૂમિ સ્વપ્ન-પત્ર ૧૦; આખેટકે વીર વરદાન-પત્ર ૨૨; પરિહારના દુરરાયનો પરાજય-પત્ર ૨૩; હુશેન કથા-પત્ર ૨૫; આખેટક મધ્યે જંગુક સમર પ્રસ્તાવ-પત્ર ૬; ચિત્રરેખા પાત્ર ઉત્પત્તિ-પત્ર ૫.

વિશેષ—પ્રતિ સંબંધમાં જુઓ નં ૧ ગ.

अं. १ घ. पृथ्वीराज रासो-चंदवरदायी- पृ. १-२८१

आरंभः-॥ई०॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

कवित्त ॥ महल भयौ नृप प्रात । आय सामंत सूद भर ।
ठट्टा दिशि उच्चरिय । गवन चावंड राइवर ॥
वभन वास सुराज । कोइ मुकलि इह काजं ।
चावदिशि अरि नन्ह । सिस कढे नह आज्ञं ॥
कयमास वुलिमं । त्रीतहां मंत्र लाज जिहि राजभर ।
आय पेठो सूढिग । मनहुं देवरजि इंद्रदर ॥ १ ॥

अन्त—

दोहा-पुजाहरि घन हितकरी धुपदीप सव राज ॥
चंद भट वोल्यो तव ॥ चाल्यो सुग्रीह फिरि आज ॥ ५७ ॥

इति श्रीक(वि)चंदविरंचते श्री प्रथ्वीराजा रासाके ॥ सोफिजंगम कथा नाम प्रस्ताव लिप्यते ॥ श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ॥

વિષયાદિઃ—પ્રસ્તુત પુસ્તકની અનુક્રમણિકામાં નીચેના ૨૨ પ્રસ્તાવ લખ્યાનું જણાવેલું છેઃ-

પીપા પઢીહાર દસ્તેન સુરતાંન ગ્રહણ મોક્ષ-પત્ર ૨૭; કરહેડારા વર સમસ્ત ચાલુક ચહુઆણ યુદ્ધ-પત્ર ૧૬; ઇંદ્રાવતી વિવાહ-પત્ર ૧૧; પરમાર જેતરાઉ પાતીસા ગ્રહણ-પત્ર ૧૦; રાજવાણી ગ્રહણી કંગુરાઅવીજય-પત્ર ૭; હંસાવતી વિવાહ-પત્ર ૩૩; તઉવર પહાર સુરતાન ગ્રહણ મોક્ષ-પત્ર ૧૬; ચંદ્રગહણ સમય-પત્ર ૭; ભીમયુધ્યે સોમેશ્વરવધ-પત્ર ૨૧; પજુન કછવાહા છોગા ભીમ યુદ્ધ-પત્ર ૨; ભોલા-ભીમ વધ-પત્ર ૨૪; સંજોગીની પૂર્વજન્મ કથા-પત્ર ૨૬; સંજોગીતા વીનય મંગલ પઠન-પત્ર ૧૬; સુક વર્ણન પ્રસ્તાવ-પત્ર ૧૫; પજુન મહુબા યુદ્ધ-પત્ર ૪; રાઅ પજુન પાતસા ગ્રહણ-પત્ર ૮; સમરસી સામંત કે પરધાન પરસ્પર વાર્તા તથા પંગ-

સુમત યુદ્ધ-પત્ર ૨૬, સમરસી જોગ વારતા જયચંદ સમરસી જુધ-પત્ર ૧૪, હસી પ્રથમ યુદ્ધ-પત્ર ૨૦, હસી દ્વિતીય યુદ્ધ-પત્ર ૨૯; કૈમાસ વધ-પત્ર ૩૫, સૌરી જગમ કથા-પત્ર ૧૨

વિશેષ—૧ ન ૧-क-ख-ग-घ-એ સઘળી પ્રતિઓ બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે દરેક પાના ઉપર ૬-૭ લીટીઓ છે વચ્ચે વચ્ચે લહીયાએ પોતાના લખાણમા અશુદ્ધિ જણાતા કેટલેક સ્થળે હરતાલથી અક્ષરો ભુસ્યા છે તો કેટલેક સ્થળે એક અક્ષર ઉપર બીજો અક્ષર લખ્યો છે અને કેટલેક સ્થળે શબ્દો કાકપદથી પણ ઉમેરેલા છે દરેક પ્રસ્તાવના નિરનિરાળા પત્રક છે દરેક પુસ્તકની ઉપર આપેલી અનુક્રમણિકા પણ તે તે પુસ્તકના આરભમાં પત્રાક સાથે લખેલી છે

૨ ગ્રન્થકારે રાસાનો રચનસવત આપ્યો નથી તેમ લેખકે તેનો લિપિસવત પણ આપેલો નથી

૩ જણ્યા પ્રમાણે આ પુસ્તક એક સ્થળે આખુ મળવુ દુર્લભ હોવાથી ઓન ામ ફાર્બસ સાહેબે સાણદ, બિજાપુર આદિ ઠેકાણેથી તથા રેસીડન્ટ દ્વારા બુન્દીકોટાની પ્રતિ મગાવી ઉતરાવ્યુ હતુ તેઓને તે સબધમા આશરે રૂ ૧૨૦ ટપાલ ખર્ચના થયા હતા

૪ આ સમગ્ર ગ્રન્થ કવિ ચદે જ રચેલો છે કે બીજાઓએ, તે સબધમા પુષ્કળ વાદવિવાદ છે સામા ય રીતે તે પૃથ્વીરાજના સમયમા ચદ બારોટે રચ્યો મનાય છે પણ તે વાદનો વિષય છે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આનું કઈક મહત્વ છે

૫ આ સમસ્ત પદ્યગ્રન્થ તેના ગદ્ય સારાશ જોડે નાગરીપ્રચારિણી સભા કાશી તરફથી છપાયો છે તેના ૩૧૦૦ પૃષ્ઠ છે અને સમસ્તનું મૂલ્ય પોસ્ટેજ સાથે રૂા ૨૨ પડે છે

अ १ ङ पृथ्वीराज रासो-हिन्दी पे का-चदवरदायी-पृ १-१७
आरंभ—यागरनदिलिरवर्णन ॥ पत्र १० ॥

श्रीगणेशाय नम ॥

दोहा—साप साप भट भापा पट । दरस समवरपुर इद ।
तपे सूर सामतपति । दिलीपचद कविचद ॥ १ ॥

× × × ×

अन्त—

दोहा—भार भ्रमर मजरि नमिग । तुहित्त जानि उडि पपि ।
फटु अतर राजनसु नहि । चौलि वयन दिपि अपि ॥ १३९२ ॥
रस छुटत घुटत मयन । नन डुलि मजरि याह ।
भार भगत कथह सूनि । अलियल मजरियाह ॥ १३९३ ॥

गाथा-अपं आरुहि भ्रंग । मम डरई मुध दिपिडी नंगि ।
पतलि अपगधारा । हयगय कुंभथलं हनंई ॥ १३९४ ॥
जंकै हरितन छिनंतं । गजमत जुथंयं दलंई ।
नवरमनि रमि राजं इकयल पलं जमं सुपाई ॥ १३९५ ॥

दोहा-अलि अलि थईकत मिलिय । रस सरवर संजोग ।
ते कवि चंद निप्पव रस रस । पऊ प्रगटित रसभोग ॥ १९६ ॥

इति श्री कविचंदविरचिते राजा पृथ्वीराज रास कैकन वन्न प्रठनं
गमनं संजोगिता व्रतं ग्यापूरन राजा जयचंदद्लचुरन
पराक्रमवर(न) न दिल्ली आगमन नांम प्रस्ताव संपूरण ॥

વિષયાદિ-પ્રસ્તુત પુસ્તકની અનુક્રમણિકામાં નીચેના પ્રસ્તાવ વર્ણવ્યાનું જણાવેલું છેઃ-

આગવન દીલ્લી વર્ણન-પત્ર ૧૦; આલુક રાવવધ-પત્ર ૨૮; પંગરાજ્ય વિધવંશન-પત્ર ૪; સંયુકતાના નીમતું આચરણ-પત્ર ૧૨; હોલિકા પર્વ તથા દીપ માલિકા-પત્ર ૧૪; આનુક કુરંભ યુદ્ધ-પત્ર ૫; પદ્માવતીપાણિગ્રહણ-પત્ર ૮; મદુઆકો સમય-પત્ર ૫૬; કનવજ ખંડ-પત્ર ૧૮૪.

વિશેષ-૧. આમાંનો છેલ્લો ખંડ કનવજનો શરૂઆતથી પ્રસ્તુત પ્રતિમાં લખેલો નથી. તે સંબંધમાં આવી આરંભમાં નોંધ લખેલી છે-"કનવજ ખંડકા સાણંદને ચોપડેથી લખેલી બુકમાં અધુરો પ્રસ્તાવ છે. પત્ર ૧૮૪" આથી પ્રસ્તુત પ્રતિમાં આ ખંડ ૫૭૧ મા શ્લોકથી લખેલો છે. આ પુસ્તક સાણંદની પ્રતિ ઉપરથી લખાયલું છે.

૨. પ્રતિ અને તેની લિપિ વિષે જુઓ નં. ૧ ધ.

अं. १ च. पृथ्वीराज रासो-हिन्दी-पे. का.-चंदवरदायी-पृ. १-२९१

आरंभ-अथ शुकविलसित अंतःपुरस्वरूप निरूपण

पत्र-२२ तथा धीरपुंडीरवध पत्र-९७

(छंद-अरिल)-उतर पप आपाढ पवित्रं । आद्रा मंडल मंडि नपित्रं ॥
दान भोग फल इहि लविग तीय । विलपन्न राज करे नव नितीय ॥१॥

× ×

अन्त—

कवित्त—चिरंजीव हु औतान । हांम मनवंछित पुरिय ।
चिरंजीव हु औतान । दुप्य आपद भय चुरय ॥

चिरजीव हु सौं(श्रौ)तान । पुत्र परिवार सहै तौ ।
चिरजीव हु श्रौतान । दान कवियन जन देतौ ॥
हैं थाट पाट भडार भरि । आस तास सफली फलय ॥
धरि ध्यान जौग साधय जुगति जरा मृत्यु तिन ना कलय ॥१११॥

श्लोक—मगल भगवान विष्णु मगल गरुडध्वज ।
मगल पुडरीकाक्ष । मगलाय तनौ हरिं ॥ ११२ ॥

इति श्री कविचदविरचितै । राजाश्री प्रथीराजरासकै राजकुअर श्री
रियनसीह पट्टाभिष्यैक । दिलिपह वत्रधर गौरीधरा तिनै साहावत
पतकरन पश्चात् परस्य जुद्ध जुरत राजा श्रीद(र)यनसींह मरन
दिलि जोहर जरन राजा जैयचद श्री गगासरना नाम
प्रस्ताव सपुण ॥ ६९ ॥

વિષયાદિ—પ્રસ્તુત પુસ્તકની અનુક્રમણિકામા નીચેના પ્રસ્તાવ હોવાનું જણાવેલુ છે –

દરબારનુ વર્ણન–પત્ર ૨૨, ધીર પુડિર વધ–પત્ર ૮૭, આખેટકે ચમુઅવરશ્રીદત્ત શાપ–પત્ર ૨૪, સમરની દિલ્હીને સહાય–પત્ર ૩૫, બાણુ વધ–પત્ર ૭૭, રેત્નસીંહ પટ્ટાભિષેક તથા મરણ સમય–પત્ર ૩૬ આ પૃથ્વીરાજ રાસાનો અતિમ ભાગ છે

વિશેષ—૧ પ્રતિ અને તેની લિપિ વિષે જુઓ ન ૧ ધ

૨ આ પુસ્તકના કેટલાક પાના ચોટી ગયા છે, અને ઉખાડતા ખણ્ડો તરડાય છે પહેલા બે પ્રસ્તાવના પાનાના અક લખેલા નથી

अं. १ ड पृथ्वीराज रासो–हिन्दी पे का –चदवरदायी–१ १–११

आरंभ—

(રીતસરનો આરભ નથી, તેમ પહેલી તુક નથી, પણ 'પત્ર ૧' એમ લખેલુ છે)

सामत भोराद्र पराजय ॥

सैन सनल चतुरग ॥ विरवीरा रसतुग ॥
अति उत्तग अनभग ॥ जिलय पुंजै चल जग ॥
कलिकाल किंर्ति मिति इतिय ॥ पलयाति कृतयुग करन ॥
भोरान नरिंद भीमग वल ॥ उभै दीनत कै सरल ॥ ५ ॥

गाथा–तकै चालुकरायं ॥ त्रैलोकं चरनयं सरनं ॥
मुरप खंडजं बलयं ॥ सावलयं भीमयं राजं ॥ ७ ॥

× × ×

अन्त—

दोहा–जिति महुं वालियवर ढिलि आंनि सुपथ ॥
जंजं किति कला वटालि मिलै सिह जस कथ ॥ २५ ॥
गयौ साह पीर गजने वहु दलरिं नमे कटि ॥
उभै हारि अस पति लही डर अति सेस अवटि ॥ २६ ॥

इति श्रीकविचंदविरचिते पृथ्वीराजरासके महुवा साम प्रस्ताव संपूर्णं
श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

વિષયાદિ—પૃથ્વીરાજે મહોબાના રાજા ઉપર વિજય મેળવ્યો તે પ્રસંગ આમાં વર્ણવેલો છે.

વિશેષ—પ્રસ્તુત પ્રતિના પાના બીજા ઉપર લખેલું છે કે 'Phithiraj Ras in sheets' પાનાં છૂટાં છે. વચ્ચે વચ્ચે કાં તો હાંસિયામાં કે કાં તો મૂળ ભાગમાં પણ શ્લોકનું ઉમેરણ છે. તેમ પાઠાંતરોના શબ્દો તેમ કેટલાક શબ્દોના અર્થ પણ વચ્ચે વચ્ચે ઉપર લખેલા છે. હરતાલથી કે રાતા રંગથી પણ કેટલાક શબ્દ કે અનુસ્વારાદિ ચિહ્ન છેકેલાં છે.

૨. પાનાના કાગળો એવા તો જર્જરિત છે કે લીટીઓના અક્ષરો તૂટી પડે છે. પુસ્તક સાથે ચાર છૂટા કાગળોમાં છૂટાં છૂટાં અવતરણો વગેરે છે.

अं. १ ज. पृथ्वीराजरास–हिन्दी–ऐ. का.–चंद वरदायी–पृ. १–१९२ अपूर्ण

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ दसाअवतार वर्त(न)नं ॥

छंद विराज–मछ जो करें मछरूपं । सरेणारि तूपं । वहे संप धूपं धरे वेद भूपं ॥
धरा पिठ तठं । कतंगे गरिठं । जलधार दिठं । नमो तो कमंठं॥

अंन्त—

गाथा–निरपै रूप सभटं । तन विभूल जरजु ढाई ।
कलत्रानीचपपानी निरषे अनुभूत तेज विन्हांन ॥ ९२ ॥

छंद मुडल—

વિષયાદિ—વિગત જુઓ નં. ૧ ઘ.

વિશેષ—આના પહેલા પાના ઉપર લખેલું છે કે, "પ્રથમ પુસ્તક સાણંદવાલા ચારણને ઘેરથી મલો છે. બીજું પુસ્તક આ બીજાપુરના ભાટ પાસેથી મલ્યું છે."

પાના ૧ ઉપર લખેલુ છે કે —

पृथ्वीराज रासाना नाहना पुस्त(क)ना पत्र १९१ पत्र प्रति श्लोक १९

सर्वश्लोक ३५२९ ॐ आदि प्रणम्य। इत्यादि जोरि हत्थ फिरि तत्थ इत्यत ॥

તે પછી ઉપર જણાવેલા, ૧૯૧ પત્રવાળા નાના પૃથ્વીરાજ રાસાની અનુક્રમણિકા પત્રવાર સસ્કૃત ભાષામા લખેલી છે

૧ બીજા પાના ઉપર પૃથ્વીરાજ રાસામા યુદ્ધાદિમા મુખ્ય ભાગ લેનારા રાજવશીઓની ઓળખની ટીપ આપી છે તથા નાના પુસ્તકના ૩૬ મા અને ૫૯ મા પાનાના ફુરમાન અને અનગરાય સબધી દોહા તારવી ઉતારેલા છે, અને પૃથ્વીરાજના જન્મનો સવત આ પ્રમાણે આકયો છે —

एकादशसै पचप(द्?)ह विक्रम शक आनद ।
तिहि रिपुपुर जे हरनकौं हुय प्रति(थि)राज नरिंद ॥४४ पत्रे॥५९॥

૨ પાના ત્રીજા ઉપર પૃથ્વીરાજ રાસામાના સુભટોના નામ તારવેલા છે

૩ આ જ પાનાના બીજા ભાગ ઉપર પ્રસ્તુત પુસ્તકની અનુક્રમણિકા આપેલી છે પુસ્તક ૧૬૩ મા પાનાથી તૂટક હોવાથી તેનો વિષય અનુક્રમણિકામા લખેલો નથી પણ તે પહેલાના ૧૪૬ થી ૧૫૭ મા પાનાનો વિષય "પૃથ્વીરાજ રાજા પ્રટણ" છે, એમ જણાવેલુ છે

૪ આ જ પાના ઉપર એક આની નોંધ છે —

"પૃથ્વીરાજ રાસાનું પુસ્તક બીજુ પત્ર ૧૬૩ શ્લોક ૧૦૧૦૦ તેવા પ્રથમ પત્રથી પત્ર ૧૧૩ સુધી પૃષ્ઠ ૧ ઉભી ૨૫, ઉભી ૧ અક્ષર ૩૬ શ્લોક ૨૮ એ રિતે પત્ર ૧૧૩ મધ્યે ૬૩૨૮, પત્ર ૧૧૪ થી ઉભી ૧ અક્ષર ૩૮ શ્લોક ૩૬–ઉ ૨૮ પત્ર ૫૪ શ્લોક ૩૭૪૦

"જલદી લખવા સારૂ તથા વટાવ જાતે "નાણ શ્લોક ૧૧૦૦૦ નુ આપ્યુ છે"

૫ પ્રતિ બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે હાસીયામા કેટલીક જગ્યાએ ખુલાસાના શબ્દો લખેલા છે તેમ કેટલેક સ્થળે બબ્બે ત્રણ શ્લોક પણ કા તો હાસીયામા અગર મૂળમા પણ પાછળથી ઉમેરેલા છે કેટલેક સ્થળે પડેલા શબ્દોની જગ્યા — — — આવી નિશાનીથી રાખેલી છે

अं १ ह्र पृथ्वीराज रासो-हिंदी पे का-चद वरदायी-पृ १-१८९ (अपूर्ण)

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ आद्यपर्व लिख्यते ॥

साटक-ॐ आदिश प्रणम्य नम्य गुरव वाणीं च वदे प्रीया ॥

त्रि(ष्ट)ष्ट धारन धारय वसुमती लच्छी च चरणाश्रय ॥

तमगुण तिष्टंति ईस दुष्ट दव(ह)नं सुरनाथ सिधाश्रयं ॥
थावर जंगम जीव चंदन ॥ मयं सखे सरवेस वरदामयं ॥ १ ॥
प्रथम सुमंगल मूल ॥ श्रुत नीय सम्रति सत्य जल ॥ ॥
सीचीइ सुतरु एक ॥ थर ब्रम उत्यौ ॥
त्रिषट साप रमीय त्रिपुर वरन पति मुखपति सुभौ ॥ २ ॥

दोहा–कुसुम रंग भारह सुफल ॥ उकति अलंन्र अमीर ॥
रस दरसन पारस रमीय ॥ आस असनक कवि कीर ॥ ३ ॥

अन्त—

दोहा–पंग प्रपतौ पुत्र दिधि ॥ झुकि किय मुख दिसवांन ।
वीरमंतरते नयन ॥ उतर कीय प्रमांन ॥ ५६५ ॥

कवित–जोरि हथ फिरित थ ॥ राज संमुह उचारीय ॥
असुर ससुर नर नाग ॥ जुद्ध दिष्यौ न संभारीय ॥
अप सथ सुनि सांत ॥ अरि न सम्हो हकारिय ॥
भय भारथ सुजुद्ध ॥ जह आवै न प्रकारीय ॥
धन हथ सूर सरमं तके ॥ धनि सूहथ पऊ पंगभर ॥
घरि तीन मोहि सूझ्यो न कछु ॥ सार अगनि अंगे सुनर ॥ ६ (५६६) ॥

વિષયાદિ–"પૃથ્વીરાજનો નાનો રાસો છે."

મૂળ પૃષ્ઠ ૧ ઉપર તેની અનુક્રમણી નીચે પ્રમાણે આપેલી છેઃ–

"પત્ર ૧ આદિ પર્વ તેમાં પત્ર ૯ સુધી મંગળાચરણ, પછી ઢુંઢા રાક્ષસથી ઉત્પત્તિ પિંગલોત્પત્તિ, ભૃંગી પુત્ર પરીક્ષિત કથા પત્ર ૧૩ થી ૨૩ સુધી, આબુની ઉત્પત્તિ–પત્ર ૨૩ થી ૨૯ સુધી ક્ષત્રી ૪ ની ઉત્પત્તિ છત્રીશ વંશનાની તથા વીસલ દેવની વાત. પત્ર ૨૯ થી ૪૧ સુધી આનાક ઉત્પત્તિ, વિસળદેવ રાક્ષસ ભવ વરણન પત્ર ૩ જો, વિસલદેવ દેશાંતરમ યુદ્ધ વાસ્તે ગયો, ગુજરાતમાં ચાલુક રાય સાથે લડાઇ થઈ. વીસલ નગર વસાવ્યું. વીસલદેવને શાપ થયો. પ૪૧ થી ૬૯ સુધી સર્પ કરડવાથી વીસલ મુઓ, ને રાક્ષસ થયો. વીસલદેવે ઢુંઢારૂપે સારંગદેવને માર્યો પછી પોતે કાશીમાં તપ કરીને મુઓ તે સંબંધથી પૃથ્વીરાજ વગેરે વીરોની ઉત્પત્તિ, અને તેઓનાં સ્થાન, સોમેશ્વરને દીલીના તુંવર અનંગપાલ સાથે અને કનોજના વિજયપાલ સાથે લડાઈ થઈ, અનંગપાલની દીકરીને સોમેશ્વર પરણ્યો, તેનો દીકરો પૃથ્વીરાજ થયો. તેની બાલયોવન વય વરણન પત્ર ૬૯ થી ૭૯ સુધી રૂતુ વરણના પત્ર ૭૯ થી ૧૪૩ સુધી પૃથ્વીરાજ કનોજ જોવા ચાલ્યો. પત્ર ૧૪૩ થી ૧૭૨ સુધી કનોજમાં પૃથ્વીરાજ ગયો. પત્ર ૧૭૨ થી ૧૮૫ સુધી પૃથ્વીરાજને જયચન્દ્રે પકડવા માંડ્યો ત્યાંથી નાઠો ને જયચન્દ્ર ફોજ લઈને પછવાડે આવ્યો."

અહીંથી રસાત અધૂરો છે

પત્ર ૬૮ પ્રથમ પ્રસ્તાવ, પત્ર ૭૮ અનુવર્ણન, પત્ર ૧૭૨ પૃથ્વીરાજ કનોજ મધ્યે પ્રગટન કુલ પદ્ય છદ, કવિત અને દુહાઓ છે

વિશેષ-૧ આ પુસ્તક ઉપરની ઇંગ્રેજી નોંધથી તે 'ઇચ્છાવા વીરાભાઇ રાઠોડની સને ૧૮૪૮ની પ્રતિની' નકલ જણાય છે તેમા પાછળથી ભૂલ લાગ્યાથી કોઇએ હાસીયામા અક્ષર તેમ શબ્દો લખી, મૂળના તેને લગતા અક્ષર કે શબ્દની નીચે આડી-લીટી દોરેલી છે પ્રતિનું લખાણ અશુદ્ધ છે, છદ, કવિત, દુહા, વગેરે સજ્ઞાઓ લાલ શાહીએ લખેલા છે

૨ પ્રતિના સબધમા મૂળ પૃષ્ઠ ઉપર આમ લખેલુ છે–

The Chronicle of Prathi Raj copied from an (old) Mss in the possession of Ichawa Virabhai Rathod 1818 (incomplete)

अं. २. वावीविलास-हिन्दी पे का-कवि केवलराम (र स० १८७५ ?) १-१२२ (अपूर्ण)

आरंभ—अथ वाविविलास लिप्यते

शीवसुतको समरन कीए ॥ विघन होत सब दुर ॥
इभआनन इकरदन है ॥ भाल सदा सदूर ॥ १ ॥

छद त्रीभगी लछन—

गनपति गननायक रीद्धिको दायक ॥ लायक है सब बात कर ॥
उमया आनद जगवंदिद ॥ दुःखनिकद देववर ॥
भीर हि भजन रुद्र हि रजन ॥ दारिदगजन देतहर ॥
केवल उपकारी गजमुखधारी ॥ सुषकारी सब सीद्धिकर ॥ १ ॥

× × × ×

दोहा-विनती कर जोरे करु सकल देव सिर नाय ॥
अब कवि केवलराको सारद होहु सहाय ॥ ३ ॥
ना विद्या ना बुधिबल अवलबन नहि और ॥
मय बनावत हू चहु माता तुमरे जोर ॥ ४ ॥

अठारहसें पचोतरा श्रावन बद दुतियास ॥
गुरुवार शुभ जोग मे कीनो मय अभ्यास ॥ ५ ॥

नवाव जुववांमर्दपानजु हुकुम कीयो जव आप ॥
तव कवि केवलरामने कर्यो ग्रंथ परताप ॥ ६ ॥

सोरठा—वावी वंस अपार ॥ कविमति अल्पजु उडुप सम ॥
कोउ न पावत पार ॥ गुणसागर गंभीर है ॥ १ ॥

दोहा—वंस पराक्रम गूढ सव जगमेह ते सुभाय ॥
वाविविलास कीनो प्रगट केवल कवि सुप पाय ॥
वडेयपांन इमामते जोही दिपायो पंथ ॥
सो कवि केवलरामनें कीनो तिह विध ग्रंथ ॥ ७ ॥
नगर अहमदावाद है द्वादश जाके द्वार ॥
नवाव जुवामर्दपांनजु है सूवा सिरदार ॥ ८ ॥
अहमदावादमे राजपुर तुलसीकि यह पोल ॥
केशवसुत केवल वसे नागर विप्र अमोल ॥ ९ ॥
तिन कवि केवलरामने आग्या गुरकि पाय ॥
वाविविलास किनो प्रगट सव विधते सरसाय ॥ १० ॥
नूतन ग्रंथ कीनो प्रगट नेक न विद्या साज ॥
चूक होय सो सोडियो छमिजो कवि विराज ॥ ११ ॥

छप्पय ॥ हजरत अलीका—

लचक लचक महि मचक ससक सिप नागह सयो ॥
भचक भचक भए भूप रचक रत्नाकर हल्यो ॥
पैव रययो उलट हटवट दहवटे ॥
लंकापरी जुरो रसो सुरलोकह थटे ॥
होत सवारह सहज तव थर थर थर कंपे वली ॥
केवल कहत त्रैलोक मे सरस तेग हजरतअली ॥ १ ॥

अंत—

महाभारथे पारथे जोट जंगं ॥ लए पेचके जोर सो तेज तंगं ॥
अणीधारमे ओरीआ आय अंगं ॥ जुद्दे जोध सो जोध जोडा सुचंगं ॥५७॥

चढे को एके प्रान ले जास तन्न ॥ सुने बुन काने रहे नाहमन्न ॥
चढे हाथी दत तोरि लीलाट ॥ चढे वेरीके सेनमे चीरथाट॥५८॥
गीरत वरे आमको मदमता ॥ दए रोज मोजा रहे रग रत्ता ॥
गहे हाथ सूडे मरोडे मर्दा ॥ धरे पाउ आगे हवे नाहि सद्दा ॥ ५९ ॥
हठे काछ वाचा हुहूआर पूरा ॥ रपे पाघ वकी महातेज सुरा ॥
वडी वाकडी मुछ सैजे मरोडे ॥ तीन्हे देषी भूपाल कापे करोडे ॥६०॥
लपे कोय केने न ज्यो शमुवाला ॥ जंरे जातमै वासके भूमिपाला ॥
सभा देव सोहे अनेक पठाण ॥ मनो इद्र राजे महावतपान ॥ ६१ ॥

छद छपे –जनहि होत असवार हय हशारव गजे
जनहि होत सवार सकल वन दुदुभि वजे ॥
जनहि होत असवार प्यालके वह तासे वाजत ॥
जवहि होत असवार जरि जरद निशान विराजत ॥
सपुत वहादुरपानको महावतपान चढत जन ॥
मेवास त्रास वनकस घृह वहुचक्क हाथ जोटे सुतन ॥ १ ॥

વિષયાદિ–આ કાવ્યમા ગુજરાતના બાબી રાજવશીઓની તવારીખ આપેલી છે શરૂઆતમા બાબીઓના મૂળ પુરુષ સૈયદ હજરત મૂર્તજા અલિખાનનો વશવિસ્તાર આપી, શાહજહાનના સમયમા બહાદુરખાનજીએ ગુજરાતમા પગદડો જમાવવાનો આરભ કીવો, અને મેવાસના ભીલોને મારી ખેડા, વાડાસીનોર આદિ તાબે આણુવાનો ત્યારથી તે નજામુદ્દીખાનજીએ દામાજી ગાયકવાડ સામે મોરચો માર્યો, તે પર્યંતની તવારીખ આપેલી છે

છપ્પય, દુહા, કવિત, અને સોરઠામા પદબધ મુખ્યત્વે બાવેલો છે ૮૨ છદસખ્યા આપેલી નથી, તેમ વિષયના, નિરનિરાળા પ્રકરણો પણ પાડેલા નથી પરતુ પ્રત્યેક પ્રસ્તાવની અલગ અલગ છદસખ્યા આપેલી છે

પ્રસ્તુત ગ્રથ અપૂર્ણ છે

વિશેષ–૧ પ્રસ્તુત ગ્રન્થ છપાયેલો નથી એમ જુનાગઢ, રાધનપુર, તથા વાડાસિનોરના હાલના બાબી વશના સ્થાપકનો ઇતિહાસ છે અમદાવાદના વીસનગરા નાગર બ્રાહ્મણ, કેશવસુત કેવળરામે સવત્ ૧૮૭૫મા આ ગ્રન્થ નવાબ જુવામર્દ ખાનજીની પ્રેરણાથી બડેયખાન ઇમામે પૂરી પાડેલી હકીકત ઉપરથી હિન્દીમા રચ્યો છે એ પ્રકારના વશજો હજી અમદાવાદમા છે, અને તેઓનું ઉપનામ કવીશ્વર ચાલુ છે આ જ પાદીના ગ્રથ ન ૫ ના ઉપરથી જણાય છે કે લુણાવાડાના રાજા દીપસિંહે એ કેવલરામને ઉપર્યુક્ત કવીશ્વરની પદવી આપી હતી

૨ સ્વ. ફાર્બસ સાહેબે પ્રતિ ઉતરાવેલી છે. તે બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે. કેટલેક સ્થળે હાંસીયામાં લહીયાએ અક્ષરચૂક અને શબ્દચૂક પાછળથી સુધારેલી છે, તેમ પાદ કે લીટી પણ ઉમેરેલી છે.

૩ પ્રતિ અર્વાચીન હોવા છતાં કીટ કરડવી શરુ કરેલી છે.

૪ પાનાં ૧૨૩ થી ૧૨૭ સુધી ગુજરાતીમાં સ્ફોટ સાથે અનુક્રમણિકા આપેલી છે, પ્રસ્તુત કાવ્ય ગુજરાતના મોગલ સમયથી તે ગાયકવાડી સમય પર્યંતના ઇતિહાસ ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે. આ સમયનાં યુદ્ધોનાં વર્ણન સારાં અને તેજદાર છે.

નં. ૩ ક. **શ્રીપાલ રાસ** (વચનિકા) **યશોવિજય ગણિ (ર. સં. ૧૭૩૮) (લિ. સં. ૧૯૦૪) પૃ. ૧-૮૨.**

આરંભ:—શ્રી ગણેશાયનમ: ॥

દૂહા: ॥ કલપવેલિ કવિયણ તણી ॥ સરસતી કરિ સુપસાય ॥
શ્રી સિદ્ધચક્ર ગુણ ગાયતાં ॥ પૂરિ મનોરથ માય ॥ ૧ ॥
અલિય વિઘન સવિ ઉપસમિં ॥ જપતાં જિન ચઉવિસ ॥
નમતાં નિજ ગુરુપયકમલ ॥ જગમિચ ધં જગીસ ॥ ૨ ॥
ગુરુ ગૌતમ રાજગ્રહી ॥ આવ્યા પ્રભુ આદેશ ॥
શ્રીસુષિ શ્રેણિક પ્રમુખનિ ॥ ઈણિ પરિ દીઈ ઉપદેશ ॥ ૩ ॥
ઉપગારી અરિહંત પ્રભુ ॥ સિદ્ધ ભજો ભગવાંત ॥
આચાર યઉતાય તિમ ॥ સાધુ સકલ ગુણવંત ॥ ૪ ॥
દરશણ દુરલભ જ્ઞાનગુણ ॥ ચારિત્ર તપ સુવિચાર ॥
સિદ્ધચક્ર એ સેવતાં ॥ પામીજે ભવપાર ॥ ૫ ॥
ઇહ ભવિ પર ભવે એહથી ॥ સુખ સંપદ સુવિસાલ ॥
રોગ સોગ રૌરવ ટલિં ॥ જિમ નરપતિ શ્રીપાલ ॥ ૬ ॥
પૂછે શ્રેણિક રાય પ્રભુ ॥ તે કુણ પુણ્ય પવિત્ર ॥
ઈન્દ્રભૂતિ તવ ઉપદિશિ ॥ શ્રી શ્રીપાલ ચરિત્ર ॥ ૭ ॥

દેશી લલમાં(નાં)ની ॥

દેશ મનોહર માલવાં ॥ અતિ ઉન્નત અધિકાર ॥ લલનાં ॥
દેશ અવર માંનુ ચિહુ દિશિ ॥ પરવરિયા રવાર ॥ લલનાં ॥ ૮ ॥

તસ નિર મુગટ મનોહરુ ॥ નિરૂપમ નયરી ઉજેણિ ॥
લપમી લીલા જેહનિ ॥ પાર કલી જાય કેણિ ॥ લલના ॥ ૯ ॥

...

રાસ ભલો શ્રીપાલનોં તેહની ॥ પહીલી ઢાલ ॥ લલના ॥
નિત યક દિં શ્રોતા ધરિં ॥ હોજે મગળમાલ ॥ લલના ॥ ૧૦ ॥

(ઢાલ પહેલી)

અત—

ઢાલ-તપગછ નદન સુરતરૂ પ્રગટ્યો ॥ શ્રી હીરવિજય ગુરુ રાયાજી ।

અકબ્બર સાહિસ જસ ઉપેદેગે ॥ પડદબ્હ અપાર વજાયાજી ॥
હેમસૂરી જિનશાસન મુદ્રા ॥ હેંમ સમાન કહાયાજી ॥
જેહિ ચોરોં જેં પ્રભુ હુતોં ॥ શાસન સોંહ ચઢાયાજી ॥ ત૦ ॥ ૧ ॥

તાસ પદ પૂર્વાચલ ઉદર્યો ॥ દિનકર તૂલ્ય પ્રતાપીજી ॥
ગગાજલ નિર્મલ જસ કીરત ॥ સઘલેં જગમાહિ વ્યાપિજી ॥
સાહિં સભામાહિ વાદ કરીનેં ॥ જિનમત થિરતા થાપીજી ॥
બહૂ આદર જસ સાહિ દીધા ॥ જેં મહિમાયેં મહતાજી ॥
શ્રી વિજયપ્રભ તસ પટ્ટધારી ॥ સૂરી પ્રતાપેં છાજેજી ॥
એહ રાસની રચના કીધી ॥ સુદર તેહને રાજ્યેજી ॥ ત૦ ॥ ૩ ॥

સૂરી હીર ગુરુની બહુ કીરતિ ॥ કીર્તિવિજય ઉવજાયાજી ॥
સીસ તાસ શ્રી વિનવિજય વર ॥ વાચિંકનુ ગુણ સોહાયાજી ॥
વિદ્યાવિનય વિવેક વિચક્ષણ ॥ લક્ષણ લક્ષિત દેહાજી ॥
સોભાગી ગીતારથ સારથ ॥ સગતિ સપર સનેંહાજી ॥ ત૦ ॥ ૪ ॥

સવત સતર અઠત્રીસા વરપે ॥ રહી રાનેર ચોમાસુજી ॥
સઘતણા આગ્રહથી માંડ્યો ॥ રાસ અધિક ઉલ્લાસેજી ॥
સાર્દ્ધ સસેમ સત ગાથા વિરચિં ॥ પૂહતા તે સૂલોકેજી ॥
તેહના ગુણ ગાવે છે ગોરી ॥ મિલિ મિલિ થોકે થોકેજી ॥ ત૦ ॥ ૫ ॥

તસ વિશ્વાસભાજન તસ પુરણ ॥ પ્રેમ પવિત્ર કહાયાજી ॥
શ્રીનરવિજય વિબુધ પયસેંવક ॥ સુ જસવિજય ઉવઝાયાજી ॥
ભાગ થાક તો પૂરણ કીધો ॥ તાસ વચન સકેતેજી ॥
તેપું વનિ સમકિત દષ્ટી જે નર ॥ તેહ તણેં હિત હેતેજી ॥ ત૦ ॥ ૬ ॥

જે ભાવે એ ભણસ્યેં ગણસ્યેં ॥ તસ ઘર મંગલમાલાજી ॥
બંધુર સિંધુર સુંદર મંદિર ॥ મણિમેય ઝાકઝમાલાજી ॥
દેહ સબલ સસનેહ પરિછદ ॥ રંગ અભંગ રસાલર(લા?)જી ॥
અનુક્રમેં તેહ મહોદય પદવી ॥ લહસ્યેં જ્ઞાન વિશાલાજી ॥ન॥૭॥

ઇતિશ્રી શ્રીમહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિ વિરચિતે ॥ શ્રીપાલચરિત્રે પ્રાકૃત પ્રબંધે ॥ ચતૂર્મૂખ ખંડ સમાપ્તઃ ૪ ॥ શ્રી શ્રીપાલરાસ સંપૂર્ણ લખ્યો છે.

॥ શુભં ભવતુઃ ॥શ્રી॥

વિષયાદિ–માળવાના રાજાએ પોતાની એકની એક પુત્રી મયણાસુંદરીને વિદ્યાકળા પાસ કરાવી, કુરૂજાંગલ દેશના સુંદર અવનિપાળ સાથે વરાવવા ઇચ્છા કરી પરંતુ તેણે તેની સાથે પરણવાની ના પાડી અને કર્મના સંજોગથી મળી આવનારા પુરૂષ સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી, કર્મબળથી ભાગ્યનો ઉદય થશે, અને પિતાના પરાક્રમથી નહી, એમ આગ્રહ સાથે જણાવ્યું. આથી રાજા ક્રોધે ભરાયો અને એક કોઢિયા સાથે તેને પરણાવી. શ્રીજિનના પ્રતાપે, એક ગુરુએ સિદ્ધચક્ર મંત્ર મયણાસુંદરીને લખી આપ્યો અને પેલો કોઢિયો સાજો અને અતિ સ્વરૂપવાન થયો તે મૂળે કુંકણ દેશના રાજાનો પુત્ર હતો, પરંતુ પૂર્વજન્મનાં કર્મથી કોઢિયો થવાથી તે રોગ ટાળવા દેશદેશાન્તર ફરતો હતો. રોગ ટળતાં તે રાજ્ય પામ્યો. તેનું નામ શ્રીપાલ હતું. તેણે અને મયણાસુંદરી સાથે સુખવિભવ માણી, શ્રીજિન ધર્મ પ્રવર્તાવી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી. આ હકીકત પ્રસ્તુત રાસમાં વર્ણવેલી છે.

આ કથા ઉપરાંત પ્રસ્તુત રાસમાં શ્રીપાલના પૂર્વજન્માદિની કથા પણ કંઈક વિશેષ લંબાણથી વર્ણવેલી છે.

પ્રસ્તુત રાસાના ચાર ખંડ છે; પહેલાની ઢાળ ૧૧, બીજાની ૮, ત્રીજાની ૮ અને ચોથાની ૧૨ છે. કુલ ગાથા (કડી) ૭૫૦ હોવાનું કવિ કહે છે; પ્રત્યેક ઢાળ–રાગ અને દેશીઓથી બદ્ધ છે.

વિશેષ—આ રાસ છપાયો છે તે સંવત્ ૧૭૩૮ માં રચાયો છે. અને સંવત્ ૧૯૦૪ માં ફાર્બસ સાહેબની પ્રેરણાથી ઉતરાવેલો છે, એમ આ જ પ્રતિની રાય રણછોડ રતનજીની વચનિકાના અંતિમ ઉલ્લેખથી જણાય છે. પ્રતિ સ્પષ્ટ અક્ષરે બાળબોધ લિપિમાં શુદ્ધ લખાઈ છે. કેટલેક સ્થળે લહીયાએ પુનરાવૃત્તિ કરતાં અક્ષરની કે માત્રા, રેફ આદિની ચૂક સુધારી તે ઉપર છેકો મૂકેલો છે, તેમ અક્ષરના ફમફેર માટે ક્વચિત્ ૧ અને ૨ ની સંજ્ઞા પણ તેવા તેવા અક્ષર ઉપર મૂકેલી છે.

આ જ પ્રતિના બીજા લેખોમાં કેટલેક સ્થળે વચ્ચે વચ્ચે બાળબોધ અક્ષરે શબ્દો અને પદો અને ચરણ પણ ઉમેરેલાં છે તેમ કોઈ સ્થળે ગુજરાતી લિપિમાં ટીકા જેવા પણ ઉમેરો થયલો છે

અંક ૩ (ત્ર)-રાઠોડ રાઉ રતનજીની વચનિકા-વે ૦ ચ ક્રા (ચારણોની મિશ્ર ભાષામાં અને ગદ્યપદ્યમાં સચિત્ર છે) (ર. સ. ૧૭૧૫?) (લિ. સ. ૧૯૦૪) પૃષ્ઠ ૧-૩૪.

આરંભ—

શ્રીગણેશાય નમ ॥ અથ રાઠોડ રાઉ રતનજીકી વચનિકા લિષ્યતે ॥
ગાહા ॥ ગુણપતિ ગુણે ગહીર ॥ ગુણગ્રાહક દાન ગુણ દેઅણ
રિદ્ધિ સિદ્ધિ સુબુદ્ધિ સધીર ॥ સુંડાલ દેવ સુપ્રસન્ન ॥ ૧ ॥
કવિતા ॥ સમરિ વિષ્ણુ સિવ સકતિ ॥ સિદ્ધિદાતા સરસ્વતિ ॥
વષાણુ કમધજુ ॥ પુહ નિરજ્ઝે છત્રપતિ ॥
બલ જે હાથ કવિ ॥ હૂઆ જિણ વસ નરેસર ॥
પાગત્યાગ સોભાગ ॥ વસ છત્રીસ તણા ગુરુ ॥
ગજરાજ દેઅણ ભાજણ ગજા ॥ ઉભે વિરદાઉ ધરે ॥
કુલ ભાણુ ધરે પ્રગટ્યો ॥ કમધ[1] ॥ રતન[2] મલ રીણુમલ રે ॥ ૨ ॥
દલપતિ ઉદયાસિંગ ॥ માલ[3] ગંગેવ[4] મહાબલ ॥
વાઘા[5] સુજા[6] જોધ[7] ॥ ક્રમ ધરિણુ[8] માલ અણુકલ ॥
સુડા[9] વિરમ[10] સલપ[11] ॥ સાપ તેરહ અજૂઆલા ॥
છાડા[12] તીડા[13] છાત્ર ॥ હૂઆ કમધજુ હઠાલા ॥
હીંદુ આણુ તિલક હિંદુ નિદહ ॥ ઘુહડ[14] આવા[15] સિંહ[16] ધન ॥
તીણુ પાટે હૂઉ મહિસતણુ ॥ રૂપ ભુપ એ તો રતન ॥

છ૦ હણુફાલ ॥

રહરાણુ ભાણુ રતન ॥ કરતબ ભારત કર્ણુ ॥
નરનાહ જે રુપ નીર ॥ ગહવત ગ્યાંન ગંભીર ॥ ૪ ॥
સસિમથ્થ મેધ સુર સુકજ ॥ ગજ દેઅણુ ભજણુ ગજ ॥
મિતમાત તારણુ પવિ ॥ સણુગાર તેરહ સપ ॥ ૫ ॥

અન્ત—

વચનીકા ॥ તીણુ વેલાં ગેંબરી આનાજ આકાસ વાણિ હોઈ ॥
કહિયે મહારાજા રયણુ સાચો ॥ વધાઈ વધાઈ વધાઈ ॥
અગની સનાન કરી સતી પિણુ આઈ ॥
બ્રહ્મા વીષ્ણુ મહેસ ॥ ઈંદ્ર સુર સાધિ ॥ સુર નીયામા કહીયે
મહા સતીયાં સામાં જાઉ ॥ ધવલ માગન પુહ પવરયા કરી વધાઉ ॥

દુહા ॥ સાચવી ઉમગ કિયા ॥ આગમ સાંભળી આઈ ॥
સુંદર મંદિર સેવનાં સેજનમે ॥ ઇંદરી કઈ વધાઈ ॥ ૫૯ ॥
ટોર્ડ ખડગ મંગલ દરબ ॥ વખિયા નેહ નવલ ॥
સુર રતન સતીયાં સરસ ॥ મિળીયા જાઈ મહીલ ॥ ૬૦ ॥
ઉવાં સુરનર પુર ઉછરે ॥ કૈલાસ કીયો જઇ વાસ ॥
રાજન રયણાયરતણો ॥ જગ અવિચલ જસવાસ ॥ ૬૧ ॥
વૈશાખ પખિ નવમિ વદિ પનરોતરે વરસ ॥
વાર શુક્ર વિરુદ્ધ ॥ હીંદુ તુરક હમસ ॥ ૬૨ ॥
કેતકિ જઇ ચાંપઠીઉ જગો ॥ રાસો રતન રસાલ ॥
સુણં પૂરાં સાંકલો ॥ ભર મોટા ભુપાલ ॥ ૬૩ ॥
દસ્ત્રિ રાવાકા ॥ ઉજેણુ રસાકા ॥
આર જુગ રહસી ॥ કવી પાત્ર કહસી ॥ ૬૪ ॥

ઇતિ શ્રી રાજા રતન મહેસદાસોતરી વચનીકા સંપૂર્ણ ॥ સંવત ૧૯૦૪ ના વર્ષે આસો શુદિ પઠી ને ભોમવાસરે ॥ શ્રી ॥ અમદાવાદ મધ્યે ખાનપરા દરવાજાના પાસે ચાંદા સુરજના મહેલમાં લખ્યુ છે ॥ લખાવનાર સાહેબ ॥ રજીસ્ટર સાહેબ ॥ લખનાર ॥ લેખક ॥ ગંગાસંકર ગૌરીસંકર ॥ આંમી પ્રત પરમાંણે લખું છે ॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा ॥ तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दियते ॥ १ ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥

વિષયાદિ-મોગલ શાહનશાહ શાહજહાંની વૃદ્ધાવસ્થામાં રાજ્યગાદી લેવા દારાશિકોહે પોતાના મામા જસવંતસિંહજીની મદદથી શાહજહાંને કેદ કર્યો, ત્યારે દક્ષિણથી ઔરંગઝેબે, ગુજરાતમાંથી પોતાના નાના ભાઈ મુરાદને મદદે બોલાવી તેના અને પોતાના સૈન્ય સાથે રાઠોડો, સાથે યુદ્ધ મચાવ્યું. તેમાં જલોરનો રાઠોડ રતનસિંહ મરી ગયો. આ યુદ્ધનું વર્ણન પ્રસ્તુત વચનિકામાં કરેલું છે. (મૂળમાં આ યુદ્ધ લડાયા વિષે માત્ર 'પનરોતરે' એવો વર્ષ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. પરંતુ શાહજહાંનો કાલ વિચારતાં) આ યુદ્ધ સં. ૧૭૧૫માં થયેલું જણાય છે. અને તે સમયે કિંવા તે પછી એક બે વર્ષમાં રચાયું અનુમાનાય છે.

કુલ ગાથા ૨૬૪ છે; તેમાં કવિત, ગાથા, છંદ, દુહા, સાંકળિયા, વચનિકા (ગદ્ય) વગેરે મિશ્રિત છે.

વિશેષ-૧. આ રાસો છપાયો નથી. તેની ભાષા અર્ધ ગુજરાતી, હિન્દી, અને અર્ધ મારવાડી છે; લિપિ બાળબોધ છે.

૨. આ વચનિકાનાં પાનાં ૧૪થી ૧૭માં રંગિત ચિત્રો કુલ સાત સામટાં છે.

(પાનાં ૧૪-૧૭) પહેલા ચિત્રમાં ૧ મનુષ્ય બાણવાળો, ૧ બંદુકવાળો અને ૧ ઢાલ તરવારવાળો, બીજા ચારું જુદી જુદી સ્થિતિમાં શસ્ત્ર ધારણ કરેલા હિન્દુ લશ્કરીઓ ચિત્રેલા

છે બીજામા બળદ અને ખચ્ચરથી ખેંચાતી ત્રણ તોપો સાથે મુસલમાની તોપથાઓ ચિતરેલા છે ત્રીજામા બને સૈન્યોના હયદળ અને પાયદળની સામસામી લડાઈ ચીતરી છે, સુલેહ થવાથી ચોથામાં બંને પક્ષના ઉપ્રદળના લશ્કરીઓનો સમાગમ ચીતર્યો છે, પાચમામા હાથી ઉપર આરૂઢ થયલા હિન્દુ સરદાર અને મુસલમાન સેનાપતિનો મિલનપ્રસગ અને છઠ્ઠામા બનેના ઘોડેસ્વાર આગેવાનોનું મિલન ચિત્રેલુ છે સાતમા અને આઠમા ચિત્રમા હિન્દુ પક્ષના સર્વ જાતિના સૈન્યનો ચિતાર અને નવમામા મુસલમાન સૈન્યની વિદાયગીરી ચીતરી છે

૩ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ કા વ્ય ઉપયો ગી છે, કારણ એમા મોગ લ સમયના ગુજ રાતની તેમ જ રાજપુતાનાની માહિતી આપેલી છે, તેમ જ ભાષા મિશ્ર ગુજરાતી ચારણી છે

अ. ३ ग. वैतालपचविशति-(कथा-सस्कृत गद्यपद्य शिवदास-(र स)
(लि स १९०४) पृ-१४६

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥

विघ्नेश भयहतार गणराज चतुर्भुज ॥
जनै सपूजित लोके नमामि त गजानन ॥

अस्ति हस्तिनापुर नाम नगर तत्र राजा महेश्वरो नाम ॥ तत्र हरिदत्तनामा विप्रो वसति ॥ तस्य द्वौ पुत्रौ वर्तेते ॥ तदास्मिन् देशे दैवगत्या दुर्भिक्ष जात तेन विप्रेण चिंतित ॥ देशातरे गत्वा पुत्रौ जीवापयिष्यामि ॥ विप्रो देशातर गत ॥ तत्र महावने एक योगिन ददर्श ॥ योगिप्रतिष्ठिकाया गतो विप्र() ॥ योगिना समानित() ॥ नानाप्रकाराणि भोजनानि दत्तानि ॥

अन्त—

इति सन्रोध(ध्य) गतो वैताल() मृतक(म्) तत्र समानीत दिगबरेणोक्त॥ साधु साधु महावीर त्वया यत्कृत्य दिगबरेण मत्रे ॥ वैतालो आनीय भणित राजन् नमस्कार कुरु राज्ञोक्त॥ नाह जानामि त्व दर्शय ततो दिगबरेण शिर() नामित ॥ ता च तेन राजा खड्गेन त्रोटित ॥ कपालशोणितेन अर्घ(म्) दत्वा ॥ अष्टौ सिद्धय() साधिता तावद्विमानस्थै देवै ॥ जयजय कथित ॥ ततो इन्द्रेणोक्त वर वृहि राज्ञोक्त ॥ एषा मम कथा लोकप्रसिद्धा भवतु भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा इन्द्रो दिव गत ॥ राजापि स्वनगरे गत ॥ वैतालसाधिता राजा एकछत्रो जात ॥

नीतिलक्षणसपन्ना सर्वकामप्रदायिनी ॥
रचिता शिवदासेन वैतालस्य कथा() शुभा ॥ १७ ॥

इति पचविंशति(त)म कथानकं सपूर्णम् ॥

વિપયાદિ-બત્રીસલક્ષણા, અને સર્વ વિદ્યામાં પારંગત એવા ૧૦૦ પુરૂષોનો ભોગ દેવીને આપીને સુવર્ણની સિદ્ધિ મેળવવા ઇચ્છતા એક દિગંબરે એવા ૯૮ પુરૂષોને પ્રથમ હણ્યા; પછી હસ્તિનાપુરના બ્રાહ્મણના એક પુત્રને રાખી તેને એવો જ વિદ્યાપારંગત કીધો, અને તેનો ભોગ આપવાની તૈયારી કરી, પરન્તુ પેલો પુત્ર ચેત્યો; તેણે અનેક કલાઓથી વિવિધ રૂપ ધારણ કરી, દિગંબરના પંઝામાંથી છટકવા યત્ન કીધું. પરન્તુ આખરે એક રાજાની સહાયતાથી તેણે ગાંધર્વ મશાણમાં વૃક્ષ ઉપર મડદા રૂપે પડેલા પેલા બ્રાહ્મણ-પુત્રને મેળવ્યો. અને તેને ૯૯ મા ભોગ તરીકે હોમીને પછી સોમા ભોગ તરીકે રાજાને હોમી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની લાલસાવાળા દિગંબરે રાજાને હણવાની પેરવી કરી. પરન્તુ રાજા વૈતાલની કૃપાથી બચ્યો અને દિગંબરને હણી પોતે સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. શબ રૂપ બ્રાહ્મણપુત્રને લઈ જતા રાજાને રોકવા, અને તેનું મૌન તોડાવવા વૈતાલે જે પચીસ વાર્તાઓ રાજાને કહી હતી, તે આ કથાનકમાં વર્ણવેલી છે.

ગ્રન્થ ગદ્યપદ્યમય છે. શ્લોકની સંખ્યા આપી નથી.

વિશેષ—આ પુસ્તક છપાયું નથી, પણ તે ઉપરથી વર્તમાન કાલના પંડિત જીવાનંદ વિદ્યાસાગરે તે નામથી એક પોતાની કૃતિ છપાવી છે. પ્રસ્તુત પ્રતિ અશુદ્ધ છે.

अं. ४ क्र. भक्तमाल-(हिन्दी)-नाभाजी-(र. सं. १७६०) (लि सं. १८३९)
पृ. १-१३९

आरंभ–श्रीराधावल्लभो जयति ॥

अथ श्री भक्तमाल टीका भक्तिर(ह)सबोधिनी सहितः ॥ टीका-कर्ताकौ मंगलाचरन तथा आग्यानिरूपण कवित्त ॥

महाप्रभु कृष्णचैतन्य मनहरन जूके ॥
चरनकौ ध्यानमें दे नाम मुप गाइये ॥
ताही समें नाभाजूनें आग्या दई लई धारि ॥
टीका विस्तार भक्तमालकों सुनाइयै ॥
कीजियै कवित्तवंद छंद अति प्यारो लगै ॥
जगै जग माहि कहि बानी बिरमाइये ॥
जानो निजु मति ऐ पै सुन्यो भागवत-
शुकद्रूमनि प्रवेश कियौ ऐसैं हि कहाइये ॥ १ ॥

टीकाकौं नाम—

× × × ×

हृदे सरसाई जौं तैं सुनिये सदाई यह ।
भक्तिरसबोधिनी सुनाम टीका गाई है ॥ २ ॥

× × × ×

मूल मंगलाचरन—

भक्ति भक्त भगवंत गुरु चतुर नाम वपु एक ॥
इनिके पद वंदन किये नासहिं विघन अनेक ॥ १ ॥

× × × ×

अन्तः—

चारि जुगनिंगे जे भगत तिनिकौं पदकी धूरि ॥
सर्वसु सिर धरि रापि हो मेरी जिवनी मूरि ॥ ५ ॥

+ + + +

भक्तदास जिनि जिनि कथी तिनिकि जूठनि पाई ॥
मो मतिसारु अक्षर द्वै कीनौं सिलौ वनाई ॥ ११ ॥
काहू येनल जोग जग्य कै कुल करनीकी आस ॥
भक्त नाम माला अगर उर वसौ नारायणदास ॥ १२ ॥

इति श्री भक्तमाल श्री नारायणदासजीकृत मूल समाप्त ॥ छप्पै १९७
दोहा ॥ १७ सब मिलि जोर ॥ २१४ ॥

× × ×

संवत् प्रसिद्ध दश सात सौ उन्हत्तर ये
फागुन मास वदि सप्तमी विनाइके ॥
नारायनदास सुपरासि भक्तमाल लैये ॥
प्रियादास दास उर वसौ रही छाइके ॥ २९ ॥

× × × ×

इति श्री भक्तमाल टीका संपूर्ण ॥ श्रीरस्तु ॥ श्री ॥

વિષયાદિ-૧ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પુરાણો, ઇતિહાસગ્રંથો અને દંતકથાઓના આધારે વિષ્ણુભક્ત જનોનાં આખ્યાન વર્ણવેલાં છે

૨ મૂળ ગ્રંથમાં નાભાજીએ એકેક ભક્તનું ચરિત્ર એક કવિતમાં કહેલું, તે ઉપર પદ્યબદ્ધ ટીકા નારાયણદાસે કરેલી તે ઉપર પ્રિયાદાસની ટીકા છે

૩ દુહા, કવિત, છપ્પય આદિથી પદબંધ બાંધેલ છે મૂળની ૫૨૨ અને ટીકાની ૭૩૦ કડીઓ છે

વિશેષ-૧. આ ભક્તમાલમાં પ્રથમ ભક્તિનું સ્વરૂપ, પછી અજામેલ, હનુમાન આદિ આશરે ૧૭૫ ભક્તોનાં ચરિત્ર છે. તેમા શંકરાચાર્ય, નામદેવ, જ્ઞાનદેવ, વલ્લભાચાર્ય, ધનોભક્ત, નરસિંહ મેહેતા અને મીરાંબાઇનાં ચરિત પણ આવી જાય છે.

૨. આ સટીક ગ્રન્થ મુંબઇમાં શ્રી વેંકટેશ્વર પ્રેસમાં શા. ખેમરાજે છપાવેલો છે.

अं ४ ख. विमलाचले सौवर्णिकसाहश्रीतेजपालोद्धृत...आदीशमूलप्र(प्रा)सादप्रशस्तिः—सं-हेमविजय-(र. सं. १६५०,)पृ. १-७ श्लोक ६७

आरंभ—ॐ नमः ॥

श्रेयस्वी प्रथमप्रभुः प्रथिमभाग् नैपुण्यपुण्यात्मना- ॥
मस्तु स्वस्तीकरः सुखाब्धिमकरः श्रीमान् सुदेवः स वः
पद्मोल्लासकरः करैरिव रविर्ग्योम्नि क्रमांभोरुह ॥
न्यासैयस्तिलकीबभूव भगवान् शत्रुंजयेनेकशः ॥ १ ॥

× × × ×

यदुपदेशवशेन मुदं दध ॥ न्निखिलमंडलवासि जने निजे ।
मृतधनं च करं च सुजीजिआ ॥ भिधमकब्बरभूपतिरत्यजत् ॥१८॥

(ગુજરાતના શ્રી હીરવિજયજીના ઉપદેશથી "કંઠનો દરડીઓ પ્રગટ રૂપીઆ લેવા"નો કર અકબરે કાઢી નાખ્યો.)

शत्रुंजये गगंनवाणंकलौमितेब्दे (१६५०) यात्रां चकार सुकृताय स तेजपालः ॥
चैत्यस्य तस्य सुदिने गुरुभिः प्रतिष्टां चक्रे च हीरविजयाभिध सूरिसिंहैः ॥६२॥

× × × ×

चैत्यं चारु चतुर्मुखं कृतसुखं श्रीरामजीकारितं ॥
प्रोत्तुंगं जसुठकुरेण विहितं चैत्यं द्वितीयं शुभं ॥
रम्यं कुअरजीविनिर्मितमभूचैत्यं तृतीयं पुनः ॥
मूलं श्रेष्ठीकृतं निकामसुभगं चैत्यं चतुर्थं पुनः ॥ ६४ ॥

अन्त—

वस्ताभिधस्य वरसूत्रधरस्य शिल्पं ।
चैत्यं चिरादिदमुदीक्ष्य निरीक्षणीयं ॥

शिल्पतत्त्वमिच्छति कलाकलितोऽपि विश्व ॥
कर्मास्य शिल्पिपटले भवितु प्रसिद्ध ॥ ६६ ॥
सदाचारश्रीना कमलविजयाह्वानसुधियां ।
पदद्वद्वाभोजभ्रमरसदृशो हेमविजयः ।
अलकारैराढ्या स्त्रियमिव शुभा या विहितवान् ॥
प्रशस्ति शस्तैषा जगति चिरकाल विजयता ॥ ६७ ॥

इतिसौवर्णिकसाहश्रीतेजपालोद्धृतविमलाचलमडन
श्री आदीशमूलप्रासादप्रशस्ति श्रेय ॥

बुधसहजसागराणा विनेयजयसागरोऽलिखद्वर्णा ॥
शिल्पिभ्यामुत्कीर्णा ॥ माधवभीमामाभिधानाभ्या ॥ ६८ ॥

इति श्रीसिद्धाचले मूलनायकचैत्ये सामल्पाषाणरी प्रशस्तिरस्ति ॥

વિષયાદિ-૧ આ પ્રશસ્તિ, શત્રુંજય પર્વત ઉપરના શ્રી આદીશ્વરના દેવલનો ગુજરાતના સૌવર્ણિક શાહ તેજપાલે ઉદ્ધાર કરાવ્યો અને રામજી, કુવરજી અને જસુ ઠક્કર એ ત્રણ જણની સહાયતાથી સવત્ ૧૬૫૯મા ચાર મદિરો બધાવ્યા તેની છે તે મૂલ મદિરની ભીંતમા જડેલા કાળા પથ્થર ઉપર કોતરેલી છે તેમા જણાવેલુ છે કે, સવત્ ૧૫૮૮મા સાધુ કરમાએ કરાવેલુ મદિર જીર્ણ થતા સ્વર્લોકનિર્મોકિની ગુર્વી ગૂર્જરમેદિની ગુજરાતના સૌવર્ણિક શાહ શિવરાજના પાયમા વરાજ તેજપાલે તે સમરાવ્યુ અને અકબર શાહને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપી, જજીયાવેરો માફ કરાવનારા શ્રી હીરવિજયજી આદિ સૂરિઓએ તેમા ૭૨ બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ દેવળોના થાભલા, બારીઓ આદિની પણ શોભા તથા ગણત્રી આ પ્રશસ્તિમા આપેલા છે શાહ તેજપાલે અન્યત્ર બધાવેલા દેવલો આદિનો ઉલ્લેખ પણ આ પ્રશસ્તિમા કરેલો છે, તેમ શ્રી હીરવિજયજીની ગુરુપરપરા તથા શાહ અકબરે ગુજરાતમાથી શ્રી હીરવિજયજી આદિને બોલાવી તેમની પાસેથી જૈન ધર્મના ઉપદેશનુ શ્રવણ કર્યુ એ વિષય ૩થી ૩૧ શ્લોકમા વર્ણવેલો છે

૨ કુલ શ્લોક ૬૮ છે જે મદિરની આ પ્રશસ્તિ છે તે મદિરની બાધણીની યોજના આદિ સૂત્રધાર (architect) વસ્તાએ કરેલા છે અને આ પ્રશસ્તિ માધવ તથા ભીમા નામે શિલ્પીઓએ કાળા પથ્થર ઉપર કોરી છે

વિશેષ-૧ આ પ્રતિમા લહીઆએ લેખનશુદ્ધિ કરતા વચ્ચે વચ્ચે હડતાલથી 'વિસર્ગ'ની, અનુસ્વારની તેમજ અક્ષરોની ચૂક સુધારી છે કેટલેક સ્થળે અક્ષરો પણ ઉમેરેલા છે તેમ આના સાત્તિક શબ્દો ઉપર આંક મૂકી સાલની સમજ આપી છે, તથા હાસીયામા તેમ શબ્દો ઉપર પણ કેટલાકના અર્થ અને ગુજરાતીમા સમજ પણ આપેલી છે પ્રશસ્તિમાના ખડાયલા શબ્દ ભાગો ... આવી નીશાનીથી સૂચવેલા છે

૨. આ લેખ 'એપિગ્રાફીકા ઇંડિકા'ના ભાગ ૨ પૃ. ૫૦ થી ૫૯ માં તથા કાવ્યમાલાના પ્રાચીન લેખમાલા ભાગ ૨ માં પૃ. ૧૮૧ થી ૧૯૦ માં છપાયો છે. પરંતુ તેમાં અને આમાં કેટલેક સ્થળે કેટલાક નોંધવાજોગ પાઠભેદ છે.

अं. ४ ग. नदू(डू)लपुरस्थकीर्तिपालस्य धर्मशासनपत्र-(र. सं.१२१८) पृ. १-३.

आरंभ—राधाकृष्णाय नमः ॥ धुलेवेशः ॥ नदू(डु)लपुरस्थताम्रपट्टकत्रयमध्ये प्रशस्तिः ॥

श्रीस्वस्ति—श्रियै भवंतु वो देवाः ब्रह्मश्रीधरशंकराः ॥
सदा विरागवंतो ये जिना जगति विश्रुताः ॥ १ ॥
शाकंभरीनामपुरे पुरासीच्छ्रीचाहमानान्वयलब्धजन्मा ॥
राजा महाराजनतांघ्रियुग्मः ख्यातोऽवनौ वाक्पतिराजनामा ॥ २ ॥
नडु(डू)ले समभूत्तदीयतनयः श्रीलक्ष्मणो भूपति-
स्तस्मात्सर्वगुणान्विहो(तो ?) नृपवरः श्रीसोलित(लोहिया)ख्यः सुतः॥
तस्माच्छ्रीवलिराजनामनृपतिः पश्चात्तदीयो मही—
ख्यातोविग्रहपाल इत्यभिधिया राज्ये पितृव्योभवत् ॥ ३ ॥

× × × ×

*आभ्यां राजकुलश्रीआल्हणदेवकुमारश्रीकेल्हणदेवाभ्यां राजपुत्रश्री कीर्तिपालस्य प्रसादे दत्तनडुलाऽ ०,० प्रतिबद्धद्वादशग्रामाणि ततो राजपुत्रकीर्तिपालः सं. १२१८ श्रावणवदि ५ सोमे अद्य श्रीनडूले स्नात्वा धौतवाससी परिधाय तिलाक्षतकुशप्रणयिनं दक्षिणकरं कृत्वा देवानुदकेन संतर्प्य * * *

अंत—

षष्टिवर्षे(र्ष) सहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति दायकः ॥
आछेत्ता चानुमंता च ताम्रे च नरके वसेत् ॥ २ ॥
बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभि. सगरादिभिः ॥
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलं ॥ ३ ॥

स्वहस्तोऽय महाराजपुत्रश्रीकीर्तिपालस्य
नैगमान्वयकायस्थसाढनाम्ना शुभकर ।
दामोदरसुतोऽलेखि शासन धर्मशासन ॥ १ ॥ मगल महाश्री. ॥

વિષયાદિ-૧ રાજપુતાનામાના સાભર નગરની પાસેના નડૂલ (નાડોલ) ગામમાના ત્રણ ત્રાબાપત્રોમાના એક ઉપર ઉપરનો લેખ છે તેમા, ચહુઆણ વશના રાજા આલ્હણ દેવના ત્રીજા રાજપુત્ર શ્રી **કીર્તિપાલે** નડૂલના શ્રી મહાજિનવરના દેવલને નીચેના બાર ગામ સ્નાપન, વિલેપન, દીપધૂપના ભોગાય સમર્પણ કર્યાનુ જણાવેલુ છે "૧ સૂજેર, ૨ હરિજીક, ૩ વિલાડ, ૪ સોજણ, ૫ સેરકરા, ૬ હરવદ, ૭ માડા, ૮ ડોકાણ, ૯ સુવા, ૧૦ નાડાડ, ૧૧ દેવસુરી, અને ૧૨ મઙચડી આ બાર ગામનુ શાસનપત્ર ત્રીજા **રાજપુત્ર કીર્તિપાલે** સ ૧૨૧૮ ના શ્રાવણ વદિ ૫ સોમવારે આપ્યાનો ઉલ્લેખ ઉપલા લેખમા કરેલો છે

૨ આ ધર્મશાસનનો લેખ તાબાપત્ર ઉપર કાયસ્થ દામોદરના સુતે કોતરેલા છે

વિશેષ-૧ આમા ચહુઆણ વશના સ્થાપક લક્ષ્મણરાજની વશાવલિ કીર્તિપાલ પર્યતની આપેલી છે આ વશનો રાજા આલ્હણ ચહુઆણોના પ્રતિસ્પર્ધિ રાઠોડ વશના રાજા સહુલની પુત્રી અન્નલદેવીને પરણ્યો હતો અને તેનાથી થયલા ત્રીજા રાજપુત્ર કીર્તિપાલે ઉપરનુ દાનપત્ર લખાવી આપ્યુ છે આ લેખમાનો કીર્તિપાલ સોનગિરા (સુવર્ણગિરિ-ઝાલોર) ચૌહાણ વશનો સ્થાપક હતો

૨ આ લેખ ચહુઆણ વશ વિષે કેટલીક ઐતિહાસિક માહિતી આપનારો હોવાથી ઉપયોગી છે પ્રતિમા કેટલેક સ્થળે હાસીયામા તેમ મૂળના શબ્દો ઉપર પણ તેના અર્થો આપેલા છે, તેમ મૂળના ઉકેલા અક્ષરો સુધારેલા છે

૩ આ, મારવાડના નડૂલના ચૌહાણ વશના બીજા લેખો 'એપીગ્રાફી ઇંડિકા'ના ૯ મા તથા ૧૨ મા ભાગમા છપાયા છે

૪ આ લેખ 'એપીગ્રાફી ઇંડિકા'ના નવમા ભાગમા પાના ૬૬ થી ૭૦ મા છપાયો છે છપાયલા લેખ કરતા આ લેખમા કેટલાક પાઠભેદો છે

૫ જ એ બે ૨ો એ સોના પુ ૧૮ ના પૃ ૨૬ થી ૩૪ મા સ ૧૨૧૮નો રાજા આલ્હણદેવનો લેખ છપાયો છે, તેથી આ જુદો છે, અને તેનાથી થોડી અધિક માહિતી આમા આપેલી છે

अ. ४ घ. नडूलपुरस्थ तृतीय ताम्रपट्टक -स. गत्र लेख-(१ स १२१३) पृ १-२

आरम्भ—तृतीय ताम्रपट्टके०

ॐ स १२१३ वर्षे मार्गवदि १० शुक्रे श्रीमय(द्)णहिल्लपाटके समस्त-राजावलीसमलकृत-परमभट्टारक-महाराजाधिराज-परमेश्वर-उमापतिवरल

त्वप्रसादप्रौढप्रतापनिजभुजप्रतापविक्रमरणांगणविनिर्जितसाकंभरीभूपालश्री कुमारपालदेवकल्याणविजयराज्ये तत्पादपद्मोपजीविनि महामात्यचाहडदेवे श्रीकरणादौ(दि)सकलमुद्राव्यापारान्परिपंथयति यथा अस्मिन्काले प्रवर्तमाने पोरित्य वोडाणान्वये महाराजश्रीयोगराजस्तदेतदीयसुतसंजात–महामंडलिक श्रीवस्तराजस्तदस्य सुतसंजातोऽनेकगुणगणालंकृतमहामंडलिकश्रीप्रतापसिंहः शासनं प्रयच्छति यथा–अत्र नड्डूलतडागिकायां देवश्रीमहावीरचैत्ये ※ ※ ※

अंत—यः कोपि चालयति तस्याहं पादलग्नस्तिष्टामीति । गौडान्वये कायस्थ पंडितमहीपालेन शासनमिदं लिखितं ॥

વિષયાદિ–ગુજરાતના અણહિલપુર પાટણના રાજાના વંશજ, સાકંભરી (સાંભર)-ના રાજા કુમારપાલ દેવના મુદ્રાવ્યાપારના અધિકારી, મહારાજયોગરાજના વંશજ રાજા પ્રતાપસિંહે સંવત્ ૧૨૧૩ના માર્ગશીર્ષ માસની વદિ ૧૦મે નડૂલનું શ્રી મહાવીરચૈત્ય, સીંદડલીનું અરિષ્ટનેમિચૈત્ય, અને શીલવદરીનું અજિતસ્વામીચૈત્ય, એ ત્રણ દેવલોને એક દિવસે ૦ુ૦ कोद्रूपक આપ્યું તેનો આ તામ્રપટ્ટ છે.

વિશેષ–આ લેખ છપાયલો જાણ્યામાં નથી. આ લેખમાં કુમારપાલે રાજપુતાનાનો ભાગ જિત્યાનો ઉલ્લેખ હોવાથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે.

अंक ४ ड. नड्डूलपुरस्थे पद्मप्रभचैत्यस्य महाप्रासादे बिंबप्रतिष्टा–प्रशस्तिः-सं. गद्य लेख–(र. सं. १६८६) पृ. ३–४

आरंभ—श्रीधुलेवेशः ॥ नाड्डूले प्रासादाः ३ तत्र लोकोत्त्या संप्रति निर्मितपद्मप्रभमहाप्रास(सा)दे ॥ ॥ मूलनायकस्याधः ॥

सं. १६८६ प्र. आषाढ वदि ५ शुक्रे राणा श्रीजगत्सिंह राज्ये० राजाधिराज श्री गजसिंहप्रदत्तसकलराज्यव्यापाराधिकारिणा मंजेसासुत मंजयमल्लजीनाम्ना श्रीचंद्रप्रभबिंबं द्वि श्रीपद्मप्रभबिंबं कारितं प्रतिष्टि(ष्टि)तं विजयदेवसूरिभिः ॥ १ ॥

अंत—

देवलस्तत्सुतचंडदेवतपुत्रसाढाकेन श्री वल्लादिपुत्रयुतेन विमाता सत्यभामाः निजपुत्रसेलुकनिर्म्मितं श्रीधर्मनाथबिंबं कारितमिति० ॥

વિષયાદિ-૧ જગતસિંહના રાજ્યકાળમા, નડૂલના શ્રી પદ્મપ્રભનાથના મંદિરમા સવત્ ૧૬૮૬ ના આષાઢમા, રાજ્યવ્યાપારાધિકારી મજેસાસુત મજયમલ્લજીએ શ્રીચદ્રપ્રભનુ તથા શ્રીપદ્મપ્રભુનુ બિંબ કરાવી અને તેની પ્રતિષ્ઠા વિજયદેવસૂરિએ કરી હતી, તે સબધી આ પ્રશસ્તિ છે

૨ આ પ્રશસ્તિમા, આ પ્રાસાદની કવલિકામા ડાબે ભાગે જે શ્રી શાન્તિનાથની મૂર્તિ છે તેની નીચેના લેખમા તેની પ્રતિષ્ઠા સવત્ ૧૨૧૫ ના વૈશાખમા દેવનાગ, નાગડ અને લોગડે કરાવ્યાનો નિર્દેશ કરેલો છે, તેમ જ વળી શ્રી શાન્તિનાથના પ્રાસાદના મૂળ નાયકની મૂર્તિ હેઠળ તેની પ્રતિષ્ઠા સવત્ ૧૧૮૨ ના આષાઢમા અદ્ભદેવના પુત્ર સાઢાકે કર્યાનો ઉલ્લેખ છે

વિશેષ—આ લેખ છપાયો જાણ્યામા નથી

अक ४ च. श्रीसिद्धाचले मूलनायकचैत्ये धवलपाषाणे शाहकरमाकृत तीर्थोद्धारस्य प्रशस्ति — स पद्यगद्य र प लावण्यसमय- (र स १५८७) पृ ४-७

आरंभ—

ॐ स्वस्ति श्री गूर्जरधरित्र्या पातसाहमहिमूदपट्टप्रभाकरपातसाहश्री मदाफरसाहपट्टोद्यतकारकपातसाहश्रीश्रीश्रीबहादरसाहविजयराज्ये । सवत् १५८७ वर्षे राज्यव्यापारधुरधर पान श्री मदादपानगाचारे (व्यापारे ?) शत्रुजयगिरौ श्री चित्रकूटवास्तव्य दो०करमाकृत सप्तमोद्धारस्तस्य प्रसशस्ति लिख्यते ॥

अत—मगलमादिदेवस्य मगल विमलाचले ।
मगल सकलसघस्य मगल लेखकस्य च ॥

प विवेकधीरगणिना लिखिता प्रशस्ति पूज पडितसमयरत्नशिष्य प लावण्यसमयक्रिमन्य्य श्री आदिदेवस्य प्रणमतीति भद्रम् श्री सू हरपति ठा यसा ठा मूला ठाकर कृष्णा ठा काल्हा ठा हर्षा सू माघ सू वाल्लो० सरजा श्री प्रा–मरतेन प्राप्य नमस्कृत श्री सिद्धाचले मूलनायक चैत्ये धवलपाषाणरी प्रशस्तिरस्ति ॥

વિષયાદિ-મેવાડના રાણા રત્નસિંહના રાજ્યકાળમા મેવાડના ઓસવાળ જૈન જ્ઞાતિના શાહ કરમાએ પાલીતાણાના શત્રુંજય પર્વતની યાત્રાએ જતા, ગુજરાતના બાદશાહ બહાદુરશાહની પરવાનગી લઈ, સાતમી વાર ત્યાના દેવળોનો ઉદ્ધાર સવત્ ૧૫૮૭ (સને ૧૫૩૧–૩૨)મા કરાવ્યો, તે સબધી ઉલ્લેખ પ્રસ્તુત પ્રશસ્તિમા છે

કુલ ૪૪ શ્લોક છે, અને તે ઉપરાંત આરંભ તથા અન્તનો થોડોક સંસ્કૃતમિશ્રિત પ્રાકૃત ગદ્ય ભાગ છે.

વિશેષ–૧. શત્રુંજય ભગવાન્ શ્રી આદીશ્વરના દેવલમાં ડાબી બાજુની ભીંતમાં ધોળા પથ્થર ઉપર આ પ્રશસ્તિ કોતરેલી છે. આમાંનો અંતનો ગદ્ય ભાગ આધુનિક દેવનાગરી લિપિમાં લખેલો છે, એમ ભાવનગરના "પ્રાકૃત સંસ્કૃત શિલાલેખો"વાળા અંગ્રેજી પુસ્તકમાં જણાવેલું છે.

૨. આ પ્રશસ્તિ ભાવનગરના મહારાજાના "પ્રાકૃત સંસ્કૃત શિલાલેખો"વાળા ઇંગ્રેજી પુસ્તકમાં (પાને ૧૩૪ મે) પ્રકટ થઈ છે; તેમ જ શ્રીજૈન આત્માનંદ સભા(ભાવનગર)ના શ્રી શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધના પરિશિષ્ટમાં (પાનું ૭૨), તથા "એપીગ્રાફિઆ ઇંડિકા"ના વૉ. ૨. પાને ૪૨–૪૭ માં પણ પ્રકટ થઈ છે. પરંતુ એ મુદ્રણોમાં જે કેટલાક પડેલા અક્ષરોની પૂર્તિ કૌંસથી કરેલી છે, તે અક્ષરો પ્રસ્તુત પ્રતિમાં છે. અને જે અક્ષરો તથા શબ્દો પ્રસ્તુત પ્રતિમાં પડેલાં છે, તે એ પ્રતિઓમાં પણ પડેલાં છે. કેટલીક જગ્યાએ પાઠભેદ પણ છે. છાપેલી પ્રતિમાં પ્રસ્તુત પ્રતિનો શ્રીગ્રા–મરતેન–થી અંત સુધીનો ભાગ નથી. એ પંક્તિ પ્રસ્તુત પુસ્તકના લેખકે લખી જણાય છે.

૩ આ લેખવાળો પથ્થર શ્રી આદીશ્વરના મંદિરની ડાબી બાજુની ભીંતમાં જડેલો છે. તેની લંબાઈ પહોળાઈ ૩૦"×૧૮" છે. તેમાં ઉપરની પ્રશસ્તિની ૫૯ લિટીઓ કોતરેલી છે.

૪ આ દેવળ સંબંધી વિશેષ હકીકત હેનરી કુઝેન્સે સુધારેલી "એન્ટીકવેરીયન રીમેઇન્સ"ના ૮ મા વૉલ્યુમના પાને ૨૫૬ મે આપેલી છે.

૫ આ પ્રશસ્તિ પં. સમયરત્નના શિષ્ય પં. લાવણ્યસમયે બનાવી છે; અને તે પંડિત વિવેકધીરગણિએ લખેલી છે. આમાં મેવાડના રાજાઓ તથા અમદાવાદના બાદશાહોના વંશનો વિસ્તાર વર્ણવેલો છે, તથા કર્માશાહના તેમ જ સૂત્રધાર 'બાદલા'ના વંશનું પણ વર્ણન છે. એથી આ પ્રશસ્તિ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે.

૬ આ પ્રશસ્તિના અંત ભાગમાં સાતમો ઉદ્ધાર કરનારા શિલ્પીઓનાં નામ કોતરેલાં છે.

अं. ५ क. दादा हरिनी वावनो लेख–सं. गद्यपद्य–(र. सं. १५५६.)–पृ. १

आरंभ—नमः सृष्टिकर्त्रे ॥

नमोऽब्धिपतये तुभ्यं सर्वजीवनरूपिणे ॥
वरुणाय नमस्तुभ्यं नमः सुकृतसाक्षिणे ॥ १ ॥

स्वस्ति श्री गुर्जरधरित्र्यां श्रीमदहिम्मदावादनगरं पातुसाह श्री श्री श्री महमदविजयराज्ये राज्यांतिः(तः)पूर(पु)द्वारि सर्वाधिकारिणि वाईश्री हरीर

नाम्नी नागरादि(दी)ज्ञातिदिगाश्री(श्रि)त हरिरपुरमध्ये × × × संवत् १५५६ वर्षे शाके १४२१ प्रवर्तमाने पौष शुदि १३ सोमे वापिनी कारयामास × ×

अंत—

वापीनिर्माणेऽधिकार परमेश्वराज्ञापालक मलिकश्रीसिंहामिद् तथा गजधर वैश्यसूत्र(०) (सू ?) वीरा तस्यात्मजस्त देवा श्री गिरणा सह(०) सावाआ तथा सह वीरा—

વિષયાદિ-આ, અમદાવાદના પાદશાહ મહમ્મદ બેગડાના સમયમાં હરિપુરની વતની અને બાદશાહના અંતઃપુરની સર્વાધિકારિણી બાઈ હરિરે અમદાવાદ નગરના ઈશાન (અસારવામાં) કુવામાં સંવત્ ૧૫૫૬ (સને ૧૪૯૯)માં પોષ સુદ ૧૩ વાર સોમે ૮૪ લાખ-મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી આદિની તૃષાના નિવારણ અર્થે બંધાવેલી વાવનો શિલાલેખ છે તેમાં દ્રવ્ય સંખ્યા ૩,૧૯,૦૦૦ ખર્ચ્યાનું જણાવેલું છે

વિશેષ-૧ આ લેખ મુંબાઈ ઇલાકાના "રીવાઈઝ્ડ લીસ્ટ્સ ઓફ્ એન્ટીક્વેરીઅન રીમેંસ" એ ગ્રંથમાં પાને ૩૦૦મે (આવૃત્તિ ૧૮૯૭ની) તથા 'એપિગ્રાફિઆ ઇંડિકાના વૉ. ૪ પાને ૨૯૮-૯૯મે છપાયલો છે

૨ આ પ્રતિનો લેખનો ઉતારો અશુદ્ધ છે અને તેમાં સુધારો પાછળથી કરેલો છે પડેલા અક્ષરો આવા – – – નિશાનીથી સૂચવેલા છે

अ. ५ ग. अर्बुदाचले विमलवसहिकाया लेख—म गद्यपद्य—प ज्ञानचन्द्र-(र स १३०८)-पृ १-१

आरंभ—धुर्लेखः ॥ अर्बुदाचले विमलवसहिकाया प्रविशतो वामभागे देवकुलिकायामर्गलाया स्थापितलेखखण्डे प्रशस्ति ॥ ६० ॥ श्री अर्बुदतीर्थ-प्रशस्तिर्लिख्यते

अणि(णी)हिल्लपत्तनो प्रथमाश्रि(श्रि)श्रेणि
भूमिर्नाभिरिति निर्विवादपद ॥
तत्तुङ्गादिगुणो जगन्नाथ
पुण्याः प्रतपतु अणिपागर स ॥

अन्त—

[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] इति [illegible] ॥७१॥

य शाति मा नय्य(शातिमानय्य)सत्प्रकोपे शातोपि दीप्त स्मरनिग्रहाय ॥
निमीलिताक्षोऽपि समयग्र(यग्र)दर्शी सव शिवायास्तु शिवातनुज ॥२॥

× × × ×

अन्त—

श्रीसोमेश्वरदेवश्चलुक्यनरदेवसेवितान्ध्रियुग्म ॥
रचयाचकार रुचिरा धर्मस्थानप्रशस्तिमिमा ॥ ७३ ॥
श्रीनेमेरम्बिकायाश्च प्रसादादर्बुदाचले ।
वस्तुपालान्वयस्यास्तु प्रशस्ति स्वस्तिशालिनी ॥ ७४ ॥

सूत्र० ॥ केल्हाणसुतधाधलपुत्रेण चडश्वरेण प्रशस्तिरियमुत्कीर्णा श्रीविक्रम सवत १२८७ ॥ वर्षे फाल्गुण वदि ३ रवौ श्रीनागेन्द्रगच्छे श्रीविजयसे नसूरिभि प्रतिष्ठा कृता० । भ

વિષયાદિ-૧ આબુ પર્વતના દેલવાડા ગામમાના શ્રી આદિનાથના દેવળની દક્ષિણે ધર્મશાળાની ભીંતમાના કાળા પથ્થર ઉપર આ શિલાલેખ કોતરેલો છે અણહિલ પુરના રાજા વીરધવલના બે પ્રધાન વસ્તુપાલ અને તેજપાલ એ બે ભાઇઓએ શ્રી આદિનાથનું દેવાલય સવત ૧૨૮૭ મા સમરાવેલુ તેની પ્રશસ્તિનો આ લેખ છે તેમા સોલકી વશની શાખા વાઘેલા વશના રાણા વીરધવલની વશાવલિ આપેલી છે તેમ વસ્તુપાલતેજપાલના ધર્મોદાકાર્યો પણ વર્ણવેલા છે આ પ્રશસ્તિ નાગર કવિ સોમેશ્વરદેવે રચેલી છે

શ્લોક ૭૪ છે બાકીનો શિલ્પકાર્ય સબધી ઉલ્લેખ ગદ્યમા છે

વિશેષ-૧ આ લેખ સસ્કૃત કીર્તિકૌમુદીના પરિશિષ્ટમા તેમજ ભાવનગરના "પ્રાકૃત સસ્કૃત શિલાલેખ"વાળા છપેલ પુસ્તકમા પાના ૧૭૪ થી ૧૮૭ મા છપાયલો છે તેમ તે "એશિયાટીક રીસર્ચ" ના વોલ્યુમ ૧૬ ના પાને ૩૨ મે છપાયલો છે

૨ છપાયલી પ્રતિમાના કેટલાક સદિગ્ધ સ્થળોના પાઠ પ્રસ્તુત પ્રતિમા સ્પષ્ટ છે કીર્તિકૌમુદીના પરિશિષ્ટમાં લેખનો સવત્ ૧૨૯૩ અને ભાવનગરના "પ્રાકૃત સસ્કૃત શિલાલેખો"ની પ્રતિમા સવત્ ૧૨૯૭ આપેલો છે પરતુ આ પ્રતિમા લેખનો જે સવત્ ૧૨૮૭ આપેલો છે, તે વધાર શુદ્ધ જણાય છે વળી પ્રસ્તુત પ્રતિમા તેના કોતરનારનું નામ કેલ્હાણ સુત ધાધલનો પુત્ર ચડેશ્વર આપેલુ છે, ત્યારે ભાવનગરની પ્રતિમાં ગજધર ધાદડના પુત્ર કડુઆનું નામ છે, તેમ તેમા જ્યારે લેખનો સવત્ ૧૨૯૭ ફાલ્ગુન વદ ૧૦ સોમવાર (બુધવાર) છે, ત્યારે પ્રસ્તુત પ્રતિમા સવત્ ૧૨૮૭ ફાગણ વદ ૩ રવિવાર છે

૩. પ્રતિમાં પાછળથી ઘણું સ્થળોએ સ્પષ્ટાર્થ કરનારાં પદો તેમ શબ્દો, કૌંસીયામાં તેમ મૂળના શબ્દો ઉપર આવા=ચિહ્નથી લખેલા છે. અક્ષરોના મરોડમાં કંઇક ફેરફાર છે, જેમ કે બને બદલે 'જ્ઞ' બને બદલે ष લખેલ છે.

अं. ५ घ. राणकपुरसीमायां महाप्रासादे स्तंभवर्तिलेख-सं. गद्य-पद्य पं. सोमसुंदसूरि—(र. सं. १४९६)-पृ. १४.

आरंभ—धुलेवेश: ॥ राणपुरा इति ग्रामसीमायां महाप्रासादोऽस्ति तत्र कचलिकामध्ये प्रविशतो दक्षिणभागस्थितस्तंभे ॥ प्रशस्तिः —

स्वस्ति श्रीचतुर्मुखजिन युगादीश्वराय नमः ॥ श्रीमद्विक्रमतः १४९६ संख्यवर्षे श्रीमेदपाटराजाधिराज श्रीबप्प ॥ १ ॥ श्रीगुहिल २ भोज ३ शील ४ कालभोज ५ भर्तृभट ६ सिंह ७ ······श्रीकुम्भकर्णसर्वोर्वीपति-सार्वभौमस्य-४१-विजयमानराज्ये तस्य प्रसादपात्रेण * * *

अन्त —

धारलदेपुत्रजज्ञो जावडादिप्रवर्धमानसंतानयुतेन राणपुरनगरे राणा-श्रीकुंभकर्णनरेन्द्रेण स्वनाम्ना निवेशिततदीयसुप्रसादादेशतस्त्रैलोक्यदीपका-भिधानः श्रीचतुर्मुखविहारः कारितः प्रतिष्ठितः श्रीबृहत्तपागछे श्रीजगचंद्र-सूरिश्रीदेवेन्द्रसूरिसंताने श्रीमतदेवसुंदरसूरिपट्टप्रभाकरपरमगुरुसुविहितपुरंद-रगच्छाधिराजश्रीसोमसुंदरसूरिभिः ॥

વિષયાદિ-આ, મારવાડ(જોધપુર)ના સાદડી ગામ પાસે, ૭ મેલ દૂર આવેલા રાણકપુરના જૈન મંદિરના દ્વારપ્રવેશના ડાબી બાજુના સ્તંભ ઉપરનો લેખ છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી તે ઘણો જ ઉપયોગી છે. એમાં મેવાડના સૂર્ય(ગોહિલ)વંશી રાજા બપ્પ-(બાપા રાવળ)થી આરભી ૪૧ મા કુંભા રાણા પર્યંત ૪૧ રાજાઓની યાદી આપેલી છે. કુંભા રાણાના રાજ્યકાળમાં જૈનદેવ ચોમુખજીનો વિહાર સુલતાન અહમ્મદની ફરમાશથી, પોરવાડ જ્ઞાતિના શેઠ સાંગણના પુત્ર કુમારપાલના પુત્ર ધનાશાએ સંવત્ ૧૪૯૬-(સને ૧૪૪૦)માં બંધાવ્યો અને બૃહત્તપાગચ્છના સોમસુંદરસૂરિએ દેવની પ્રતિષ્ઠા તેમાં કરી, એમ આ લેખમાં જણાવેલું છે.

વિશેષ-૧.આ લેખ ભાવનગરના મહારાજા શ્રી તખ્તસિંહજીએ છપાવેલા "પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત શિલાલેખો"ના ઇંગ્રેજી પુસ્તકમાં (પાને ૧૧૩-૧૪ મે) તેમ જ રા. વિજયશંકર ગવરીશંકર ઓઝાના ભાવનગર પ્રાચીન શોધસંગ્રહ ભાગ ૧ લામાં (પાને ૫૬ મે) છપાયલો છે. એ બે પુસ્તકોમાં પ્રસ્તુત લેખ કોતરનાર સંબધી નીચે પ્રમાણે હકીકત આપેલી

છે, (જે પ્રસ્તુત ઉતારામા નથી)-कृतमिद च सूत्रधारदेवाक्स्य अय च श्रीचतुर्मुख-विहार आचद्रार्क नदतात् ॥ शुभ भवतु ॥ (અર્થ -આ જૈન મદિર, સૂત્રધાર-સલાટ-દેવાનું કરેલુ છે આ ચતુર્મુખ વિહાર ચોમુખજીનુ મદિર સૂર્યચન્દ્ર રહે ત્યા સુધી આનદ કરો-રહો)

૨ વળી પ્રસ્તુત ઉતારામાના આરભથી ઘુલેવેશ થી પ્રશસ્તિ પર્યંતની ઉપર્યુક્ત પક્તિ પ્રસ્તુત નકલ કરનારે લખેલી હોવાથી છપાયલા ઉપર્યુક્ત ઉતારામા નથી

अ. ५ इ. सोलकी वशावली-हि-पे का गद्यपद्य-पृ १-९ (अपूर्ण)
आरभ-श्रीगणेशाय नमः ॥

छपय—श्रीमन् श्रीभागौ तनौमडरक्त कहायो
सूर्यवस प्रताप सुजस अमरीप गवायो
दूर्वासा उतपात चक्र रक्षण आ कीनौ
उलट दिपायो त्रास भग्यौ मुनि दीन प्रवीनौ
सिव ब्रह्मा अरु विष्णुद् लौं कोउ ना राप सके सरन
भगवतहु कम जाभक्तपेन्द्रो हरहितजे सुपकरन ॥

दोहा ॥ सरमायौ आयौ सरन तव पायो आनद
समझायौ नृप चक्रको प्रबल छुडायो फद ॥ २ ॥
दुरवासासे प्रवल को इड आप प्रभु दीन
भक्तराज अमरीपसे को महाराज प्रवीन ॥ ३ ॥

१ सूर्यवशी(शी) राजा अमरीप तीन अमरीप राजाक २ अगनरप राजा अगनरप राजाके० ३ नगरप राजा नगरप राजाके × × ×

अन्त—(वीरपरमे) ११४ दीपसघराणा दीपसघराणाके ११५ दुरजनसाल राणा दुरजनसालराणाके ११६ प्रतापसघराणा प्रतापसघराणाके ११७ फतेसघराणा फतेसघराणाके × ×

વિષયાદિ-૧ સૂર્યવંશી અમરીષ રાજાની અને તેના વશજ ધરટાકરના સોલકીઓની વશાવલિ છે

૨. છપ્પો, બે દોહા અને બાકી ગદ્ય ભાગ છે વશાવલિ અધુરી છે તેમા ૨૨ મા વશજનુ નામ આપેલુ નથી ૪૮ થી ૭૦ રાજાઓ ધરટાકરના ૭ થી ૮૯ પા ૫

ણૂના, ૮૭ મો પાવાગઢનો, ૮૮ થી ૯૫ કરીના અને ૯૭ થી ૧૧૭ થી વીરવરના રાજાઓનાં નામ આપેલાં છે. આમાં કુલ ૧૧૭ રાજાઓનાં નામ છે.

વિશેષ-ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ વંશાવલિ શુદ્ધ જણાતી નથી.

अं. ५ च. लुणावाडाना राजा दीपसिंहनी प्रशंसा-हि-प.का.-कवि केवलराम (र. सं.) पृ. ६-९. अपूर्ण.

आरंभ—

(પહેલી ત્રણ તુક મૂળમાં જ પડેલી હોવાથી રીતસરનો આરંભ જણાતો નથી.)

छपै—लवणपुर कीय वास जास प्रथमं घर चंपे ॥
राणा प्रताप प्रताप ताप वैरी सब कंपे ॥
वणवीर वीर सब जीत मीत धरनीमें थप्पै ॥
रणवीर उमरावको कबहू कर नहि अप्पै ॥
राघवदेव देवही सदा गांगो गंगाधिप दरस ॥
अदोराण जगजाण हुअ वाघो वाघहीतें सरस ॥ ४ ॥
मालदेव महीमांह जाह विक्रम वह कीन्ने ॥
वणवीर धीर धरि(र)नाह साह सूपा(जा?) लुट लीन्ने ॥
अषेराज कीय राज लाज किनहुं नहीं लुप्पै ॥
कुंभराण वीरखाण अरि करिकं सीर पुप्पै ।
दयालदास दुपनास हुअ चंदसेन चन्द्रह भए ॥
वीरसंघपर गुज्जरधनी आए सब हारही गए ॥ ५ ॥
नाहरसंघ कीय कोट ओट रैयतकों कीन्नो ।
मैहवासीं सब मार धाट निहकंटक लींन्नो ॥
जैतसंघ अरिमंगंज दळनदल लीय छीन्नो ।
केवल कहत यह वंसमे प्रथु विक्राम सम राज भूप ॥
कृपान दांन दुंहविध सरस वपत राण लुस भाण हुत ॥

अन्त—

सवैया—मोहि कवेसर ईस कस्यो ताते मानत है नवपडके राजा ॥
और सबे मुगलान पठाण भली बीध चाह करे सीरताजा ॥
है(झे?)वर हेमकडा बकसे सिरपाव, दए सनही जस काजा ॥
दीपसिंह रानासुनो वीनती अत्र रापिए केवलरामकी लाजा ॥२३॥

× × × ×

વિષયાદિ-૧ આમા લુણાવાડાના રાણા દીપસિહે કવિ કેવલરામને કવીશ્વરપદ આપેલુ તેની પ્રશસા વર્ણવેલી છે આરભમા લુણાવાડાની ગાદીની સ્થાપના રાણા વીર પ્રતાપના ક્રમશઃ રણવીર વગેરે કરી ત્યાથી તે રાણા દીપસિંહ પર્યત સઘળા રાણાના અને તેમા મુખ્યત્વે દીપસિંહના પિતા 'વખતેશ'ના ગુણગાન કરી, પછી દીપસિંહે મહેવાસી ભીલોને હરાવી લુણાવાડાના રાજવશનો જશ દીપાવ્યો તેનું વર્ણન કવિએ કર્યું છે

૨ છપ્પા, કવિત્ત, સવૈયા અને છદથી પદબધ બાધેલ છે, અને તેની કુલ સખ્યા ૨૩ છે, પણ પહેલી ત્રણ કડી નહીં હોવાથી આ પ્રતિમા કુલ ૨૦ ઉતારેલી છે કા ય અધુરુ છે

વિશેષ—૧ બાણીવિલાસ(જુઓ ન ૨)ના કર્તા, અમદાવાદના વિસતનગરા નાગર કેવલરામે આ કાવ્ય રચ્યુ છે તેના વશજો જે કવીશ્વરનું પદ ધરાવે છે, તે કવિ કેવલ રામને લુણાવાડાના રાણા દીપસિંહે આપેલુ, એમ આ ગ્રથથી સમજાય છે

૨ શાહ અકબરના સમયથી તે મરાઠાઓએ ગુજરાતમા પગપેસારો કર્યો તે પર્યતના ઇતિહાસ ઉપર આ કાવ્ય કઇક પ્રકાશ પાડે એવુ છે, તેથી તે ઉપયોગી છે છઠ્ઠા કવિતથી જણાય છે કે જેતસિંહ રાણાએ દક્ષણીઓ(પેશ્વા)ના સૈન્યને હરાવ્યુ હતુ અને તેના પિતા નાહરસિંહે મહેવાસ જિતી લુણાવાડાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો હતો, મોગલોની પડતીના (ઔરગઝેબ ॥) સમયમા લુણાવાડાનું રાજ્ય સ્થપાયુ હતુ, એમ આ કાવ્યથી જણાય છે ભાષા ઓજસ્વિની છે

૩ આ કાવ્ય છપાયલુ નથી

૪ પ્રતિમા પ્રત્યેક લુકના ભાગ પાઠાશથી આવા ॥ ચિહ્નથી પાડ્યા છે

૫ પાના છઠ્ઠાને છેડે ૧૨મા (સવૈયા) છદના પહેલા શબ્દ વિવ ઉપર આવુ ~ ચિહ્ન કરી "अगिन्दर"मिदेछत्रैस्ति" એમ લખેલુ છે

૬ બાલબોધ લિપિ હોવા છતા કેટલાક અક્ષરોનો મરોડ ભાષા બાધેલી ગુજરાતી લિપિનો છે કાવ્ય ૨૩મા છ(સવૈયા)થી અધુરુ છે, અને તેને અતે બીજી શાહીથી "શ્રી ૧, રાસા ૨, નાગ ૩, વજ ૪, ખત્રી ૫, તપન ૬, સોઢ ૭, પદમી ૮," એટલુ લખેલુ છે

नं. ५ छ. चारणीपिंगल–चा. छं. का.–(र. सं. १८०१) पृ. १–१४

आरंभः—श्रीगणेशाय नमः श्रीसारदाय नमः श्रीगुरुभ्योन्मः (नमः) ॥

डुदाला श्रीदंत माला उरे अरणे देअण वुहुमतं
सुडालास प्रवीत्रं ॥ आंनन हसत्त नमो सत ईसः ॥ १ ॥

× × × ×

गाहा रूपं गाहेः । एक छावीस छंद प्रते एकं
–ा ठपत–ा दुगाहेः ऐगामाल कंठ आरोपे ॥ ५ ॥
गणेकावणे गौरनो मेकं भीनं गदो ऐस मळे आ ॥
ते कालंकात्रनोसो गहण लहण सपुह चन्द्रसेनः ॥ ७ ॥

× × × ×

अथ गुरु नांम—

भा–या वजरमां अंगो : । चामर चकहार दीरधचालं : ॥
रंनो कण सारंगोः जाणणहार हरं अजमाल :॥ ११ ॥
सरसोकंकण सघणं केउरते जलजदोमतं कारं ॥
सलसोपठणठसजांणं सहगरनांम लहण चन्द्रसेन ॥ १२ ॥

अथ लघुनां नाम गाहाः ॥

उजल अटल तोरंगो : ॥ ऐतल सरमेरकार लभ्रण अणलो : ॥
रे हारण वेलंगो : भेदण ऐता पाटरीभुप : ॥१३॥
कोलंब गाह ठकणसो : ॥ अंकं रतमाल चोपस सआंणे ॥
हिचोलो ते हंसो : ॥ जडधररूप अताल वजांणं ॥ १४ ॥

× × ×

कमला गाहा—त्रेने त्रीस वंचे ॥ एकं छावीरहार आचारं ॥
सीसतीनं संचे ॥ गाहा श्रीछन्द मे(भु)जंग : ॥

गाहारूपः । SSSSS । SSSSS । S । SSS.SSS SSS. SSSS । SSS ।
अपर ३० गार (गुरु?) २७ लघुरू ॥

गाहा कमल छंद भोजगी ॥

> लहे एगण एव हाए मलेप ॥ वले आठकार अमेहारवंप ॥
> भजे चारकार अठ हारमेद ॥ वले वेणरेण गण वेदने ॥

× × × ×

> अगे चद्रसेन हु तेडुर सजे तेणे मेह अऊरसमूर ॥
> धरी रुपतार वट तेणु तेणे रग भलु मुपजाणग छंद भोजग ॥

अन्त—गाहागोरी छंद ॥

> हलता वल चत्र सत वरण गर चत्र महण लरतर रहण सग्रहण ॥
> फरजण दपस्पण । अअये घण अपण थरजस थपण तर तरण ॥
> रजरटकलरापेण अणे गणअपण रजग्रमर घण रधरपण ॥
> ससनले समो जहमे सचा ऊन्हण चद्रसेने रलतालहण ॥
> फरजसरहण गाग्रमगहण फररहण कवजणसपकरण ॥
> हल दपहरण भलदवभरण अलअरण ॥

सुभ भवतू ॥ कलाणमस्तु ॥

વિષયાદિ—આ ચારણી ભાષાનું પિંગલ છે. આમાં છંદોની માત્રા અને અક્ષરમેળ સંબંધી નિરૂપણ કરેલું છે. એમાં ભુજંગી, નારાચ, તોમર, વજ્ર, મધ, મોતીદામ આદિ ૨૧ છંદોના લક્ષણ દર્શાવેલા છે. તેના લક્ષણોમાં પાટડીના "રાજા ઉદપાલ મકવાણા"ની, વઢવાણનું રાજ્ય સ્થાપનારી શાખાના [illegible] અને ચંદ્રસેનના નામના ઉલ્લેખો કરેલા છે.

વિશેષ—૧ આ ગ્રંથ પ્રકટ થયેલો જાણવામાં નથી, તે પાટડીના રાણા ચંદ્રસેનના આશ્રિત બારોટ [illegible] સાસને રચેલો છે, એમ '[illegible]'ના ઉલ્લેખથી સમજાય છે. તે સંવત્ ૧૮૦૨ ની આસપાસ રચાયો છે.

૨. પ્રતિમાં લઘુગુરુ માત્રાના ચિહ્નો લાલ શાહીથી લખેલા છે અને તે દરેક છંદમાં [illegible] અક્ષરો [illegible] હોવા જોઈએ તે પણ સૂચવે છે. ઘડીઆની ચૂકથી કેટલીક જગ્યાએ [illegible]ની કહેલી અક્ષરસંખ્યા એકાદ બે ઓછી છે અને તેનું કારણ ચિહ્નની ગણ્યા ઉતારવામાં તે [illegible] હોય, એમ સમજાય છે.

૩ લિપિ બાળબોધ છે, પણ 'વ' 'અ' 'ખ' આદિ અક્ષરોનો મરોડ, બાળબોધ લિપિનો નથી પણ [illegible] જૂની ગુજરાતી લિપિનો છે.

નં૦ ૫ જ કેસર રાસ–ઐ. ઐ. કાવ્ય–ચારણગણ ચાંદણ સાસણ–(ર. સં. ૧૮૦૨)–લિ. (સં. ૧૯૦૫)–પૃ. ૧૪–૬૧.

आरंभ:–

અહુ ત્વં(ચ્છં)દ અછે ધર અંતરે ॥ તણેંરી ઓપતં કહાં વસંતરે;
વંશ જેણે ઝાલા વસતરે આ ॥ કવી જણ તેણ પ્રસંસા કરે આઃ
આદે નારાએણ તણી ઉર ઓપતઃ॥ વસૂ નારાયણ અંત તે આંપતે ॥
અંતેથકુ પરગટ નારાએણઃ નજ પરગટ હુ મુલ નારાએણ
મુલહુત માડા તત સધંમણ ॥ તત માહુત ઉપના સર ત્રણ ॥

× × × × ×

અથં દહા પુરવછાઈઃ ॥ કેહર આચુ કેરેટી માલ લહી મકુઆંણ ॥
જોવારી જનમોતરી પડત કુ પરમાંણ ॥ ૧ ॥
તવે જોઅી જનમોતરી વદચુ વડત વાંણ;
બાર માસ સારા બધા જેઠ કઠણ કરે જાણ ॥ ૨ ॥
કેહરદજ સાંભલ કથંન ॥ વડહથ કીધ વચાર;
કોક પવાડુ કીજીએ વાત રહ વહુ વાર ॥ ૩ ॥
સુમરીઓ લાસુ સકજ સાત વીસ સમરથ;
સધ તણે પતસા સકજ દલં સકજ કરે દબાહ

× × × ×

અણી ધરે ચાંદુ વસં (વંશ) ઉધારઃ ॥ પ્રગટે વેરાં વંક પધારઃ ॥
પાટોધર ચાંદ તે વડપાંણ ॥ જગં લષધીર વડા ગણ જાંણઃ ॥
લધં ઝલ પાતલ પે થલકાલઃ ॥ મહાસબલે સતણા મછરાલઃ ॥
અલાસર પાટણ બદ અધાટ : ॥ પણાંણાં ચંદ્રસેન અુવડ સબ
લેસ સ અુજારણ વાટ ॥

× × × ×

સજ દલે દષણી સકેજે નજદીના નીસાંણ ॥
વઢવા દસ વઢવાણથી ષડે આઆ પરસાંણ ॥
દાસુજી સરદાર દલે પૂલરૂ ગ્રુહુ ચાલેં
સુબાદાર ભાષે સહુ બજે ડજુ ઝબરાલ ॥

અરજાણુ સગ ઝલ અતલ ખલ ॥ સબલ સગત સગ
વાજા વાહે દોમજે ॥ ધીંગાણે ભડ ધીગ ॥
દામા રાઅણુ કલહ કલ વલકલેં આ ભુહ પીર
અનકેં બીજા ઉભરા પડચડ ધીર પડીર ॥

अन्त—

અછભડ ચાદુ વસ અજાલ ॥ ભજે પરીઆ ષદ અગ ભુજાલ
કવદા પાળ અરદા કાળ ॥ પોખટ ધર એમ પ્રજા રખપાલ ॥
ગણે કવી ચાદણુ ભુપતે ગાએ ॥ જગદા લઇત આ રાજાએં
પ્રમાણે ચાદુ ભેદ પરિપ ॥ સણે કવી કીધા આપ (સ)રીપ ॥
કહ ગણુ ચાદણુ કેએ તાકો ॥ એરુ એ ગજબધ અજાચીએ હો ॥
મગે કવે ચદ જકે મહનાર ॥ ન માગ ભુપ બખા નરધાર
અપે નવનધ સધન અનેક ॥ પરીસણુ સાસણુ સપવમેક ॥
જકે કવી ચદ ગ્રહા ભજે જેહ ॥ તકો કવે મેર સમીવડ તે ॥
કનદા સારણુ કાજ સકાજ ॥ અણુધરે નાહક સુઅચરજે ॥
ભણુકે ભૂપતે ચાદણુ ભુલ ॥ અલા સર ચાલણુ ધ્રમ અદલે,
કવી ગણુ સાભલ ચદ સકાજ ॥ વરીસણુ સાંસણુ તેગે જ વાજે ॥

અપા સવત મત બેસે અઢાર ॥ સહી પલ પોસ બઅજુ પપસર
ભણુતથ બારસ વરસ ભોમ ॥ ગણુ પડભારથ વાલી અગોમ
હુઓ ગ્ર(ગ્ર)થ તે અસપરણુ હોએ ત સબત્ર જગનાથ લેસ ચાદણુ ગાએ

અથ કીત કલસક ॥ સેસ ધરા લગ સુર પુર મહરાણુ પરગટના પત્ર ચન્દન ધાતે ॥
સરદહ સારા સવટ અવન્ત ॥ સકતી ધસ ॥ વલેં પ્રસનેસ વપાણુા ॥
ભુઅણુ સહજા બારજાર અગની વજાણુા ગેઅણુાણુા એ અકલ જાલગત્ર ગણુ ॥
ગાત્રપત્રી વટ રપણુ ગણુ ચદ્રસેન તાંહ લગ ધર અચતત પ્રતપે સબલ સલણુ ॥
તદા તાતણુ તાંણુ ભાણુણા દાન દૂભજણુ તુ દાતા તડતાણુ ॥
રપગા સભવ રજણુ ॥ તના તાતડ તાણુ ભડે પ્રસણા દલ ભજણુ ॥
તુ દાતા તડતા તણુ ગદ અણુગ જામજણુ ॥ ચદ્રસેન રાણુા દાતા અચલે ॥
ગણી અણુગા આતુઝ લણુ ॥ સાકરાં સધાપ માગ્ગ્ સકજે ॥
તના તાસ બધે સતણુ ॥
સુભ ભવતુ કલ્યાણુમસ્તુ ॥ ગણુ ચન્ક સસવ્તના ૯૬ જાત ૭ વસન

અન વંસાઅલી ઝાંલાંમાંની લપી છે : અસલ સંવત ૧૮૦૨ના પોષ વદ ૧૨ ભોમે તે ઉપરથી આ લખી લેખક:-**જાંની બાપાલાલ ગોવીંદરામ** શેહેર અમદાવાદમાંના : એ આશીષ્ટણુ જડજ સાહેબ ફારબસ ।। **ચાંદા સૂ(ર)જના** મેહેલમાં બેસીને લખી છે:-

તે સંપૂર્ણ કરી તે દિવસે સંવત **૧૯૦૫ ના માહા વદી ૬ વાર** ભોમે લખી રહા તે દિવ(સ)ના ૧૧ કલાક વાગતાં સપૂર્ણ થઈ એટલે કેદમાંથી યેક કેદીએ બહાર નીસરી પોરાવાલા સીપાઇની તરવાર લેઈ તેજ સીપાઇને બે ત્રણ તરવારના ઘા કરીને ઉઘાડી તરવાર લેઇને નાઠો. તે કેદીને બેડી નોતી તેથી નાઠાનો ઉપાઅ કરો પણ તેજ વખતે એક ડોસી ઘાંચણ જતી હતી તેને(ણે) કહુ(હ્યુ) કે તે આ કેદી નાઠો જાય છે એટલે કેદીએ તેણે(ને) એ ઘા તરવારનો કરો ત્યારે તે દોસી પડી ।।-પછવાડે ગાડદી પોત રાવલો આદમી ડોડતો આવો તેણે કહુ જે તરવાર નાંખે દે ।। નીકર હું તુને મારીસ તે વખતે કેદીએ ગાડદી ઉપર ઘા નાંખ્યો પણ ગાદડીએ ।। બદુક ઉપ(ર) લીધો તેથી તે બંધુક પણ ભાગીને કેદીહાથની તરવાર પણ ભાગી પણ હડથી હથમાં હતી તે લેઇને કાર(ં)જના સામા દક્ષણતા માહાદેવનુ જગા છે તાં સુધી નોઠો અટલામા એક બે સીપાઇને પણ મારા તે ઘાએલ થઆ પ(ણ) હવાલદાર હાથમ તરવાર લેઈ ડોડતો આવ્યો તેણે દેખિ ગાદડ તે કેદીને વલગ્યો ને હવાલદાર પણ આવી પુગો તે વખ(તે) ભીલ પચ(લ)ટણના સીપાઈ નીગે આવી પોચી તે ભીલ પચ(લ)ટણના માણસે તે કેદી ઉપ(ર) કમનો ઘા કરો તેથી તે ।। ઘબરાણો અટલે હવાલદાર તેની છાતી ઉપર ચડી બેઠો એટલે ઉપ(ર)નાને કેદીએ પડયાં પડયાં મો ઉપર ઘા કરો તેથી હવાલદારે પણ તે ઉપર એક બે ત્રણ ઘા કરા તેથી તે મરણ પામ્યો ને તે વખતે બીજા સીપાઈ પ(ણ) કેટલાક ભેલા થયા ત(તે)ણે પણ ઘા તે ઉંપર કરા તે વષતે ફોજદાર પણ આવ્યો તુરી પણ કરી તેથી ઘણાક માણસ એકઠાં થઆં સાહેબ લોક પણ તાં આવ્યા તે ઘાએલ લોકેને(કને) ઇસપતાલમાં મોકલાં ને મડડાં ડટાવ્યાં એ આ ગ્રંથ પૂરો થતા એટલી હકીગત અમદાવાદમાં થઈ સં. ૧૯૦૫ના મહા વદી ૬ વાર ભોમે એટલું ૧૬ ।। ।। સ ગ્રન્થ . ।। ૰. ।। સપૂર્ણ ।। ।।

વિષયાદિ–૧ પ્રસ્તુત રાસમાં વિરમગામ પાસેના પાટડી રાજ્યના ઝાલાવંશી દરબારોના પૂર્વજોએ મચાવેલાં યુધ્ધો અને પાટડીના રાજ્યની કરેલી સ્થાપનાનું વર્ણન વર્ણવેલું છે. ઝાલા વંશની ઉત્પત્તિ, ઠેઠ નારાયણની નાભીમાંથી બ્રહ્મા પ્રકટ થયા, જેમણે મધુકૈટભ દાનવો સામે યુદ્ધ મચાવ્યુ, તેમનાથી માંડી નંદક, કાશ્યપ, મરીચિ આદિ પરંપરાએ ૧૦૩ મો રાજા **કેસર** થયો તે પર્યંતની વર્ણવેલી છે. તે પછી **કેસરે** સિંધના સુમરા સાથે મચાવેલો જંગ અને તેમાં એનું થયલું મરણ વર્ણવેલું છે. પછી કેસરના પુત્ર હરપાલે ગુજરાતના કરણને એની રાણીનું ભૂત કાઢી મેળવેલાં ગામ અને પાટડીના રાજ્યની કરેલી ચિરસ્થ સ્થાપના વર્ણવેલી છે તે પછી કરણનું રાજ્ય ઉખડતાં તેના પુત્ર સુરજમલ અને તેના વંશજોને ગુજરાતમા સુબાઓ અને સુલતાનો તેમ જ સલાણતખાન આદિ બાબી વંશી સરદારો સાથે મચેલા યુધ્ધો અને પાટડીના રાજ્યનો વધેલો વિસ્તાર, વટવાણની રાજ્યગાદીની સ્થાપના આદિ વર્ણવેલાં છે, અને અંતે

અજમલના પુત્ર ચ દ્રસેને વઢવાણના ગઢ આગળ દામાજી ગાયકવાડને આતરી કાઠી યાવાડમા પેસતો અટકાવ્યો અને તેમા ખપ્યો, એ પ્રસગ વર્ણવી કવિએ પ્રસ્તુત રાસાની પૂર્ણાહુતિ કરેલી છે

૨ જણાય છે તેમ આ રાસાના રચનાર ગણુ આદણ સાસણે, પૃથ્વીરાજ જોડે ચદ બરદાયીએ જેમ શાહાબુદ્દીન ઘોરીના યુદ્ધમા ભાગ લીધો હતો, તેમ ચદ્રસેન સાથે ઉપલા યુદ્ધમા લીધો હતો

૩ છદ, દૂહા અને પૂર્વછાયાથી પદબધ બાંધેલો છે કુલ કડીઓની સખ્યા આપેલી નથી

વિશેષ-૧ પ્રસ્તુત રાસ છપાયો નથી લહીયાએ 'ચદ સસલજી'ના છદ એવુ નામ આ ગ્રથને આપેલુ છે, ત્યારે આ પુસ્તકના આરભે આપેલી દયેજી અનુક્રમણિકામા 'કેસર રાસો' એ નામ છે રચનાર ગણુ આદણ સાસણ છે તેથી અને તેમા વઢવાણના રાજવશીઓના પૂર્વજ કેસરના પરાક્રમ છે તેથી, આ કાવ્ય ઐતિહાસિક હોઇને અને વાઘેલા વશના છેલ્લા રાજા કર્ણની પૂર્વના સમયથી આરભી, મુસલમાન અને મરાઠા સમય પર્યતનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ આમા વર્ણવેલો હોવાથી, આ રાસ ઘણો જ ઉપયોગી છે

૨ ભાષા ચારણી છે તે ઝડઝમકવાળી અને મજાની છે એમા વીર રસ મુખ્યત્વે છે

૩ પ્રતિ ચોખ્ખે અક્ષરે લખાયલી છે દરેક પક્તિના અત સ્થાન શાહીની બે ઉભી લીટીઓથી દર્શાવેલ છે લિપિ બાળબોધ છે લખાણ અશુદ્ધ છે બાળબોધ 'ણ' કાર લહીઆએ, 'ળ' કાર જેવો લખેલો છે, તેમ 'ઉ'ને બ લે 'સુ' અને 'મ' પણ 'બ' જેવો લખેલો છે કેટલીક જગ્યાએ વચ્ચે શબ્દો છોડ્યા છે, તેમ ખાલી અક્ષરો — — — નીશાનીથી જણાવેલા છે અક્ષરાનુક્રમમા થયલી ભૂલ ૧-૨ ના આકથી સુધારેલી છે, તેમ હાસીયામા પણ કેટલાક શબ્દોનુ ઉમેરણ પાછળથી કરાયલુ છે

૪ લેખક જની બાપાલાલે પ્રતિ પૂરી લખાઇ રહી તે વેળાએ અમદાવાદની જેલમાથી ભાગી ગયલા કેદીએ કરેલી કાપાકાપીનો પ્રસગ પણ સાથે સાથે લખી દીધો છે તે એના સમયના ગદ્ય લખાણનો એક નમુનો છે રાસ સવત્ ૧૮૦૨મા રચાયો છે અને તે જ વર્ષની લખાયલી પ્રતિ ઉપરથી પ્રસ્તુત પ્રતિ લહીઆએ સ ૧૯૦૫મા સ્વ ફાર્બસ સાહેબની પ્રેરણાથી ઉતારેલી છે

अ. ५ प्र. कुमारपालचरित्र (लघु)-स-पे का-र चारित्रसुन्दरगणि—
(र स) पृ १-१८ अपूर्ण

(પહેલા ૩૩ શ્લોક નથી તેથી રીતસરનો આરભ નથી)

आरभ—

दानेन मानन चलेन कर्ण-
मय सनीणा तु चरिष्यतीति ॥

१

श्री कर्णराजेति स वर्णनीयो
नृपोन्यपुत्रस्य ततान नाम ॥ ३४ ॥
ताचाश्विनेयाविव दिव्यरूपौ
परस्परं प्रीतिपरौ कुमारौ ॥
निरीक्ष्य मातापितरौ मनोंत-
स्तावन्वभूतां परमं प्रमोदं ॥ ३५ ॥

अन्त—श्रीरत्नसिंह गुरुपादसरोरुहाली· (लि)
श्चारित्रसुंदरगणिर्यदिदं वितेने-
तस्मिन् कुमारचरिते शमनाभिधानः
सर्ग्रः(र्गः) समाप्तिमगमद्दशमः शमायः ॥ ३९ ॥

इति भट्टारक श्रीवृहत्तपोगच्छनायक भट्टारक श्रीरत्नसिंहसूरिशिष्योपाध्याय श्रीचारित्रसुंदरगणिविरचिते श्रीकुमारपालचरिते दशमसर्ग्रः(र्गः)॥

१६४ सर्वग्रन्थाग्रं २३३२ परमपूज्ञार्चनीयपूज्याराध्य पं० शांतिक्षेमगणियोग्यं ॥ छ ॥ साहा श्रीवचासुत साह सहस्रकिरणेन पुस्तकमिदं गृहीतं सुत सा वर्धमान शांतिदासपरिपालनार्थं कुमारपालचरित्रलघु समास्तुः(प्तः) ॥

વિષયાદિ—આ, ગુજરાતના સોલંકી વંશના રાજા કુમારપાલનું ચરિત્ર, સંસ્કૃત ભાષામાં ચારિત્રસુંદરગણિએ રચેલું છે. સર્ગ અને વર્ગથી બદ્ધ આ કાવ્ય છે. પ્રથમ સર્ગના પ્રથમ વર્ગમાં પહેલા ભીમદેવથી સોલંકી વંશ વર્ણવેલો છે. આ ગ્રન્થ ગુજરાતના ઇતિહાસનું એક ઉપયોગી સાધન છે. જૈનો કુમારપાલને ધાર્મિક રાજા ગણતા હોવાથી તેના ચરિત્રને પણ પવિત્ર માને છે તેનું આ લઘુ ચરિત્ર છે આના કુલ સર્ગ ૧૦ છે અને દરેક સર્ગના ૮ સુધી ઓછાવત્તા વર્ગ નામે ભાગ કરેલા છે.

વિશેષ–૧. આ ગ્રન્થ ભાવનગરમાં જૈન આત્માનંદ ગ્રન્થમાલાના અંક ૭૨ રૂપે પ્રસિદ્ધ થયો છે. આ ગ્રન્થનો કર્તા વિક્રમની સોળમી સદીના ઉત્તરાર્ધમા અંતભાગમાં હતો.

૨. પ્રતિ ઘણી અશુદ્ધ છે. ઘણે સ્થળે હરતાળ તેમ જ ખડીથી શબ્દો, અક્ષરો, માત્રા આદિ છેકેલાં છે, તેમ ઘણે સ્થળે શબ્દોની ઉપર = આવું ચિહ્ન કરી હાંસીઆમાં શબ્દો સુધારેલા છે, તેમ કેટલેક સ્થળે તેના અર્થ પણ આપેલા છે. કોઈક કોઈક સ્થળે તો નવા પાદ પણ ઉમેરેલાં છે.

अं. ६ क. भोजप्रबंध-पंडित वल्लाल-(र. स) (लि स १९०९) पृ १-७०

आरम्भ—श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमतो धाराधीश्वरस्य प्रबंधो लिख्यते॥

आदौ धाराया राज्ये सिंधुलसंज्ञो राजा चिर प्रजा पालितवान् ॥ तस्य च वृद्धत्वे भोज इति पुत्रोऽभूत्॥ स यदा पंचवर्षस्तदा आत्मनो मरणसमय विदित्वा मुख्यामात्यानाहूय अनुज स मुंज महाबलमालोक्य पुत्र च बाल वीक्ष्य विचारयामास ॥ यद्यह राज्यलक्ष्मीभारधरणसमर्थ सोदरमपहाय पुत्र प्रयच्छा(च्छा)मि ॥ राज्य ॥ तदा लोकापवाद ॥ अथवा बालक मे पुत्र मुंजो राज्यलोभात् विषादिना मारयिष्यति ॥ तदा दत्तमपि राज्य वृथा ॥ पुत्रहानिर्वंशच्छेदश्च ॥

लोभ स्थान हि पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च ॥
मास्तु ते समयश्रित्ते( ) लोभ पापस्य कारणम् ॥ १ ॥

अन्त—

देव कोऽपि विद्वान् द्वारि वर्तते राजा प्रवेशय॥ ततः स विद्वान् सभामागत्येदमुक्त्वा प्राह ॥

यस्याभोगहि भारती नवनवा प्रज्ञा हृदि स्थायिनी ॥
देवश्रीर्भजते मुंज चरणयोः सक्ता च दिग्मंडली ॥
इत्यालोक्य निरुद्धसगमभित सौभाग्यलक्ष्मीपते ॥
कीर्तिं कोपवतीव भोज जलधे प्रांतेषु व(ब)भ्राम त ॥ १ ॥

राजा तस्मै प्रत्यक्षर लक्ष दत्तवान् ॥

इति श्रीपंडितवल्लालविरचितो राजा श्रीभोजस्य प्रबंध परिपूर्ण ॥ शुभं भवतु ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥ संवत् १९० ना वर्षे अषाढमासे शुक्लपक्षे तीथौ नवम्यां • शनिवासर समाप्तोयं श्रीभोजप्रबंधग्रंथ ॥ लिखित लहीया माधवदासजी जीवनदास ज्ञाति वणया वडदरा श्रीअमदावादमध्ये राजपुरा वरदरा पोलमध्ये ॥ श्री ॥ सीता पतये नमः ॥

વિષયાદિ—૧ શ્રી ધારાનગરના રાજા ભોજની સભા તથા નવરત્નોનાં વર્ણનો, કવિઓએ કરેલી સ્તુતિઓ અને તેના તેમને આપેલાં દાન આદિની વાતો, ઇત્યાદિ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં આલેખેલી છે

૨. પ્રત્યેક વાર્તા ગદ્ય અને શ્લોકથી બદ્ધ છે. પ્રત્યેક વાર્તા સંખ્યાંકથી જુદી પાડેલી નથી તેમ તેની કે શ્લોકની સંખ્યા પણ આપેલી નથી.

વિશેષ—૧. આ ગ્રંથ મુંબઈના નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાયો છે. પરંતુ તે પ્રસ્તુત પ્રતિથી સંકલનામાં તેમ વાર્તાના ક્રમમાં કેટલેક સ્થલે ભિન્ન છે, તથા પાઠફેર પણ ઘણા છે. વળી કેટલાક શ્લોક છાપેલી પ્રતિમાં નથી તે આ પ્રતિમાં છે; અહીં દાખલા તરીકે અન્તમાં આપેલો શ્લોક છાપેલી પ્રતિમાં નથી

૨ પ્રતિમાં ક્વચિત્ હાંસિયામાં કેટલાક શબ્દોના સંસ્કૃત અને કેટલાકના ગુજરાતી અર્થો પણ આપેલા છે.

ગ્રં. ૬ ખ. ભોજપ્રબંધ (ભાષાંતર)-ધોંડો ભાસ્કર જોશી (ર. સં. ૧૯૦૯)-(લિ. સં. ૧૯૦૯)-પૃ-૧-૧૧૮.

આરંભ—શ્રી ગણેશાય નમઃ શોભાવાલા જે ધારાનગરીના રાજા તેનો પ્રબંધ લિખ્યો છે.

પ્રથમ ધારાનગરીમાં સિંધુલ નામે રાજા હતા તેણે ઘણા વર્ષ સુધી પ્રજા પાલી તેને વૃદ્ધપણામાં ભોજ નામે પુત્ર થયો તે જ્યારે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે સિંધુલ રાજા પોતાનો મરવાનો કાલ જાણીને મુખ્ય કામદારને બોલાવીને પોતાનો નાનાભાઇને ઘણો બલીયો દેખીને તે પુત્રને બાલક દેખીને વિચાર્યું જો રાજ્ય કરવા હુશીયાર એવો જે સગો ભાઈ મુંજ તેને મુકીને જો હું પુત્રને રાજ્ય આપું તો લોક મારી નિંદા કરશે ને બાલક એવા મારા પુત્રને મુંજ રાજ્યલોભથી ઝેર દેઈ તથા હરેક ઉપાયેથી મારશે તારે પુત્રને આપ્યું જે રાજ્ય તે ન આપ્યું છે ને પુત્રનો નાશ થશે ને વંશ જશે તે કયમ જાણ્યું તો નીતિમાં કહ્યું છે—

અન્ત—હે રાજા ! તારા મુખકમલને વિષયે સાક્ષાત્ ભારતી. એટલે વાણી રૂપી સ્ત્રી. શોભા પામે છે. અંતઃકરણને વિષયે નવી. નવી બુદ્ધિરૂપી સ્ત્રી. શોભા પામે છે. ભુજને વિષયે. લક્ષ્મીરૂપી સ્ત્રી. શોભા પામે છે. અને પગને વિષયે. સરદાર પટાવત તથા માંડલીક રાજમંડલી શોભા પામે છે. એવી રીતે ચ્યાર સ્ત્રીઓ. નિત્ય રાજાને વિષે ક્રીડા કરે છે. તે જોઇને. હે લક્ષ્મીપતે. હે સૌભાગ્યપતે. હે ભોજરાજા. તારી કીર્તિરૂપી સ્ત્રી. રીસાણી છે અને કોપીષ્ટ સ્ત્રીની પેટે(ઠે) સોક્યોની ઇર્ષાથી નાસી ગઈ છે. તે. સાત સમુદ્રના પેલી પાર ભટકતી ફરે છે. તે સાંભલીને. રાજા ઘણોજ ખૂશી થયો. અને તે કવિને અક્ષર દીઠ લક્ષ આપી દીધું. ॥

ઇતિશ્રી ભોજપ્રબંધઃ સમાપ્તઃ આ ભાષાંતર ધોંડો ભાસ્કર શાસ્ત્રીયે

સ્વમતી મુજબ બનાવ્યુ છે શ્રી સવત ૧૯૦૯ ચૈત્ર સુદ્ધ ૧૨ વાર બુ(ધ) મુકામ પોસોના પ્રાંત ગુજરાત ઇલાકા મહીકાઠા શુભ ભવતુ સને ૧૮૫૩ માહે અપરેલ તારિખ ॥ ૨૦ ॥

વિષયાદિ–૧ પડિત બલ્લાલે સસ્કૃતમા રચેલા, ज द क પ્રતિવાળા ભોજપ્રબધનું આ ગુજરાતી ભાષાતર છે, જો કે ભાષાતરકાર પડિત બલ્લાલના ભોજપ્રબધનુ ભાષાતર પોતે કર્યુ છે, એમ જણાવતો નથી

વિશેષ–૧ એક દક્ષિણી ગૃહસ્થે મહીમકાના પોસીના મુકામે ભાષાતર કરેલુ છે ભાષા શુદ્ધ અને સરલ છે, પરતુ જૂની ઢબની છે એટલે કે વચ્ચે વચ્ચે 'ને' 'એવો જે' આદિ સબધક શબ્દોથી તેનો પ્રવાહ અસ્ખલિત વહેતો નથી તેમ ભાષાતરકાર દક્ષિણી હોવાથી જો કે તેની શૈલી મરાઠી શબ્દાદિથી વિકૃત થયલી જણાતી નથી, પરતુ કેટલાક વિભક્તિ પ્રયોગો જણાય છે છતા એકદરે ભાષાતર ભાવવાહી છે

૨ પાના છૂટા છે આ ભાષાતર પ્રગટ થયુ નથી શાસ્ત્રી કાલીદાસ ગોવિંદજીનુ ભાષાતર સન ૧૮૮૬ મા વિશ્વનાથ ગોવિંદજીએ પ્રકટ કરેલું હતું, પરતુ તેની પ્રતિઓ હવે અલભ્ય છે

૩ ભાષાતરકારે પ્રસગ કે વાર્તા અન્તગ બતાવનારા ફકરાઓ અલગ પાડ્યા નથી, તેમ પહેલા ૧૭ પાના સુધી તો વચ્ચે લીટી કે પૂર્ણવિરામ આદિ ચિહ્નો પણ કર્યાં નથી પરતુ ૧૭ મા પાના પછી જૂના લેખનોમા જણાતી દરેક શબ્દને અતે ० * આવુ ચિહ્ન કરવાની પદ્ધતિ પૂરેપૂરી નહીં સ્વીકારતા કેટલેક સ્થળે એક એક શબ્દને અતે તો વચ્ચે વચ્ચે કેટલાક શબ્દ સમૂહોને અતે આવુ ० ચિહ્ન કરેલુ છે પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે, પણ વચ્ચે કેટલાક મરોડ માથાબાધી જૂની ગુજરાતી લિપિનો પણ છે કેટલેક સ્થળે જોડાક્ષરો બરાબર લખાયા નથી

અ. ૭ ક. વસ્તુપાલ—તેજપાલનો રાસ—૨ સમય સુંદર

(ર સ ૧૬૮૯)-(લિ સ ૧૯૦૭)–પૃ ૧–૩

આરંભ—શ્રી અથ વસ્ત(સ્તુ)પાલ તેજપાલરો રાસ લપતે ॥

સરસતિ સામિણિ પાય નમી ॥ પ્રણમી સહ ગુરૂ પાય ॥
વસ્તુપાલ તેજપાલનો ॥ રાસ કહુ સુ પસાય ॥ ૧ ॥
પોરવાડ વા(વ)સૈ પ્રગટ ॥ જિણસાસણસિણગાર ॥
કરણી મોટી જિણ કરી ॥ સહુ જાણૈ સસાર ॥ ૨ ॥
પ્રચડ ચડ અનુક્રમૈ ॥ સોમ નૈ આસરાજ ॥
વસ્તુપાલ તેજપાલ બે ॥ તસુ નન્દન સિરતાજ ॥ ૩ ॥

અન્ત—

જયત પતાકા તેત્રીસ વાર ॥ સંગ્રામ કરિ નેં પાંમી સાર ॥
એહવી સાઠી બારહ જાત્રા કીધી ॥ સેત્રુંજય સંઘ પદવી લીધી ॥ ૮ ॥
હિવ સહૂ પુણ્ય વરાની વાત ॥ જે દ્રવ્ય પરચ્યા તે કહાત ॥
તેત્રીસ સેં કોડિ । ચવદહ લાપ ॥ અટાર સહસ આઠ સેં સહુ ભાપ ॥ ૯ ॥
ત્રિ ઉં લોહડીએ કુણા સોનહીયા ॥ પુણ્યવરે પરચ્યા તે કહીયા ॥
જિન સાસણ માટે સોહ ચડાવી ॥ બારે અઢાંણુ સરગતિ પાઈ ॥૧૦॥
વસ્તુપાલ તેજપાલ પુણ્ય પ્રધાંન ॥ જેહને પગ પગ પ્રગટ્યા નિધ્યાન ॥
પુણ્યથી પાંમી તેજન તૂરી ॥ દક્ષિણાવ્રત સંપ આસ્યા પૂરી ॥૧૧॥
ઈમ જાંણી સહુ કો વિત્ત સારૂ ॥ ધન પરચો વિવહાર વાર વાર ॥
સફલ કરો અપણો અવતાર ॥ જિમ તુમે પાંમો ભવનો પાર ॥૧૨॥
શ્રી **પરતર ગચ્છ શ્રીજિનચંદ ॥ શિષ્ય સકલચંદ** નામે મુણિંદ ॥
સમયસુંદર વાચક તસુ સીસ ॥ **રાસ ભણ્યો** શ્રી સંઘસુ જગીસ ॥૧૩॥
સંવત સોલેસૈ છયાંસીયૈ વરષૈ ॥ રાસ રચ્યો **તિમરી પુર** હરષૈ ॥
વસ્તુપાલ તેજપાલનો રાસ ॥ ભણતાં સુણતાં પરમ ઉલ્લાસ ॥૧૪॥

ઇતિ શ્રી વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ સમાપ્તઃ ॥

વિષયાદિ–૧. આ રાસામાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલ એ બે ભાઇઓએ શત્રુંજય પર્વત ઉપરનાં દેવલોનો જે ઉર્ણોદ્ધાર કર્યો હતો તેનું વર્ણન છે. ઉપરાંત વસ્તુપાલ અને તેજપાલનાં બીજાં ધર્માદાય કૃત્યોની અને યાત્રાઓની પણ નોંધ આ રાસામાં કરેલી છે.

૨. દૂહા, ટાલ અને દેશીઓથી આ રાસનો પદબંધ બાંધેલો છે. કુલ ૪૦ કડી છે ૨ ઢાલ, ૨ દેશી અને ૧૨ દૂહા છે.

૩. ભાષા જૂની ગુજરાતી છે, પણ તેમાં મારવાડીના સંસ્કાર ભળેલા છે

વિશેષ–૧. મુનિ સમયસુંદરે આ રાસ, સંવત ૧૬૮૬ માં રચ્યો છે. "જૈન-રાસમાળા"ની અનુક્રમણિકામાં આ રાસ રચ્યાનો સંવત ૧૬૮૨ આપેલો છે. આ રાસ પ્રકટ થયો નથી.

૨. પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે, છતાં 'લ', 'સ', 'શ' આદિ અક્ષરો માથાં બાંધેલી ગુજરાતી લિપિના છે અને 'છ' ને 'ડ' જૈન શૈલિના છે લહીઆએ શોભા સારૂ સખ્યાંકો, લીટીઓ, આરંભ અને અન્તના પ્રસ્તાવો લાલ શાહીથી લખેલાં છે.

૩. પ્રબંધચતુર્વિંશતિકાને અન્તે આપેલી હકીગતથી જણાય છે કે જોધપુરના નિવાસી, ખરતરગચ્છના ગોરજી ખુબચંદે ફાર્બસ સાહેબના હુકમ તથા કૃપાથી સવત્ ૧૯૦૭ માં આ સમગ્ર પુસ્તક લખેલું છે. દરેક ઓળીમાં ૧૬ અક્ષરો અને એક પત્રમાં ૨૦ શ્લોકનું પૂર, એ પ્રમાણે લખાણ છે, એમ લહીઓ પહેલા પાનામાં જણાવે છે. કુલ ૪૩૨૦ શ્લોકનું પૂર પ્રસ્તુત પુસ્તિકામાં છે.

અં. ૭ ખ. વસ્તુપાલ તેજપાલના ધર્મકાર્ય–ગુ.–ગ. પૃ-૩-૪.

આરમ્ભ–વસ્તુપાલ તેજપાલ ધર્મકાર્ય કીધા તિણરી વિગત લિખ્યતે ॥

વરસ ૩૬ નો આઉખો વીર ધવલ વાઘેલાસ વારે કામદાર હુઆ સાવત ૧૨૮૫ થી માંડી વરસ તાઈ ધર્મકાર્ય કીધા ૧૨૫૦૦૧ પ્રતિમા સમ ધાતમેં ભરાઈ । કોડિ ૧૯૯૬૦૦૦૦૦૦ સેતુંજે ઉપર દ્રવ્ય પરચ્યો ૧૮૩૦૦૦૦૦૦૦ ગિરનાર પરચ્યો । કોડિ ૧૨૫૩-૦૦૦૦ આબૂ ઉપર દ્રવ્ય પરચ્યો ૧૩ હજાર દેહરા જૈનગ કરાયા ૨૩ હજાર જીર્ણોદ્ધાર કરાયા ૯૮૪ ઉપાસરા કરાયા ૫૦૭ ગોશાલા કરાવી ૭૭૦ મસીતા કરાવી ૯૮૨ કૂવા બધાયા ૬૮૨ સેવરા દેહરા કરાયા ૨૫૦ પગવાવડીયા કરાવી ૩૦૧ તલાવ બધાયા ૭૭૧ સતુકાર દીધા ૧૪૦૦૦૦૦ પુસ્તક લિખાવી જતીયાને વિહરાવ્યા–

અન્ત–

આમ્ર કરણુ સાહરી ॥ અગ્રી અબૈ સાહરી તેરી કરમા નામ ॥ રહોલીરા બેટા ॥ પોસા લીયૈ શ્રાવ કરી બીજ ॥ જાતરા પોરવાડ પગે પગે નિધાન ॥ નામ રટીયો પણ સતાન નહી ॥ તરગિણી ઉપદેસમાલા શાસ્ત્ર- માહે અધિકાર કહીવો છે ॥ સિંઘ સાથે હાથી ઘોડા રથા શ્રાવક સાધલોક સાતનાથ વહિતા ॥ તિહાનો નિરવાહ કરતા । એસી સાઠી બારે જાના કીધી ॥

ઇતિશ્રી વસ્તુપાલ તેજપાલ ઉતપત ધરમ કરણી સપૂર્ણ ॥

વિષયાદિ–૧ આમા વસ્તુપાલ તેજપાલે સવત ૧૨૮૫થી ૧૩૦૧ સુધીમા કરેલા ધર્મકાર્યોની માત્ર ટીપ આપેલી છે

૨ ગદ્ય લેખ છે મારવાડી સસ્કારવાળી ભાષા છે

વિશેષ–૧ આ લેખ પ્રકટ થયો નથી

૨ પ્રતિ અને લિપિ વિષે જુઓ અ ૭ ક,

અં. ૭ ગ રાણપુરના દેહરાનો વિચાર–એ. ગુ લેખ– પૃ. ૪ થુ

આરમ્ભ–અથ ધના પોરવાડ(૩) મારવાડ મધ્યે ઘાણેરા સાદડી પાસ કોસ ૨ આતરે કુમલમેર ગઢપાસ રાણપુરે દેહેરો કરાયો તેહનો વિચાર લિખતે ॥

સવત ૧૪૬૧ શ્રાસગી સુંદરિસૂરિ આચારિજ ઉપદેસથી પોરવાડ ધને દેહરો કરાયો તેની વિગત લિખિ છે ૮૯ લાખ રૂપીયા લગાયા । દેહને ચોમુખ

अलावदीन पातिसाहरै वारै जाट हूआ ॥ कवित्त ॥ राव छाडैरा बेटारां ॥

तीडौ रायां राव । छत्र संघासण सोहे ॥
पोपर पांडा दांन । एकलपांको जोहे ॥
वांनर वरे सुगाल । लपसी माल समप्पैं ।
रुद्रपाल पीमसी । तास भय अरीयण कंपै ।
कान्हडदेव कव गोप कहि । तर(ता ?)स चरण तकै घणा ।
एक एकथी आगला । सात पूत छाडै तणा ॥ १ ॥

વિષયાદિ—આમાં જાટ રાજા છાડના સાત પુત્રોનાં નામ ગણાવેલાં છે.

અં. ૭ છ. वीरमना पुत्रो अने चुंडाना पुत्रोनां कवित्त (२)

हिन्दी–पे. का–गोप भाट पृ. ६.

चूंडौ अरु सुगाल राजराजवै भणीजै ।
वीजो वीर वीराध । लापमें एक गिणीजै ।
गोगादे गिरमेर । दांनपग अवरन राया ।
जेसिंघो घण जांण । तास सरण तकै घणा ।
कवि गोपभाट परगट कहै पांच पूत वीरमतणा ।
रिणमल रायां राव । सुतो हरचंद पटंतर ।
रायां गुरु रणधीर । भुजावल भीम भीमसर ।
कान्हो अरड कमाल । पुवि पनौ अरिगंजण ।
सिवराज रामदे गोप कहि । वीर तदासन मंगला ।
चवदै नरिंद चूंडैतणा एकएकहु आगला ।

इति संपूर्णं ॥

વિષયાદિ—ગોપ ભાટે ૧ લા કવિત્તમાં વીરમ રાજાના પાંચ પુત્રનાં અને ૨ જા કવિત્તમાં તેના પુત્ર ચુંડાના ૧૪ પુત્રનાં નાંમ ગુણ સાથે ગાયાં છે.

વિશેષ—પ્રતિ વિષે જુઓ અં ૭ ક.

अं. ७ ज. राठोडकुल कवित्त-हि-पे.का. ष्ट ६

अथ राठोडकुल कवित्त—

प्रथम जात कमधज । देस कनवजसु आया ।
सापा तेरे सरे । कुलह राठोड कहाया ।
गोतमगुरु मुक । वेद अथवरण तीनु प्रवर ।
नागणेसी कुलराय । वहीवट गुरपरतर ।
प्रोहत सीवड चागेट रोहड । भाट चडेल डुम देदडा ।
राठोड पहडै येतला । हरीय ग्यालो पथकनडा ।

इति राठोड कवित्त सपूर्ण ।

વિષયાદિ-રાઠોડ વંશની ઉત્પત્તિ, તેના ગુરુ, વેદ, પ્રવર, કુલદેવી, પુરોહિત, ભાટ, બારોટ આદિ જણાવેલા છે

અ. ૭ ઝ ગુજરાતના રાજ્યકર્તાઓની વંશાવલિ-એ. ગ. પૃ. ૬-૧૧.

આરંભ—અથ રાજવંશાવલી લિપતે ।

સવત ૮૦૨ શ્રાવણ સુદિ ૨ સોમે વૃષ લગ્ને ચાવડા વંશે । શ્રી વન રાજ ચાવડે અણહિલપુર પાટણ વસાયો ॥ વર્ષ ૬૦ । રાજ્ય કર્યો । તેહને પાટેં । રાજા જોગ (યોગ) વર્ષ ૩૫ ॥ રાજ્ય । તેહને પાટે રાજા ષેમ (ક્ષેમ ?)વર્ષ ૨૫ રાજ્ય । તેહને પાટે રાજા ભોમ (ભુવડ ?) । વર્ષ ૨૯ રાજ્ય । તે૦ રાજા વીરમદેવ ૧૫ રાજ્ય । તે૦ । રાજા રત્નાદિત્ય વર્ષ ૧૫ રાજ્ય । તે૦ ॥ રાજા સામતસીંહ ૭ (વર્ષ) રાજ્ય ।એવ ૭ પાટ ચાવડા વંશે હના । ચાવડે વર્ષ । ૧૯૬ રાજ્ય કીધૂ ।

તિવારે પછી સોલકીએ રાજ્ય કીધૂ । સ ૯૯૮ । વર્ષે । સોલકી વંશે રાજ્ય થાપના ॥ પ્રથમ રાજા મૂલ વર્ષે ૫૫ રાજ્ય !

* * * *

સ ૧૧૨૭ વર્ષે સિદ્ધરાવ જેસિંઘ રાજાઈ । ચારણ કુભારાં વાસેં હતા તે વિનીયાં પુઠે થાપ્યા ॥

દૂહા ॥ તોરણ ગધો ચપગીટકો । જાગા સહિની પાગ ।
એતો દીજે ચારણા । કુભારગિ લાગ ॥ ૧ ॥

* * * *

મધ્ય-(પાનુ ૧૦) સં. ૧૩૩૭ વર્ષે લઘૂ કર્ણ ગહિલડી । વ ૬૦ રાજ્યં । તે કર્ણ તૈ વારૈં દિવસે પોલ આડી રેતી ધીણું ગામમે ચરતાં । હડબટી હેઠૈં પાગ બંધાતી । તે કર્ણને નાગર બ્રાહ્મણ । માધવ કેશવ પ્રધાંન હતા । માધવની શ્રી (સ્ત્રી ?) પદમણી હૂતી તે રાજાઈ અપહરી । અને કેશવને માર્યો । માધવ દલી જઇ પાતસા અલાઉદીનનૈ મિલ્યૌ । ૮૬૦ ગંગાતુરી ભેટ કીધા । પાતસા રીંઝ્યૌ । અલુ ધંન મોકલ્યૌ । તેહનૈ સાથે એક લાપ તો અસવાર પનર હજાર હાથી । દશ હજાર કોકણાંણ (કેકાણ?) ચાલીસ હજાર પાલક લેઇને । આવ્યૌ । ગુજરાત વાઘેલા કનાસૂં લીધી । સં. ૧૩૯૭ વર્ષે ગુજરાતમૈં તુરકાંણૌ થયૌ ।

અથ અલાવદીનરી પેઢી લિખ્યતે ॥ દિલીઈ મૂલગા રાજા હિંદૂ હતા । સં. ૧૨૪૮ વર્ષે । પ્રથમ પાતસાહ સૂલતાંણ અહલાવદીન । વ ૮૨ ।

* * * *

એતલે સોલે પાટ દલી બેઠાં ગુજરાતની પાતસાહી ભોગવી । એવં સત્તાવીસ પાટ દલી હવા । તે સતાવીસ પાટ જૈ વારૈ ઉંબરાવ પાટણ મે હતૌ । તિતારપાંન નાંમે પોતાનૌ બેટો પાટ બેસારયો ॥ સંવત ૧૪૫૮ । પ્રથમ પાતસાહ ફદફર । વ ૯ । રા । અહિમદસા વ ૩૨ રાજ્યં । **અહિમદસા અહિમદાવાદ વસાવ્યો સં. ૧૪૬૮ વર્ષે વૈશાખે સુદિ ૭ રવૌ પુષ્ય** નક્ષત્રે પ્રથમ પ્રહરૈ વસાવ્યૌ ।

અન્ત-સં. ૧૬૧૦ સુધી મહિમદ રાજ્યં । સં. ૧૬૧૧ મગસિર સુદિ ૧ દિને । આગરાથી પાતસાહ અકબર આયા । કૂડ કરી બંધિ ઝાલ્યો । અકબરે ગુજરાત લીધી । ૫૫ જાંગીર રાજ્યં । જાંહ રાજ્યં । અવરંગસાહ રાજ્યં ।

ઇતિ પાટણ મધ્યે રાજ્યાવલી સંપૂર્ણં ॥

વિષયાદિ—૧. આમાં ચાવડા વંશના રાજા વનરાજે સંવત ૮૦૨ માં અણહિલપુર પાટણ વસાવી ગુજરાતની ગાદી પુનઃ સ્થાપી ત્યારથી તે કરણઘેલાને ઉઠાડી અલાઉદ્દીન ખીલજીએ મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપ્યું તે પર્યંતની સાલવારી પ્રથમ આપેલી છે. તે પછી દિલ્હીની ગાદી શાહાબુદ્દીન ઘોરીએ લીધી તે સમયથી અલાઉદ્દીન ખીલજીને હસ્તક તે આવી તે પર્યંતની સાલવારી આપેલી છે. તે પછી દીલ્હીના પાદશાહના ઉમરાવોએ ગુજરાતમાં સુબાગીરી ચલાવ્યાની અને એ ઉમરાવોએ ધીરે ધીરે ગુજરાતની પાદશાહી સ્થાપી અને અકબરે તેમના હાથમાંથી તે ખુંચાવી લીધી તે પર્યંતના તેમના વહી વટની સાલવારી આપેલી છે.

૨. કર્ણ સોલંકી અને મયણલ દેવીનો, અને કરણઘેલા અને માધવનો, સિદ્ધરાજ અને રૂદ્રમાલનો, કુમારપાલ અને હેમાચાર્યનો, એ પ્રસંગો કંઈક વિશેષ વિસ્તારથી આમાં આપેલા છે; બાકીનાની તો માત્ર સાલવારી નોંધેલી છે.

૩ ભાષા જૂની ગુજરાતી જેવી લાગે છે

વિશેષ—૧ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ ગદ્ય ઘણુ જ ઉપયોગી છે

૨ પ્રતિ વિષે જુઓ અંક ૭ ક

અં. ૭ ખ દિલ્હીના રાજાઓની વિગતવારી

ગુ. ઐ. ગ. પૃ. ૧૧-૧૯

આરંભ—અથ દિલીરી વિગતવાર લિખ્યતે

સવત ૪૨૮ વર્ષ વઇશાષ વદ ૧૩ દિને દિલિ થપાણી। રાજા વીસલદે કુઅર પાટ બેઠા। પ્રથમ કુઅર પાટ લિખ્યતે। કાણીયે લિપાયા છે।

વીસલને। પુત્ર વસુદેવ કુઅર વર્ષ ૧૯। માશ ૫। દન ૧૮। ઘડી ૧૯ રાજ્ય। પ્રથીમલ કુઅર। વ ૨૧। મા ૩। દિ ૩। ઘ ૧૮। રા જયદે વ ૨૦। મા ૭। દિ ૨૨ । ઘ ૧૧। રાજ નરપાલ। વ ૫ । મા ૪। દિ ૪। ઘડી ૯। રા।

* * * *

સવત ૭૮૮ વર્ષે ચઇત્ર સુદિ ૨ ચહૂઆણુ પાટ બેઠા। તુંઅર વર્ષ ૩૫૯। માશ ૧૦। દિ ૨૦। ઘ ૨૭। રાજ્ય કીધુ। વર્ષ ૫ લડાઈ કીધી રાજ્ય ચહૂઆણે લીધો। વીસલદેવ ચહૂઆણુ વર્ષ ૬। મા ૧। દિ ૪। ઘ ૧૫। રા। * * * * પૃથ્વીરાજ વ ૧૮। મા ૨। દિ ૫। ઘ ૧૩ । રા પાતસાહને। ૭। વાર પકડ પકડને છોડ્યૌ। ૮। મી વાર પોતે પકડાણો તરે ચદ ભાટનૈ પૃથીરાજનૈ પાતસાહ તીનું મૃત્ય પાયા। રાજ્ય પોસે લીધૂ। પાટ ૭। દલીમેં ચહૂઆણે વર્ષ ૬૭। મા ૪। દિ ૨૭। ઘ ૩૨। રાજ્ય કીધૂ। ચહૂઆણુથી રાજ્ય ગયું।

શ્રી સવત ૮૫૬ વર્ષે શ્રાવણુ સુદિ ૧૨ દિને। **રોહુથકી મુગલ** આયા। તુરકાણું કીધો હિંદૂથી દલી ગઇ તુરકારે ઘરે। હવે પાટ લિખ્યતે। પ્રથમ **સાહિબદીન** ગોરી વર્ષ ૧૪। મા ૫। દિ ૧૬। ઘ ૧૩। રાજ્ય।

મધ્ય–એવ ૩૪ પાટ સુધી મુગલે દલીમેં રાજ્ય કીધુ। વ ૬૦૭। મા ૧૦। દિ ૮। ઘ ૫૯। ઇતરો રાજ્ય કીધો। સનત ૧૪૬૩। વર્ષ। વૈશાષ વદિ ૭। રવૌ ચગથારૌ પાતસાહ દલી ઉપર આયી, જુધ કરનૈ મુગલા કનાસું

દલી લીધી । હવે ચગથાંરા પાટ કહું છું । સાહ અલાદીન વર્ષ ૫૨ । મા ૭ । દિ ૫ । રાજ્ય કીધુ । તિણ અલાવદીને રાણા રત્નસું ચીતોડમાં હુમલો કીધો । પદમણીરે વાસ્તે । તિણુરે પાટ પાતસાહ બબ્બર વ ૪ । મા ૩ । દિ ૧૨ ઘ ૫ । રાજ્યં । હુમાઉ વ ૧૪ । મા ૯ । દિ ૭ । ઘ ૮ । રાજ્યં । સૂરસાહ + + + + અકબ્બર સાહ સં. ૧૫૮૯ વર્ષે કાતી (કાર્તિક) સુદિ ૧૪ શની દિને જન્મ ।

काव्यं–वसू(सु)रंध्रबाणचंद्रे ति(ती)र्थे माघ प्रयागे ॥
स्त(त)पसी वहुलपक्षे द्वादशी पूर्वजाम्यं ॥
सुपैस्तनह्मोम्यं सर्व भौम्याधिपत्यं ॥
स्वजनहितकारी ब्रह्मचारी मुकंद(:) ॥ १ ॥

એ અકબરસાહનો પાછિલો ભવ છે । તિણ અકબરને હીરસૂર (રિ) મિલ્યા કરામાત દિષાઈ । વીરબલ વિણ તણ સમૈ હૂઉ । કૌ કો ફકીર હુઉ ।

* * * *

અન્ત–મહિમદસા વ ૧૭ । મા ૮ । દિ ૧૧ । ઘ ૫ । તણ પછે પાતસાહ ૨ । ૪ હૂઆ વિણ તેજહીન હૂઆ । તિણસું લિપાંણા નહી । તેજહીન અનેક કછવાહો રાજા સવાઈ સિંઘ જૈપુરવાલ । કાસીસ બ્રાહ્મણ કને યાગ કરાયા નૈ પાતસાહી ગાલી । તણ પછે પાતસા સઘલા હીનિકાંમ થયા । દલીરી પાતસાહી ડૂબી । નૈ દપણીએ રાજ્ય લીધૂ । પુંનાંવાલે । અ(પ)છે કિતરેક વરસે ચીતોડપતિ રાજ્ય કરસી । ઈસી આગમ વાત છે । પછે તો સાંઈ જાણે ।

कवित्त–अनंगपाल गढ रच्यौ ॥ नाम स्थिर थप्यौ दली॥
रं तुंअर मतहीण ॥ करी पीली क्युं ढीली ॥
भणै जंगम जगजोत ॥ अगम आगम हूं जाणूं ॥
तूंअरथी चहूंआण ॥ पिछै फिर तुरकांणूं ॥
तुरका कंथ चीतोडपति ॥ वडौ रांण वदसी वरै ॥
नवसत्ता अंत मेवाडपति ॥ दिल्लीछत्र समंथरै ॥

इति श्रीदलीरा पाटपरंपरा समाप्तः ।

વિષયાદિ–૧. આ વિગતવારીમાં સંવત ૪૨૮ થી માંડી મોગલ રાજ્યનો અંતે ભ્રંશ થયો તે પર્યંતના રાજ્યકર્તાઓ-હિન્દુ તેમ જ મુસલમાનોની પાટપરંપરા વર્ષ, માસ, દિન અને ઘડી એ ક્રમે આપેલી છે. આમાં મુસલમાનો મોગલ અને તુરકો હોવાનું

જણાવેલુ છે, જ્યારે પ્રચલિત વિગતનારી ઘોરી, ગુલામ, ખીલજી, સૈયદ લોદી, અને મુગલ એ રાજ્યવશો પ્રવર્તાતુ જણાવે છે

૨ આખો લેખ ગદ્યબદ્ધ છે, વચ્ચે એક શ્લોક અને અંતે એક કવિત છે ભાષામા ભાટ ચારણોની ભાષાના સસ્કાર પડેલા છે

વિશેષ-૧ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી આ લેખ ઘણો ઉપયોગી છે સાલવારી ચોક્કસ આપેલી જણાય છે

૨ કીયા મૂળ ગ્રથના આધારે આ પાટપરપરા ઉતારેલી છે તે પ્રતિના લેખકે જણાવેલુ ન હોવાથી તેની પ્રાચીનતા કેટલી છે તે કહી શકાય એમ નથી, માત્ર કાજીએ આ લખાવ્યાનું જણાવેલુ છે આમા હિન્દમા અગ્રેજી રાજ્યનો ઉદ્ગમ થયો તે પૂર્વની હકીગત આપેલી છે

૩ પ્રતિ વિષે જુઓ અ ૭ ક

અ ૭ ૮—ગઢોની વિગત–ગુ. ઐ. ગદ્ય–પૃ ૧૪-૧૮

આરભ–અથ ગઢારી વિગત । સ ૪૨૮ દલી થપાણી । ૧ । સ ૮૦૨ ચાવડે વનરાજ પાટણ વસાઈ । સવત ૮૦૯ **હમીરપુર** વસાયી દેવડે હમીર । હમીરરે ધરે દેવી આઈ । તણસુ દેનડા કહિવાણા । સ ૩૪૮ **લાહોર** વસાયી । સ ૭૧૧ । ઈડ્ર (ઈડર) વસાઈ । રાવ ઇંદ્રસિંઘ ઈડરીયૌ । સ ૧૦૧૧ **પાલ્હણપુર** વસાયૌ । પાલચી ચહુઆણે । સ ૧૧૧૨ **સિદ્ધરાય** જે(જે)-સિંઘ । **સિંધપુર** વસાયાં । રુદ્રમાલૌ કરાયૌ । + + + + + સ ૧૩૦૦ ના જાલોરરો ગઢ સોનીગરે કાનડદે કરાયૌ । ગોવનગિર હતો । સ ૧૪૬૮ **એમદ** પાતસા **એમદાવાદ** વસાયો ।

અન્ત–ઈત્યાદિક કિતરાયેક ઘેડાતો આહુ છૈ । કોઇ તો પાંડવારા વસાયા છે । કોઈ નારદ રૂપરા વસાયા । કેઈક શ્રીરૂષભદેવ તથા ભરથચક્રવર્તરા વસાયા છે તિમ તો જુના ૭ । નાંણાગેં દેવલ । નાદીયારા દેવલ દયાણારૌ દેવલ બાભણવાડજીરો દેવલ એ જીવત સામ કહીજૈ રાજાશ્રી નદીવર્ધનના કરાવ્યા છે । મહાવીર સ્વામી જીવત કરાયા । તિણ સુ જીવત સામ કહીજૈ છૈ । + + + + + ઈમ આગ તો અનેક પ્ર(પ્રા)સાદ સમ્પકતવતે કરાવ્યા । તે તો કેવલીગમ્ય છે । અકબર પાતસાઈ આગરામે ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીનો પ્રસાદ કરાવ્યો । + + + સ ૧૮૧૩ । મારવાડમાં દખણી આયા । માહારાજા વખતસિંઘજી । રામસિંઘજીરે વાદ હુઉ । સવત ૧૮૨૪ । મેવાડમાહિ વિખો હુઉ । + + + + સ ૧૮૨૮ । ગોઢવાડ જોધાં હેઠે ગઈ । સ ૧૮૪૭ મારવાડ માહિ વિખો હુઉ । + + + + + સ ૧૮૬૨ રા વૈશાખ સુદિ ૩ માહારાજા

માંનસીંઘજી જાલો(૨)ગઢથા જોધપુર ગટ બેઠા । સંવત ૧૮૬૪ દેવનાથ થયા । સં. ૧૮૭૩ । વરષે શીધવા ઈંદ્રાજી દેવનાથનુ સુક કીને જોધપુર ગઢ ઉપર ચીપાઈ મીરખાંને બકાંઠ મેહલંમે ॥

ઇતિ શ્રી નગર વંસાવલી છે॥

વિષયાદિ—૧. આમા મુખ્યત્વે ઉત્તર હિન્દના અને ગુજરાતના કેટલાક જાણીતા ગઢ કોણે ક્યારે સ્થપાવ્યા તેની વિગત સંવત ૩૪૮ થી માંડી સવત ૧૮૭૩ (સન ૧૮૧૭) પર્યંતની આપેલી છે. તેમાં ઉત્તર હિન્દનાં મારવાડ, મેવાડ અને આગ્રાનાં જૈન દેવલોની વિગતો પણ સમાવાયલી છે.

૨. ભાષામાં ભાટ ચારણની ભાષાના સંસ્કાર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

વિશેષ-૧. આ ગદ્ય લેખ પ્રાચીન હોય એમ જણાતું નથી. તેમાં આપેલી વિગત ચોક્કસ અને ખરી છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૭ ક.

अं. ७ ड. प्रबंध चतुर्विंशतिका–राजशेखरसूरि–सं. पे. गद्यपद्य–
(र. सं१४०५) (लि–सं. १९०७) पत्र १–१८७.

आरंभः—ॐ ॥ नमो जिनाय ॥

राज्याभिषेके कनकासनस्थः । सर्वांगदिव्याभरणाभिरामः ॥
श्रिये(ऽ)सु(स्तु)वो मेरुशिरो(रा?)वतंसः । कल्पद्रुकल्पः प्रथमो जिनेन्द्रः ॥१॥
विवेककल्पद्रुममारुरोह । सूतोद्रिश्रृंगं चरणं ततसू(स्त)थः ॥
ततः परं ज्ञानमथोत्तरं पदं । श्रियं सनेमिर्दिशत्त(त्वा)त्तदोत्तराम् ॥ २ ॥

× × × ×

इह किल शिष्येण विनीतविनयेन श्रुतजलनिधिपारंगमस्य क्रियापदस्य गुरोः समीपे विधिना सर्वमध्येतव्यम् ॥ ततो भव्योपकाराय देशना क्लेशनाशिनां विस्तार्या तद्विधिश्चायम् । अस्खलितं अमिलितं अदी(ही)नाक्षरं सूत्रं अग्राम्य ललितभंग्यार्थः कथनीयः । कोयगुप्तेन परितः । सभ्येषु दत्तदृष्टिनायावदर्थबोधवक्तव्यं । वक्तुः प्रायेण चरितैश्च प्रबंधैश्च कार्यं तत्र श्रीऋषभादिवर्धमानां ताजिनांतां वक्त्यादिनां च राजामृषीणां चार्यरक्षितानां वृत्तानि । चरितान(नि) उच्यंते तत्पश्चात्कालभाविनां तु नराणां वृत्तानि प्रबंधाः । इति इदानीं वयं गुरुमुखश्रुतानां विस्तीर्णानां रसाद्या(ढ्या)नां । चतुर्विंशति प्रबंधानां संग्रह (हं) कुर्वाणाः स्म। तत्र सूरिप्रबंधा दश । कविप्रबंधाः चत्वारः । राजप्रबंधाः सप्ताः (प्त) । राजांग श्रावक प्रबंधास्त्रयः । एवं

चतुर्विंशति भद्रबाहुवराहयो १ आर्यनंदिलक्षप(ण)कस्य २ श्रीजीवदेवसूरिणा ३ आर्यखपटाचार्याणा ४ पादलिप्तप्रभु(भू)त(णा) ५ वृद्धवादिसिद्धसेनयो ६ मल(ल्लि)वादिन (७ ?) श्रीहरिभद्रसूरीणा ८ वप्पभट्टिसूरीणा ९ श्रीहेमसूरीणा १० श्रीहर्षकवे ११ हरिहरकवे १२ अमरचन्द्रकवे १३ दिगम्बरमदनकीर्तिकवे १४ सातवाहन(न) १५ वंकचूल १६ विक्रमादित्य १७ नागार्जुन १८ उदयन १९ लक्ष(क्ष्म)णसेन २० मदनवर्मणा २१ रत्नश्रावक २२ आभड २३ वस्तुपालाना चेति २४

एषु प्रथम भद्रबाहुप्रबंध । दक्षिणापथे प्रतिष्ठानपुरे भद्रबाहुवराहौ द्वौ द्विजकुमारौ । निर्धनौ निराश्रयौ प्राज्ञौ वसत । तत्र यशोभद्र नाम चतुर्दशपूर्वी समागत । भद्रबाहुवराहौ तद्देशनाश्च (शु)श्रुवतु ॥ यथा—

भोगा भंगुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चाचा(?)यभव-
सू(स्त)त्वत्त्व(?)स्येह कृते परिभ्रमतरे लोकाश्रु(मृ)त वेष्टितौ (चेष्टितै)॥
आशापाशशतोपशातिविशद चे(चे)त समाधीयताम्
काप्यात्यतिकसौख्यधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वच. ॥

अन्त—

श्रीप्रश्नवाहने कुलकोटिकनामनि गणे जगद्विदिते ॥
श्रीमध्यमशाखाया हर्षपुरीयाभिधे गच्छे ॥ १ ॥
मलधारिनिरुदनिदित श्रीअभयोपपदसूरिसताने ॥
श्रीतिलकसूरिशिष्यः सूरि श्रीराजशेखरो जयति ॥ २ ॥
तेनाय मृदुगद्यैर्मुग्धो मुग्धावबोधकामेने(न) ॥
विरचित प्रबन्धकोश जयताज्जिनपतिमत यावा(व)त् ॥ ३ ॥
(तथा ?) कट्टारवीरदुस्माधवशमुकुटो नृपौचथगीतगुण ॥
यन्मूलीपुरकारितजिनपतिसदनोट(च्छ)लकीर्ति ॥ ४ ॥
वाप्पकमाधोस्तनयो गुणदेवोऽजनि सपादलक्षमुत्रि ॥
तदभूजर्तकनामा तत्पुत्र सोट(ढ)को दृढधी ॥ ५ ॥
तत्सूनु (साधु) सामतस्तत्कुलतिलकाऽमुत्र(कोभव)ज्जगसिंहः ॥
दुर्भिक्षदुःखम्लन श्रीमहमदसाहिगौरवित ॥ ६ ॥
तज्जो जयत(ति) श्रीभवपट्टदर्शनपो(पो)षको महणसिंहः॥

दिल्यां स्वदत्तवसतौ ग्रंथमिमं कारयामास ॥ ७ ॥
शरगगनमुनिमिताब्दे ज्येष्ठांमूलीयधवलपंचम्यां ॥
निष्पत्र(न्न)मिदं शास्त्रं श्रोतृध्येत्रोः सुखं तन्यात् ॥ ८ ॥
मतिसागरेण लिखितं फाल्गुन कृ(ष्ण)सप्तमीगुरुवारे ॥
निजपरवाचनायाष्टाष्टो(ष्ट) चतुरेकमिति(त) वर्षे ॥ ९ ॥
इति श्रीमलधारि(हर्षपुर)गच्छीय श्रीराजशेखरमरिकृतप्रबंधचतुर्विंशतिका ॥
ग्रंथाग्रं० ॥ ६००० ॥

श्रीकल्याणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ शुभं भवतु ॥

દૂહા ॥ જખ લગિ મેરૂ અડગ હૈ ત(જ)ખ લગિ સસિહર સૂરિ
જિ(ત)ખ લગ આ પોથી સદા રહજ્યો ગુણુ ભરપૂરિ ॥ ૧ ॥
દૂહા ॥ પોથી પ્યારી પ્રાંણુથી । હર હિય જાનૌ હાર ।
જીવજતન કરિ રાખજ્યો । પોથીસેતી પ્યાર ॥ ૧ ॥
દૂહા ॥ કર ગાખડ કર ખેવડી નીચૈ હરિ મુખ નેંણુ ।
ઇણુ કસટૈ પોથી લષી જતનૈં રાષૈ સૈણુ ॥ ૧ ॥
હિવૈ ગ્રન્થની ટીપ લષંતે ॥

શ્રી ભદ્રબાહૂ વરાહ પ્રબંધ પ્રથમ ॥ ૧ ॥ પત્ર ૬ ॥ આર્યનંદિપ્રબંધ પત્ર ૮ મે સંપૂર્ણુ ॥ ૨ ॥ શ્રી ॥ શ્રીજીવદેવસૂરિપ્રબંધ પત્ર ૧૨ સં० ॥ ૩ ॥ ખપટાચાર્યપ્રબંધ પત્ર । ૧૫ સંપૂર્ણુ ॥ ૪ ॥ અથ પાદલિપ્તાચાર્ય પ્રબંધ પત્ર ૧૯ સંપૂર્ણુ ॥ ૫ ॥ સિદ્ધસેનવૃદ્ધવાદિપ્રબંધ પત્ર ૨૮ સંપૂ० ॥ ૬ ॥ શ્રીમલ્લવાદી પ્રબંધ પત્ર ૩૨ સંપૂ० ॥ ૭ ॥ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પ્રબંધ પત્ર ૩૬ સંપૂ० ॥ ૮ ॥ બપ્પભટ્ટ સૂરિ પ્રબંધ પત્ર ૬૪ સંપૂર્ણુઃ ॥ ૯ ॥ શ્રી અભયદેવસૂરિપ્રબંધ પત્ર ૬૬ સં० ॥ ૧૦ ॥ શ્રી હેમાચાર્યસૂરિપ્રબંધ પત્ર ૭૯ । સં० ॥ ૧૧ ॥ શ્રી હર્ષસૂરિ કવિપ્રબંધ પત્ર ૮૫ । સંપૂઃ ॥ ૧૨ ॥ શ્રી હરિહરપ્રબંધ પત્ર ૮૯॥ સં० ॥ ૧૩ ॥ અથ અમરચંદ્રપ્રબંધ પત્ર ૯૨ સંપૂ० ॥૧૪॥ મદનકીર્તિપ્રબંધ । પત્ર । ૯૫ । સંપૂ० ॥ ૧૫ ॥ સાતવાહન પ્રબંધ । પત્ર ૧૦૯ । સંપૂ० ॥ ૧૬ ॥ વંકચૂલપ્રબંધ પત્ર ॥૧૧૪॥ સંપૂ० ॥ ૧૭ ॥ વિક્રમાદિત્યપ્રબંધ પત્ર ૧૧૮ સંપૂ० ॥ ૧૮ ॥ શ્રી વિક્રમસેન પ્રબંધ । પત્ર ૧૨૩ । સંપૂ० ॥ ૧૯ ॥ નાગાર્જુન પ્રબંધ । પત્ર ૧૨૬ । સંપૂ० ॥ ૨૦ ॥ વત્સરાજ પ્રબંધ । પત્ર ૧૨૯ । સંપૂ० ॥ ૨૧ ॥ લખણુસેનપ્રબંધ । પત્ર । ૧૩૨ ॥ ૨૨ ॥ મદનવર્મ્મ । પ્રબંધ । પત્ર ૧૩૬ ॥ સંપૂ० ॥ ૨૩ ॥ રત્ન શ્રાવક ॥ પ્રબંધ । પત્ર ૧૪૨ ॥ સંપૂ ॥ ૨૪ ॥ અભડપ્રબંધ । પત્ર ૧૪૬। સંપૂ० ॥ ૨૫ ॥ શ્રી ॥ શ્રી વસ્તુપાલતેજપાલપ્રબંધ પત્ર ॥ ૧૮૭ ॥ સંપૂર્ણુ ॥ ૨૬ ॥

ઇતિશ્રી સુત્ર ગ્રન્થની વિગતનાર યાદાસત પટ્ટાવલી તથા ટીપ જિમ પુસ્તકમૈ હુતી તે રીતૈ જોઇને તથા દેખીને લખી છે ।। પુસ્તિકા સાહિબજી શ્રી ફારબસ સાહબજીની છૈ લિખત ગોરજી ખુમચંદ મારવાડ તખત ગઢ જોધપુરના રેવાસી કિશાણુ સિંધપોલ શ્રી સાહબજીને હુકમસું તથા હમ ઉપર કિપાસું ખુસીસૈં શ્રી અહમદાવાદ નગરૈં ।। સ ૧૯૦૭ વર્ષે દુતીક વૈશાખ સુદ ૮ રવિ૦ ।।

વિષયાદિ–૧ આ પ્રબંધચતુર્વિંશતિમા દશ જૈન સૂરિઓ, ચાર કવિઓ, સાત રાજાઓ, ત્રણ રાજાગ શ્રાવકોના એમ મળી ૨૪ મહાપુરુષોના ચરિતો વર્ણવેલા છે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ ગ્રન્થ ઉપયોગી છે દાખલા તરીકે આર્ય ખપટાચાર્યના પ્રબંધમા સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)ની ઉત્પત્તિ, હેમાચાર્યજીના પ્રબંધમા કુમારપાળે ગુજરાતમા જિન ધર્મની કરેલી દૃઢ સ્થાપના આદિ વિષયો ઐતિહાસિક મહત્વના છે

૨ ભાષા સાદી અને મધુર છે ગ્રન્થ ગદ્યમય મુખ્યત્વે છે, વચ્ચે વચ્ચે નીતિ આદિના શ્લોકોથી ગ્રથિત છે તેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના પણ કેટલાક દોહાઓ છે

વિશેષ–૧ આ ગ્રન્થ છપાયો નથી, સંવત્ ૧૪૦૫ મા રાજશેખર સૂરીએ રચેલો છે, એની પ્રાચીન શુદ્ધ પ્રતિ અન્યત્ર પ્રાપ્ય છે, તે ઉપરથી શુદ્ધિ સાથે આ ગ્રન્થ છપાવા યોગ્ય છે

૨ પ્રસ્તુત પ્રતિ ઘણી જ અશુદ્ધ છે, અન્ય પ્રતિઓ જોતા આમા કેટલાક પાઠફેર મહત્વના છે લિપિ બાલબોધ છે, પરંતુ લેખક ગોરજી હોવાથી જૈની શૈલીવાળા અક્ષરના મરોડ છે હ્રસ્વ 'ઈકાર'નુ, તેમ માત્રાનું ચિહ્ન ઉપરની પંક્તિને અંતે અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતો અક્ષર બીજી પંક્તિના આરંભમા એમ ઘણે સ્થળે શબ્દોથી છૂટું પાડેલુ છે, લાલશાહીથી શોભા ખાતર વચ્ચે વચ્ચે અક્ષરો લાલશાહીથી લખેલા છે કેટલાક સ્થળે લટીઆએ પાનાને અંતે કેટલીક લીટીઓ પાછળથી ઉમેરી, 'ઓળી–ની પેટ' એમ લખેલુ છે હરતાલથી તેમ ખડીથી કેટલેક સ્થળે અક્ષરો, અને ચિહ્નો છેકેલા પણ છે

૩ આ પ્રતિની મૂળ પ્રતિ સં ૧૪૯૮ મા લખાયાનું ઉપર આપેલા શ્લોકોમાના છેવટના ૮ મા શ્લોક ઉપરથી જણાય છે

અ. ૭૯. વસ્તુપાલતેજપાલનો રાસ–ઐ. ગુ. કા.–પાસચંદજી સુરિ–(૨ પ્ર.)–(લિ. સં ૧૯૦૭)–પૃ ૧–૬

આરંભ—

જિણુ ચઉવીસઈ ચલણુ નમેઈ વીઅનુઈ મૂપ સામિણિ સાર(ઇ) દેવી ।
સદ્ગુરુ પાઉ પસાઉ લહએ ।। ૧ ।।
રાસ(ગ)બંધિ બેઉ બંધવ ક(હિ)સુ; કાઈ દત્તિત પ્રીજિઈ તવેરૂ ।
વસ્તપાલ તેજગતણૂ એ ।। ૨ ।।

અં. ૭ ત.-ધોળકાના જિનહાર શ્રાવકનો ઇતિહાસ-

ઐ. ગુ. ગ.-(ર. સં.)-(લિ. સં. ૧૯૦૭)-પૃ. ૧-૨

આરંભ—શ્રીગણેશાય નમઃ-

ગુજરાત દેશ તિહાં ધૌલકાકે નામ નગર । ત છે શ્રી શ્રીમાલવંસ ઉપનોં પાહાનોં બેટાં । જિણહાસ(ર?) ઇસે નાંમ શ્રાવક વસેં । તે નિર્દન પણ થકી ઘૃતની કૂડી કપાસ કણુંને પોટલી કરે । આજીવિકા કરે । એક વાર અભયદેવસૂરિને ઉપાશ્રય પહુતા । ગુરૂ વાંધા । ગુરૂ ઉપદેશ દે-

यतः—धर्मः सनातनो येषां दर्शनप्रतिभूरभूत् ॥
परित्यज्यति किं नाम तेषां मंदिरमिंदिरा ॥ ८ ॥

ઇસાં ઉપદેસ ટાલી । જિણહાં કહે ભગવન્ આપણું અનિર્વાહ થકે દરિદ્રીને કિહાં ધર્મ કરિવો ॥

उक्तं च-ધણવંતહ સુહિ સુયણ । બંધુ જિણૂ આંણિ પડિઉ ।
કર્ઈ કાલિસય મેવલો ઉતસુ હોઈ । બિઈ લુઉ ।
રાવલ દેવલ ગણું । ભણું ઇસરવઈ તુ હું સરિ ।
દારિદ્ર અમનરથિ હા મુ તુહુ વાહિ વાહિ નીસરિ ॥ ૧ ॥

रे दारिद्र नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ॥
अहं पश्यामि सर्वेषां ना मां पश्यति कंचि(चश्च)न ॥ २४० ॥

× × ×

મધ્ય—એ વાત પાટણનો રાજા ભીમસેને સાંભલિ ચમત્કાર પાંમ્યાં તિ વારે જિહણાને પાટણ તેડાવ્યૌ । રાજા કન્હે આવ્યૌ । રાજા વસવર્ત્તિયૌ થયૌ કહે । જિણહારો ઉધાડો ખડ્ગ લેઇ ગુજરાતમાંહિ દુષ્ટને નિગ્રહ સ્વજનને પાલિ । એહવો કહી ॥

\+ + +

અન્ત-એકદા પ્રસ્તાવ કોઇક ચારણ ઉંટ ચોરી જાતો । જિણહાને જણાવ્યૌ જિણહા આગલિ આંણ્યૌ । એહવૈ જિણહો સાહ દેવપૂજા કરે । જિણહે કહ્યૌં ઉંટનો ચોરણહાર એ ચોરનૈ સ્યું દંડ કીજે । જિણહે આંગુલીની સંજ્ઞા કીધી । અંગુલીની સંજ્ઞાયે ચોરને દંડ કહિઉં । પછે તે ચારણ ચોર ઉચ્ચે સ્વરે કહે ।

यत । ઇક જિણહા અરુ જિણવરહ । ન મિલે તારો તાર ।
જિણ કર જિનહર પૂજીયે । તિ કર કિમ મારણહાર ॥ ૧૪૪ ॥

* * *

ઇક્કા ચોરી સામકિય જા પોલડે સમાઈ,
બીજા ચોરી જે કરે ચારણચોર ન થાઈ ॥૧॥

તે ચારણને ઉચત દાન દીધાં પછે જિણહે ધોલકે શ્રી પાર્શ્વનાથના પ્રસાદ કરાવ્યા। રત્નમય શ્રી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ કરાવી। મહાયાત્રા કીધી। શ્રી અભયદેવસૂર કીધી નવાંગની વૃત્તિ તેહના પોથા લિખાયા । ધોલકાને દશિ ડુ લીયા પાટણિનો દાણ મુકાવ્યો। તે આજ લગે પ્રવત્ત છઈ। ઇતિહાસ ॥

વિષયાદિ–૧ આ ઇતિહાસમા નીચેનો વૃત્તાંત વર્ણવેલો છે–ધોળકાના નિર્ધન શ્રાવક જિણહાએ અભયદેવસૂરિના આદેશ પ્રમાણે ચક્રેશ્વરીની આરાધના કરી અજેયપણું પ્રાપ્ત કર્યું, ગુજરાતના દુષ્ટોને દાબ્યા, અને પાટણના રાજા ભીમસેને તેને પટ્ટ મુદ્રા આપી ધોળકાનો અધિપતિ કર્યો તેણે ધોળકાનું દાણ પાટણ તરફથી લેવાતું હતું તે માફ કરાવ્યુ તેણે જૈન ધર્મ પ્રવર્તાવવાને અનેક કાર્યો કર્યા

૨ આ ગદ્ય લેખ ઐતિહાસિક છે ભાષા મિશ્ર ગુજરાતી હિન્દી છે એમા સપતિના કારણે સંસ્કૃત શ્લોકો અને પ્રાચીન ગુજરાતી દુહાઓ આપેલા છે ભાષા સાદી અને રસવતી છે

વિશેષ–આ લેખ છપાયો નથી જો કે આ પુસ્તકમા આ લેખ માત્ર ૪ પૃષ્ઠનોજ છે પરતુ તેમા ૨૪૦ (૧૪૦?) ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩ અને ૧૪૪ એવી કડીની સખ્યા વચ્ચે વચ્ચે દુહાઓની આપેલી છે, તેથી જણાય છે કે આ લેખ કોઈ સમય લેખનો ભાગ હશે

अं. ७ थ विमलाचले सौवर्णिकसाहतेजपालोद्धृ(द्धृ)त—आदीशमूलप्रासाद-प्रशस्ति –स लें–हेमविजय–(र स १६६०)–पृ १–७ श्लोक ६७

आरंभ—

શ્રી પાલીતાણા તથા શ્રી સેત્રુજા ગઢ ઉપરા દેહરો શ્રીઆદીશ્વરજી છે તે દેહરામે પેસતા ડાબી બાજુના કાલ પથર ઉપરા લેપ લીધ્યો તે ઉતારયો છે ॥

श्रेयस्व(स्वी) प्रथमप्रभु प्रथिमभाग् ने(नैपुण्य)पुण्यात्मना॰
मस्तु स्वस्ती(स्ति)कर सुगन्धिमकर श्रीमान् सुदेव स व ॥
पद्मोल्लासकर करे(रै)रिव रविर्व्योम्नि क्रमांभोरुह
न्यासैर्यस्तिलकीत्रभूव भगवान् शत्रुंजयेनेश्श(श) ॥ १ ॥

अन्त—

सम्राचारधीत(श्रीणा ?) कमलविजयाह्वानसुधियां
पदद्वंद्वांभोजभ्रमरस(स)दृशो हेमविजयः ॥

अलंकारैराढ्यां त्रियमिव शुभां यां विहितवान्,
प्रशस्तिः शस्तैषा जगति चिरकालं विजयताम् ॥ ६७ ॥

इति सौवर्णिकमादश्रीतेजपालोद्धृतविमलाचलमंडन
श्रीआदीशरमूलप्रसादप्रशस्ति श्रेयः श्रु ॥

बुधसहजसागगणां विनयजशमागरोऽलिखद्वर्णाः ।
शिल्पिभ्यामुत्कीर्णा माधवर्मीमाभिधानाभ्या(भ्यां) ॥ ६८ ॥

ઇતિ શ્રી સત્રુંજ્ય શ્રી આદીસરજીરે દેહરામાંહે લપીયોક્ષી પ્રસસ્ત ॥ ૧ ॥

વિષયાદિ—આદિની આદિ માટે જુઓ અં. ૪ ગ. સંવત્ ૧૯૦૭ માં આ લેખ પ્રસ્તુત પ્રતિમાં ઉતારેલો છે; એના કરતાં અ. ૪ ગ વાળી પ્રતિનો લેખ વિશેષ શુદ્ધ છે.

વિશેષ—૧ જુઓ 'અં. ૪ ગ-નો વિશેષ ૨'
૨ પ્રતિ અશુદ્ધ છે.

अं. ७ द. श्रीसिद्धाचले मूलनायकचैत्ये धवलपाषाणे शाहकरमाकृत तीर्थोद्धारस्य प्रशस्तिः-सं. गद्यपद्य लेख-र. पं. लावण्यसमय-(र. सं. १०८७)-पृ. ४-७.

आरंभ—

શ્રી સેત્રુંજાજીરી આદીશરજીરે દેહરામે પેસતા જીમણી બાજે ધોલા પથર ઉપરા લેપ લપીયોડી પ્રક્ષીસ્ત ॥ શ્રી સેત્રુંજેજી ॥

स्वस्ति श्रीगुर्जरधरित्र्यां पातसाह महिमूंदपट्टप्रभाकरपातसाहश्री मदाफरसाह पट्टोद्यतकारक पातसाह श्री श्री श्री श्री बहादरसाहविजय-राज्ये । संवत् १५८७ वर्षे—

× × × ×

अन्त—

पं. विवेकधीरगणिना लिखिता प्रशस्ति (:) पूज्य पं० । समयरत्न-शिष्य पं. लावण्यसमयत्रिसन्ध्यं श्रीआदिदेवस्य प्रणमतीति भद्रम्: श्रीहरपति म. ठा. यसाठा ॥ मूलाम ठाकर ॥ कृष्णा ठाकर ॥ काहु ठाकर ॥ हपा सू० माय मू० ॥ वादलो० ॥ सरजी श्रीग्रामरतेन पा(प्रा)प्य नमस्कृतः ॥ श्रीसि-

धगिग्जिीरी प्रसस्त सपूर्ण ॥ लिपत गोरजी परतरगछना प पूनचद। श्रीराजनगरै ॥ शुभ ॥

વિષયાદિ—માહિતી માટે જુઓ અ ૬ ग

વિશેષ—જુઓ अ ४ ग १-६

अ. ७ ध. यात्रापत्र-हिं ग-(र स १८२१)-(लि स १९०७) पृ १-३

आरंभ—अथ नकल लिपते ॥

स्वस्ति श्रीपाणीपथ यकी भाइ रतेनसेन लिग्नित॥ तत्र श्रीहाजरावाद सुभ स्थाने ॥ भाइ पदमसेन जोग्य ॥ अत्र पेम हे ॥ तुम्हारा सदा भला चाहिजे॥ उप्र(अपर)च॥ हमारी भावजा ॥ उर बीनी॥ समस्त सघ निकलकर॥ आगु हम चले ॥ सवत् १८१९ के वरस मास फार्ती(कार्तिक)मै ॥ गोमट सामजीकी जात्रा गए थे॥ आगे दूरपण सन जात्राए गए थे ॥ सो सन हकीकत लिप्या है॥

अन्त—ता पाछैं हम वाहण चटिकर फिरते घर आए॥ हमारी बीनी उर भावजा सपुत्रकुटुन सन सघ छत्रीस २६००० हजार मनुष्य दरसण कर सवत् १८१९ कै फार्ती मास चले थे यो सवत् १८२१ के आसाढे घरे आए हा ॥ तुम्ह वाची अनुमोदना रापज्यो घरे सनहीकु श्रीजीनाय नम कहिज्यो ॥ १ ॥ इति नक्ल लिपि छै॥

વિષયાદિ—આ, સઘ સાથે યાત્રાએ ગયલા શ્રાવક રતનસેનનો હાજરાબાદના પદમસેન ઉપરનો હિંદી ભાષામા લખાયલો પત્ર છે તેમા જણાવેલુ છે કે સવત ૧૮૧૯ ના કાર્તિકમા યાત્રાએ નીકળેલો સઘ સવત ૧૮૨૧ ના આષાઢમા પાછો ફર્યો આ પત્રમા દક્ષિણમા ગોમટસ્વામી ઉજ્જન નગર, ત્યાથી નાવમા તિનકપુર અને તિનધારીનુ મૂત, અને દરીઆ કિનારે થઈ પુરપટ્ટણ, ત્યાથી કરણાટક અને ત્યાથી ફરતે ફરતે "જૈન બદ્રી," એ તીર્થોની સઘે કરેલી યાત્રાનુ અને તેમાના જૈન દેહરા અને પ્રતિમાઓનું વર્ણન કરેલુ છે

વિશેષ—આ પત્ર જૈન દક્ષિણના દેવસ્થાનોની માહિતી સારી આપે છે

અં. ૮ ક. હરિશ્ચંદ્રરાસ-જિનહર્ષ-(ર. સ. ૧૭૪૪) લિ. સ. ૧૯૦६ પૃ. ૧-૪૨

આરભ-દુહા ॥ વિરા જિણેસર પાય નમુ। નિર્જિત રતિ અરતિ વીર

વીર સ ુ પ્રાંણી તણો। વીર ધીર ગભીર ॥ ૧ ॥

ત્રિશલાનંદન ત્રિજગપતિ। સિદ્ધારથ નૃપનંદ
શાસનનાયક ચરમ જિન। આપે પરમાણંદ ॥ ૨ ॥

અન્તઃ-(રહીયા મોરી રાવલ બીમ વધાઈ લે-એ દેશી)
કષ્ટ ટલ્યો હરિચંદનો સત તણું સુપસાય હો
રાસ સુણુંતાં તેહનો કષ્ટ કદી નહી થાય હો ॥ ૧૪ ॥ દેવ.
(દેવ કહે નૃપને વલી માંગ ગમે તુજ જેહ ॥
હોસી હિચ્છા મોરા સીધ્યાં નહીંહુ, માગીણો કિમ યોગી જે તેહ હો)
રાસ રચ્યો રલીયાંમણો સત્તરે ચમ્માલીસ હો સા૦
આસુ પંચમ ઉજલી પૂગી સપલ જગીસ હો સા૦ ॥ ૧૫ ॥ દેવ.
શ્રી જીનચંદ સુરી સરૂ પરતર ગછ સિણગાર હો
રાસ કીયો તસુ રાજમાં સુણુતાં જય જયકાર હો ॥ સા૦ ॥ ૧૬ ॥ દે.॥
પેમર્ષી(ર્ષિ) ક્ષ(ક્ષિ)તિમંડલે ચાલિ ચ્યારે પંડ હો
વાચક શ્રી સૌમગચ્છિ તણો મહિમા વિશ્વ અપંડ હો ॥ ॥સા૦ ॥ ૧૭ ॥ દે. ॥
તાસુ સીસ વાચકવર શાંતિ હરષ ગુણવંત હો સા૦
અતેવાસી તેહનો કવિ જિનહરષ કહંત હો ॥ સા૦ ॥૧૮॥ દે૦ ॥
ભાવદેવ સૂરિનો કીયો પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર હો સા૦
જોઈ અધિકાર તિહાંથકી રાસ રચ્યો સુવિચિત્ર હો ॥ સા૦ ॥ ૧૯ ॥ દે૦॥
લિપજ્યો ભણજ્યો વાંચજ્યો રૂડો રાસ રસાલ હો
ગાથા એહનાં સાતસેં પ્રગટ પાંત્રીસ ઢાલ હો સા૦ ॥ ૨૦ ॥ દે૦॥
સાક્ષવંત ગુણ ગાવતાં લહીયે સબ્વ સરીર હો
કાયા યે નીરમલી પ્રગટ હુવે સુપ સીર હો ॥ ૨૧ ॥ દે૦ ॥
અણહીલપુર પાટણ ભલો રહી તીહાં છો માસ હો
રાસ રચ્યો હરિચંદનો સુપસાયે શ્રી પાસ હો સા૦ ॥ ૨૨ ॥ દે૦ ॥

ઇતિ શ્રી રાજા હરિચંદ્ર ચોપાઈ કવિ જિનહર્ષકૃત સમાપ્તમ્ ॥

લિખિતં લહીયા દેવીચંદણ મેવાડવાસી

વિષયાદિ-૧. આ, ઋષિ વિશ્વામિત્રે સત્યવાદી હરિશ્ચન્દ્ર રાજાનું સત્ય તાવેલું તે સંબંધી રાસ છે. આ રાસ દુહા રાગ, ઢાલ અને દેશીઓથી બદ્ધ છે. પાને ૩૮ મે "દક્ષિણીના ગીતની" દેશી છે. વૈદિક પુરાણોમાં આપેલા વૃત્તાંતથી કંઇક ભિન્ન વૃત્તાંત પ્રસ્તુત રાસમાં વર્ણવેલો છે. હરિશ્ચન્દ્ર રાજા જૈન હતો અને તેના નગરમાં જિન ધર્મ પ્રવર્તતો હતો, એવાં આમાં સ્પષ્ટ વર્ણનો છે.

૨. ભાષા સરલ અને રસવતી છે. પણ આમાં કેટલાક મારવાડી ભાષાના શબ્દપ્રયોગો પ્રવેશેલા છે

૩ ઢાલ ૩૫ છે, અને કુલ કડી ૭૦૦ છે

વિશેષ-આ રાસ છપાયો નથી "જૈનરાસ માળા"ની યાદીમા જણાવેલુ છે કે આ રાસની પ્રતિ પાટણના ભંડારમા છે પ્રતિ વિષે જુઓ અ ૮ ખ

અં. ૮ ખ-શત્રુંજય રાસ-સમય સુંદર (ર. સ. ૧૬૮૯)
(લિ. સ. ૧૯૦૬) પૃ. ૪૩-૪૯.

આરંભ -દુહા-

શ્રી રિસહેસર પાય નમી । આણી મન આંણદ ॥
રાસ ભણુ રલીયાંમણો । સેત્રુજાનો સુપકંદ ॥ ૧ ॥
સવત ચ્યાર સતોતરે । હુયા ધનેસુર સૂર ॥
તિણ સેત્રુજ્ય માહાતમ કીયો ॥ સિલાદિત્ય હજુર ॥ ૨ ॥

અન્ત-

જાત્રા કરી સેત્રુજા તણી એ ॥ સફલ કીયો અવતાર ॥
કુસન ખેમેસુ આવિયો એ ॥ સઘ સહુ પરિવાર ॥ ૧૦૫ ॥
સેત્રુજ રાસ એં સુહામણો એ ॥ સાંભલજ્યો સહુ કોઈ ॥ સે૦ ॥
ઘર બેઠા ભણો ભાવસુ એ ॥ તસૂ જાત્રા સફલ હોઈ ॥ ૧૦૬ ॥
ગિરઉ ગછ ખરતર ગિ(ત)ણો એ ॥ શ્રાવણ સુદ સુખકાર ॥ સે૦॥
રાસ ભણ્યો સેત્રુજા તણો એ ॥ નગર નાગોર મઝાર ॥ ૧૦૭ ॥
ગિરૂયો ગછ ખરતર તણો એ ॥ શ્રી જીનચંદ સૂરીશ ॥ સે૦ ॥
પ્રથમ શિષ્ય શ્રી પુજના એ ॥ સકલચંદ સૂરી જગીશ ॥૧૦૮॥
તાસ સીસ (શિષ્ય) જગિ જાણીયો એ ॥ સમયસુંદર ઉવઝાય
રાસ રચ્યો નિણ રૂયડો એ ॥ સુણતા આણંદ થાય ॥ ૧૦૯ ॥
સેત્રુજ જાત્રા કરૂં એ ॥

ઇતિશ્રી સેત્રુજ રાસ સપૂર્ણ ॥ સમત ૧૯૦૬ ના વર્ષે ॥ મતિ માગસર વદ દશ(મ) રવિવારે ॥ તા૦ ૨ ડીજબર સને ૧૮૪૯ અગરેજી ॥ લીખિત દેવી ચંદ ॥ શ્રી દાદાજી પ્રસાદાત ॥ સર્વ ગ્લોક સખ્યા ૧૦૦૪૦

વિષયાદિ-૧ કવિ સમયસુંદરે શત્રુંજય પર્વતની જાત્રા પોરવાડ વશના સોમજી શાહ મલ્હારની સાથે સઘ ભેગા જઇને કરી, તે પ્રસંગ આ રાસમા વર્ણવ્યો છે આમા શત્રુંજય પર્વતના દેવો આદિ કોણે કોણે બધાવ્યા તેનો ઇતિહાસ પણ આપેલો છે, અને કવિ બીજી પંક્તિમાં કહે છે તેમ તેણે સવત ૪૭૭ મા થયેલા ધનેશ્વર સુરિના શત્રુંજય માહાત્મ્યનો આધાર આ રાસ રચવામા લીધેલો છે

૨. ભાષા શુદ્ધ છે, કેટલાક જુની ગુજરાતીના પ્રયોગો અને શબ્દો તેમાં સચવાયલા છે.

૩. આ રાસાની કુલ ઢાલ ૭ છે, અને કડી ૧૦૯ છે.

વિશેષ-૧. આ રાસો છપાયો નથી. નાગોર નગરમાં કવિએ આ રાસ ગાયો છે નાગોર મારવાડમાં હોઇને ત્યાં રચાયલા જૈનોના રાસોમાં મારવાડી ભાષાના સંસ્કારો અને પ્રયોગો સામાન્ય રીતે પ્રવેશેલા જણાય છે. આ રાસામાં પણ એવા સંસ્કારાદિ છે.

૨. "શ્રાવણ સુદ સુખકાર" એટલું પદ અંકિત છે, તેથી લાગે છે કે તેના રચન સંવતનું મિતિ, અને વારનું પાદ કદાચ લહીઆને હાથે પડ્યું હશે. "જૈન રાસમાળા"ની યાદી પ્રમાણે આ રાસ સંવત ૧૬૮૬ માં રચાયો છે.

૩. પ્રતિ બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે. અક્ષરોનો મરોડ જૈની લિપિનો છે. કડીની તેમ ગાથાની સંખ્યા તથા દેશી લાલ સહીમાં છે.

૪. લહીયાએ પ્રતિ ફરી તપાસી કેટલેક સ્થાને નવી કડીઓ અને ચરણો કાક પદનું ચિહ્ન કરી ઉમેરેલાં છે, તેમ હરતાલથી ચરણ તેમ અક્ષરો ઉડી નાંખેલા છે. વળી તેણે કેટલેક સ્થળે લીટી પૂરી થતાં બીજા શરૂ થતા અક્ષરની હ્રસ્વ 'ઇ'ની નિશાની છૂટી પાડી આગલી લીટીમાં લખી છે, તેમ 'કાનો' છૂટો પાડી તે પછીની લીટીમાં લખ્યો છે.

૫ પ્રતિના પહેલે પાને શ્લોકસંખ્યા ૧૨૦૦ લખેલી છે, પરંતુ પ્રતિના અંત ભાગમાં ૧૦૦૪૦ લખી છે. છતાં પ્રતિના બે ગ્રંથોનું પૂર જોતાં તો ૧૨૦૦ શ્લોકની ગણત્રી ખરી જણાય છે.

अं. ९ क. अनेकार्थी(थे) नाममाला-हिं. कोष-(र. सं.) पृ. १-१३

आरंभ—अथ श्रीअनेकार्थि नाममाला लिख्यते ॥

दोहा-प्रभु ज्योतिमय जगतमय ॥ कारण करण अभेव ॥
विघनहरन सब सुखकरन ॥ नमो नमो हितदेव ॥ १ ॥
एक वस्तु अनेककें ॥ जगम गति जग धाम ॥
ज्युं कचनतें कंचनी ॥ कंकन कुंडल नांम ॥ २ ॥
उचरि सकत न संस्कृत ॥ अरु समझे नहि सांमर्थ ॥
तिन हित नंद सुमति यथा ॥ भाषा अनेका अर्थ ॥ ३ ॥

गोनाम-गो इंद्रि दिक् वाक् जल ॥ स्वर्ग वज्र खग छंद ॥
गोधर गोतरु गोकिरण ॥ गोपालक गोविंद ॥ ४ ॥

अन्त—

सनेह नाम-तेल सनेह सनेह घृत ॥ बहुरि सनेह सनेह ॥
सो निज चरने गिरिधर ॥ नंददासकुं देह ॥ ५ ॥

जोये अर्थ अनेक हे ॥ पढे सुने नर कोय ॥
ताकु अर्थ अनत हे ॥ पुनि परमारथ होय ॥ ६ ॥
इति श्रीनंददास विरचित अनेकार्थि नाममाला संपूर्ण ॥

વિષયાદિ–આ નામમાલામા ગો, સુરભિ, મધુ, કવિ, પવિ, અહિ, કામ આદિ ૧૧૦ શબ્દના અનેક અર્થો આપેલા છે કુલ દુહા ૧૧૬ છે

વિશેષ–આ કોષ છપાયો છે પ્રતિ વિષે જુઓ અ० ૯ ઘ

अ. ९ ख. दुदा हाडानि वेयाखरी-पे चा-(२ स) ष्ठ १४–२१

आरंभ—दुदा हाडानि बेयाखरि लखि छे ॥

एक अमे तु ब्रह्माणि ॥ तु वधत्राणि तु रुद्राणि तु सरराणि ॥
सरस तस मत समपसर रायेआ ॥ सरमुहाथ समपसर रायेआ ॥
अवलत्राण आप नज अखर ॥ थिये प्रसन जण पूहु रणथभर ॥

× × × ×

चासद्र मालफल चहुआण एकाणमे वर्तावण आण ॥
पुरणनक्षत्र तजस प्रमाण ॥ कुवर जनमे मुहुत कलाण ॥
वसताम चहुआण वखाण कानडगोकल नाथ कहाण ॥
जण जालुर जगन जागवेआ खट दोये वरस खान विरवेआ॥
जण कानड विरम जनमेयो मेछाहू आचु मनवी भ्रमे आ ॥
कानड याधव मालेवेढकण पाडण ढाला मुल्क पछाडण ॥
सोए चहुआण राए जगसणेओ ॥ डरत खाज डढअ हणेओ ॥

अन्त—

कवत कलसनु—पल पुरे पपणि पुर धर सोणत पुरह ॥
पुरे हार सगार सगर पुरे रभ सुरह ॥
प्रथमीओ चत्रपुर पुरे कोतक कम्णापति ॥
पवाडे पुरओ सरम प्रेमगु वाहादर मेछे गह ॥
पुटवेओ धरपर साणगग भटए रणको आडे भगेओ ॥
चीतुठ कटपान अग ॥ १ ॥

दुदा हाडानि वेयाखरि लखि छे।। लखितंग श्रीवढवाणमधे श्रीमालि ज्ञाति त्रवाडि दिनकरराम डायाना जय स्वामिनारायण वांचजो ।। संपूर्ण ।। श्री ।।

વિષયાદિ–૧. આ પવાડામાં રણથંભોર અને બુંદિ કોટાના રાજા, ચહુઆણ વંશના હાડા દુદલને અકબર બાદશાહ સાથે થયલો રણસંગ્રામ વર્ણવેલો છે. દુદલ, જાલોરનો કિલ્લો લેતાં અલ્લાઉદ્દીનના દળ સામે થનારા કાનડદેના વંશનો હતો, એમ આ કાવ્ય જણાવે છે. કાવ્ય ઐતિહાસિક છે.

૨. ભાષા ચારણી–છે; તેનો પ્રવાહ સરલ છે અને સુરસ છે. કવિ, પોતે આ કૃતિને પવાડો નામ આપે છે.

વિશેષ–૧. આ પવાડો છપાયો નથી. કવિએ પોતાના સંબંધી કાંઈ માહિતી આમાં આપેલી નથી.

૨. **પ્રતિ**–વઢવાણના શ્રી માલી બ્રાહ્મણે લખેલી છે; લેખક–લહીયા કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઇના ભાઈ છે. પ્રતિના પુનર્વાચન વેળા કેટલેક સ્થલે તેમણે અક્ષરો ઉમેરેલા છે, તેમ શબ્દો ચાલતી સરે લખેલા હોવાથી, છૂટા પાડવાને ।। આવી લીટીઓ શબ્દો ઉપર કરેલી છે. શબ્દોના અર્થો કાં તો તેની ઉપર અગર કાં તો હાંસીયામાં આપેલા છે. લિપિ બાલબોધ હોવા છતાં 'ણ', 'આ', 'દુ' 'ઞ' આદિ અક્ષરોનો મરોડ 'માથે બાંધી' ગુજરાતી લિપિનો છે.

અં. ૯ ગ. કામસેન કામાવતીની વાર્તા–શિવદાસ–(ર. સં.) પૃ. ૩૧-૯૭.

આરંભ–દોહા । પ્રથમ ગણપત્ય પ્રણુવિ કરિ ।। સરસતિ લાગું પાય ।।
ચરિત્ર કહું કામાવતિતણું ।। તું જસ આપે માય ।। ૧ ।।
એક કનક દેસ કુકુમ નગર ।। તિહા કામસેન રાજાન ।।
તેને સંન્યાનિ સંખ્યા નહિ ।। ધરિ સાતસે પરધાન ।। ૨ ।।
કનકાવતિ ધરે ભારજા ।। કામાવતિ કન્યાય ।।
રૂપ વિચિક્ષણકા પુરી ।। સકલ કલા ગુણ કાય ।। ૩ ।।

અન્ત–એ કામાવતિ ચરિત્ર જે ગાય ।। સાંભળતાં સુખ પામે કાય ।।
તેહને કે દી નહિ વિજોગ ।। નરનારિ સુખ પામે ભોગ ।। ૭૯ ।।
શ્રોતાજનનિ પુગે આસ ।। તે રત્નપુરિ પામે વિલાસ ।।
નત નત નવલા પામે ભોગ ।। સદા કાલ તેહને નહિ વિજોગ ।। ૮૦ ।।
જો પ્રિત હોય તો જુજવાય ।। તે મેલો શ્રી વૈકુંઠરાય ।।
પ્રિતમાં કોઈ અંતરાય થાય ।। તે તિહાં નરગ(ક) સમુલો જાય ।। ૮૧ ।।
પ્રિત વિછોહનું મોટું પાપ ।। પરમેશ્વર દે તેહને શ્રાપ ।।
તે માટે કહું છું સોય ।। પ્રીતિ વિછોહ મ કરસો કોય ।। ૮૨ ।।

કડવા ૨૮ ॥

પુરવછાયો ॥ એક મને જે સાંભલે ॥ પોહચે મનનિ આસ
બિહુ કર જોડિ વિનવે ॥ સિવદાસ હુરિનો દાસ ॥ ૮૩ ॥

ઇતિ શ્રી કામસેન રાજાનો અથ સપૂર્ણ

વિષયાદિ-૧ કામસેન રાજાની પુત્રી કામાવતીનું લગ્ન ચદનાવતીના રાજા ચદ્રસેન સાથે થયું હતુ, પરતુ રાજા ચદ્રસેન પદર વર્ષ પર્યંત કામાવતીને મોહોળે ન ગયો, તેથી કામાવતીએ તેનો ત્યાગ કર્યા એટલે તેને રાજાએ ભર બજારમા એક શાહુકારને હરાજથી વેચી, અને એ શાહુકાર તથા કામાવતી છુટ પડયા પરતુ કાલક્રમે તે બન્ને પતિપત્ની થયા પછી શાહુકાર અને કામાવતીને અનેક દુ ખો પડયા, બન્ને યોગી થયા, આખરે શાહુકાર રાજા થયો, અને કામાવતી તેને મળી

૨ આ વાર્તા દોહા, ચોપાઈ અને પૂર્વછાયામા **કડવા બંધ** રચાયલી છે કડવા ૨૯ છે, કુલ કડી ૫૮૩ છે પૂર્વછાયા એ દોહાનુ નામાતર છે

ભાષામા કાઇક પ્રાચીનત્વના સસ્કાર રહેલા છે રચના સાદી અને સરળ છે

વિશેષ-વાર્તા છપાઇ નથી રચનાર કવિ શિવદાસ છે, તે ખભાતવાળો સવત્ સત્તરના સૈકામા થયેલો નાગર શિવદાસ હશે, એમ સમજાય છે પ્રેમાનન્દના શિષ્ય વીરજીએ આ વાર્તા વિશેષ રસથી બહલાવી છે આ વાર્તાનુ મૂળ દશકુમાર તથા પદ્મપુરાણમા છે

૨ દોહા અને ચોપાઈ પદબધ આવેલો હોવા છતા 'કડવાં'થી વિભાગ પાડેલા છે

૩ પ્રતિ વિષે જુઓ ન૦ ९ ग

ॐ. १० मानमंजरी-हिं फो र नददास-(र स) (लि स १००८)-पृ १-११

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ मानमजिरी लिख्यते ॥

दोहा-उ नमामि पद परम गुरु किसन कमलदलनैन ॥
जगकारन करुनारनव गोकुल जाके एन ॥ १ ॥
नामरूप गुन भेद जेंतइ प्रगट सब ठौर ॥
तिनि बिनु तत्त्व जु आन कछु कहै सों कवि बड बोर ॥ २॥
उचरि सकत न ससकृत आन्यो चाहत नाम ॥
तिनि लगि नदसुमति यथा रचत नामकी दाम ॥ ३ ॥
गूथन नाना नामको अमरकोसकै लाय ॥
मानवर्नीकै मानपर मिन्न अरथ सब आय ॥ ४ ॥

स्वछ वछ उर पीयकें निरखी आपकी झांय ॥
तातें उपज्यौं मांन हिय आन तीयकें भांय ॥ ५ ॥

अथ मांननाम–स्तव्ध दर्प अहंकार मद गर्व स्मय अभिमांन ॥
मान राधिका कुंयरिकों सबको करो कल्यांन ॥ ६ ॥

सखीनांम–वयसा साध्वीची सखी हितू सहचरी आहि ॥
अलि कुंअरि नंदलालकी चली मनावत ताहि ॥ ७ ॥

अन्त–मकरंद नांम—सौरभ मधु पुनि पुष्परस कुसुमसार मकरंद ॥
रसको जाननहार जन सुनियै है आनंद ॥ ८८ ॥

मालानांम—माला स्त्रक् स्त्रज गुनवति यह जुं नामकी दांम ॥
जो नर कंठ करे सुने थौहे छवीको धाम ॥ २९० ॥

इति श्रीनंददासकृत मांनमंजिरी नांममाला संपूर्ण लः दवे वजेराम
वनमालीदासपुत्रेण संवत १९०८ ना बीजा भादरवा
सुदी १२ ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्री ॥

વિષયાદિ–૧. આમાં, અમરકોષના શબ્દભંડારમાથી, કેટલાએક શબ્દોની ચુટણી કરી તેના સઘળા પર્યાયો, નંદદાસ કવિએ આપેલા છે, જેનો સંબંધ માનવતી રાધા સાથે કવિએ ચાતુર્યથી લીધો છે. સામાન્ય રીતે દરેક શબ્દનો અકકેક દુહો, એવી ગોઠવણ કવિએ રાખેલી છે, જો કે ક્વચિત્ એક શબ્દના બે બે દુહા પણ કવિએ રચેલા છે.

૨. દુહાબદ્ધ ગ્રન્થ છે. કુલ દુહા ૨૯૦ છે.

વિશેષ–૧. આ ગ્રન્થ છપાયો છે. સરલતાથી કવિએ શબ્દોના પર્યાયોની યોજના સારી કરેલી છે.

૨ પ્રતિ શુદ્ધ, મોટા બાળબોધ અક્ષરે લખેલી છે. લહીઓ બ્રાહ્મણ છે છતાં અક્ષરના મરોડો જૈની શૈલીના છે તેમ 'अ,' 'भ,' 'झ,' આદિ અક્ષરોનો મરોડ માથા બાધી જુની ગુજરાતી લિપિનો છે.

अं. ११ क. भाषाव्याकरण. (विभक्तिप्रकरण) हिं. व्या. र. कवि रत्नजित्–(र. सं. १७७०)– पृ. १–४.

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः । अथ भाषाव्याकर्ण लिख्यते ।

दोहा–पांणिनि पुनि अनुभूतिकुं । भै प्रसंन साक्षात ।
यां मो पर करुणा करो । हंसवाहिनी मात ॥ १ ॥
देवगिरा अति कठिन हे । वहु दिनसों समझात ।
ताते कवि नरवानिसों । वहु विधि ग्रंथ वनात ॥ २ ॥

सुरवानी गिरवान सों । नर कि हिंदुस्थाने ।
अवर गिरा सो छुद्रकी । बोत प्रवर्त्ति न जाने ॥ ३ ॥
नरवानि नर लोकमे । सुगम पढत ससार ।
ताकी वोलन रीतिको । कहु कछुक विचार ॥ ४ ॥
अकलित नागर शब्दको । कछु दिशि कहु समझाय ।
ज्यों काशी शत कोसपर । अगुरि पथ वताय ॥ ५ ॥
जेहि वानीकु उचरे । रामकृष्ण नररूप ।
सो वानी सव देसमे । पढत सुनत कवि भूप ॥ ६ ॥
देशकाल अनुसारसो । लोकगिरा फिर जात ।
शास्त्रवित्त(त) कविवदनमे । शुद्ध सारदा आत ॥ ७॥
स्यादिक सप्त विभक्तिसो । पढत गिरा गिरवान ।
कुआदिक नरवानिमे । पच विभक्ति प्रमान ॥ ८ ॥
प्रथमाके प्रत्यय नही । दुतिय चोथि इक अर्थ ।
ता विन एक रु बहुवचन । प्रत्यय कहत समर्थ ॥ ९ ॥

अन्त—

चित्रालकारवर्णन–

विद्या नरको रूप हे । विद्या हे वड धन ।
विद्या वडो सहाइ हे । विद्याधर वड जन ॥ ६८ ॥
पुरन मुनि धातु शशी । सवत्सर शक केहि ।
मकरमे कवि रत्नजित। रच्यो विद्यावन एहि ॥ ६९ ॥
तुलसी केशव कृष्ण सुर । सुदर कविक(कृ)त ग्रथ ।
तिनकि वानि विचारिके । रच्यो शब्दको पथ ॥ ७० ॥
विभक्ति धातुमाल पुनि । शब्दसिधु सुविचार ।
प्रकरन तीन वनायक । कविजनके हितकार ॥ ७१ ॥

इति श्रीमद्व्रजभाषाग्रन्थाधारे कविरत्नजितविरचिते
भाषाव्याकरण विभक्तिप्रकरण प्रथम समाप्त ॥

વિષયાદિ-૧ આમાં કવિ રત્નજિતે હિન્દી (વ્રજ) ભાષાના વ્યાકરણના મૂળ તત્ત્વોનો સાર ઉતારેલો છે પહેલાં સંસ્કૃત ભાષા હોવા છતાં લોકભાષા હિન્દીની અગત્ય જાણીને કવિએ સાત વિભક્તિઓ ત્રણ લિંગો ત્રણ ક્રિયાઓ તથા તેના ઉપભેદો, સર્વનામો અને તેના ભિન્નભિન્ન ભેદ, કાલવિધિ, સ્વર અને વ્યંજનકથન, પ્રસંગવિચાર, ઇ૰।

સાથે શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકાર તથા ચિત્રાલંકાર ઇત્યાદિ વર્ણવેલાં છે. ચિત્રાલંકારના દૃષ્ટાંતમાં પિપ્પલપત્રબંધ આપ્યો છે. તેમાં પીપળાનું એક પાન ચીતરી તેની દીટડીવાળા ભાગમાં વિલા શબ્દ લખી, ચાર પાદનાં બાકીનાં વચનો ક્રમે લખ્યાં છે.

૨. કવિ રત્નજીતે રચેલા ભાષાવ્યાકરણનું આ પ્રથમ વિભક્તિ-પ્રકરણ છે. તેણે આ વ્યાકરણના ત્રણ પ્રકરણ-૧ વિભક્તિ પ્રકરણ ૨ ધાતુમાલા પ્રકરણ અને ૩ શબ્દસિંધુ પ્રકરણ, એમ ત્રણ પ્રકરણો રચેલાં છે. આની નીચેનો અં ૧૧ ख ગ્રંથ તે આનું ત્રીજું પ્રકરણ છે. અને અં ૧૨ क એ એનું બીજું પ્રકરણ છે. એમ આ ગ્રન્થ સમગ્ર થાય છે.

૩. આ વ્યાકરણ દુહા, દુમેલા, સવૈયા, એ ત્રણ છંદોથી બદ્ધ છે. ઉપરના પહેલા પ્રકરણની કુલ ૭૧ કડીઓ છે.

વિશેષ-૧. આ વ્યાકરણ સંવત ૧૭૭૦ માં રચાયું છે. આ ગ્રંથની બીજી પ્રતિ ઉત્તર હિંદુસ્થાનમા કે બીજે કહીં પણ હોવાનું જણાયું નથી.

૨. ભાષા સાદી છે, તેમ સમજાવટ પણ સરલ છે.

૩. 'ફુલ્સકેપ' કદના કાગળો ઉપર અતિ સ્વચ્છ અને મોટા અક્ષરે બાલબોધ લિપિમાં લખાયલી છે. લાલ શાહીથી ચાર બાજુના ચાર હાંસીયા આંકી વચ્ચે લખાણ લખેલું છે. પ્રતિ પુસ્તકાકારે બાંધેલી છે.

अं. ११ ख. भाषाशब्दसिंधु-हिं. को.-र. कविरत्नजित-(र. सं. १७७०) पृ. १-५.

आरंभ—अथ भाषाशब्दसिंधु लिख्यते । वचनिका । ककारान्त शब्द ॥ तिलक ॥ किलक ॥ पलक ॥ गनक ॥ तनक ॥ नरक ॥ बक ॥ वृक ॥ कंटक ॥ मशक ॥ शशक ॥

अन्त—

दोहा—नामकोशके ग्रंथ किय । आगे भाषाकारि ।
सोइ शब्दकुं नहि लिख्या यामे चित विचारि ॥ १ ॥
होव धातु भूतार्थमें । भय एसे लिख लेहु ।
कबहु धातु यकारकुं । जो इछा तजी देउ ॥ २ ॥
भयो कंजको संग कछु । भयी प्रीति अलिकीन ।
भया मिलन मन नहि मिले ॥ भयो अंग ते हीन ॥ ३ ॥
भो आरूढ गज ची(चि)त्रके ॥ भान ही उतरत तांही ॥
भै प्रीति जन सुज्ञकी ॥ कबहु उतरत नांही ॥ ४ ॥
रचन अगम पढिवो सुगम । व्रज भाषाको ग्रंथ ।
तातें बहु नृप अनुसरत । यह भाषाको पंथ ॥ ५ ॥

जो पडित विग्यानविद । तौ पुनि भापा चाहि ।
निंदत हे व्रजभापकु । पहुचत बुद्धि न जाहि ॥ ६ ॥
भापाको रसजानही । भापा जाननहार ।
ज्यौं केसव गिरवानकौ । जाकी बुद्धि अपार ॥ ७ ॥

तनैरोक्त रशि(सि)कप्रियाया श्लोके ।
गि(गी)र्वाणवाणीपु विशेपबुद्धि । स्तथापि भापारसलोलुपोऽह ।
यथाऽमराणाममृतेपु सत्सु । स्वर्गागनानामधरेपु लुब्धा(ब्ध) ॥१॥

भापा श्रुतेरूपागास्तीत्युक्त चर्णव्यूहे (।) छदोभापामि(मी)मासान्यायतर्क इत्युपागानि (।) तस्मात्सागमधित्व (धीत्य) ब्रह्मलोके महीयतेति ।

इति श्रीमद्रूपपद्मजहृदिधारक कविरत्नजितविरचिते
भापाव्याकण(ण) शब्दसिंधुप्रकर्ण तृतीय समाप्तम् ॥

વિષયાદિ-૧ ભાષા વ્યાકરણના આ ત્રીજા પ્રકરણ શબ્દસિંધુમા કવિ રત્નજિતે ક'થી માડી 'ઞ પર્યંત સઘળા વ્યજનાન્ત શબ્દોનો સગ્રહ અનુક્રમે કર્યો છે એમા સામાન્ય રીતે દરેકના ૩૦ શબ્દો દાખલામા ટાકેલા છે પરતુ 'ઘકારાન્ત' શબ્દો માત્ર પાચ જ છે, 'ઙકારાન્ત' બદલે 'નકારાન્ત' અને ઞ'કારાન્તના દાખલામા ઞાઈ, સાઈ, માઞ, સાઞ, વઞા, એ શબ્દો આપેલા છે, ણકારાન્ત' શબ્દો આપેલા નથી આ પ્રકરણમા માત્ર નામવાચક શબ્દો આપેલા છે, કારણ કવિએ ક્રિયાવાચક શબ્દો ધાતુમાલા નામે દ્વિતીય પ્રકરણમા લખેલા છે

૨ પ્રસ્તુત પ્રકરણના અતમા સસ્કૃત ભાષા હોવા છતા લોકભાષાની અગત્ય પ્રતિપાદન કરનારા ૭ દુહા રસિકપ્રિયાના અનુમોદનવાળા શ્લોક સાથે કવિએ લખેલા છે આ સાથે ક્ર ૧૧ ક ના આરભની છઠ્ઠી તથા સાતમી કડી પણ વિચારવા જેવી છે એ ગુર્જર સાહિત્યના આ જ યુગમા કવિ પ્રેમાનદના ભાષાભિમાન સબધી ઉઠેલા પ્રશ્ન ઉપર ઠીક પ્રકાશ પાડે છે

વિશેષ-પ્રતિની વિગત માટે જુઓ ક્ર૦ ૧૧ ક એ ભાષા વ્યાકરણનું જ આ ત્રીજુ પ્રકરણ છે

अ. १२ क. भापाधातुमाला-हिं व्या-र. कविरत्नजित-(र स) पृ ९-१२

आरभ—अथ धातुमाला लिख्यते ।

दोहा-प्रथम पद्मभवपुत्रीकुं । पुनि पुनि करो प्रनाम ।
जाकी प्रसनतातें रचु । भापाधातुकि दाम ॥ १ ॥

× × × ×

कुंडलियो—

जाकुं मित्रकवी (वि) मिले। अमर रये महीपाल।
नाहि मिलैं जाकुं कवी (वि)। ताकु भखि गये काल।
ताकुं भखि गये काल कोड जुग नाम न जाना।
कहां जनमन कहां उड गये तूर समाना।
ज्यों निधिमें गत नीर रहे वंचित किय ताकुं।
निज उक्तिमे लाय मिले कविमित्र जाकुं ॥ ३ ॥
दैवकृपातें कवि बने। न बने। किय अभ्यास।
तातें कविकुं चाहतें। बहु नृप गये निरास ॥ ४ ॥

अथ देखवा वाचक (सकर्म)धातु। देख। अवदेख। लख। आंख। अवलोक। विलोक। निरख। निहार। पेख। हेर। चीतव ॥ अथ अकर्म धातु ॥ दरस दीस।
तरक खरक चुक छिरक कहुक अटकपटक अवलोक ॥
चमक दमक वक चौंक सक। हुलक विलोक हिरोक ॥ ५ ॥

अन्त—

अथ हकारान्त—

कह गह दह रह गुह लह। मोह सोह अवगाह।
रोह गाह अवरोह ढह। सह चह निवह सराह ॥ २३ ॥
व्याह विवाहे वह। रोल वायुवत लोप वकारको।
ज्यों बोलनकी चाह। रूप पिछानो ग्रंथते में देखायो राह ॥२४॥

इति श्रीमद्गुरपदपंकज हृदिधारक कविरत्नजितविरचिते
भाषाव्याकरणं धातुमालाप्रकर्णं द्वितीयं समाप्तम् ॥

વિષયાદિ—૧ ભાષાવ્યાકરણના આ બીજા પ્રકરણમાં સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદોના ધાતુઓ 'ક'થી માંડી 'હ' પર્યંતના અક્ષરાન્તવાળા આપેલા છે.

૨. આ પ્રકરણમાં ૨૧ દુહાઓ, ૧ સવૈયો અને એક કુંડલીઓ, એમ ૨૪ કડીઓ છે; છૂટક કંઈક ગદ્ય ભાગ પણ છે.

વિશેષ—૨. આ પ્રકરણના આરંભમાં કવિ રત્નજિતે રાજાઓને કવિઓની મિત્ર તરીકે અગત્ય અને કવિ ક્યારે થાય છે, એ બાબત નિરૂપેલી છે. પ્રતિનાં પાનાં છૂટાં છે. અક્ષર મોટા અને સ્વચ્છ છે.

अ. १२ ख. भाषाशब्दसिंधु—हि वो-र कविरत्नजित-(र स १७७०)-पृ १३-२३

सर्व બાબતમાં અ ૧૧ ખને મળતી જ આ પ્રતિ છે પાના છૂટાં છે, જો કે પ્રતિ પ્રાચીન નથી પણ, આ પ્રતિ ઉપરથી અ ૧૧ ખ લખાયલી જણાય છે

અ ૧૩ ક–વશપર્વ–ચા. ઐ કા–શઢાએત જેતસી–(ર. સં ૧૮૧૨)–(લિ. સં. ૧૯૦૮)–પૃ. ૧–૮૩.

આરંભ—શ્રી ગણેશાએ ન્મ (નમ) ।। શ્રી સારદાએ ન્મ (નમ) ।। શ્રી ગુરબ્યો ન્મ (નમ) ।। શ્રીજી ।।

અથ શ્રી ગ્રથ વશપરવ શઢાએસ(ત) જેતા કત લક્ષતે ।।
દોહા ।। એકે દતોસલ ઊજલ ।। વેસલ બાલ પવેસ ।।
પ્રથમ નામ સિધિ ક્રામ નત ।। નજ પ્રણામ ગણેસ ।। ૧ ।।
કરેહી બાત ફેરેસકુ ।। ફિરહી બાત ફેરેસ ।।
તીન સાત પ્રીછે તવે ।। જગન માત જે જેસ ।। ૨ ।।
પણે નીગમ અતિ ગણપત ।। આપણુ મત ઓકત ।।
ગાએ સસીનસ ગોહેલા ।। સાએ રહો સરસત ।। ૪ ।।
× × × ×
મેઘરાસ પગ મગણુ ।। ગર મંગલ ઉપગાર ।।
વરણુ પની ગણપો સરવ ।। વસ પરવ વીસતાર ।। ૫ ।।
કોણુ અપાડો ગર કવણુ ।। કોણુ બંધુ ભાઈ ।।
જોડ કરે જે જેતસી ।। તે જેતી લાધાઈ ।। ૬ ।।
સુર કવેસર કેકસણ ।। ગણુ સસી અડીઅણુ ગોડ ।।
મણુ દીપક કેલે તમત ।। જેત પતગ સજોડ ।। ૭ ।।
ગણુ શ્રવતત ભુગોલ ગ્રન્થ ।। સાર અરથ ઉરસાએ ।।
પણી રસણી કય કરપણા ।। કરે વીધોગત કાએ ।। ૮ ।।

મધ્ય–અથ ૫૮ જપતાવ

પાહણી સોલ તોવાર સાથે પડે ।। ગજરાજ લપ સાડ વાજ ગડે ।।
દેસ દસે નમે ઉદ માડે દમે ।। જેગ કીધા નમે સોએ આપે જમે ।।૧૬૮।।

સાલવાંણુ ભોગ્ગે વીક્રમ સંકેગ્ગા ।। કાગદ ગ્ગંકીગ્ગા વીપ્ર પેદા કીગ્ગા ।।
શ્રાવનં શ્રીફલં વીપ્રં દીધો સહી ।। વીપ્રં મુની પરં પંથ પુગો વહી ।। ૧૯૯ ।।
ભાલમુગી પરં વીપ્ર ભેચકીઓ ।। રાવલે પોલીગ્ગે પાલ ઉભોરીઓ ।।
બાભણે પોલીએ ભાવ ખોલાવીગ્ગો ।। આવીઓ ગ્ગોરં કહાંહતુ આવીગ્ગો ।।૨૦૦।।

અન્તઃ—

સંવત અઢાર સરધી બાર સમે ।। પણે માસ આસો વદી સોલં પ્રમે ।।
ગ્ગે દનમાન પાંમે કવી દસરો વે ।। ગણુ ગ્ગે કથાગ્ગે અનેક ગાવે ।।૫૫૯।।
ગણુ **વંશ પ્રબ** કણુ સાર ગંઠ ।। કુઅર આપા હાર આરોપ કંઠ ।।
બરજા **સસીબંસ** ઠકરાઈ ।। પ્રતક મોજ અધકક પાઈ ।। ૫૬૦ ।।

અથ કવીત—

આરોપ કંઠ ઈસ કનક માલા મુગતાકર ।।
દસી ચંદ દડીગ્ગંદ દીજે રીજે ગ્ગોર ।।
જંગ લણે જુઠા ખોર ।। પ્રીત કર સમ પાગ્ગો ।।
ભાજી વીદુર ભગવાંન ।। લીગ્ગે કર ભોગ લગાયો ।।
રવ દીવ વાર ગ્ગંજલ રતી ।। મેરવતી પાલ રમગો. ।।
તવ ગીત સદાં માતા દલા ગ્ગેણી રીત રીઝે અપો ।। ૫૬૧ ।।
ચડે લપપત રવ ચાડ ।। વેગ્ગો સવ પુરવ વાટહ ।।
ભડતા બે ગરભાલ ।। ઘટાતણુ વીરહ ઘાટહ ।।
કસવા સુલમ કાંમ ।। ફુલ સત બીડો ફરીગ્ગો ।।
વલધા ધણીગ્ગો વાધ ।। ગરંદ કર બીડો ગરેગ્ગા ।।
કલ રીત ક્રીત કવસ કાહા ।। જસ સણુવા ઠાઠા જુઆ ।।
અપમાલ સકલ કલ રીત ગ્ગે ।। હેમ સરીપા કર હૂવા ।। ૫૬૨ ।।
નવકલ નાગ નીઆલ ।। રાવ પીઆલ રહીજે ।।
નાગમ ગાગ્ગે ન ઘાત ।। કલાંચી પાત કહીજે ।।
કલજસ સણુવા કાંન ।। અવસ તેડાવણુ આવે ।।
ગ્ગોલગુઆ આપરાં ।। ચીત વલસે વોલાવે ।।
નરખે આતા જાણે નહી ।। નાગ હાથ બાંધો નસા ।।
અણક્રીત નાગરી જે અપા ।। મેંગરીત જાણે ભવસા ।। ૫૬ ।।

ઈતિશ્રી ગ્રન્થ વંસ પરવ માહારાજ રાજેશ્રી પાંચ સુત અરજુના કુલની ખ્યાત માહારાજે શ્રી ભાવસંગજી સુત કુવર શ્રી અપેરાજજી સુધીની બારોટ

સાઢાએત જેતસીકત સપુરણ શ્રીભાવનગ્ર બન્દરે માહારાજ રાજેસર અસા અવતાર મહારાજશ્રી વીજેસગજીની વાર મધે જેવી રામચન્દ્રની વાર તેવો સતધારી રાજાની વારમા લપીત ઠકર પુંજા હસરાજ શ્રી વાગડ દેશ મધે ગામ શ્રી આણદપુર વાઢીઆના રેવાસી ॥ સવત ૧૯૦૮ ના માહા વદ ૧૦ બ્રુસપેતી વારે સપુરણ ॥

जाद्रीस पुस्तक द्रष्टवा ताद्रस लपीत मया ।
जदी सुधमसुध वा मम दोसो न दीअते ॥

વિષયાદિ—૧ આ ગ્ર થમા ભાવનગરના અદ્રવશી ગોહિલ રાજાઓની ઉત્પત્તિ શ્રી વિષ્ણુના નાભિકમળમાથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા ત્યાથી આરભી ઠેઠ ભાવસિંહજી (સ ૧૭૮૯) અને તેના પુત્ર અખેરાજજી પર્યતની વર્ણવેલી છે

૨ આમા મહાભારતનો સારાશ, શાલિવાહનનો સોરઠના જેઠવા ઉપરનો વિજય, સમરસીનો જુનાગઢનો વિજય, ગોહેલોનું સોરઠનું ધણીપણુ અને સ ૧૭૮૯ ભાવ સિંહજીની ભાવનગરની સ્થાપના આદિ પ્રસગો રસભર વર્ણવેલા છે

૩ આ ચારણી ભાષાનો ગ્ર થ છે, ભાષા મિશ્ર ચારણી હિન્દી અને ગુજરાતી છે ઝડઝમક અને પ્રાસાનુપ્રાસ ધમકભર્યા છે ૪ છદ, દૂહા, બેઆખરી, ત્રોટક, કવિત, અને મોતીદામ, અને દોમીળીઆ (દુમેળા), એથી પ્રબધ બાંધેલો છે કડી કુલ ૫૬૩ છે

વિશેષ—૧ આ કાવ્ય છપાયુ નથી ભાવનગરના ઇતિહાસ ઉપર અને તેમા મુખ્યત્વે કાઠી સરદારો તથા પિનાજી આદિ દક્ષિણી સરદારો ઉપરના રાજપૂતોના વિજયનો વૃત્તાત ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે

૨ પ્રતિ બાથાબાધી જુની ગુજરાતી લિપિએ લખેલી છે અક્ષરો મોટા મોટા છે દરેક પાને ૧૫ લીટી છે ક, ફ, જ, આદિ અક્ષરોનો મરોડ બાળબોધ લિપિનો છે પુસ્તકાકારે પ્રતિ છે બે બાજુએ લાલ શાહીથી હાસીઆ પાડી, લીલા અને લાલ રગે વેલ કાઢી, મધ્યે કાવ્ય લખેલુ છે પાનાનો સખ્યાક દરેક પાને દેરડીનો આકાર ચીતરી તેમા લખેલો છે

૩ પ્રતિ જો કે અર્વાચીન છે, પરતુ તે એક જૂની પ્રતિ ઉપરથી લખેલી હોવાનું લહીઓ ઠક્કર પુંજા હસરાજ જણાવે છે એની લખાવટ જોતા અશુદ્ધ લેખન બહુ છે, એમ સમજાય છે

આ. ૧૩ ખ–વશપર્વસાર–ગુ. ભા.–ર. દલપતરામ ડાહ્યાભાઇ કવિ (ર. સં. ૧૯૦૮)–(લિ. સ. ૧૯૦૮)–પૃ ૧–૩૩

આરભ—આ વશપરવ નામનો ગ્રન્થ ભાવનગરના રાજાની વશાવલીનો છે બનાવનાર ચારણ વાઆત (શાખ્ય) જેતા

આ ગ્રન્થ ચારણી ભાષામાં છે તેનો સારાંશ ગુજરાતી ભાષામાં લ૦ દલપતરામ.

પ્રથમ ગણપતી (પત્ર ૧ થી) સરસ્વતીની પ્રારથના કરીને દુનીઆંની ઉતપતી (પત્ર ૨ થી) લખી છે કે પ્રથમ એક પોરપોટો પાણીનો હતો (બુદ બુદ): તેમાંથી વિશ્નુ પેદા થઆ. તે વિશ્નુના મોહોમાંથી ૐકાર પેદા થઓ. પછી તે વીશ્નુ શેષ નાગ ઉપર પાણીમાં સુના. તેની નાભીમાંથી કમલ પેદા થયું. તે કમલમાંથી ચાર મુખવાલા બ્રહ્મા પેદા થઆ, પણ તેણે જલ વીના બીજું કાંઇ દીઠું નહી. તારે તપ કરવા માંડ્યું. ને વેદ ભણીને પોતાના પેદા કરનારની પ્રારથના કરવા માંડી.

અન્ત–પછી લખું છે કે પોતાના બાપદાદાઓનાં પરાક્રમનો વીસ્તાર સાંભળવાથી મોટું પુન્ય થાએ છે. રાજા પરીક્ષતે પાંડવોનો જસ સાંભલો હતો તે એમજ જાણીને. બાપદાદાનો જસ સાંભલવાથી ગંગાસ્નાનનું ફલ થાએ છે. કરોડ ગાઓનાં દાન. કન્યાઓનાં દાન જેટલું પુન્ય થાય છે. ત્રષીનો જસ સાંભલવાથી મુઠ ન લાગે. નજર ન લાગે. રોગ માત્ર મટી જાઅ. સંવત ૧૮૧૨ આશો વદી આ ગ્રંથ પુરો કરીને અખેરાજજીને સંભલાવો. તેમણે ઘણા આદર માનથી સાંભલીને મોટું ઇનામ આપું. સંપૂરણ.

વિષયાદિ–માહિતી માટે જુઓ અંક ૧૩ ક.

વિશેષ–૧. આ ગદ્ય સ્વ ડાહ્યાભાઈ દલપતરામ કવિના સમયની ગદ્યશૈલી અને જોડણી ઉપર ઠીક પ્રકાશ નાંખે છે.

૨. લાંબી લીટી દોરી ગુજરાતી લિપિએ પ્રતિ લખેલી છે. અક્ષરો મોટા અને સ્પષ્ટ છે.

अं. १४–प्रबंधचिंतामणि–सं. ऐ. गद्यपद्य–र. मेरुतुंगाचार्य–(र. सं. १३६१)
पृ. १–२३ (अपूर्ण)

आरंभ—ॐ ए (ऐं) श्रीसर्व्वज्ञाय नमः ॥

श्रीनाभिभूर्जिनः पातु । परमेष्टी(ष्ठी) भवांतकृत् ।
श्रीभारत्योश्चतुर्द्वारमुचितं यच्चतुर्मुखी ॥ १ ॥
नृणामुपलकल्पानां यस्य द्रावकरं कर(रः) ॥
ध्यायामि तं कलावंतं गुरुं चंद्रप्रभुं प्रभुं ॥ २ ॥
ग्रंथान्विधूय विविधान् सुखबोधाय धीमतां ॥
श्रीमेरुतुङ्गस्तु गद्यबन्धाद्ग्रंथं तनोत्यमुम् ॥ ३ ॥

रत्नाकरात्सद्गुरुसप्रदायात्प्रबन्धचिन्तामणिमुद्दिधीर्षा ॥
श्रीधर्मदेवः शतधोदितेतिवृत्तेश्च साहाय्यमिह व्यधत्त ॥ ४ ॥
श्रीगुणचन्द्रगणेश प्रबन्धचिन्तामणि नव प्रथम् ॥
भारतमिवाभिरामाना(०राम) प्रथमादर्शेऽत्र निर्म्मितवान् ॥ ५ ॥

अन्त—

सो जयउ कूटनर(रु)द्रो तिहूयणमद्धमि जेसल नरिंदो ।
छिचूणरायवसे ह(ए?)क छत्त कय जेण ॥ १ ॥
अपि च—महालयो महायात्रा महास्थान महासर ॥
यत्कृत सिद्धराजेन क्रियते तन्न केनचित ॥ २ ॥
मात्रयाप्यधिक किंचिन्नि(न्न) सहते जिगीषव ॥
इती(व)त्व धरानाथ धारानाथ मयाकृथा ॥ ३ ॥

× × ×

श्रीमज्जेत्र मृगारिदेव नृपत्त मत्य प्रयाणोत्सवे ॥
पानीयाशयगोपणेकरदतो वीरव्रणाकाक्षिणी ॥ ४ ॥
स्वीय स्वीयपतेर्विनाशसमय सचित्य चिंतातुरा ॥
मत्सी रोदिति मक्षिका च हमति ध्यायति वामभ्रुव ॥ ५ ॥

इत्याद्यास्तदीया बहुश प्रबधा ॥ छ ॥ इति श्रीमेरुतुगाचार्यविरचिते प्रबध चिंतामणौ श्रीकर्ण-श्रीसिद्धराज-चरित्रवर्णनो नाम तृतीय प्रकाश ॥ छ ॥ सवत् ११९० पूव श्री सिद्धराज श्रीजयदेवेन वष ४९ राज्य कृतं ॥ छ ॥

अथ परमार्हत-श्रीकुमारपालप्रबधः प्रारभ्यते ॥ ल ॥

વિષયાદિ—૧ આ ગ્રંથ સાહિત્યવિષયક તેમ જ ઐતિહાસિક છે આમા ૧ વિક્રમ પ્રબન્ધ, ૨ શાલિવાહન પ્રબધ, ૩ વનરાજાદિ પ્રબધ, ૪ મુંજરાજ પ્રબધ, ૫ ભોજરાજ-ભીમ પ્રબધ, ૬ સિદ્ધરાજ પ્રબધ, ૭ કુમારપાલ પ્રબન્ધ, અને ૮ પ્રકીર્ણક પ્રબધો, એમ ૮ મુખ્ય પ્રબધોની, અને આશરે સોએક અવાતર પ્રબન્ધોની યોજના પાચ સર્ગથી જૈનસુરિ મેરૂતુગાચાર્યે કરેલી છે ગ્રંથના આરભમા જ તેના નિર્માણ હેતુસબધમા મેરૂતુંગાચાર્ય ૬ ઠ્ઠા તથા ૭ મા શ્લોકથી જણાવે છે કે-"શિષ્યોની આધુનિક સત્પુરૂષોના નવરસમિશ્રિત ચરિત સાભળવાની પ્રેરણાથી ઘણા ગ્રથોનો સાર લઈ આ ગ્રન્થ રચ્યો છે જેમ સમુદ્રમથનમાથી ૧૪ રત્ન ઉદ્ધાર્યા તેમ અનેક ગ્રથોના રત્નાકરમાથી ગુરુસપ્રદાયથી અનુસાર ભારત જેવો મનોહર, અર્વાચીન પુરૂષોના સવિસ્તર વૃત્તાંતોથી ગુમ્ફિત આ પ્રબધચિતામણિરૂપી રત્ન

ઉદ્ધરિલું છે." આમાં ઉપર જણાવેલા રાજાઓના રાજ્યકાલ, રાજ્યસંવર્ધન, વિદ્યાભ્યાસંગ, દિનચર્યા આદિ અનેક પ્રસંગો વર્ણવેલા હોઇને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ ગ્રન્થ અતિ ઉપયોગનો છે.

૨. આ ગ્રન્થ સંવત્ ૧૩૬૧ ના માસ ફાગણમાં પૂરો રચાયો છે. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં તેના માત્ર પહેલા 'ત્રણ પ્રકાશ' આપેલા છે. ને અન્ય પ્રતિમાં 'સર્ગ' નામે સંજ્ઞિત છે. આ ગ્રન્થ મુખ્યત્વે સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયલો છે, પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે પ્રાકૃત ભાષાની ગાથાઓથી તેને સંકલિત કરેલો છે. ગદ્ય તેમ ૮૮ પદ્યથી ગુંબદ્ધ છે; અને નવે રસથી પરિપ્લુત છે.

વિશેષ—૧ આ ગ્રન્થ અમદાવાદના શાસ્ત્રી રામચંદ્ર દીનાનાથે સુયોગ્ય ટિપ્પણીઓ સાથે સંવત્ ૧૯૪૪ માં (સને ૧૮૮૮) મુંબઇમાં ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે પ્રકટ કર્યો હતો પરંતુ તે હાલ કેવલ અલભ્ય છે. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં પ્રસિદ્ધ પ્રતિના કરતા કેટલાક મહત્વના પાઠભેદો છે ઐતિહાસિક મહત્તાના કારણે તે પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે.

૨ આ ગ્રન્થનું ઇંગ્લિશ ભાષાંતર કલકત્તાની રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીએ છપાવ્યુ છે.

૩. સ્વ. ફાર્બસ સાહેબે પોતે પ્રબંધચિંતામણિના પ્ર ૩,૪ અને ૫ નું ઇંગ્રેજીમાં ભાષાંતર ઇ સ. ૧૮૧૫ માં કરેલુ છે, અને તે પ્રસ્તુત નામાવલિના અંક ૪૭ વાળા પુસ્તકમાં લખાયલું છે.

૪ રા. મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીએ રચેલા "ફાર્બસ જીવન ચરિત"થી જણાય છે કે ડૉ ભાઉ દાજી પાસે આ ગ્રન્થ સંશોધન કરાવી પ્રકટ કરવાનો પ્રબંધ શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાએ કર્યો હતો. પણ તે સર્વ ડૉ. ભાઉના સ્વર્ગવાસથી થયુ નથી.

૫ પ્રતિ ઘણી પ્રાચીન છે. મોટે ભાગે 'પડિ માત્રા'ની પદ્ધતિ લેખકે અનુસરેલી છે. દરેક પાને ૧૫ લીટીઓ છે

પાનાની મધ્યે ચોખંડો ભાગ કોરો રાખી તે ઉપર લાલ સાહીનો અંગૂઠો કરેલો છે.

પ્રાચીનકાળમાં તાડપત્રો ઉપર ગ્રંથ લખાતા તેમાં વચલો ભાગ કોરો રાખી છિદ્ર પાડી, તેમા દોરી નાંખી તે દોરીથી પુસ્તક બંધાતું તેના અનુકરણરૂપે કાગળ ઉપર લખેલી ઘણી જુની પ્રતિઓમાં એમ કરેલુ જણાય છે

શ્લોકસંખ્યા તેમ પ્રત્યેક પ્રસ્તાવના આદિના, અને અંતના ભાગ લાલ શાહીથી રંગ્યા છે. પ્રતિ શુદ્ધ, સુવાચ્ય અને સૂક્ષ્મ અક્ષરે લખેલી છે, 'ग' 'द' એ અક્ષરોનો મરોડ જૈન શૈલીનો છે, 'अ' 'ज' 'न' આદિના મરોડ સાધારણથી ગુજરાતી લિપિના છે. પાનાં ૩૩ છે. કુમારપાલ પ્રબંધના આરંભ ભાગથી પ્રતિ તૂટે છે.

અં. ૧૫ તાપીપુરાણ-ગુ. ભા.-(ર. સં.) પૃ. ૧-૮૮

આરંભ—શ્રી ગણેશાય નમ. ।। ।। શ્રી ગુરૂભ્યો નમઃ ।। ।। અથ તાપી પુરાણુ સંસ્કૃત પરથી પ્રાકૃત કર છે ।। કઇલાશે શદાશીવે સરવ

દેવતા આદી સ્વામી કારતેગને કહ્યું ॥ સ્વામી કારતેગે રોમશ રૂષીને કહ્યું ॥ રોમશે ગોકરણને કહ્યું ॥ ગોકરણે દ્વાપર જુગને અતે શરવ રૂપીને કહ્યું ॥ શરવ રૂપી કેહે છે જે તાપીના ઉભઅ તટના ક્ષેત્રનાં માહાદેવના નામ કોહો ॥ ॥ ગોકરણ કે છે ॥ ॥ ધરમક્ષેત્ર ॥ ધરમેશ ॥ તપનેશ ॥ તાપનેશ્વર ॥ ગોકરણ ક્ષેત્ર ॥ સીધેસ્વર ॥

\+ + +

આ એકશો ને આઠ નામ શરાધ વખત ભણે તો પીતર મોક્ષ થાએ અપુત્રીઆને પુત્ર આવે ॥ નીરધનને ધન મળે ॥ લોમશને ઉપદેશ ગોકરણ મોક્ષ થાએ ॥ ફલનો વીસ્તાર કરવો ॥ ॥ ઇતિ શ્રી સ્કંદ પુરાણે તાપી માહાત્મે તપત્યા અષ્ટોતરી શમાપત ॥

મધ્ય—વલી શીવ કે જે હે પુત્ર રૂણમોચનની પાશે કપાળેશ્વર ખેત્ર છે ॥ તાં જે સ્નાન કરે તો શીવ રૂપ થાએ શહી ॥ તારે સ્વામી કારતગે પુછુ જે હે પીતા કપાળસ્વર કેમ થયા તે મને કોહો ॥ તારે શીવ બોએલ- જે એકવાર નારાઅણુનાં નાભીકમલથી ભ્રમા પેદા થઆ ॥ તેને પાંચ મોહોડા ॥ પેહેલે મોહડેથી વેદ ભણે ૧ ॥ બીજે મોહેડેથી ભોજન કરે ૨ ॥ તીજે મોહોડેથી પ્રથવી સ્વરગમા દ્રષ્ટી રાખે ૩ ॥ ચોથે મોહોડે રગ વઇલાશ ભોગવે ૪ ॥ પાંચમે મોડે રખભના ારઓ નાદ કરે છે ૫ ॥ તા પ્રથવી ઉદગેસણુ ઘણુ લાગુ છે દેવતા ભઅ ઘણો પામે છે ॥ તેથી દેવે માહાદેવને કહું જે આ ભઅ ટાલો ॥

અન્ત—પછી તા પુરવે સમસ્ત દેવતા તા શમુદ્ર તા અગસ્ત રૂશીએ તાપીની સ્તુતી કરી જે માતા તારા શમાન કોઈ ક્ષેત્ર નથી ને તારા શગમને વીશે નાયે તે પવીત્ર થાએ માહા પાપી હોએ તો પવીત્ર થાએ હવે શીવ કે જે શડાનન એ ક્ષેત્રમો એક વશે સ્ત્રી શહીત સ્નાન કરે ॥ તા શાત વાશના ટોપલામો શાત ધાન ભરીને નાળીએર તા અષ્ટ શોભાગ્ય તા શાત શોપારી તા શાત પઇશા મુખને બામણને આપે તો છોકરો થાએ ॥ ને એ તાપી પુરાણની કથા શભળીને જેને પ્રેમ ઊતપન ન થાએ તેનું જીવનુ ધીક છે તા બ્યર્થ છે ને એ તાપી પુરાણની કથા શાભળે ॥ અથવા શાભલાવે ॥ તેને ॥ ગઆ ॥ તા ગગા ॥ ને વીશે સ્નાન ॥ તા દાન કરાનું ફલ થાએ શુભ ॥

ઈતીશ્રી સ્કંદ પુરાણે તાપી માહાતમનો નાગેશવર જાતકારેશ્વર નામ અધ્યાય ॥ ૫૬ ॥ આ તાપી પુરાણ શપુરણ થઉ છે ॥

વિષયાદિ-૧. આ ગદ્ય ગ્રંથ, સંસ્કૃત સ્કંદ પુરાણના તાપીમાહાત્મ્ય ખંડના પ્રાકૃત (ગુજરાતી) ભાષાંતરનો છે. મૂળના શ્લોકે શ્લોકનું આ ભાષાંતર નથી, પણ તે સારરૂપ છે. ભાષા સરળ છે તેમ મધ્યકાલની છે શૈલી શિથિલ અને એક ચરણબંધ ચાલુ છે; તેના પરિચ્છેદો નથી તેમ કોઈ પ્રસ્તાવના વિભાગ અલગ પાડેલા નથી.

૨. પ્રતિમા ક્યારે આ ગ્રંથ રચાયો તેની સાલ આપેલી નથી: તેના ભાષાંતરકારનું નામ પણ આપેલું નથી કુલ અધ્યાય ૫૬ છે.

વિશેષ-૧. આ ગ્રંથ છપાયો નથી. મધ્યકાલની ગુજરાતી ભાષાનો ગદ્ય ગ્રંથ હોઈને ઉપયોગી છે.

૨. પ્રતિ લાંબા પુસ્તકાકારની છે. લહીઆએ શરૂઆતનાં પાનામાં "ઓલમાં અક્ષર ૩૩ પત્ર ૧માં ઓલ ૨૪ શ્લોક ૨૫ પત્ર ૮૮ માં શ્લોક ૨૨૦૦", એમ લખી, પુસ્તકનું પૂર ૨૨૦૦ અનુષ્ટુપ શ્લોકનું હોવાનું જણાવેલું છે, જે લહીઆઓના લખામણીના માપની જૂની પદ્ધતિ સૂચવે છે.

૩. પ્રતિ ગુજરાતી લિપિએ લખેલી છે. પરંતુ કેટલેક સ્થલે 'ફ', 'જ', આદિ અક્ષરોનો મરોડ બાલબોધ લિપિનો છે. લહીઆએ પાછળથી ક્વચિત્ ક્વચિત્ શબ્દો ઉમેરેલા છે. પૂર્ણ વિરામ આદિ સાંપ્રત કાલનાં ચિહ્નો પ્રતિમાં નથી પરંતુ ।। એ પાઈઓથી આંતરા પૂર્યા છે, જો કે તે પાઈઓ વાક્ય પૂરું થતાં તેનો અંત બતાવવાને જ વપરાઈ નથી, પણ ગુજરાતી લિપિવાળા ગદ્યબદ્ધ ગ્રંથોની જૂની પ્રતિઓમાં જેમ અમુક શબ્દ સમૂહો ० ચિહ્નોથી ચિહ્નિત કરેલા હોય છે તેમ અહીં તે ।। એ પાઈઓથી ચિહ્નિત છે.

अं. १६—कोकणमध्यवर्तिकशेलिग्रामस्य दानस्य प्रशस्तिः (दानपत्र)
सं. गद्यपद्य लेख—(र. नं. १११२)— पृ. १–२

आरंभ—

स्वस्ति श्रीः—जयत्याविष्कृतं विष्णोर्वाराहं क्षोभितार्णवं ॥
दक्षिणोन्नतदंष्ट्राग्रं विश्रांतभुवनं वपुः ॥ १ ॥
आसीद्विद्याधरः पूर्वं नाम्ना जीमूतवाहनः ॥
परार्थं जीवितं येन गरूडाय निवेदितं ॥ २ ॥
शिलाहाराख्यवंशोऽयं तंगरेश्वरभूभृतां ॥
तद्वंशे जतिगो राजाऽजनि भूभृच्छिखामणिः ॥ ३ ॥

अन्त—

स्वस्ति समा(म)धिगतपंचमहाशब्दमहामंडलेश्वरतंगरपुरवराधीश्वरजगन्मनो-नुरागप्रवर्धनहारचंद्र श्री शिलपहार (शिहार) नरेन्द्रविद्वज्जनमनोरथप्रदपारिजात

जीमूतवाहनान्वयप्रसूत ++++ श्रीविजयादित्यदेव ++++ प्रशस्तवस्तुरू-
विताप्रसंगविनिवर्धधर्मनिर्माणनित्यप्रमोदश्रीमहालक्ष्मीदेवील-धवरप्रसादादिसम-
स्तराजावलिविराजितश्रीमन्महामण्डलेश्वरश्रीभोजदेवः पन्नालदुर्गे सुखस
कथाविनोदेन राज्य कुर्वाण शकवर्षेषु स त्रयोदशशताधिकसहस्रेषु १११३
गतेषु वर्तमानविरोधिकृत(त्)संवत्सरे आषाढ शुद्ध चतुर्थ्यांबृहस्पतिवारे
दक्षिणायनसंक्रमणपर्वनिमित्त कुमारग(गं)डरादित्यविज्ञापनेन तस्याभ्यु-
दयार्थं अट्टवीरे कोकणमध्यवर्तिकशेलिग्रामे प्रतिदिन द्वादशब्राह्मणभो-
जनार्थं तत्रामपिंडा(ड)दानद्रव्य सर्वं तत्रत्यगोविंदभट्ट(ट्ट)हस्ते धारापूर्वक सर्व-
नमस्यसर्वबाधापरिहारराजकीयानामनंगुलिप्रेक्षणीयमाचन्द्रार्क(र्कं)प्रादात् ॥

तस्य ग्रामसीमा ॥ पूर्वस्यां दिशि कुरुल नाम नदी ।
भर्तुर्निश्रेयसे युक्ता समग्रामाभिमुखा हता ।
ता गतिं नाप्नुवन्तीह भूमिदायादवान्नृप ॥ ७ ॥
सामान्योऽय धर्मसेतुर्नराणा काले काले पालनीयो भवद्भिः ॥
सर्वानेतान्भाविन पार्थिवेन्द्रान्भूयोभूयो याचते रामचन्द्र ॥ ८ ॥

उत्कंठितविप्रवामीयणने मगल माहाय ॥

વિષયાદિ—૧ આ દાનપત્ર, પન્હાલ દુર્ગના રાજા ભોજદેવે કોંકણમાં કુરલ નદીના પશ્ચિમ ભાગે આવેલું કશેલી નામનું ગામ નિત્ય નિત્ય બાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવા નિમિત્ત પોતાના કુંવર ગ(ગં)ડરાદિત્યની પ્રેરણાથી, ચાતુર્માસ બેસવા અગાઉ સંવત્ ૧૧૧૩ ના આષાઢ સુદ ૪ ને દિને ગોવિંદભટ્ટને ભેટ આપ્યું તે સંબંધી છે

૨ આ પ્રશસ્તિમાં વિદ્યાધર જીમૂતવાહનથી આરંભી શિલાહાર વંશની ઉત્પત્તિ વર્ણવાયેલી છે એ રાજ્યવંશ તગરપુરમાં રાજ્ય કરતો હતો તેનો પહેલો રાજા 'જતિગ' હતો. તેનો નાયિમ, તેનો ચંદ્રરાજ, તેનો ગોકલ્લ, તેનો ગૂવલ, તેનો ભાઈ કીર્તિરાજ, તેનો પુત્ર ચંદ્રાદિત્ય, તેનો મારસિંહ, તેનો ગૂવલ, તેનો ભાઈ ભોજદેવ, તેનો બલ્લાળદેવ, તેનો ભાઈ ગંડરાદિત્ય, (જેણે પુષ્કળ ગાયો દાનમાં દીધી હતી અને તેથી ધેનુ-ગાય એ તેનું રાજ્યચિહ્ન ગણાતું હતું), તેનો વિજયાર્કદેવ ઉર્ફે વિજયાદિત્ય અને તેનો (પ્રસ્તુત દાનપત્રનો દાતા રાજા) ભોજદેવ, તેનો કુમાર ગ(ગં)ડરાદિત્ય એ રીતે વંશ વર્ણવેલો છે

૩ આ દાનપત્રની પ્રશસ્તિ પદ્ય અને ગદ્યથી ભરેલી છે, આરંભમાં શ્લોક ૧૫ છે, તે પછી ગદ્ય ભાગ છે અને અંતે પાછા ૮ શ્લોક છે

વિશેષ—૧ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ દાનપત્ર ઉપયોગી છે

૨ પ્રતિ કાગળના કુચામાંથી બનાવેલાં ત્રણ પુઠા ઉપરનાં ચાર પૃષ્ઠ ઉપર લખેલી છે. પહેલું અને છઠ્ઠું એ બે પૃષ્ઠ લાલરંગે રંગેલાં છે. તેનાં એ લાલ રંગનાં પડ ઘણાંખરાં ઉખડી ગયાં છે અને તેના હેઠળ લીલા રંગનું પડ જણાય છે. પહેલા પૃષ્ઠ ઉપર ડાબે ખુણે ચંદ્ર અને મધ્યે દક્ષિણાભિમુખી ઉન્મત્ત ગાય, જે બપ્પલાલ દેવના બાહિ ચંદ્રાદિત્યનું રાજ્યચિહ્ન હતું તે, કાઢેલી છે, અને તેની હેઠળ તેનું ઉન્મત્ત વામાભિમુખ વાછડું ચીતરેલું છે. પુઠાંના આસપાસના ભાગ ખવાવા લાગ્યા છે અને કીટના કાર, પણ જ્યાં ત્યા પડેલા છે.

૩. પ્રતિ મોટા સ્પષ્ટ અક્ષરે લખેલી છે.

अं. १७—सिंहासनद्वात्रिंशिका-सं. कथा. गद्यपद्य र—क्षेमंकर मुनि-(र. सं. पृ. २–१९ (अपूर्ण)

આરંભ—(પહેલું પાનું નથી એટલે રીતસરનો આરંભ નથી.)

आरंभ—वेश्या नीचस्त्री मम किमजरामरत्वेनेति तया पुनस्तत्फलं राज्ञे दत्तं। राज्ञा तु तत्फलमुपलक्ष्य तत्पारंपर्यं(र्यं?)विन (विचिंत्य ?) वैराग्यान्मनसि चिंतितवान्।

यां चिंतयामि सततं मयि सा विरक्ता।
साप्यन्यमिच्छति जनं स जनोऽन्यसक्तः॥
अस्मत्कृते च परिखिद्यति काचिदन्या।
धिक् तां च तं च मदनं च (इ)मां च मां च ॥ १॥
संमोहयंति मदयंति विडंबयंति।
निर्भर्त्सयंति दमयंति विषादयंति॥
एताः प्रविश्य हृदयं सदयं नराणां।
किं नाम वामनयना न समाचरंति॥ २॥

\+ \+ \+ \+

इति विरक्तः। श्री भर्तृहर(रि)नृपोऽमंदपरमानंदकंदपल्लवन्तवुदसोदरं साम्यशीतलीभूतस्वांतोपयोगं। यामाभियोगमतजत् तत्सवती (तत्सर्वं) राज्यं शु(शू)न्यमेकेनाग्निवेत(वैता)लनाम्ना देवेनाधिष्ठितं। तत्र नवीनं राजानं कुर्वन्ति मित्र(मंत्रि ?)णस्तं तं स रात्रौ मारयति केनोपायेन न शाम्यति। ततः किंकर्तव्यतामूढोऽभूद्राजवर्गः। अत्रांतरे देशान्तरात्सामान्यवृत्या विक्रमादित्य उपलक्ष्यमानेनागत्य मंत्रिणि(त्रिणा) प्रोक्तः किमिदं राज्यं शून्यमिति। ते तस्याग्रे वेतालच्छरयं प्रोक्तं।

अन्त—एतगाकर्ण्य राजा स सम्भ्रान्तश्चिंतितवान् । आहा यदि पुरुषस्य सत्त्व गत । तर्हि किं स्थित ॥ यत ।

प्रयातु लक्ष्मीश्चपलस्वभावा गुणा विवेकप्रमुखा (प्रयान्तु) ।
प्राणाश्च गच्छतु कृतप्रणामा न यातु सत्त्व तु नृणा कदापि ॥१॥

ततो राज्ञा प्रोक्त भो सत्त्व सर्वमप्यपद यातु पर त्व मा याहि । तता(त) सत्त्वं प्राह । राजन् यत्र दारिद्(द्र्य?) तत्राह न क्षणमपि तिष्ठामीति राज्ञा प्रोक्त । तर्हि गृहाणेद ममोत्ते(त्त)माग त्व विना प्राणो (णै) [।] किं प्रयोजनमिति खड्ग मादाय । यावच्छिरश्छेद करोति ताव(त्) राजा धृताकारसत्त्वेन तता(त) समायातो तत्सहचारिणो । लक्ष्मी विवेको । अतो राजन्नीदृश सत्त्व यदि त्वयि स्यात्तदाऽस्मिन् सिंहासने त्वमुपविश ॥छ॥ इति सिं० द्वात्रिंश(त्)कथा॥३२॥

इति चन्द्रकान्तरत्नमयद्वात्रिंशत्पुत्रिकाभि श्रीभोजराजसभाया । श्रीविक्रमादित्यगुणोत्कीर्तन कृत्वा पुनश्चलत्कुडलाभरणदिया(व्य)रूपधारिण्यो द्वात्रिंश देवागना । प्रत्यक्षीभूय प्रोचु ॥ राजन्नाऽस्माक तव प्रसादेन शम्बर तु माहाऽभून् । ततो राज्ञा पृष्ट । श्रीविक्रमादित्यगुणोत्कीर्तन कृत्वा पुनश्च लत्कुडलाभरणात्रिंशद्देवागना ॥ जया १ विजया २ जयती ३ अपराजिता ४ जयघोषा ५ मजुघोषा ६ लीलावती ७ प्रजयवती ८ जयासना ९ मदना सना १० मदनमजरी ११ शृगारकलिका १२ रतिप्रिया १३ नरमोहिनी १४ भागनिधि १५ प्रभावती १६ सुप्रभा १७ चन्द्रमुखी १८ अनगध्वजा १९ कुरगनयना २० लावण्यवती २१ सौभाग्यमजरी २२ चद्रिका २३ हसगमना २४ विद्युत्प्रिया २५ आनदप्रभा २६ चन्द्रकान्ता २७ रूपकान्ता २८ सुरप्रिया २९ दमनाना ३० पद्मावती ३१ पद्मिनी ३२ इति नामका । श्रीपुरदरस्यागमनृपका । अन्यदा नन्दनवने कमपि हि पुरदर मजमलि नाग्र च दृष्ट्वाऽस्माभि प्रमादा सहित । तज्ज्ञात्वा कुपितेन श्रीपुरदरेण शापो दत्तो यथा रे दुराचारो यूय पाषाणरूप्या निश्चेष्टा भवतेति तद्विज्ञ- सया च य तादृश्यो जाता शक्रेण च स्वसिंहासने स्थापिता । ततस्तत्सिंहा सन यदा तुष्टेन शक्रेण विक्रमनृपाय दत्त तदनि प्रोक्त । यदा गुरुप्लोर भोजराजसभाया श्री विक्रमादित्यस्य यथास्थित गुणोत्कीर्तन करिष्यथ तदा

युष्माकं पुनर्दिव्यदेहं स्वर्गागमनं भविष्यति नान्यथा । भो ग(न)अऽस्माकं तव प्रसादेन शापानुग्रहोऽभूत्तेन तुष्टा वयं । तव याचस्व किमपि परं ततो राजा प्राह । नाहं याश्चां कुर्वे न च मे केनापि प्रयोजनं । ततस्ताः प्राहुः । श्री-भोजराज यः कश्चिदेतत् विक्रमादित्यचरितं देवांगनासंवादसुंदरं पठिष्यति श्रोष्यति वाचयिष्यति समाचरयिष्यति तस्य भूतिकीर्तिलक्ष्मीसकलसौ-ख्यावाप्तिर्भविष्यतीति । वरं दत्त्वा देवांगनाः स्वर्गं जगुः । श्रीभोजराजस्तु जलधिमेखलायामखंडशासनश्चिरं रराज लक्ष्म्या ॥ छ ॥

इति सिंहासनद्वात्रिंशका समाप्ता । श्रीविक्रमादित्यनरेश्वरस्य चरित्रमेतत्कविभिर्निबद्धं । पुरा महाराष्ट्रवरिष्ठभाषामयं महाश्चर्यकरं नराणां (॥) क्षेमंकरेण मुनिना वरगद्यपद्यबंधेन युक्तिकृतसंस्कृतबंधुरेण विश्वोपकारविलसनगुणकीर्तनाय चक्रे पि(चि)रादऽमरपंडितहर्षहेतु ॥ ग्रंथा ग्रं[थ] १३३० ॥ छ ॥ श्री ॥ श्रीरस्तु ॥ छ ॥

વિષયાદિ–૧ ઉજ્જયિનીના રાજા ભર્તૃહરિને પોતાની પત્નીના વ્યભિચારની વાત જાણતાં વૈરાગ્ય થયાનું અને રાજ્ય છોડી વનમાં સંચર્યાનું તથા તેની પછી વૈતાલને હાથ ગયલી નગરીનું રાજ્ય વિક્રમાદિત્યે સંપાદન કર્યાનું જણાવી, ઇન્દ્રની કૃપાથી બત્રીસ પુતળીવાળુ ઉત્તમ સિંહાસન પ્રાપ્ત થયાની વાર્તા પ્રથમ વર્ણવેલી છે. પછી કાલાન્તરે ભૂમિમાં દટાયલું એ સિંહાસન તેના વંશજ ભોજ રાજાને પ્રાપ્ત થતાં એને નિર્મલ કરાવી તે ઉપર, આરોહણ કરવા ગયો ત્યારે બત્રિશ પુતળીઓએ ક્રમે ક્રમે વિક્રમનાં ઉદાર ચારિત્રોનું જે ગાન કર્યું હતું તે આ બત્રીસ વાર્તાઓમાં વર્ણવેલુ છે. આમાં પર-દુઃખભંજનને અર્થે વિક્રમે શાં શાં સંકટો, મરણાવધિની શારીરિક પીડા સુદ્ધાંત સહ્યાં હતાં અને યાચકોની અભિલાષા કેમ પૂરી હતી, એ રસભર વર્ણવેલું છે.

૨. ભાષા સુરસ અને ઓજસ્વિની છે, અદ્‌ભુતરસથી પ્રચુર છે. ગ્રન્થ ગદ્યપદ્યમય છે. ગ્રન્થનું પૂર ૧૩૩૦ અનુષ્ટુપ્ શ્લોકનું છે, એમ ગ્રન્થને અંતે જણાવાયલું છે.

વિશેષ–આ ગ્રન્થ છપાયો નથી. પરંતુ આ તેમ જ આવા અન્ય ગ્રન્થો ઉપરથી વર્તમાન કાલના પંડિત જીવાનંદ વિદ્યાસાગરે આ નામનો એક વાર્તા ગ્રન્થ ઉપજાવી સને ૧૮૮૧ મા કલકત્તામાં પ્રથમ પ્રકટ કર્યો છે. પંડિત જીવાનંદની પ્રતિમા અને આ પ્રતિમાં ઘણી વાર્તાઓના ઉઠાવમા તેમ વસ્તુમા પણ ઘણોક ફેર છે, તેમ આ પ્રસ્તુત પ્રતિમાં તેના કરતા નીતિ આદિના શ્લોકો વધારે છે. તેમ બત્રિશ પુતળીવાળું સિંહાસન વિક્રમને કમ પ્રાપ્ત થયું તે પ્રસંગ પણ પંડિત જીવાનંદની પ્રતિ કરતાં આ પ્રતિમાં ઘણો જ ભિન્ન રીતે વર્ણવાયલો છે વળી બત્રિશ પુતળીઓનાં નામ આદિમાં પણ ઘણો જ ફેર છે

૨ આ ગ્રન્થના રચનાર જૈન મુનિ ક્ષેમંકર ઉપસંહારમાં જણાવે છે કે તેણે (પ્રાકૃત) મહારાષ્ટ્રી ભાષામાં પ્રાચીન કવિઓએ રચેલા બત્રિશ પુતળીના ગ્રન્થો અવલોકીને તે ઉપરથી

આ સસ્કૃત ગ્રથ આ યો છે લેખકનુ મરાઠી ભાષા પ્રતિ અભિમાન મહારાષ્ટ્રગિરિષ્ઠભાષા એ વચનથી ઉભરાઈ નીકળે છે તે આ ગ્રથની રચનાનો પોતાનો હેતુ 'પડિતહર્ષહેતુ, અને વિશ્વોપકાર અર્થે ગુણકીર્તનહેતુ' હોવાનો જણાવે છે

૩ પ્રતિ ઘાણીજ જૂની છે તેના ૧૮ પાના છે, લિપિ બાળબોધ છે, પડિમાત્રાએ ગ્રન્થ લખાયનો છે, અક્ષરોના મરોડ જૈન શૈલિના છે, તેથી લહીયો જૈન હશે એમ સમજાય છે અક્ષરો ઝીણા છતા આ શુદ્ધ છે, દરેક પાને ૧૭ લીટી છે, અને દરેક લીટીમા સરાસરી અક્ષરો ૭૩-૭૫ છે કાગળ ઘણા જ પાતળા છે, છતા ચિક્કણા છે જેમ તાડપત્ર ઉપર લખેલા ગ્રથોમા વચ્ચે દોરાની જગ્યા રાખવામા આવે છે તેમ પ્રસ્તુત પ્રતિમા પણ વચ્ચે એવી અષ્ટમણી જગ્યા રાખેલી છે માત્ર પહેલુ પાનુ નથી બાકી પ્રતિ અખડ છે પ્રતિ જીર્ણ થવા પામી છે

૪ ગ્રથ છપાવા યોગ્ય છે તેમ પ્રતિ પુનઃપ્રતિલિખિત કરાવવા જેવી પણ છે

अ १८–समयसार प्रकरण-मागधी-सूत्राणा सस्कृत वृत्ति -गद्य-देवा नद-(र स) (लि स १७८४)-पत्र ३५ अध्याय १०

आरंभ—(मूल सूत्र) ॐ नमोऽर्हद्भ्य सघ भूमोरुक मरकवि चटवग्गमि उत्तम सुह वदति वग्गमिदि हु एगतिअ न हु १ धम्मा उ हेम निगलो चम जीवा समज्जिड पुण्यरम्भ भनेतति सुहा भासेण गविआ २ अट्ठयड येत्र वह वगाइ अदुह लहता किरदीमता मज्जणर रक ऐ विअ ३ लसत सुहमे लरम परत विरस्मय कह पससाकाम स्सग्जुसादुग्ग इहै डणा ४

टीका—

अक्षरार्थोभिधीयते सर्वज्ञा प्रतिपूर्णज्ञानालोकितलोकालोका अर्हतो धर्मार्थकामलक्षणे चतुर्वर्गे उत्तम प्रकृष्ट मोक्षमाख्याति वदति कुत इत्याह यतस्त्रिवर्गेधर्मार्थकामस्वरूपे हु निश्चित एकातिक सुख न दृष्ट नावलोकित प्रक्रमात्सर्वज्ञै १ लमन्सुवर्णंशस्य पर्यंत्र त्रिसीर काममथप्रशमाफय सुखा दुर्गतिहेतो दुर्गतिकारणस्य २ तत्रादौ मम्यग्ज्ञानप्ररूपणाय सूत्र माह तत्रेति तपु मम्यगज्ञानादि न समयेष्वादीनामष्टोत्तरपर्यताना से तथा अनेकमिद्ध एव गृहिलिंगसिद्धा अपि मरुदन्या अपि मरुदन्यादय ३ एकस्मिन् समये एकस्मात्तदकमिद्धा ४

अन्त—(मूल) ममयम्म माग्म अ अप्पराणुग्गाय मगाहिअ माण ३ पाल ३। जो मम सिद्धि आ मिद्धी २ लो आण देवचद स्वहिआ

पडसप्पहा जिणेसपया देवाणंद समुन्न इह उसयवं सिवं दिइ २ इइ आ-राहणा विराहणा फल निरूपणो नाम समयसारस्स दसमो अज्झाउ १० समय सारनाम पगरणं पडिपुन्न ॥ ग्रंथाग्र सं. १७८४ वर्षे माहमासे सिते पक्षे ५ दिने लर्पीकृतं ॥

(टीका) संप्रति देवानंदाः स्वगुरूणां स्तुत्या शिष्टां जिनस्तुतिमाह ॥ अर्हतः तेषां मोक्षं ददातु जिनेशपदान् विशिनष्टि ॥ देवानां चतुर्निकायानां आनंदस्य हेतवः च्यवनजन्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणकल्याणेषु स० विवित्सया० प्रतीतमेव अथ गुरुस्तुतिपक्षः श्रीपद्मरत्ननामानो गुरवः शिवं ददत्विति प्रा-ग्वन् यथा देवचंद्रनामानः लो०पश्चा बभूवः तथा इ०अथ जिनेशप्रजा जिनानां प्रजा अपत्यं जैनर्षीणां सर्वज्ञपुत्रस्वेन कूटत्वात अथवा जिनेशप्रदाः अर्ह-तीत्यर्थः राम् लक्ष्मीं प्रददाति इति राप्रदाः हेतूदाहरणादिभिर्भगवता दृष्टी-करणात् ह्रस्व० प्रा० जिनामर्हतां मा लक्ष्मीः सर्वज्ञत्व सद्भूतवादि० अनेन परमतापोहत्कत्वं प्रदर्शितं अथवा जिनोऽर्हं रुद्रविष्णुषु इति वचनात् जनो विष्णुः ईशः शंभुस्तद्वत्पुरुषोत्तमादि० येषां ते जिनेशप्रजाः अथवा इपदूर्गतौ एषणामेषः जिनामर्हतां तेषां गतिः जिनैषा मुक्तिरितितीत्यर्थं जिनानां गतिचतुष्कपरिहारेण मुक्तिगतेरेव भावात् सुगमं इति देवानंदसमुन्नतिहे नवे देवानंदनाम्नः स्वशिष्यस्य समुतांतकारा संग्रहोऽथ संग्रहज्ञानादिप्रापण-पदस्थापनप्रवणस्वगुरुप्रसादमूला हि शिष्टस्य सर्वोपि गुणवृद्धिः ॥

વિષયાદિ–૧. આ જૈન દર્શનનો ગ્રન્થ છે. આ દર્શનના નીચે જણાવેલા દશ અધ્યાય–અધિકાર પાડેલા છે—

૧ જીવતત્ત્વનિરૂપણ, ૨ અજીવતત્ત્વનિરૂપણ, ૩ આસ્રવતત્ત્વનિરૂપણ, ૪ બંધતત્ત્વ-નિરૂપણ, ૫ સંવરસુતત્ત્વનિરૂપણ, ૬ નિર્જરાતત્ત્વનિરૂપણ, ૭ મોક્ષતત્ત્વનિરૂપણ, ૮ સમ્યક્આનંદતત્ત્વનિરૂપણ (સમ્ય નાણંદ સણો) ૯ સમ્યક્ચરણનિરૂપણ અને ૧૦ આરાહણવિરાહણફલનિરૂપણ.

૨. આ પુસ્તકમાં પ્રથમ માગધી ભાષાનાં સૂત્રો અને પછી તેની સંસ્કૃત ટીકા ઉતારેલી છે. સૂત્રોની સંખ્યા ક્રમસર આપેલી નથી.

વિશેષ–૧. આ ગ્રન્થ છપાયો છે. પ્રસ્તુત પ્રતિ અશુદ્ધ છે તેમ વચ્ચે વચ્ચે શબ્દો તેમ અક્ષરો પડવાથી ખંડિત છે.

૨. દરેક પાને મધ્ય ભાગમા મૂલ માગધી સૂત્રોની સરાબંધ ચાર પાંચ પંક્તિઓ અને આસપાસ ટીકાની સરાબંધ ૭ સાત પંક્તિઓ લખેલી છે, એક પાનાની

મધ્ય ભાગ ખાલી છે ૧૮ મા પાનાના હાંસીયામા સૂત્ર ભાગનો મોટો ક્રમેક પાછળથી કરેલો છે રીનભાગના લેખનમા ક્વચિત્ ક્વચિત્ ખાલી જગ્યા પડેલી રાખી છે તેથી તે દ્વારા લહીયાએ જે પ્રતિ ઉપરથી પાને પ્રસ્તુત પ્રતિ ઉતારેલી છે તેના પડેલા અક્ષરોની સખ્યાનુ સૂચન કરેલુ છે, એમ સમજાય છે અક્ષરોનો મરોડ દેવની રીતીનો છે, 'ળ અક્ષર વના જેવો અને કેટલેક સ્થળે 'વ' અક્ષર વ જેવો લખેલો છે લેખન અશુદ્ધ લાગે છે કેટલીક જગ્યાએ , સ્ત 'છ' નુ, તેમનુ ચિહ્ન ઉપલી લીટીમા અને અક્ષર નીચેની લીટીમા એમ લખેલુ છે

अ. १९—दिगम्बरमतखडन—स धर्मविचार-(र स)पृ १–८

आरंभ—दिगम्बरविचार परिधापनिका १ जिनमूर्ति २ बलि ३ कस्तुरिका ४ योगपट्टक ५ मुखवस्त्रिका ६ पात्राणि पात्रलेपु दोषा ७ वस्त्रादिदानफल ८ तीर्थकरानुकार मिथ्याणामपि ९ जिनकल्परीत्यभिमान १० तत्क्रिया ११ नग्नत्वमात्रेण तदनुकार १२ श्वेताम्बराणामर्वाचीनत्व १३ स्त्रीनिर्वा(वर)ण १४ अगलितजलादिष्वपि कुलेपु भिक्षाकथ १५ वस्तुनापावित्या पावित्र्य विभाग १६ स्पृष्टास्पृष्टविषयस्मृति १७ गिरिऽधिकारेपु विचार

ननु यदि भवत परिधापनिका निरवद्याप्यचेलत्वाद्भगवतो न कुर्वति तदा कथ स्नात्त(नो)विलेपनपुष्पधूपादिपूजा सावद्य कुर्वति चैत्य वा सावद्य नियाचरणरूप कथ कारयति न हि जिनचैत(त्य)गामी १ यदि भवद्भि यथास्थितमेव जिन धायेति तर्हि कथ श्मश्रुरोमादि न सम्यक्प्रसादनीयनेत्रनिर्मितिकारयितु युक्त २

अन्त—स्पर्शानामपि स्पर्शेण जलग्रहण राजमार्गेण च सचरण मक्षिकाणा च भोजनभाजनारोहण स्वपरस्वप्रदीपन विवाहवर्णापनादिपु प्रग्रहणादिपु बालाना स्पृष्टास्पृष्टेऽगणन कचिद्देशकाष्ठाश्च कचिद्व्यस्याऽस्पर्श्यस्पृष्ट्वा विनाऽभू(स्यु)श्यणकर्णेषु जन्म ईहैत स्पृष्टाऽस्पृष्ट्य(श्य) स्पृष्टाना वस्तुना गोचरमभियानी १६

मक्षिका सती धारा राजमार्गप्रदीपक।
स्त्रीमुख मार्गस्थौ च न दुष्यति कदाचन॥ १॥
दुराचारविवाहादौ सभ्रमे राजदर्शने।
सग्रामे हट्टमार्गे च स्पृष्टास्पृष्टि न दुष्यति॥ २॥

रत्नस्वर्णमहानिधेः पुरमिव त्रातुं सशेपः स्थितः
प्राकारः सुधया शितौघनशिगः संरक्षते वृत्तने ॥ २६ ॥

× × × ×

लक्ष्मांकलक्षाणि भृता(लक्ष्मीकुलक्षोणिभुजो)दधानः
प्रौढोदयाविष्टितविग्रहोऽयं ।
विभाजतं (विभ्राजते) नागरकाम्यवृत्ति(त्तिः)
वप्रश्च चौलुक्यनराधिपश्च ॥ २८ ॥

यावत्पृथ्वी पृथुविरचिता(शेप)प्रभृ(भूभृ)न्निदे(वे)शः(शा)
यावत्कीर्ति(:)सगरनृपतेवि(र्वि)द्यते सागरोयं ॥
तावन्नया(न्या)द्विजवरमहास्थानरक्षामुदारः निदानं
श्रीचौलुक्यक्षितिपतियशः कि(की)र्तनं विप्रवर्य्यैः (वप्रप्पः)॥ २९ ॥
एकाहनिष्पन्न महाप्रवन्धः
श्रीसिद्धराजप्रतिपन्नवंधुः
श्रीपालनामा कविचक्रवर्ती
प्रशस्त(स्ति)मेतामकरोत्प्रशस्तां ॥ ३० ॥

संवत् १२०८ वर्षे आश्विन् सुदि २ गुरौ लिखित नागरब्राह्मण पंडित वालगणेन ॥

चौलुक्यनाम्नाधिपेन कारिता
प्रतोलिकाभार्जुनवा(वा)रिका(को)पतन्(गां)
पुनर्नवीनाल्फुल्लवेगा
मर्जाभिधानेन नृपेण कारिता ॥ १ ॥
चैत्रमासेऽर्जुने पक्षे प्रतिपद् गुरुवासरे ॥
नंदाष्टमे नृपे (१६८९) वर्षे प्रशस्ति(:)लिखिता पुनः ॥ २ ॥

नागरब्राह्मणवेणीसुतेन विष्णुजीकेन लिखिता प्रशस्तिः ॥ श्री शुभं भवतु ॥

વિષયાદિ-૧ આ પ્રશસ્તિ વડનગરનો કીલ્લો ચૌલુક્યવંશી રાજા કુમારપાલે સંવત ૧૨૦૮ મા બંધાવ્યો તે સબંધી છે કીલ્લાના, સામેલા તળાવ તરફના, અર્જુન બારીને નામે ઓળખાતા, પૂર્વ-ઉત્તર દ્વારમા પેસતા જમણી બાજુએ આગરે પુરૂષપ્રમાણ ઉંચે દેશી પથ્થરમા આ પ્રશસ્તિ કોતરેલી છે એના સત્તર શ્લોકોમા ગુજરાતના ચૌલુક્ય વંશી આઠ રાજાઓના શૌર્યાદિ સબંધી બાપુવાનેગ હકીગત આપેલી છે તેમાની કેટલીક હકીગત ઇતિહાસમા નથી આપેલી તેવી, તેમ કેટલીક પ્રચલિત ઇતિહાસની વિગતોને ખોટી પાડનારી પણ છે મી॰ બ્યુહ્લર 'એપીગ્રાફિ ઇંડિકા'ના પહેલા ગ્રન્થમા પાને ૨૯૪ મે જણાવે છે કે હેમચન્દ્રના દ્વયાશ્રય પ્રબંધ જેટલી આ પ્રશસ્તિ પુરાણી છે ૫ મો શ્લોક મૂલરાજે ગુજરાત ચાવડાઓના હાથમાથી જિત્યાનુ જણાવે છે, જ્યારે પ્રબંધો તો મૂળરાજે કપટથી પોતાના સગાને મારીને ગુજરાત મેળવ્યાનુ જણાવે છે પ્રસ્તુત પ્રશસ્તિની આ હકીગતને મૂળરાજનુ એક દાનપત્ર (જુઓ ઇંડીયન એન્ટીક્વરી ગ્ર ૬ પાનુ ૧૯૨) પણ ટેકો આપે છે શ્લોક ૬ઠ્ઠો ચામુંડે સિંધુરાજને હરાવ્યાનુ જણાવે છે આ હકીગત ઇતિહાસમા નોંધેલી જણાતી નથી શ્લોક ૭ મો વલ્લભરાજે માળવા ઉપર હુમલો કર્યાનુ જણાવે છે, જ્યારે હેમચન્દ્રે તેની નોંધ કરેલી નથી ૮ મો શ્લોક દુર્લભરાજે લાટ દેશ જિત્યાનુ, અને ૯ મો શ્લોક ભીમદેવે ધારાનગર જિત્યાનુ જણાવે છે સિદ્ધરાજ સબંધી હકીગત આપનારા શ્લોક ૧૨-૧૩ શિલા લેખમાથી ઉખડી ગયેલા છે શ્લોક ૧૪ થી ૧૮ મા કુમારપાલની પ્રશંસા છે ૧૯ થી ૨૯ શ્લોકમા નાગરોના પ્રાચીન નિવાસ આનંદપુર-વડનગરનુ અને કુમારપાલે બંધાવેલા કીલ્લાનુ વર્ણન છે

૨ આ પ્રશસ્તિ શ્લોકબદ્ધ છે મૂળ શ્લોક ૩૦ છે પરંતુ અર્જુન બારી તરફની પ્રતોલિકા સંવત ૧૯૮૮ ફરીથી થઈ ત્યારે નાગર બ્રાહ્મણ જોશી વેણીસુત વિષ્ણુજીકે છેવટના બે શ્લોકો ઉમેરેલા છે તેમા તેણે એ પ્રતોલિકા અહમદ બેગ મીરઝાએ નવી કરાવ્યાનું નોંધ્યુ છે કુલ પંક્તિ ૪૯ છે

૩ આ પ્રશસ્તિવાળો પથ્થર ૩૫ા ઇંચ લાંબો અને ૩૨ ઇંચ પહોળો છે ૧૭,૧૮, અને ૨૦ મી પંક્તિમાના ઘણાક અક્ષરો ઉખડી ગયા છે, ત્યારે ૧૯ મી પંક્તિ (શ્લોક ૧૩) આખીએ અને ૨૦ મી પંક્તિનો ચોથો ભાગ ઉખડ્યો છે તેજ પ્રમાણે પંક્તિ ૨૧, ૨૪, ૨૭, ૨૮, ૪૩ અને ૪૫ મીના થોડાક અક્ષરો પડેલા છે

વિશેષ-૧ આ પ્રશસ્તિ મૂળમાંજ ઘણી અશુદ્ધ કોતરાયલી છે એટલે તેની શુદ્ધ આવૃત્તિ કરવી મુશ્કેલ છે "એપીગ્રાફિ ઇંડીકા"ના પહેલા ગ્રન્થમા પાના ૨૯૬-૩૦૧ આ પ્રશસ્તિ ઉતારેલી છે અને મી॰ બ્યુહ્લરે તેમા કેટલીક શુદ્ધિઓ નીચે નોંધમા સૂચવેલી છે, છતા તે લખે છે કે "Spelling is simply execrable The corrections in the notes to the text rectify only the worst cases"

૨ તેમજ આ પ્રશસ્તિ કાવ્યમાલાની પ્રાચીન લેખમાળા માં પણ છપાઈ છે

૩ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ પ્રશસ્તિ ઘણીજ ઉપયોગી છે પ્રસ્તુત પ્રતિમા અને 'એપીગ્રાફિ ઇંડિકા'ની પ્રતિમા કેટલાક શબ્દો પાઠ-ફેર છે અને તે અક્ષરો ઉકેલવામા પડેલા ફેરના આ ના છે, એમ લાગે છે

૪ આ પ્રશસ્તિનો મૂલ લેખક શ્રીપાલ સિદ્ધરાજના પ્રતિપન્નબંધુ હતો, તે સિદ્ધરાજનો રાજકવિ હતો, એમ પ્રબંધોથી જણાય છે તેણે "વૈરોચન પરાજય" નામનો ગ્રંથ, તેમ 'દુર્લભરાજનો', રુદ્રમહાલય આદિની પ્રશસ્તિઓ લખેલી છે

अं. २१—छंदशृङ्गारपिङ्गल-महासिंघ-हिन्दी का.-(र. सं. १८५३)—
पृ. १-२२.

आरंभ—श्रीभक्तिधर्मात्मजाय नमः अथ श्रीभाषाछंदशृंगारपिंगल लिख्यते ॥

छपय छंद ॥

अरुन वरन गजवदन सदन वुधिवर सुखदायक ॥
अष्टसिद्धि नवनिद्धि वृद्धि नित प्रत गणनाय(क) ॥
विमल ग्यांन वरदांन तिमिर अग्यांन निकंदन ॥
सव कारज सिध लहे प्रसन जासौं जगवंदन ॥
गवरी सुनंद आनंदमय विघनव्याधिभवभयहरन ॥ १ ॥

× × × ×

श्रीगुरुदेवप्रतापतें मया अविनिरमल होव ॥
जाके पदशिर नाय कहुं भाषापिंगलछंद ॥ ३ ॥
छंदवोध यातें लहे रसिकनको रससार ॥
नामधर्यो इन ग्रंथको तातें छंदशृंगार ॥ ४ ॥

अथ छंदपवडी (पद्धरी ?)—

अवकहु प्रथम अष्ट हि प्रकार । दूती प्रभाव गनके विचार ।
भन तृ(ती)य छंद मत्तासु चाल । सुभवर्न छंद चोथे रसाल ॥ ५ ॥

अथ अष्टप्रकार कथनं ॥

दोहा—संख्या पुनि प्रस्तारविधि ॥ शूची नष्ट उद्दिष्ट ॥
मेरु, पताका, मर्कटी, अष्टप्रकारविष्ट ॥ ६ ॥

अन्त—

दोहा—मेरि मती जेसो रच्यो भाषाग्रंथ वनाय ।
भूलचूक कछू जो परी छीमाकर हु कविराय ॥ २२२ ॥

× × × ×

मणि मुक्ताके जटित अलि पहिरत धनवंत लोय ।
निरधन काच कथीरकों पहिरि खुसी हिय होय ॥ २२५ ॥

× × × ×

नाम छदशृगार है पढही प्रगट समोद ॥
छदभेद अरु नायका जाको लहत प्रबोध ॥ २२७ ॥

चोपाया छद—

भारद्वाज गोत्र पोष्करणा सेवक ग्याति कहावे ।
महासिंघ कवि नगर मेरते वसे परम सुख पावे ।
जो कविताजन भये अगाउ जाके वदन पाया ।
छदशृगार ग्रथ यह कीनो ता सवि हरिगुन गाया ॥ २२८ ॥

कवित ॥ संवत लोक पाडव नग चद नभ मास

धवल पचमी कुज वार ठानियो ।
स्वाति नक्षत्र सुदर चद तुल रास आये
मध्य रवि समे शुभ इन्द्र जोग आनियो ।
या छदशृगार नाम ग्रथ समापत भयो
नवेनगर सेहेर नीज मन मानियो ।
कह कवि महासिंघ जोइ पढो वाचो सोइ
मेरो नितनित प्रते जै श्रीकृष्ण जानियो ॥ २९ ॥

इति श्रीसेवकमहासिंघविरचिते छदशृगारपिंगल नाम ग्रथ सपूर्ण ॥ ४ ॥

વિષયાદિ-૧ આ, હિન્દી પિંગલનો ગ્રંથ છે એના ચાર પ્રભાવ છે પહેલા પ્રભાવમા માત્રામેળ છંદોના આઠ પ્રકાર કહેલા છે બીજા પ્રભાવમા ગણવિચાર અને અક્ષરમેળ છંદોના પ્રકાર કહેલા છે ત્રીજા પ્રભાવમાં છંદોના ભેદનું વર્ણન છે, અને વિવિધ છંદો દૃષ્ટાંત સાથે વર્ણવેલા છે અને ચોથા પ્રભાવમા નાયિકાના ભેદ વિવિધ છંદોના દૃષ્ટાંતો દ્વારા વર્ણવેલા છે

૨ કુલ કડીની સખ્યા ૨૨૯ છે

વિશેષ-૧ પહેલા પ્રભાવમા પતાકાઓની આકૃતિઓ અક સાથે કાઢેલી છે

૨ લિપિ બાલબોધ છે, છતા 'ઝ' 'ટ્ટ' આદિ અક્ષરોના મરોડ બાળબોધથી ગુજરાતી લિપિના છે પ્રતિ શુદ્ધ છે અક્ષરો મોટા છે છૂટા પાના ૨૨ છે

अं. २२–रसिकप्रिया–हिं. सा.–गु. भा.–र. केशवदास–गु. भा. कुशल-धीर उपाध्याय–(र. सं. १६४२)–पृ. १–३६ अपूर्ण

આરંભ–શ્રી રાધાકૃષ્ણાય નમઃ ગ્રન્થકરતા કેશવદાસ કવિ ગણપતિનું વર્ણન રૂપ મંગલાચરણ કરે છે. એક રદન કેતાં એક દંત છે ગજ હસ્તીના જેહું વદન મુખ છે બુધિનું ઘર છે મદન કામનો કદર્થનહાર જે મહાદેવ તેનો સુત છે ।। ગવરી જે પારવતીનો નંદન પુત્ર છે હર્ષનું મુલ છે જગતમાં વંદનિક છે ભાલમાં ચંદ્રમા છે સુખના દાતાર છે રૂડિ કિર્તિના દાતા છે ગણનાયકને આઠ ગણ નંદિ પ્રમુખ તેના નાયક મુખિયા છે ।। દુષ્ટના ઘાતકિ દલિદ્રના ઘાતકિ છે સર્વલાયક ગોગ્ય તેમાહિ યોગ્ય છે । ગુરૂગુન જે મોટા ગુણ અનંત જેમાં છે એવા ભગવંત । ભવ શિવં તે જિ ભગતિવંત છે ભવ સસારનો ભય હરતા છે । તે કેશવ કહે છે સહુને જયજયકાર થાઓ ।। ૧ ।।

छपय–एकरदन गजवदन बुधिसदन मदनकदनसुत
गवरिनंद आनंदकंद जगवंद चंदयु(यु ?)त
सुखदायक दायक सुकीर्ति गननायक नायक
खलघायक घायकदलिद्र सबलायक लायक
गुरुगुन अनंत भगवंत भवभगत्तिवंत भवभयहरन
जय केशवदास निवासनिधि लंबोदर असरनसरन ।। १ ।।

અથ શ્રીકૃષ્ણનું વર્ણન ।। શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે । નવરસમય છે ।। શ્રીરાધાજીને કાજેં શૃંગારરૂપ થયા । ગોપીનાં વસ્ત્ર હર્યાં તિહાં હાસરસ થયો ।। માતાયેં બંધાવું તિહાં કરુણારસ થયા (થયો) । કેશિ દૈન માર્યો તિહાં રૂદ્રમય થયો વત્સાસુર માર્યો તિહાં વીરરસ થયા । ભયરસેં દાવાનલ પિધો । નંદારસેં કરિનેં પુતનાના પ્રાણ લિધા । અતિ અદ્ભુત રસેં વિરંચિ બ્રહ્માનિ મિ(મ)તિનેં બચિ કે હરિ નવમો સાંત રસ તે । સંતનકોં નિરંતન ચિતને વિષે વિચાર તિહાં કવિ કેસવ કેછે રસિકજન નચાવે[1] રસમય વ્રજરાજ તે શ્રીકૃષ્ણને સેવે ।। ૨ ।।

अथ नवरसवर्णनं—

श्रीवृषभानुकुमारि हेत शृंगार रूप भय ।।
वस्त्र हास रस हरे मातु वंधन करुणामय
केशि प्रति अतिरुद्र वीर मार्यो वत्सासुर
भय दावानलपान पीयो बीभत्स वकीडर

अति अद्भुत यचि निरचि मति सात सुसतन सोचि चित
कहि केसव सेनहु रसिकजन नवरसमय व्रजराजू नित ॥ २ ॥

હવે કવિ પોતાનુ સ્થાનક કહે છે જહાં વેત્રવતિ નદિ છે। સા તુંગારણ્ય નામેં તિર્થ છે। તિહા નગર ઓડછૂ। બહુ વસે છે। તે પ્રથવી માહિ ધન્ય કે ઉત્તમ છે ૧ ॥ તિહા ચ્યાર આશ્રમ વસે છે।... તથા ચ્યાર વર્ણ રૂડાં કર્મવાળા છે। તપ જપ વિદ્યા વેદ તેહનિ વિધિ ભલી છે ૩ ॥ તિહા . . મધુકરસાહ નામે રાજા તેનિ ગહિરવાર જાતિ છે ૫ ॥ તેનો પુત્ર નામ દુલહરામ ॥ છે તેનો અનુજ કેતા લઘુભ્રાત ઈંદ્રજિત સર્વ ધરમનું સ્થાનક છે ॥ ૬ા તેણે કેસવદાસ કવિ સાથે ધર્મસનેહે કર્યો વલિ સગ્વ સુખ આપિને એમ કહું જે રસિક પ્રિયા કરિ આપો ॥૮॥ તે સવત્સર કહિયે છે યે સવત ૧૬૪૮ કારતિક શુદિ ૭ ચાર કેતા ભલો વાર રજનીશ કેતા સોમવાર ॥૯॥ ઝાઝી પ્રીત રતિ કેતા ॥ અને ઝાઝિ ગતિ કરિ અને ઝાઝી મતિ બુદ્ધિ કરી વિવિધ કેતાં નાના પ્રકારને વિવેકે કરિને વિલાસો કરીને રસિક જનને વાલિ એ રસિકપ્રિયા કેશવદાસ કવિયે કિધિ છે ॥૯॥

नदी बेतवइ तीर तिहा तीरथ तुगारन्यु
नगर ओडछ्छ बहु वसि धरनितलसि धन्यु ॥

× × × ×

रच्यो निरचि विचारि तिहा नृपमनि मधुकरसाहि
गहरवार कासी सगवि कुलमडन जसु जाहि ॥ ५ ॥

ताकु पुत्र प्रसिद्ध महिमडन दुलहराम
इन्द्रजीत ताको अनुज सकल धर्मको भाम ॥

× × × ×

तिनकवि केसव दाससौ कियो धर्मको नेह
सब सुप दै करि यों कह्यो रसिकप्रिया करि देहु ॥ ८ ॥

सवत सोरहसै वरस वीते अठतारीस
कातिक शुदि तिथि सप्तमी चारु वार रजनीस ॥ ९ ॥

अति गतिमतिरति एक करी विविध विवेक विलास
रसीक जन्नकुं रसिकप्रिया कीन्ही केशवदास ॥ १० ॥

અન્ત–કૃષ્ણકો પ્રકાશ સ્વય દુતત્વં । એક સમે હરિ રાધાજિંને સંભળાવિને કે છે ચાલો વા(વ)નમાં જૈયેં તારે રાધા કહે કોય ઢાલી નિકામી છે હે કે તમ સાથેં આવવાનેં। તમેં હેતુના હેતુ શત્રુના શત્રુ છો હરિ કહે હુંયે હેત છે કિવા હેત નથી તારેં રાધા કહે હેત નથી હુંયે તો શું લાલા વઢશો તારે હરિ કહે અમ સાથે ઇમ તમને ઘટે એ વિવા

श्लोकं—अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम् ।
विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥

તો કો છો ને તો તારેં રાધા કહેં કયું તો કયું શું કરશો હરિ કહે તારેં કાંઇક રમિયેં કે ભુલી ગયાં આજ રમતાં નથી આવડતુ રાધા કેહ ભૂલું તો નહિ ને ભૂલ્યાં તો શું ગલે પડસ્યો ॥૭૨॥ કેસવદાસ કે છે ઘટઘટ નાચતા ફરે છે ગ્વાલ નેં એક તો છકિનેં પડા છે તે મુવા જ ગણિયેં છૈયેં સ્વભાવેં એક મદિરાને પાનેં બલભદ્રજિયેં કિધા છે સખા સર્વ તે સંગે કોણ જાય એવા દુખિ દેખિ માથું ધુણિયેં મુનેં તો વનમાં ગિયેં દિવસ દાવા લાસોં લૌલનૈ નીલેતુ સામ રહે સબ ખરે આજુ વૃજરાનો જ પ્રાપ્ત થાય અનેં ગાયુંને સમારવી જેસું ધારિવાનુ ચિતનેં રાજ વિચારનો અહાર છે

कृष्णको प्रकास स्वयं दुतत्वं ।
वनि जै जै चलौ कौड ढीली हे केसव हुं तुम्ह है तु अरी अरि हौं ।
हितु है हियैइ कियौ नांहि तेहु हितुं नांहि हियैं तोल लालरि हौं ॥
हमसौं इह वुझियें ऐसि क—

વિષયાદિ–૧. આ રસપ્રકાશનો ગ્રંથ છે. એના 'પ્રભાવ' એ નામે વિભાગ પાડેલા છે. પહેલો પ્રભાવ, 'પ્રચ્છન પ્રકાશ સંયોગો વિયોગ વર્ણન'નો છે; બીજો પ્રભાવ 'પ્રચ્છન પ્રકાશ ચતુર્વિધ નાયક વર્ણન'નો છે; ત્રીજો પ્રભાવ નાયિકાલક્ષણવર્ણનનો, 'સ્વકીયાપરકીયાનાયિકાવર્ણન'નો છે; ચોથો પ્રભાવ પ્રચ્છન 'પ્રકાશ દર્શન વર્ણન'–રાધિકાને કૃષ્ણનું દર્શન થયું તે સમયના ભાવના વર્ણનનો છે. પાંચમો પ્રભાવ 'પ્રચ્છન પ્રકાશ નાયક નાયિકા ચેષ્ટા વર્ણન'નો છે. પાંચમો પ્રભાવ અપૂર્ણ છે.

૨. આ ગ્રંથ રસ સંબંધી–નાયક નાયિકા ભેદનો–છે, અને ઉદાહરણો મુખ્યત્વે કૃષ્ણ અને રાધિકાની પ્રેમચેષ્ટાનાં છે.

૩. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં ઉતારેલી કુલ કડીની સંખ્યા અચોક્કસ છે, બે જુદી જુદી સંખ્યા જણાય છે, એકની ૮૫ અને બીજાની ૭૨ છે, તેમાં ૭૨ મી કડીના અર્ધ ભાગથી પ્રતિ તૂટક છે. પ્રત્યેક પ્રભાવને અંતે "इति श्री मन्महाराज कुमार इंद्राजित द्वि (वि)रचितायां प्रच्छन प्रकाश प्रभाव" એવો ઉલ્લેખ છે.

વિશેષ-૧ આ, ગ્રન્થનું ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે જ સામેલ છે પહેલુ ભાષાંતર અને પછી હિન્દી મૂલ એ ક્રમે પ્રતિમા પ્રત્યેક પાને વસ્તુ લખાયલુ છે ભાષાંતરમાં પ્રત્યેક પ્રભાવને અંતે આવો ઉલ્લેખ કરે છે,-"ઇતિ શ્રી મહારાજ કુવર ઇન્દ્રજિતવિ કરેલિ કવિતા તેમા શ્રી કુશલધીરોપાધ્યાય કૃતે વાર્તિક પ્રભાવ થયો॥" પરતુ ત્રીજા પ્રભાવને અંતે 'કુશલધીરોપાધ્યાય કૃતે વાર્તિક' એટલા શબ્દો નથી

૨ આ લેખક કુશલધીર ઉપાધ્યાય કોણ હતો અને કયાનો તે જણાયામા નથી તેની શૈલીથી તે કાઠીયાવાડી જૈન હોવાનું સમજાય છે

૩ ભાષા બહુ જૂની નથી, તેમ અર્વાચીન પણ નથી ભાષા સાદી અને સુરસ છે, તેની વાર્તિકની પદ્ધતિ વસ્તુને વિશેષ સ્પષ્ટતાથી સમજાવનારી છે મૂળ પાચમા પ્રભાવની હિન્દી ૭૨ મી વકથી અધૂરુ છે, ત્યારે ભાષાતર ૭૩ મી કડીથી અધુરુ છે

૪ પ્રસ્તુત પ્રતિ અર્વાચીન છે, લિપિ જો કે બાળબોધ છે પણ ઘણાખરા અક્ષરોના મરોડ ગુજરાતી લિપિના છે પ્રસ્તુત પ્રતિ કોઈ પ્રાચીન પ્રતિ ઉપરથી ઉતારેલી લાગે છે કારણ કે કેટલેક સ્થળે લહીઆએ પડેના અક્ષરો ચિહ્નોથી સૂચવેલા છે

૫ આ ગ્રથ ભાષાંતરનો હોઇને ઉપયોગી છે હિન્દી ગ્રથ મૂળ, તેમ જ ગુજરાતીમાં નવીન ભાષાતર સાથે છપાયો છે

અ. ૨૩ ક. ક્ષત્રિયની ઉત્પત્તિ-ગુ એ. કા કવિ ગદ-
(૨. સં) પૃ. ૧

આરભ—અથ ક્ષત્રિઉંની ઉત્પતિ લખ્યતે ॥

પેહેલા ક્ષત્રી પચ ॥ અગ ગ્રહે આચારે જાણીએ ॥
નામે ઠામે કુલ થઉં ॥ તેહેની સાખ બહુ વખાણીએ ॥
પેહેલા ક્ષત્રી પરમાર ॥ સાખ પાત્રીસે જાણુ ॥
બીજા થયા રાઠોડ ॥ ગા(ત્રા)ને ધાં(ધ્યા)ને સાખ તેર વખાણૂ॥
ત્રીજો નામ જાદવ ॥ વીસે કુયે ક્રષ્ણે તારા ॥
ચોથુ નામ ચૂહુવાણુ ॥ સાખ ચોવીસે પધારા ॥
પાચમુ નામ સોલકી તણુ ॥ સાતે સાખે સુઝીએ ॥
નવાણુ સાખ સતજુગ તણી ॥ બીજા અઢીયત બૂઝીએ ॥

અથ પાંત્રીશ સાખ પરમારાંનિ લખ્યતે ॥

જોકો વસ ને જાસ ॥ પગી પેર રેહેવાગ ને ઘરાણા ॥
ગાડમા ગોદલ મોદલ સેંજવા ॥ પીસ લોલા ને પનાળા ॥
ઉમર જટ ને ચાવડા વણુદર ને વણુહોલા ॥
ધરુ ધરા વરીયા ॥ વસનાન ધુને રોલા ॥

રાજસીયા ને મંડૂરા ॥ ખોડાણા મકુવણા ॥
પોપર ઢાંપર ને પેર પેરા ॥ થયા તવડીયા ને મકરાંણા ॥
હેબોલા હડી ઉલા કોરંગ ॥ રાવલ રાય ડુંગરપર ધણી ॥
કવી ગદ કહે સૂણો ઠકરો ॥ પાંત્રીસ સાપ પરમારાંતણી ॥

અથ તેર સાપ રાઠોડાંની લખ્યતે ॥
મેરવ સાંઢી ને મેઢીયા ॥ સૂર સૂરમા અતલીક બલ ॥
પલેસ નર રાઠોડ ॥ વૂંમેલીયા વાટેલ વલ ॥
વલયાવલ ધઢીયા વાઘેલવલ ॥ વાવંસવલ રાણવલ ॥
કવી ગદ કહે સૂણો ઠકરો ॥ તેર સાપ રાઠોડમાં ઝલ ॥ ૨ ॥

અથ વીસ સાપ જાદવની લખ્યતે ॥
અલક ને ભઇવાંણી ॥ અલસી ખોલૂવા ॥
હલદલ ને દાંના ॥ જલ ને જેઠૂવા ॥
ડાડિયા ને માંડેચા ॥ જાડેચા ને પૂમડ ॥
સીઉરા ને સંપેલા ॥ પઢારીયા ને પાચડ ॥
માલા ને મણુકા ॥ બાબર વાધા જરકસીયા ॥
કવી ગત(દ) કહે સૂણો ઠકરો ॥ વીસ સાપે જાદવ વસીયા ॥ ૩ ॥

અથ ચોવીસ સા(પ) ચૂહૂવાંણની લખ્યતે ॥
ગોલ ગસેચા ને ડોડીયા ॥ પીચી રાહોડ ॥
ઉડેચા ને દાંણમા ॥ કોઠારી ને ચાહોડ ॥
ટાક છડવી સીરવી ॥ વીહોલ ને સધયણા ॥
પેત્રા કુંભાલ ને દેવડા ॥ તુવર ને વધયણા ॥
ભંડારી ને સીસોદીયા ॥ ચંડોસ ચતુરાઈ રાપતા ધણી ॥
કવી ગદ કહે સૂણો ઠકરો ॥ ચોવીસ સાપ ચૂહવાંણ તણી ॥

વિષયાદિ–૧. ઉપલાં ચાર કવિતોમાં ક્ષત્રિયની મૂળ પાંચ જાત અને એમાંની પહેલી ચાર જાતની શાખાઓનાં નામ ગણાવેલાં છે.

૨. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ કવિતો ઉપયોગી છે.

વિશેષ–પ્રતિ સુંદર મોટા અક્ષરે બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે. થોડાક અક્ષરોના મરોડ જૈન શૈલીના છે. લહીઆએ શોભા ખાતર પાનાની ચાર બાજુએ લાલ લીટીએ હાંસીયા આંકી વચ્ચે પીળો રંગ પૂરેલો છે અને વચ્ચે પણ બબ્બે લાલ પાળો વચ્ચે પીળો રંગ પૂરેલો છે. અંક અને મથાળું પણ લાલ શાહીનું છે.

અં. ૨૩ ખ-સોલંકીની સાત સાખ-ગુ. ઐ. કા.-ગૌતમ.-પૃ. ૧

અથ સાત સાખ સોલકીની લખ્યતે ॥

વીરપર વીર વસીયા ॥ ગાજણે ગાજણા ને વીહોલા ॥
મહીકંઠિ મહીડા ॥ વાઘલ થલ વાઘરેલા ॥
ઝાઝા(લા?) ઝલે કરે ઝંકાલ ॥ કાલરી ગજતે રાતે કરા ॥
ભાદરવાસૂત ગૌતમ ભણે ॥ સાત સાખે સોલકી નરા ॥

વિષયાદિ-આમા સોનકીઓની માત્ર સાત શાખાઓના નામ તેમના રહેવાના મથક સાથે આપેલા છે

વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અં ૨૩ ક

અં ૨૩ ગ છત્રીસ ગઢ-ગુ ઐ. કા. કવિ ગદ-પૃ. ૧-૨.

આરભ-અથ છત્રીશ ગઢ લખ્યતે ॥

આદ્ય ઉઁકાર ॥ ઉઁકારથી ઉતપત
ચ્યહૂ દેસે ચ્યાર ॥ પ્રથમ આદ્ય પરમાર ॥
પ્રથવી તો પરમારા તણી ॥ ધરા ઉર્જ્જવલ (ઉજ્જન?) ને ધાર ॥
ધઢ આબૂ બેસણૂ ॥ અર્બ્બત ધઢ એકાણુ ॥
સોનધઢ ઉતપત ॥ નાગોર ધઢ ચૂહૂવાણુ ॥
આસધઢ ઘેહેલોતર ॥ બ્રહ્માધઢ બાહોરોડ ॥
બોડગઢ બોડાણા ॥ આસધઢ ટાક ॥
કરસનગઢ ડોડીયા ॥ જેતલગઢ ડોડા ॥
સૂદેધઢ પઢારીયા ॥ બાકરોલ ધઢ મહીડા ॥
રોહડી ધઢ કછવા ॥ વાડીધઢ પડચડ ॥
પીડાંણુ ધઢ ગોહલ ॥ પાટડી ધઢ ઝાલા ॥
પાટણુ ધઢ ચાવડા ॥ પાટધઢ સીસોદીયા ॥
ભ(ભુ)જધઢ જાડેચા ॥ રાંણુવટ સપલ ॥
મેતેધઢ કાબા ॥ રાડધઢ મોદી ॥
માડવ ધઢ લકુમ ॥ દતીગઢ તુઉ(વ)ર ।
જેસલધઢ ભાટી ॥ પાપરગઢ કાઠી ॥
ધૂમલી ધઢ જેઠ્વા ॥ વેજલપર વેજા ॥
તારગ ધઢ રેહેવોર ॥ કપડવજ ડાભી ॥
મધૂ(થુ)રામ જાદવ ॥ ભાલધઢ સોનકી ॥
ઠામધજ રાઠોડ ॥ બૂંદિધઢ હાડા ॥

ડભાંણુ ધઢ વાઘરેલા ॥ અગ્રધઢ વાસોદા ॥
વાયસધઢ મકુત્રાંણા ॥ ડુંગરપર રાવોલ ॥
ધઢ અજમેર રેડી સાથે વાઘેલા ॥ ધન ધન ક્ષત્રિયાં વારવલી ॥
કવી ગદ્દ કહે સૂણો ઠકરો ધઢ છત્રીસે રાજકલી ॥

ઇતિ શ્રી છત્રીસ ગઢ સંપૂર્ણ ॥ શ્રી ॥

વિષયાદિ-આમાં, રાજપુતાના અને ગુજરાતના મુખ્ય મુખ્ય ગઢ અને તેના રાજકુલનાં નામ આપેલાં છે. તેમ એ છત્રીસ ગઢનાં છત્રીસ રાજકુલનાં માત્ર નામ આપેલાં છે.

વિશેષ-પ્રતિ વિષે જુઓ **અં. ૨૩ ક.**

અં. ૩૩ ઘ ભવાઇના સ્વાંગ-પૃ. ૧-૩ (અપૂર્ણ).

આરંભ-અથ સ્વાંગની વીગત લપી છૈ ॥ શ્રી ॥

૧ પેહેલો ગણુપતિનો સ્વાંગ આવેઃ॥ પછે કાલીનો સ્વાંગ આવેઃ ॥ પછે ભરડાનો સ્વાંગ આવેઃ ॥

૨ બીજે જુઠણુ મીયાંનો આવેઃ મીઆંની જોરૂ આવે

૩ ત્રીજે મીયાં બીબીનો સ્વાંગ આવે તેને સંગાથે સામલીઉં આવે

૪ ચોથો અડૂવાનો સ્વાંગ આવે તાર પછી તેનાં વાણીયણુ આવે તાર પછી જંદ્દાનો સ્વાંગ આવે તેને પછવાડે તેહના ચેલા આવે

૫ પાંચમો ઢેડાનો સ્વાંગ આવે તેની બે નારીઓ આવે

૬ છઠો જોગણીનો સ્વાંગ આવે તાર પછી જોગીને ચેલા આવે

૭ સાતમો વીપ્રનો વેસ આવે પછે જટનો વેસ આવે પછે જટડી આવે

૮ આઠમો પાતસાઈ પે(બે ?)ગ આવે પછે છેલ બટાઉ આવે રાણી મોહના આવે

૯ નવમો અડૂવો આવે પછેં વાણીયાણી આવે પછે સાહેબને મઢમ આવે પછે ચોર આવે

૧૦ દસમો મનીયારનો બીબી જલ્લાલ આવે બાંદી ગલ્લાલા

૧૧ ઇગ્યારમો કસારાનો કસારી આવે પાચ તથા ૭ મૂડા આવે

૧૨ બારમો રામ લષમણુનો આવે સીતાનો આવે બે વીપ્ર આવે હનુમાંનનો આવે રાવણુ આવે

૧૩ તેરમો દરજીનો આવે દરજણુ આવે વાઘોજી આવે

૧૪ ચઉદમો વીપ્રનો જટનો આવે જટડીનો આવે

૧૫ પનરમો લાલ વાદી ફૂલવાદીનો આવે

૧૬ સોલમો વેગે પસડીઉ આવે છતથા સાત વોરા આવે પછે વોરી આવે મલાછ આવે

૧૭ સતરમો વીકા સીસોદીયાનો માગણ મોતીઉ આવે જડપથી આવે ગૂ(ગો)લીઉં આવે રતનાનળ આવે

૧૮ અઢારમો સૂરો રઠોડ આવે

૧૯ ઉગણીસમો ઢેડનો આવે ઢેડડી આવે મૃગલનો આવે મૃગલાણીઉં બે આવે

૨૦ વીસમો ગાગડીઉ દાણી આવે પાચ તથા સાત વણઝાર આવે વણઝારી આવે

૨૧ એકવીસમો મેવમનો આવે ૫ મણી આવે ડોડીઆ દશ થઈને આવે

૨૨ બાવીશમો વામનનો આવે

૨૩ તેવીસમો ચતુભૂજનો આવે

૨૪ ચોવીસમો અર્ધાગનાનો અ(આ)વે

૨૫ પચીસમો કાઠીનો આવે કઠીયાની આવે

૨૬ છવીસમો ગોલાનો આવે

૨૭ સતાવીસમો ધાયજાનો આવે ધાયણ્ડ આવે

૨૮ અઠાવીસમો વાઘરીનો આવે વાઘરણ આવે

૨૯ ઉગણત્રીસમો બે કાછીયા આવે કુદાલી આવે

૩૦ ત્રીસમો ભાડનો આવે

૩૧ એકત્રીસમો માહાદેવનો

૩૨ બત્રીસમો કેરખાનો

૩૩ તેત્રીસમો જોગીના ચેના આવે જોગણી આવે

૩૪ ચોત્રીસમો પાવઇનો આવે પ(ક ?)માલીઉ આવે

૩૫ પાત્રીસમો ગાગલી મોચીનો માના મોચણનો આવે રૂપોછ ઠાકોર આવે

૩૬ છત્રીસમો રામદેવનો આવે રગયો સલૂણનો આવે

વિષયાદિ-ભવાઇના છત્રીસ વેર અને તેમા કઈ કઈ વ્યક્તિઓ આવે તેનુ માત્ર નામસૂચન આમા કરેલુ છે આ વિષય પ્રતિમા અધૂરો છે

વિશેષ-પ્રતિ વિષે જુઓ અ ૨૩ ક

અં. ૨૪-કલિયુગનો ગરબો-ગુ. કા.-(ર. સં. ૧૭૯૦)-પૃ. ૧-૭.

આરંભ-શ્રી ગણેશાય નમઃ અથ કલયુગનો ગરબો લખ્યો છે
સરસ્વતી શાં(સ્વા)મીને વેનવું હો બૈચરી ગણપત લાગું પાય
દિન જાણી દયા કરો હો બૈહુચરિ વાંણિ આપો મુજ માય
પરમેસ્વરીને પાએ પડુ હો બહુચરિ કહું કુ(ક)લીનાં કર્મ
અકલ નથિ કાંઈ એવડી હો બહુચરી શકતી રાખજ્યે સ(શ)ર્મ ॥

મધ્ય-**સંવત સત્તર સત્યાશીએ** હો બહુચરિ સર્વે સૃષ્ટિ તજાવી સમત
અકળાવ્યાં **અઠ્યાશિયે** હો બહુચરિ વિધવિધ પાડી વિપત

× × × × ×

અન્ત-**નેવાસ્થકી** નારાઅણી હો બહુચરિ ઘરેઘેર નવનીધ
દેવી સદા સુખ દીજીએ એ બહુચરિ પરમેસ્વરી પરસીધ
ગરબો સુણે કુ(ક)લી કાલનો હો બહુચરિ જથાશક્ત દે દાંન
પ્રતો (પરચો) બૈચર બાલનો હો બહુચરી પાંમે ધન સુલતાંન
વરણી અધિકારી વેદમાં હો બહુચરિ ભગવતી બ્રાંહ્મણ એહ
ઊચરૂં અધીક ઉમેદસુ હો બહુચરિ ત્રીપુરે તજ્યે નહી ટેક
તમે છો ત્રણ્ય ભોવનપતી હો બહુચરિ સુરપત્ય ને સલમાં(તાં)ન
વલ્લભ ગુલામની વીનતિ હો બહુચરિ આઈજી સુણજો કાંન
વલ્લભ સેવક તાહારો હો બહુચરિ સેલી દયાનેં આંણુ
ઢોર માણસે વેપારિએ હો બહુચરિ આઈજી કરોને કલ્યાંણુ
વલ્લભ ધોલાભાઈની હો બહુચરિ ઉ(અ)મર રાખજો જોડ.

ઇતિ સંમપૂર્ણઃ

વિષયાદિ-આ ગરબામાં કલિયુગમાં થતા અધર્મ અને અનાચાર જોરદાર વાણીમાં કવિએ વર્ણવેલા છે અને તે ટાળવા દેવીને વિનતિ કરેલી છે. આમાં સંવત્ ૧૭૮૭ અને ૧૭૮૮ માં પડેલા આકરા દુકાળનું હૃદયભેદક વર્ણન છે.

વિશેષ-૧ આ ગરબો બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૧ લામાં (પાને ૬૬૩-૬૬૭ તથા દવે બાલાજી ભગવાનજીના 'અભિકેન્દુ શેખર કાવ્ય'માં છપાયલો છે.

૨ છપાયલી પ્રતોમાં અને આમાં કેટલોક પાઠફેર છે. દાખલા તરીકે પ્રસ્તુત પ્રતિની કડી ૧લી અને છેલ્લી કડી છાપેલી પ્રતિઓમાં નથી છેલ્લી લીટીથી જણાય છે કે વલ્લભ અને ધોળો એ બે ભાઈ હતા.

૩ પ્રતિ મોટા અક્ષરે બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે.

અં. ૨૫ હમીરપ્રબંધ-ગુ. ઐ. કા-ર. મૂલણદાસ-(ર. સં.)
પૃ. ૧-૨૯

આરંભ-શ્રી ગણેશાય નમ ॥ અથ હમિર પ્રબધ લિખ્યતે ।

દોહા ॥ શ્રી ગણપતિ પ્રણમુ સદા સરસતી સમરૂ સાર ।
રણથભર હમીર દે ॥ સતધારી સસાર ॥ ૧ ॥
ડાયો દાન દે આગલો ॥ ચાવો વસ ચહુવાણ ॥
ભીમ જમો ભડ પ્રાક્રમી ॥ તેના વિવિધ કરૂ વખાણ ॥ ૨ ॥
વલી પ્રબલ પતસાહ બલ ॥ રણથભર હમીર
કુણ કારણ ભડજુધ કરણ ॥ ધજવડ સુણજો ધીર ॥ ૩ ॥
મામુ સારહ હમીર દેસ ॥ સૈવાર અટક તણેજ ॥
નરસો રેતા દીલી સહર ॥ પાતસાહરા ભાણેજ ॥ ૪ ॥
સોહ હમીર રારણે રખ્યો ॥ ખરિવટ ઉઠી ખાગ
રાણ ચહુવાણ હમીર દે ॥ પતસાહ પડિયો પાગ ॥ ૫ ॥
કોણ દેસ દીલી કહણ ॥ પૂર્વદેસપર ઠામ
અલાવદીન પનસા તીહા ॥ સાહ સલતાન સલામ ૬ ॥

અન્ત-(છપ્પય) સવત બાર છનુવો ॥ માસ શ્રાવણરી પાંચમ ॥
સોમવાર સૈવાર ॥ ભડ ચડિયો તરગમ ॥
કડે તીર કમાન ॥ મીરમ વડ ધાય નાખે ॥
ચૌવાણ રાણ ચકવે ॥ સૌય ચનો સર ગદ સાખે ॥
રણમાલ મલી દલ પરગટ ॥ સકવ મોલ એ સર ચઢો
પુરવ જોધ જાણે પડો ॥ પડો ગવગઢ પાલટો ॥ ૯૩ ॥
હમિર રાણ ચહુવાણ ॥ છત્રપતીસ છત્રીસવ ॥
સચગિયો વૈઠ ॥ જગ જમહર રચો જેસર ॥
ખનવટ ખાગ ચુવાણ ॥ રાણસો પ્રાક્રમી રાજા
ચવાંણ રાણ ભડતિલક ॥ સત્તનત બાધી સાજા ॥
સલતાન સાથ સૈના સજી ॥ ગ૮ પગ ભડ સચરે ॥
ધટ મેરિ પકરે હમીરકુ ॥ અલાવદીન એમ ઓચરે ॥ ૯૪ ॥
જળ(બ?)રણથભર જાય ॥ નેણ તબ પતસા અષી ॥
પડો કોસ એક દુર ॥ તહા એક સપનો લષી ॥
ગહીસા તો થાશે મરણ ॥ વેણ કે સગતી (શક્તિ) સાગે ॥
જા પાછો પનસાહ નહીં રણથભર તારો ॥

વયણ સુણી પાછો વલો ॥ ગઢ થકી થાકે દલિ ગયો ॥
અલાવદીન પતસા ભડા ॥ ભૂપ મૂખ ઝાંખો ભયો ॥ ૯૫ ॥

દોહા ॥ સાહમુખ ઝાંખો ભયો ॥ ગઢ લયો નહિ જાય ॥
ચુવાણ રાણયો જુગ રયો ॥ નવખંડ નામ ચલાય ॥ ૯૬ ॥
વેણ એમ સગતી વદે ॥ મુખ થકી કે માય ॥
સાખિ દો રણથંભ પર ॥ એમ આગમ ખંભાય ॥ ૯૭ ॥
સંવત્ બાર છનું સરસ ॥ સાચો સાવણ માસ
રણથંભર જમહર રચો ॥ પતસા પાયો તાલ ॥ ૯૮ ॥
હમિર વાસ વૈકુંઠ કિયો ॥ કે મૂલણ કરજોડ
અચલ નામ અમર રયો ॥ બોલો જે રણછોડ ॥ ૯૯ ॥

ઇતિશ્રી મૂલણદાસકૃત દેસ ભાષાનિબંધ હમિરપ્રબંધ ગ્રન્થ અલાવદીન હમિર સંગ્રામ વર્ણન સમાપ્ત. શ્રીરસ્તુ ॥

વિષયાદિ–૧. આ પ્રબંધમાં, દિલ્હીના ખીલજી વંશના બાદશાહ અલાવદીન ખુનીએ રણથંભોરનો કિલ્લો ચહુવાણ વંશી હમીર પાસેથી જિતવા અને તેની પુત્રી પદ્મિનીને પોતાની બેગમ બનાવવા ચાર વાર ફરી ફરીને રણસંગ્રામ કરેલો તેનું વર્ણન વીરરસભર્યું વર્ણવ્યું છે. હકીગત એમ બની કે અલાવદીનનો મુંસાહેબ નામનો સેનાપતિ તેની ઇતરાજીથી નાસી હમીરને શરણે આવ્યો અને હમીરે તેને શરણું આપ્યું. અલાવદીને ભાટ સાથે હમીરને એ મુંસાહેબ, રાજપુત્રી અને ધન મોકલાવી નમ્યું આપવા કહાવ્યું. પણ હમીર ડગ્યો નહીં અને સંગ્રામ આદર્યો પૃથ્વીરાજે જેમ શાહબુદીનને હરાવી નસાડયો હતો તેમ હમીરે ત્રણ ત્રણ વાર અલાવદીનને હરાવ્યો, પકડ્યો અને છોડ્યો. આખરે ચોથી વાર સંવત્ ૧૨૯૬ માં રણસંગ્રામ ચાલતાં હમીર તેમાં પકડાયો અને તેના રણવાસની રાણીઓ આદિ 'જમહર' (ઝમોર) રચી તેમાં બળી મુઆં.

૨. ભાષા રસવતી છે, તેમ ઝડઝમક આદિ ધમક સારી છે; ભાષા જૂની છે, કેટલાક વ્યાકરણના જૂના પ્રયોગો હજી આમાં જળવાઈ રહ્યા છે. વચ્ચે વચ્ચે હિન્દી અને ભાટ ચારણી ભાષાના દુહા, છપ્પય, છંદ અને કવિતથી પદબંધ બાંધેલો છે આમાં ગાહા, મોતીદામ, ભુજંગી આદિ છંદો છે.

૩. કડી કુલ ૨૯૯ છે. પ્રબંધના કોઈ ભાગ પાડેલા નથી.

વિશેષ–૧. આ પ્રબંધ છપાયો નથી, ઐતિહાસિક કાવ્ય તેમ જ જૂની ભાષાના સંસ્કારવાળો હોઇને તે ઉપયોગી છે.

૨. પ્રતિ જો કે પ્રાચીન નથી, તેમ છેક અર્વાચીન નથી, પણ તે બીજી પ્રાચીન પ્રતિ ઉપરથી ઉતારેલી હોવાનું સમજાય છે. પાછલા ભાગમાં કેટલેક સ્થળે ખાલી અક્ષરો ......આવાં ચિન્હોથી સૂચવાયલા છે.

૩. પ્રતિમાં લિપિકૃત સંવત્ કે રચનસંવત્ આપેલા નથી. તેમ તેના રચનાર કવિ મૂલણદાસ વિષે પણ કોઈ હકીગત જાણ્યામાં નથી તે પ્રસ્તુત ગ્રન્થને 'દેશભાષા નિબંધ હમીર, પ્રબંધ' એ નામ આપે છે. આ પ્રબધમાં ગુજરાત વિષે બે સ્થલે આભિમાનિક વચનો છે.

૪ પ્રતિ આરા પાના ઉપર બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે, જો કે કેટલાક અક્ષરોના મરોડ માથાબાધી ગુજરાતી લિપિના છે દરેક પૃષ્ઠે અગીઆર લીટીઓ છે વચ્ચે શોભા સારૂ લટીઆએ છંદ, દુહા, આદિ તેમજ વિષયનિર્દેશ લાલ શાહીએ લખેલા છે બીજા પાના ઉપર ૭મી લીટી પછી એક કોઠો કાઢી તેમા દિલ્હીની જ્ઞાતિવાર વસ્તીની સખ્યા નોંધેલી છે

અ. ૨૬–રૂપસેન રાજાનો રાસ–ગુ. કા.–દેવવિજયજી (ર. સં. ૧૭૭૮) પૃ ૧–૪૩

આરભ–શ્રી ગણેશાય નમ'

દોહા ॥ વિશ્વવિધાતા વિરજિ ॥ વર્ધમાન નદ્ધિ નામ ॥
ભાવ ભગતિ ધરિ કરૂ ॥ તસુ પદયુગ પરિણુમિ ॥ ૧ ॥
વદુ ગૌતમ વીરના ॥ લબ્ધિવત ગણુધાર ॥
જે અનુદિન શ્રીસઘને ॥ દાયક શ્રી સુખકાર ॥ ૨ ॥
પય પ્રણુમું પરમેશ્વરિ ॥ સરસ્વતિ સરસ વચન ॥
આદિ શક્તિ મુજ આપજે ॥ થજો માત પ્રસન ॥ ૩ ॥
ધર્મમુલ તે જ્ઞાન છે ॥ જ્ઞાને સુદ્ધ સમ્યકત ॥
ચરિત્ર તપ તેહથી લહે ॥ જો દેવઈ ગુરૂ વ્યકિત ॥ ૪ ॥
જિણુથિ પ્રભુતા પામિયે ॥ જનમાં નઈ કરિ દેવ ॥
નિત નમિયેં પદ તેહના ॥ કરિયેં સુગુરુનિ સેવ ॥ ૫ ॥
ગુરૂ સરસ્વતિ જિન ગણુધરૂ ॥ પય કજ પ્રણુમી ચ્યાર ॥
ભવિ હવઈ ભણુસ્યુ તે સુણો ॥ ધર્મતણો અધિકાર ॥ ૬ ॥
ચાર ભેદ તે ધર્મના ॥ દાન, સીયલ, તપ, ભાવ ॥
પુન્ય વસિ મણુભાવ લહ્યો ॥ તો ઓલખયો દાવ ॥ ૭ ॥
વિ(વી)રે દાન વખાણિયો ॥ ધર્મધુરિ સિરદાર ॥
જિન પિણુ સયમ અવસિરે ॥ સાચવે દાનાં ચાર ॥ ૮ ॥
અમરા અધિન હોઈ દાનથી ॥ વયરી સવિ વસિ થાય ॥
પરજન બધવ પરિ હોવૈ ॥ જો કદિ દાન દેવાય ॥ ૯ ॥
રૂપસેન કુવર તણિ ॥ દાન કથા સહુ કોર્યાં ॥
ભાવ અધિક ભવિજન સુણો ॥ જિમ રૂચિ દાનથિ હોય ॥ ૧૦ ॥
કડર્વાં ॥ ૧ ॥

મધ્ય દુહા ॥ તિણુ રી જ રજની કુમરજી પાવડી બલ આકાશ
ખગપરિ ઉડીને ગયો કનકાવતીનિ પાસ ॥ ૧ ॥

નખચ(શિ)ખ નિરખી નાયકા। જેહની ધરતો ચાહ ।
ગાધરવઈ વહીવા કીઉં । થયો બેહુ હર્ષ ઉછાહ ॥ ૨ ॥
કેત પરિખ્યા કારણે કુંમરી મધુરી વાંણિ ॥
ગાઢા ગુઢા દુહડા પૂછે પંડિત જાણિ ॥ ૩ ॥
નયણ સોલ છીહા પનર અર્ધમૂપયૂત્ત છે એ છીવ ॥
કુંમરી ભણઈ પીઉ તે કવણ પ્રણમું દેવ સદૈવ ॥ ૪ ॥
તે દેવ શ્રી પાર્શ્વનાથ ઇતિ કુંમરે પ્રત્યુત્તર સમર્પ્પિત: ॥
અથ કુંમરી પ્રતિ કુંમર પ્રાહ:
ઉપન્ન વિમાણ નાંણો લોયા લોય પયાસ
દખો વિજં કેવલી ન પાસઇ તં દીઠં અજ્જ રયણીએ ॥ ૫ ॥
કુંમરીં કહે તે સ્વપ્ન જાણીઈ
ફરી કુંમરી પ્રાહ
એક પુરૂષ પગ વિણ ઉજાય ત્રિયાતણે તે દાસ કહાય
એ હરીયાલી લધૂને પ્યારી ચતુર પીઉ તો કહો વિચારી ॥ ૬ ॥
કુંમરે કહે તે ગેડી દડૂલો
હવઈ ફરી કુંમર કુમરી પ્રતિ પ્રાહ
એક અચેતન પુરૂષ નાંમ દોઈ અક્ષર કહીઇં
કાયા તો સુ એક, શીશ કેઈ કોટ જ લહીય
પગ ધાલ્યા પાયા લગી ઔંઢ જઈ ગયણે અડીગો
પરોપકારાં કાજિ સ્વર્ગે સાથઈ જઈ લઢીઉ
હારે નહીં તિહાં સિરધણી વદન જિહાં વિકસેં નહી
નાહ પ્રતિ ભણઈ સુગણ પીઉ સમઝણ હોઇ તો અર્થ કહેં ॥ ૭ ॥
કુંમરી કહે તે સહર કોટ જાણવો ॥
ઇતિ સંપૂર્ણ ઢાલ ૨૦ મી.

અન્ત–ઢાલ ૩૭ મી રાગ ધન્યાસી ॥
કહોને હરી આવે વેગે કે નાંહિ મોહન મથુરાં માંહે એ દેશી ॥
લાછિ લહેસ્યો દાંનથી રે દેતાં દિલ ઉલ્લસંત
રૂપકુંમર પરે ઉમંગ ધરીને ઉલખી મુનીસ મહંત ॥ ૧ ॥
દિઉ રે ભવિ દ્યોને દાંન સુપાત્ર જિમ નિરમલ કરો ગાત્ર
દ્યોને ભવિ દ્યોનઈ દાંન સૂપાત્ર ॥ આંકણી
કયવન્નોધન સાર્થપતિ રે દાંની શાલિકુંમાર
તે સૂષ લાધ્યા જો પડિલાભ્યા ચિત ચોખેં અણગાર ॥ ૨ દ્યો૦ ॥

મૂલ દેવાદિક એહવા રે બોલે સાસ્ત્ર પસીદ્ધ
હૂયા અનેક ઇમ સહુકોએ જાણે દાન દોલતિ લીદ્ધ ॥ ૩ ધો૦ ॥
વશિ વિંતર હો વેલી રે કરમ પ્રશશ સુરેસ
અરિજન પરજન મેવઇ પયકજ થઇ કરી દાસ હમેસ ॥ ૪ ધો૦ ॥
આપીય અપર અપાવીય રે શકિતતણું અનુસાર
તે કરણી અનૂમોદન કીજેં કૃપણુ ન થીઈ લગાર ॥ ૫ ધો૦ ॥

× × × × ×

ચોપઇ ॥ જીર્ણુ તે જોઇને રે સુણુયો સકલ કવિસ ॥
દાંનચરિત્ર રસાલ રચતા પહોતી સકલ જગીસ ॥ ૯ ધો૦ ॥
સાંભલસ્યેં ભણુસ્યેં જિ કોયે એકમનાં થઈ એહ ॥
તે નર નારિ સપદ મિલસ્યૈં નિરમલ કરસ્યૈ દેહ ॥ ૧૦ ધો૦ ॥
શ્રી વિજયક્ષેમ સુરી સરૂપે રુડુ જેહનું રાજ ॥
સોહિં સોહમ જિમ ગુરુ સાચા આરે પચમે આજ ॥ ૧૧ ધો૦ ॥
શ્રીવિજય હીર સુરિસના રે શ્રી કાયાણુ વિજય ઉવઝ્ઝાય ॥
તસ્યાનુક્રમં વાચક દોએ વાર શ્રી ધનકુયર કહાય ॥ ૧૨ ધો૦ ॥
પ્રગટ સેવક તસુ પાયના રે શ્રી દીપવિજય ગુરૂરાય
ગસ તાસ કૃપા થકી ગાયો દેવવિજયૈ જયદાય ॥ ૧૩ ધો૦ ॥
સવત સતર અઢોતરે રે શુદિ સાતમિ મહા માસ ॥
કડી નગર ક(ર)વિવારે સપૂરણુ કીદ્ધ સબધ ઉલ્લાસ ॥ ૧૪ ધો૦ ॥
સાડત્રીમે ઢાલે હવો ૨ રાસ એ રસીક પ્રમાણુ ॥
નિસ સાભલતા ભણુતા હોયે ઘરિ ઘરિ કોડિ કલ્યાણુ ॥ ૧૫ ધો૦ ॥

ઇતિશ્રી દાનાવિકારે રુપસેન રાસ સપૂર્ણમ્ ગાથા દૂહા સર્વે મલીને ૭૨૫ છે અન્યાઅન્ય શ્લોકસખ્યા ૧૩૨૫ લેખક પાઠકયો શુભ ભવતુ કલ્યાણમસ્તુ

વિષયાદિ-૧ આ રાસામા દાનનુ માહાત્મ્ય નીચેની કથા દ્વારા વર્ણવેલુ છે મગધ પ્રદેશના રાજગૃહ નગરનો અપુત્રવાન યાદવવશી રાજા વર્ષાઋતુમા બે કાંઠે વહેતી નદીમા નાવ મુકાવી આનદ લેતો હતો, તેવામા એક પુરુષને તેલે ડુબકાં ખાતો જોયો, એટલે પોતે નદીમા પડી તેને કાઢ્યો અને કીનારે આણ્યો કીનારે આવતા તે હાથી થઇ ગયો અને રાજા તે ઉપર બેઠા કે તેને લઇને આકાશમાર્ગે ૭૧ સહસ્રા વનમા લઇ ગયો. ત્યાં એક સિદ્ધ પુરુષે તેને પૂર્વ જન્મની કથા કહી અને પુત્રનું વરદાન દઇ રાજા હેઠે પાછો વળાવ્યો તેને પછી રૂપસેન અને રૂપરાજ નામના બે પુત્ર થયા રાજાએ મોટા રૂપસેનને કુવારો રાખી નાના રૂપરાજને ધારાનગરની રાજકુવરી સાથે પરણાવ્યો. પાછી મોટા રૂપસેન રીસાયો અને વનમા દીક્ષા લેઇ ત્યાંથી દાનના પ્રતાપથી એક વિમ

દ્વારા કનકાવતી નગરીની ભાળ મેળવી ત્યાં જવા સીધાવ્યો; માર્ગમાં એક યતિથી પવન પાવડી વગેરે પ્રાપ્ત કર્યા; એ વસ્તુઓના પ્રભાવથી તે કનકાવતીની રાજકુંવરી સાથે ગાંધર્વ વિવાહથી સલગ્ન થઇ શકયો અને તેના રાજાએ કેટલીક વિટંબણાઓ પછી તેને પોતાની રાજકુંવરી પરણાવી અને ઉપરાંત પાછો રાજગૃહ આવ્યો. ત્યાંય પણ તેણે કેટલાક ચમત્કાર પૂર્વ જન્મના સંસ્કારે અનુભવ્યા.

૨. ભાષા રસવતી અને ધમકદાર છે; તેમ મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભાષાના નમુના રૂપ છે; કારણ લેખક જૈન છે, છતાં તેમાં પ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો નથી કલ્પના, અલંકારાદિની યોજના પણ સારી થયલી જણાય છે. દેશીઓ આદિ પણ સુગેય છે.

૩. આ રાસ અદ્ભુત રસથી ભરેલો છે; કરુણ આદિ રસ ગૌણ છે. દુહા, ચોપાઈ, ગાથા, અને દેશીઓ મળી કુલ કડી ૭૨૫ છે. કુલ ઢાલ ૩૭ છે. શ્રીરૂપગુને ઉદ્દેશીને રચાયલી કેટલીક ગરબીઓની ટાલનો ઉપયોગ લેખકે આ રાસામાં કરેલો છે.

વિશેષ–૧. આ રાસ છપાયો નથી. તે સંવત્ ૧૭૭૮ માં રચાયો છે.

૨. પ્રતિ છૂટાં પાના ઉપર બે બાજુએ લાલ શાહીથી હાંસીયા આંકી વચ્ચે બાળ-બોધ લિપિએ લખેલી છે; દરેક પૃષ્ઠે લીટી ૧૧ છે. પાનાના અંક ક્રમસર નથી. પહેલાં ૧૫ પાનાની ક્રમસંખ્યા પછી ૨૮ પાનાની ક્રમસંખ્યા ૧ થી આરંભી જુદી ટાંકલી છે.

અં. ૨૭ ઢોલામારૂ–ગુ. કા.–૨. (૨–સં. ૧૬૫૭)–પૃ. ૧–૨૦.

આરંભ–શ્રીમદ્ગુરુભ્યો નમઃ અથ શ્રી ઢોલામારૂનો ગ્રન્થ લિખ્યતે ॥

દોહા ॥ કે સુ(શૂ)રા કે પંડિતા ॥ કે ગરૂઆ ગંભીર ॥
નારેં કેઇ ન ચા(છાં)ડિયા ॥ જે જે બાવન વીર ॥ ૧ ॥
પટરાંણી પીંગલ તણિ ॥ અપછરાઈ અણહાર ॥
આખે ઉભા દેવડી ॥ સુંદર ધણ સંસાર ॥ ૨ ॥

સોરઠા ॥ માથૂં ધોએ મેટ ॥ ઉભી સૂરજ સાંમોઇ ॥
તાયે ઉપની પેટ ॥ મોહણવેલી મારૂઅલ ॥ ૩ ॥

દોહા ॥ જનમ હુવો પુત્રી તણો ॥ ઓછવ હુવા અપાર ॥
અતિ સુંદર સ્વરૂપ અંગ ॥ પદમણિરો અવતાર ॥ ૪ ॥
ભૂપતિ ભાઉ ભાટનેં ॥ કીધૂં કોડ પસાઉ ॥
ચાલ્યો ગઢ નરવર ભણી ॥ પ્રણમી પિંગલ રાઉ ॥ ૫ ॥
વરસ ડોઢ વોલ્યાં પછેં ॥ તાંહે ઇંદ્ર નવઠ ॥
ખડ પાખેંઇ લોક ખંડ ॥ વરતણ ગયા વસઠ ॥ ૬ ॥
મારૂ થાકા દેસમેં ॥ એક ન ભાંજે પીઠ ॥
કોદી થીએ અવસરણો ॥ કાં ફાકાં કે તીડ ॥ ૭ ॥
પીગલ પરિયાણ પૂછિયા ॥ કીજે ત્રેવડ કોય ॥
કોયે 'દેસેં અટકલો ॥ જે થત્ર સિજે જાય ॥ ૮ ॥

ખડ જલ પાખેં ગોરૂઆ ॥ દેસૈં થયો દુકાલ ॥
પોકર ખડ પાણી પ્રગન ॥ શુણિ પિગલ ભૂપાલ ॥ ૯ ॥
ઉઠી દો પુકરેં ગિયા ॥ પોતિ સબ મન આસ ॥
ભાઉ ભાટ સો આઇયા ॥ નરવરથી તિણુ પાસ ॥ ૧૦ ॥

મધ્ય—માલવણિ વાયક ॥

કે તામો મન કામનિ ॥ રખે મન મોઇ વટ ॥
ગેમર કાને ઝાલિયા ॥ વલિઆ ઉ(હ)રિણવટ ॥ ૧૯૧ ॥

ઢોલા વાયક ॥ બજગિઆલિ લાણિયા ॥ વચ વેલડિયાં ફુલ
માલવણિ સુ સિખ દે ॥ મારૂ દેસ અણુલ ॥ ૧૯૨ ॥

માલવણી વાયક ॥

નદિયાં નાલા નીઝરણુ ॥ પાણિ ચડિયાં પુર ॥
કરહો કાદન કમકમે ॥ પથિ પોગલ દુર ॥ ૧૯૩ ॥
પાયોસ આયો પ્રિતમા ॥ પગે વલગિ નાર ॥
માહરો કિયો જો કરો ॥ પાવસ પથ નિવાર ॥ ૧૯૪ ॥
જેણુ દિહે પાયોસ ઝરે ॥ સસનેહી સુપ હોયે ॥
તણુ દિ વેરિ વલહા ॥ મદર છોડે કોયે ॥ ૧૯૫ ॥
જણુ દિહે પાયોસ ઝરે ॥ બાપૈઆ કરલાયે ॥
તણુ દનકો દુપ વલહા ॥ સો મેં ગેઓ ન જાયે ॥ ૧૯૬ ॥
અત ઘણુ ઉનમ આવિયો ॥ ઝાઝી ઝડ વત વાયો ॥
બગ ભના જે બાપડા ॥ ધરા ધરે નઈ પાયો ॥ ૧૯૭ ॥
ઢોલા યાહો ઉતાવલા ॥ મલમો દહિ(ઈ ?)વકે લેખ ॥
પોગલ યાયો જો પ્રોહણા ॥ તો દસ રાહો દેખ ॥ ૧૯૮ ॥
મડે મોરા તડવ કરે ॥ પણુયેં ઝીંગન માણે ॥
હું યેકલિ કેમ રહું ॥ મેહ પધારો માંએ ॥ ૧૯૯ ॥
બાપૈઆ પીઉ પીઉ કરે ॥ કોન સુરંગા સાપ ॥
પ્રીતણુ દન અનગા રહિ ॥ ગેજ કિયા સવાદ ॥ ૨૦૦ ॥

અન્ત-મારૂ વવધ સગર કર ॥ ગળ એકાવલ હાર ॥
રૂપ દેખ થરકિયો ॥ સન્ડા લે કગતાર ॥ ૪૨૯ ॥
ગેયણુ સભ(?)ો એ નેયડાં ॥ તે ભરિ કેમ ચાર ॥
મલિ કંઠ લગાએ કર ॥ દે દોનો બિમાર ॥ ૪૩૦ ॥
સારુ નણુ સાદેનિશા ॥ માગ સરસ મલત ॥

સેયણ વંદન વસ કરે ॥ કામસ અરિ ટલત ॥ ૪૩૧ ॥
મારુ ને ઢોલો મલે ॥ ચડ દો રથે ચલ ॥
સખેલા વાં(બાં)ધવ સહુ ॥ નરવર તણુ ગોહલ ॥ ૪૩૨ ॥
સુર ગેયો ઘર આપણે ॥ પ્રેમલ કમલ બહક ॥
ઢોલણ આ થડકિયો ॥ નરવર તણે ચહક ॥ ૪૩૩ ॥
સાંહિ વધાવે ચાચમલ ॥ ॥ મોતિ થાલ ભરેહ ॥
ઢોલણ પરણે મારૂઈ ॥ આયા કસલ ઘરેહ ॥ ૪૩૪ ॥
સજનિ સાણ વજાયેયા ॥ વરલાડિ ભાલેહ ॥
આસા સબહિ દાનિયા ॥ દુધે વુઠા મેહ ॥ ૪૩૫ ॥
પ્રિ ઢોલો ધણ મારૂઈ ॥ નરવરહ દાનેસ ॥
એ ત્રણ થોક સ એકટા ॥ તે તુઠા માહેસ ॥ ૪૪૬ ॥
પ્રિ ઢોલો ધણ મારૂઈ ॥ ઢોલા મારૂનિ વાત ॥
સંવત સોલ સતાવને ॥ વાત પુરિ પાત ॥ ૪૩૭ ॥

ઇતિ ઢોલામારૂનો ગ્રંથ સંપૂર્ણ ॥ લખિતંગ ચ્રત્રાદિ દિનકરના જયસ્વામિ ના(રા)-યણ વાચન્તે ॥

વિષયાદિ–૧. આ ચારણી રાસો છે. આ રાસા–વાર્તાનો વિષય સુપ્રસિદ્ધ છે. આ નામની પ્રસિદ્ધ વાર્તામાં અને પ્રસ્તુત વાર્તામાં ઘણો ફેર છે. આ રાસો પ્રાચીન છે; સંવત ૧૬૫૭ માં રચાયલો છે. ભાષા જૂની તેમ પ્રાચીનત્વના સંસ્કારવાળી છે.

૨. મુખ્યત્વે દૂહાથી પદબંધ બાંધેલો છે. કુલ કડી ૪૩૭ છે.

વિશેષ–૧. આ રાસો છપાયલો હોવાનું જાણવામાં નથી. પ્રાચીનતા અને રસભર શૈલીને લીધે તે છપાવવા યોગ્ય લાગે છે.

૨. શ્વેતાંબર જૈન કૉન્ફરન્સે પ્રકટ કરેલી "જૈન રાસમાલા"ની યાદીમાં ટોલા મારૂની વાત સં. ૧૬૨૭ માં લખાયાની અને તેનો લેખક કુશલલાભ હોવાની નોંધ કરેલી છે. તેનાથી આ ગ્રન્થ જૂદો હોવાનું લાગે છે.

૩ પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ પાનાં ઉપર લખેલી છે. વચ્ચે વચ્ચે શોભા સારૂ પ્રત્યેક અર્ધ કડીએ લાલ શાહીની બબ્બે પાણો દોરેલી છે અને સવાદ કરનાર વ્યક્તિનાં નામ પણ તે જ શાહીએ લખેલાં છે. અક્ષરો મોટા અને શુદ્ધ છેઃ 'મ,' 'લ,' 'ક્ષ', 'ત,' આદિ અક્ષરોના મરોડ માથાંબાંધી ગુજરાતી લિપિના છે. પીળા રંગથી મધ્યે કેટલાક અક્ષરો છેકેલા છે, તેમ કોઇક સ્થળે હાંસીઆમાં શબ્દોના અર્થ લખેલા છે. લેખક દિનકર કવિ દલપતરામના ભાઈ હતા.

૪. પ્રસ્તુત પ્રતિ જો કે અર્વાચીન છે, પણ તે કોઈ પ્રાચીન પ્રતિ ઉપરથી લખાયેલી છે. પરતુ લહીઆએ તેના 'લિપિસંવત્' વિષે કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

અં. ૨૯-વિમલરાસ-ગુ. ઐ. કા.-ર. રૂપવિજય (ર. સ. ૧૯૦૭) (લિ. સં. ૧૯૦૯)-પૃ. ૧-૫૧.

આરંભ-દુહા ॥ ચિં(ચિ)દાનદ પરમાતમા ॥ સુ(શુ)દ્ધ શ્વ(સ્વ)રૂપ સુગ્યાન ॥
નમો વિશ્વનાયક સદા ॥ સિદ્ધ સૂદ્ધ ભગવાન ॥ ૧ ॥
ચિદાનદ ચિં(ચિ)દરૂપ પ્રભૂ ॥ ચિં(ચિ)ત્મૂર્તિ નમુ દેવ ॥
પરમ બ્રહ્મ પરમાતમા ॥ કિજે તેહની સેવ ॥ ૨ ॥

\+ \+ \+ \+ \+

અમા પરે પદ માડવા ॥ સિખવે જેહ સૂખકાર ॥
કવિજનને તે અબિકા ॥ આપો વચન રસસાર ॥૭॥
પ્રણુમુ પદકજ ગુરુજી તણા ॥ ગ્યાનામૃત જલધાર ॥
જહથી સનિ સપત્તિ મને ॥ પસરે જસ્સ વિસ્તાર ॥ ૮ ॥
ગુણુનિદ્ધિ સજ્જન લોકને ॥ પ્રણુમિ ચઢતે પ્રેમ ॥
રાસ રચુ સોહામણો ॥ વિમલ પ્રધાનનો એમ ॥ ૯ ॥
કુણુ પ્રધાન વિમલ હુઉ ॥ કુણુ ઠામે કુણુ દેસ ॥
કુણ જ્ઞાતિ છે તેહની ॥ કહો સવિ તેહ અશેષ ॥ ૧૦ ॥
કહે કવિયણુ તમે સાંભલો ॥ વીમલ તણો અધિકાર ॥
નિદ્રા વિકથી પરિહરી ॥ આલસ દુરિ નીવારી ॥ ૧૧ ॥

મધ્ય-જીહો જાણ્યૂ અવધિ પ્રભુજીને ॥ એ દેશી

જીહો વીમલ સૈન્યાઇ વિંટીયું ॥ જીહો રોમ નગર ચઉ ફેર ॥
જીહો ચાલી હાલિ ન કો સકે ॥ જીહો ફરે છબીનો જેર ॥૧॥ જૂઉ ॥
સુગુણ નગર જૂઉ જૂઉ વિમલનો ભાગ ॥
જીહો રોમ નગર તવ ખલભલ્યૂ ॥ જીહો દિધિ ભોલે રે પોન ॥
જીહો બાર મલ્યા તિહા પાતછ્યા(શાહ) ॥ જીહો બેસ ઉસા ઉવી ॥સુ૦॥
જીહો વિમલ નહોબત્ત ગડગડિ ॥ જીહો વાગ્યા જાગી રે ઢોન ॥
જીહો મુખ તબોલ ખમી પડ્યા ॥ જીહો બોલી ન સકે બોલ ॥ સુ૦ ॥
જીહો તે દેખી બિબી હસી ॥ જીહો કહે કિમ ઝુરુસ્યો મિર ॥
જીહો શબ્દ સુણી જો થરહર્યા ॥ જિહો તો કિમ સહસ્યો તિર ॥ સુ૦ ॥૪॥
જીહો ઉચે ગોખે ચઢિ ચઢિ ॥ જીહો જળ જુઇ સુલતાન ॥
જીહો ક્યા કિજે આયા હવૈ જી ॥ હો ખુદાનણુ ફુરમાણુ ॥ સુ૦ ॥૫॥

શ્રી દેવેન્દ્ર સૂરિશ્વર વિધિ થકી રે ॥ થાપ્યો નેમિ જીણંદ
સંઘ મેલ્યો ભેલો બહુ દેસનો ॥ સામિવછલતણા વૃંદ ॥ ૧૫ ॥
(ચતુર્થ ખંડ ઢાલ ૧૧ મી)

૪. વિમલે દેલવાડાના મુખ્ય મંદિરમાં મૂલ નાયકની પ્રતિષ્ઠા સંવત્ ૧૦૮૮ ના ચૈત્ર માસની વદ ૮ મે કરાવ્યાનું કવિ, જણાવે છે. પહેલા સિવાયના બાકીના પ્રત્યેક ખંડના અંતે તેમાં ચર્ચેલા વિષયોની સવિસ્તર અનુક્રમણિકા આપેલી છે, તેથી સમગ્ર વિષયની માહિતી સારી મળે છે.

૫. પ્રતિ ચોખ્ખા અક્ષરે, જૈન શૈલીએ, બાલબોધ લિપિમાં લખેલી છે: જો કે હ્રસ્વદીર્ઘ આદિ ઉપર પણ ધ્યાન આપેલું છતાં ક્વચિત્ ચૂક રહેલી જણાય છે. આરંભમાં વચ્ચે વચ્ચે લહીઆએ પડિમાત્રાવાળી શૈલીનો ઉપયોગ કરેલો છે, પરંતુ પાછળથી તે છોડી દીધી છે. શોભા ખાતર દેશીઓ, ટેક, પાગુ, હાંસીયા અને દરેક ખંડની ઇતિશ્રી લાલ શાહીએ લખેલી છે. 'નોટ'ના આકારમાં પ્રતિ છે; તેનાં બે ચોકડીઓમાં અંકબંધ પાનાં છૂટાં છે.

૬. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં આ રાસો સંવત્ ૧૯૦૦ માં રચાયાનું જણાવેલું છે, પરંતુ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સે (સંવત્ ૧૯૬૫ માં) પ્રકટ કરેલી "જૈન રાસમાળાની યાદી" તે સંવત્ ૧૭૩૦ ની આસપાસ રચાયાનું જણાવે છે, જો કે તેમાં એનાં કારણો કે બીજું કાંઈ પ્રમાણ આપેલ નથી. પરંતુ જૈન રાસાઓના કેટલાક અભ્યાસીઓ રૂપવિજયને અઢારમી સદીમાં મૂકે છે, તેમ રાસાની ભાષા પણ મધ્યકાલીન ગુજરાતીની છે.

૭. લહીઆએ પ્રતિ લખાઈ રહ્યા પછી પાછી તપાસી જતાં કેટલેક સ્થળે ખડીથી પંક્તિઓ અને શબ્દો ભુંસ્યાં છે, અને કેટલેક સ્થલે નવી પંક્તિઓ અને શબ્દો પાનાના મથાળે કે બાજુએ કાકપદનાં ચિહ્ન સાથે ઉમેરેલાં છે. ઉતાવળમાં લહીઆએ પહેલા ખંડની ઇતિશ્રી લખી નથી, જેથી રીતસર એ આખાએ ખંડની વિષય અનુક્રમણિકા પડેલી છે.

અંક ૨૯. ભીમ અને સોમેશ્વરની પ્રશસ્તિ

૨. चंदवरदायी—ગુ. ભા.—પૃ. ૧—૧૯.

આરંભ—ભીમ યુદ્ધે સોમેશ્વર વધ પ્રસ્તાવમાંથી સંક્ષેપ.

कवित—गुज्जरधर चालुक, भीम जिम भीम महाबल;
कोय न चंपे सीम कीर्तिवर रीति अचगलि;
सोमेसर संभरिय, जास उर अंतर सह्लै;
प्रिथीराज दिल्लीस रीस तस अंतर वह्लै;
मिसि मंत वंत वुझिय मरम, करिव सेन तुरंग सज;
धर लेउं आज दुज्जन दवहि, एक छत्र मंडौ त्रिरज.

(ભાષાન્તર)–ગુજરાત દેશમાં સોલકી ભીમ જેવો મહાબળિયો,
કે જેનો સીમાડો કોઇ દાબી શકે નહીં, એવી એની કીર્તિની રીત અદ્ભુત,
(તે) સભરના રાજા સોમેશ્વરના મનમા સાલતો હતો,
અને દિલ્હીના રાજા પ્રથીરાજનું અતર પણ ક્રોધથી બળતું હતું,
તેઓએ મળીને ગુપ્ત વિચાર કરીને, મરમ જાણીને, ચાર તરેહની ફોજ તૈયાર કરાવીને,
(કહ્યુ કે) શત્રુની જમીન આજ દબાવી લો, અને ત્રણે રાજનું એક છત્ર માડવુ ૧

अन्त

(कवित्त) कनकदंड सित छत्र, सुभत चहुवान सीसपर,
केत रत, शशि भान तेज मगल जगल गुर,
ग्रहसु सत्त समग्रहन, पच पचौ अधिकारिय,
चाव दिसी चहुवान, दुष्ट नवग्रह बल हारिय,
प्रजा मिलिय आनि चढयौ अनद, चद छद चातिग रहहि,
प्रिथिराज सुवर दुर्जन मनह, कालव्याल कारन उठहि

इतिश्री कवि चदविरचिते राजा श्रीप्रिथीराज रासके चालुक भीमयुद्ध राजाश्री सोमेस(श्व)रवध श्रीप्रिथीराजराजाभिषेक नाम प्रस्ताव ॥

ભાષાંતર–ધોળું છત્ર છે તેને સોનાની દાંડી છે, તે ચહુવાણના માથા ઉપર શોભે છે,
રાતી ધજા છે, તેનાં તેજ કેવા છે? તો સોનાની દાંડી ચંદ્ર જેવી, છત્ર સૂર્ય જેવુ, ધજા મળ જેવી, અને જગલ બ(બૃ)હસ્પતિ જેવુ છે
તે સારા સત્તવાળા ૪ ગ્રહને સધર્યા છે, અને બાકીના પાંચને બીજા પાંચ અધિકાર સોંપ્યા છે
ચહુવાણે ચારે તરફથી નવ ગ્રહમાથી દુષ્ટ ગ્રહોનું બળ મટાડ્યુ,
સઘળી પ્રજા બીજી મળી અને આનદ ચઢ્યો છે, ચદ કવિ બપૈયાની પેઠે છદ બોલે છે,
તે સારો પ્રિ(પૃ)થી રાજ શત્રુઓના મનમા તો કાળા નાગ જેવો કારણુમય લાગે છે
એ પ્રકારે સારા કવિ ચદનો રચેલો રાજા શ્રી પ્રિથીરાજનો રાસો, તેમા સોલકી ભીમની લડાઇમાં રાજા શ્રી સોમેશ્વરનો નાશ, અને પ્રિથીરાજને ગજ્યાભિષેક એવા નામનો પ્રસ્તાવ પુરો થયો

વિષયાદિ-૧. આ પ્રસ્તાવ (પ્રશસ્તિ)માં નીચેના પ્રસંગો વર્ણવેલા છેઃ-સાંભર-(રાજપુતાના)ના રાજા સોમેશ્વરે (દિલ્હીના રાજા) પૃથ્વીરાજને ચઢાવી, ગુર્જર નરેશ સોલંકી ભીમદેવનો યમુના નદીના જંગલ ઉપરનો રાજ્યપ્રદેશ દબાવ્યો. ભીમદેવ, કાઠી રાજા કાન્હ, વીરધવલ, જેસિંધ ચાવડો, સારંગ મકવાણો, જુનાગઢનો તત્તાર આદિ સાથે ચતુરંગી ફોજ લઇ તેમની સામે યુદ્ધ કરવા સામો ગયો. સોમેશ્વર પણ દિલ્હીમાં પૃથ્વીરાજને રાખી, જામ જાધવ, બગરી દેવરાજ, રાવ પ્રસંગ ખીચી, ભાન ભટી વગેરે સાથે સામો આવ્યો. બન્ને વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ મચ્યું; આખરે સોમેશ્વર મરાયો; પૃથ્વીરાજે સેના વઢતી પાછી બોલાવી સોમેશ્વરની દાહક્રિયા કરી; પછી તે રાજ્યાભિષેક કરાવી, તેના પાટે બેઠો અને ઇચ્છન કુમારી સાથે પરણ્યો.

૨. આ, ચંદબરદાયીએ રચેલા પૃથ્વીરાજ રાસનો એક ભાગ છે.

૩. ભાષાંતરની ભાષા જૂની નથી, પણ અર્વાચીન છે, છતાં પૌરાણિક લઢણની છે. ભાષાંતરકારનાં નામ આદિનો ઉલ્લેખ નથી.

વિશેષ-૧. આ બાબત ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ નાંખે એવી છે, તેથી ઉપયોગી છે.

૨. પ્રતિ છૂટા 'બાજરીયા' કાગળ ઉપર પેન્સીલથી પહોળી પહોળી લીટીઓ દોરી લખેલી છે; એક પૃષ્ઠ ઉપર હિન્દી ભાગ બાલબોધ લિપિએ અને તેની સામા પૃષ્ઠ ઉપર ગદ્યમાં ભાષાંતરભાગ, પંક્તિએ પંક્તિનો છૂટો, ગુજરાતી લિપિએ લખેલો છે, જો કે કેટલાક અક્ષરોના મરોડ બાલબોધ લિપિના છે.

૩. પ્રતિના કાગળો જીર્ણ થયલા છે; તેમ શાહી ફૂટી નીકળેલી હોવાથી પ્રતિ સત્વેળા પ્રતિબિંબિત કરાવવાની અગત્ય છે.

અં. ૩૦ ક-વિસલદેવનો ગરબો-ગુ. એ. લો.-પૃ. ૧-૮

આરંભ—શ્રીગણેસાય નમાંઃ અથ ગરબો લખો છે

સાણ સોલકી સાણ જો ॥ પરગણે પાટણ રાજાનો દેસ જો ॥
સધરા રે જેસંગનો દીકરોઃ તેહનું તે રાજા વીસલદેવ નામ જો ॥
સાત સાત રાણીને રાજા પરણીયોઃ તેહને પેટે રહ્યો ગરભાધાન જો ॥
(એકેને ફરજંદ નથી અને આઠમી રાણીને રાજા પરણી છે)
એની તે શોક્યોએ કામણ કરાંઃ દાટયાં તે તો ઉમરાને હેઠ જો ॥
સાતે શોક્યોને શોક વાધો ઘણોઃ તે તો ચાલી જતીતી ભુવાને ઘેર જો ॥

અન્ત—

મુગલ ઘોડાં તે લેઈ જવા ગ્યોઃ તારે દાસી બોલી તે મુખ જો ॥
આ કરનારો તે ચણે કોટમાંઃ તે સાંભલતાં લાગુ મુગલને દુખ જો ॥

વાત સુણીને વારે ચહડો મારૂ મોટા હોએ ભૂપ જો ॥
હેની તરવારે ત્ર(તૃ)ણુ કુપતા એની કટારે નવ ધાર જો ॥
મારો તે રાજા વીસલ દેવને શેહેરમા વરતો તે હાહાકાર જો ॥
રાણી રૂવે રગ મેહેલમા ઘોડા રૂવે ઘોડાન (૨) જો ॥
કોઠારી રૂવે તે કોઠારમા, મેહેલમા રૂવે તે ખીજમતદાર જો
ચાકર રૂવે તે બેઠા ચોકમા, કસબે પડો પોકાર જો ॥
મારો મારો તે વીસલ દેવને રૂવે રથનો સુખપાલ જો
એ ગરબો તે પુરણુ થએો રાજાને તે હવાલ જો ॥

વિષયાદિ-૧ આ ગરબો સિદ્ધરાજ જયસિંહના પુત્ર (?) વિસલદેવના મરણુ સબધી છે એમા નીચેના પ્રસગો નોંધેલા છે -વિસલદેવનું સાત પત્નીઓ વાઝણી હોવાથી આઠમી સાથે લગ્ન, આઠમી સગર્ભા થવાથી સાતે શોકોના કામણટ્રમણુ અને રાણીને ગર્ભ ધારણુ કીધા પછી વીસ મહીના થવા છતા સતાન ન પ્રસવતા તેનુ વનગમન, ગોસા ઇની યુક્તિથી રાજપુત્રનો પ્રસવ, આન દમા નવુ નગર પથ્થરન કોટ સાથે વસાવવાની વિસનદેવની આજ્ઞા, શિલ્પકાર્યના પ્રપચથી શિલ્પિનો વધ, મોગલ સરદાર સાથે સગ્રામ અને વિસલદેવનુ મરણુ

૨ ગરબો સાદો છે, ભાષા લોકપ્રચલિત છે, કડી મૂળમા નોંધેલી નથી, આશરે ૭૨ છે

વિશેષ-૧ આ ઐતિહાસિક, પ્રચલિત અને પ્રાચીન લોક ગીત છે અન્ય ઇતિહાસોમા સિદ્ધરાજ જયસિંહને કોઈ પુત્ર થયો હોવાનુ વૃત્તાત મળતુ નથી તેમ જ વીસનગર આ વીસલદેવથી બધાયાની હકીકત તપાસવા જેવી છે

૨ પ્રતિ અર્વાચીન છે, લિપિ ગુજરાતી છે

અ. ૨૩ ખ-૧ વિસલનુ ભજન-ગુ. લો-
૨. વિસામણુ ભક્ત-પૃ. ૧.

આરમ્ભ-વીસામણુ ભગતનુ ભજન

એક વાર આવો રે વીસલ મારા દેસમા નાહા આવો તો તમને નદગરુની આણુ
નાહા આવો તો નદ બાવાની આણુ રે ॥ એક વાર૰
વીસલ મારા દેશમા રે માહા દરીઆમાં રે
બેડીઓ ડુબવા લાગી તરી તરી સતને આધાર
ધરમની ધજાવો રે વીસામણે બાધીઓ રે
સતના બેડાં રે વીસામણે ચઢાવીઆ
હા રે તાગડ હોય તો હમે ટોડીએ ન ટુટી વીસામણુની પ્રીત
ટોલાના વછોડા રે વીસલ હમે વન વસા
ખાખરો પાલવો રે વીસલના આધારથી સીઓરથી
આયમતુ(તા) વીસન તારા દેશડા ॥ ૧ ॥

વિષયાદિ–૧. આ એક જ કડીના ભજનમાં વિસલ(વીસનગરના સ્થાપનાર વીસલદેવ ?)ને સિહોરના વિસામણ ભક્તે સહાય અર્થે આવવાને કરેલી વિનતિ ભાવપૂર્વક વર્ણવાયલી છે. આ એક ધૂનવાળું ભાવવાહી ટૂંકું ભજન છે, તે પ્રાચીન છે

૨. આ ભજનનું ઇંગ્રેજી ભાષાંતર સ્વ. ફાર્બસ સાહેબે, પક્તિબદ્ધ નીચે પ્રમાણે કરેલું છે, જે સાથે કાગળના એક કટકા ઉપર નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:–

VISAMAN BHAGAT.

Come once oh Visal! to my country. (આવું લખીને સમજાય છે તેમ કર્ણદોષથી સ્વ. ફાર્બસે oh Visal એ શબ્દો છેકી નાંખ્યા છે અને my ને છેકી Visal's કર્યું છે; જે ખોટું છે.) If you come not then may Nard Guru refuse you. If you come not may Nand Bhava refuse you. Come oh Visal! In the great ocean the ships begin to sink, still still of safety there's hope—Religion's flag Visaman has raised—safety's vessel Visaman has lifted. If there is the thread of life I break it, but Visaman' faith break not Having left my family I have retired to the wilderness. I am beneath Khkaro tree—Visal's (ખરી રીતે oh Visal ! your જોઇએ) country is to the east of Sihora.

વિશેષ–એક છૂટા પાના ઉપર ગુજરાતી લિપિએ આ ભજન ઉતારેલું છે.

અં. ૩૦ ખ–૨–ટોપીવાલાનું ગીત–મિશ્ર–હિં. ગુ. લો. પૃ. ૧

આર બી ગંગા પાર બી ગંગા બીચમાં ટોપીવાલા
એ ફલાંગ બીચમાં મેરા ખાસા ટોપીવાલા
આધી રાતકા ગબરૂ નાઠા સહેરમાં પડી ઘુમા
બચ્ચેકચ્ચે છોડી દીએ ને જોરૂ લેકર ભાગા–મેરા ખાસા ટોપીવાલા
નાન વાલેકે નાન લુંટી તંબોલીકે પાંના
એક તંબોલન એસી લુંટી તે લાખ ટકા સરખાના–મેરા ખાસા ટોપીવાલા
હાથી દેઉંગા ઘોડા દેઉંગા દુગા સરકા સેલા
ઉસ ફલાંગ બનમાં મેરા ખાસા ટોપીવાલા ॥ ૧ ॥

વિષયાદિ–આ ટૂંકું લોકગીત એક ટોપીવાલે શહેરમાં આવી લુંટફાટ ચલાવેલી અને તંબોલનની લાજ લુંટેલી, તે સંબંધી છે.

વિશેષ–વિસામણ ભગતનું ભજન અને આ ગીત બે એક જ છૂટા પાના ઉપર બાલબોધ લિપિએ લખેલાં છે. 'એ' 'તે' આદિ અક્ષરોના મરોડ જૂની માથાબાંધી ગુજરાતી લિપિના છે.

અ. ૩૦-ગ-૧ રાજીઆ પરજીઆ ગુ. ભ-૨. પ્રીતમ-પૃ. ૧

આરંભ—અથ રાજીઆ પરજીઆ લખા છે

રાગ પરજીયાનો

હરી સમરણ કરો હેતમાં ચીત ચેત અચેત રે
આ અનશર ચેતાતણો હા રે મુખ પડસે બહુ રેત રે હરી ૧ ॥
કાયાનું કાઈ નવ નીપજે રે, મીથા મોહ અકાર રે
તનથી ત્રણ વાના નીપજે હા રે કીટ મીટ ને છાર રે હરી ૨ ॥
માયા તે મીથા મોહની રે જેવી મીસરી ખાંડ રે
જગત પસારો કાલનો હા રે જુગમાઅ થારો ભાંડ રે હરી ૩॥
જુગમા તે કોએ રહે નહી રે સસી ચદ્રમાનો વક્ષ(શ) રે
ખડખડ કરતા ખપી ગઆ હાંરે કો રાજે(જા) ને રક રે હરી ૪ ॥
જાએુ(યુ) તે જાવા કારણે રે પસુ પક્ષી અવતાર રે
કહે પ્રીતમ ભજો રામને હાં રે ફરે સીરપર કાલ રે હરી ૫ ॥
પદ ૧.

પદ ૨ જુ જેવા તે જલનાં ઝાંઝુઆં રે તેવો આ સસાર રે (કડી ૪)
પદ ૩ જુ માટે જોને વીચારીને જીવડા માંથે મરણનો માર રે, (કડી ૫)
પદ ૪ થુ ગોવીંદ ગોવીંદ ગાઈ લે રે જબ લગ તન આસ રે (કડી ૫)
પદ ૫ મુ. ઝગડો લાગો કાચો પ્રાણને સુણ કાયા કટક રે (કડી ૭)

વિષયાદિ-આ, વૈરાગ્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનના પાચ પદ કવિ, નામાંકિત ભક્ત પ્રીત મદાસના રચેલા છે આમાના પહેલા પદનું ઇંગ્રેજીમા અક્ષરાતર (transliteration) સ્વ ફાર્બસ સાહેબે કરાવેલું છે જે જોડેના એક પાના ઉપર સામેલ છે

વિશેષ-એક ઓળીયામા આ પાચ પદ ચરડબધ લખેલા છે, અને તે પછી અ ૩૦ ગ-૨ વાળું પદ લખેલુ છે ઓળીઉ ખવાયલું છે લિપિ ગુજરાતી છે

અ. ૩૦ ગ-૨ ભજન ૨ આશારામ પૃ ૧ કડી ૬

બાલપણ રમતા ગઉ રે નારી જોબનમાંય રે,
આવુ બુઢાપણ ધાઇને મુરખ લહુ નહી કાંયએ
જોધા માણીગર બગલા ॥ ૧ ॥
હાથી રહા હાટ સેરીએ રે ઘોડા રહા ઘોડાર રે,
ઘારી રહા રથ જોતરા જુયે મેલામાં નાર રે, જોધા૦ ॥ ૩ ॥

× × ×

આસારામ ભજને રામને: આવો શીરપર કાલ. જેથા૦ ॥ ૬ ॥

વિષયાદિ-આ વૈરાગ્યનું પદ છે. ધુન સારી અને ધાર્મિક છે.

વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ નં૦-૩૦ ન-૧.

અં. ૩૦ ઘ. રાજીયા ૧-૨ ગુ. લો. પૃ. ૧-૨

આરંભ:-અથ રાજીયા પરજીયા લખા છે. ઓદતો જે રીત કરીને કુટે છે તે

અભેવંન ચડો મરણુ ઘાટ રે: ઓતરાને તેડાં મોકલાં;
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે:
ગયા છે દોસીડાને હાટ રે: ઘરચોલાં વશાવે મુંધા મુલનાં;
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે:
આપાં ઓતરાને હાથ રે: ઓતરા હુંસીલીને પેરવા;
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે:
પેરાં છે વાર તેવાર રે: જેવાં પેરાં રે તેવાં ઉતરાં;
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે: ॥ ૧ ॥

અભેવંન ચડો મરણુ ઘાટ રે: ઓતરાને તેડાં મોકલાં;
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે:
ગયા છે સોનીડાને હાટ રે: ઝુમણાં વસાવે મુંધા મુલનાં;
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે:

÷ ÷ ÷ ÷

અન્ત:-આવી રીતે જે જે દુકાનદારને તાં મલતું હોય તે સંભારી લાંબું કરે તેવું થાય.

રાજીયો બીજી રીતનો.

ડોસીડા આવો ને પાધર ઉતરો: વોઅ રે બાપજી વોઅ રે:
ઘરચોલાંના કોણ કરે મુલ રે: રાજવી પોડા અંગારી બાગમાં
વોઅ રે બાપજી વોઅ રે: ॥ ૧ ॥
ગાંધીડા આવો ને પાધર ઉતરો.

× × × ×

અન્ત:-આવી રીતે જે જે દુકાનદારને સંભારી તેની દુકાનના સાંમાનના મુલ કરે એવી રીતે લંબાણ કરે તો થાય.

વિષયાદિ—આ બે, નવલોહીયા જુવાન સ્ત્રી કે મરદ મરતા મરણના કે હડમણાના દિવસે લહેકબધ ગવાતા રાજ્યા છે પહેલા રાજ્યાની કુલ કડી ૫ છે, તેમાની ૧ લી ડોસીડાની, ૨ જી સોનીડાની, ૩ જી સુખડીયાની, ૪ થી સરૈયાની, અને ૫ મી મોચીડાની છે અને ૧ લી કડીમા છે તેની ૪ પક્તિઓની પુનરુક્તિ છે

બીજા રાજ્યાની કડી ૮ છે અને તે અનુક્રમે ડોસીડાને, ગાધીડાને, 'કણસારા'ને, સોનીડાને, સરૈયાને, સોદાગરને, સુખડીયાને અને માળીડાને ઉદ્દેશીને લખાયલી છે

વિશેષ—પ્રતિનુ ઓળીઉ છે, વચ્ચેથી કોઈ ખાયેલુ છે લિપિ ગુજરાતી છે

અ ૩૦ ઠ. અંબાજીના પરચા–ગુ ગરબો–ર. યદુરામ (ર. સં. ૧૮૯૯)--પૃ ૧–૮

આરભ—અથ સધનો ગરબો લખ્યો છે ॥

ગુરૂ ગણપતિને વેનવુ હો બહુચરિ ॥ સરસ્વતિ લાગુ પાય ॥
બાલા ત્રિપુરાને હુ નમુ હો બહુચરિ ॥ બુદ્ધિ આપે તુ માયે ॥ ૧ ॥

× × × ×

દેવીમાહાત્મ વિચિત્ર સુણિ હો બ० ॥ પ્રસન્ન થયા રાજન ॥
ધન ધન રૂપિને ભણી હો બ० ॥ તૃપત થયુ નહી મન ॥ ૩ ॥

× × × × ×

સતજુગ મારયો મહિશાસુર હો બ० ॥ ત્રે(ત્રિ)તાનુ કરૂ વખાણુ ॥
સગાલસા ઘણુ આતુર હો બ० ॥ ઘરમા કાંઈ ન જાણુ ॥ ૨૧ ॥

× × × × ×

કલજુગનો પરચો કહુ હો બ० ॥ સાભલજો સુજાણુ ॥
મેં નજરે જોવુ લખ્યુ હો બ० ॥ તેવુ કરૂ વખાણુ ॥ ૨૯ ॥
ગુજરાતનું બેસણુ હો બ० ॥ સેહેર **અમદાવાદ** નામ ॥
રાજ્ય ટોપિવાલાતણું હો બ० ॥ જે(જૈ)ન તણા બહુ ધામ ॥ ૩० ॥
હેમો હઠિભાઇ બે જણા હો બ० ॥ નગર સેઠ બહુ દામ ॥
સગ કાડો તારગાતણો હો બ० ॥ નવખડ થાયે નામ ॥૩૧॥
સવત અઢાર નવાણુઓ હો બ० ॥ **સુધ પાચમ મહામાસ** ॥
મુરત કરિ ડેરો તાણિઓ હો બ० ॥ ગામ બાહાર કરો વાસ ॥ ૩૨ ॥

અન્ત—એ કથા અબેના ચરિત્રનિ હો બ० ॥ સાભલજો સુજાણુ ॥
સરસ્વતિ જકત પવિનનું હો બ० ॥ ત્રિજુ ચરિત્ર વખાણુ ॥૮૨॥
યદુરામ કર જોડિ ભણે હો બ० ॥ આરાસુરિનો દાસ ॥
ગરબો ગાયે સિખે સુણે હો બ० ॥ **અબાજી પુરે આસ** ॥૮૩ ॥

અથ સધનો ગરબો સપૂર્ણ વલખિત મહારાજ મોહનલાલ યદુરામ ॥
શ્રીઅબાજિના પરચાનો ગરબો સપૂર્ણ

વિષયાદિ-૧. આ ગરબામાં, આરાસુરની અંબામાતાનાં સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ અને કલિયુગ, એ ત્રણે યુગનાં ત્રણ ચરિત્રો વર્ણવેલાં છે. તેમાં ત્રીજું ચરિત્ર સંવત ૧૮૯૯ માં અમદાવાદના જૈન શેઠ હઠિભાઈને અંબાએ દાખવેલા પરચાનું છે તે સૌથી મોટું અને રસિક છે. એમાં જૈનોના પવિત્ર તીર્થ તારંગાજીથી આબુ જતાં વચ્ચે અંબાનું દહેરું આવ્યા છતાં શેઠ અને સંઘનો ઘણાંક માણસોએ દેવીના દર્શનની અવજ્ઞા કર્યાથી કોલેરાનો રોગ સંઘમાં થયો અને શેઠ હઠિભાઈએ માતાની બાધા રાખી, ફરી સંઘ માતાનો કાઢયો, એ બાબત વર્ણવેલી છે.

૨ આ ગરબામાં બે એક બાબત નોંધવા જેવી છે. ગુજરાતમાં ઇંગ્રેજી રાજ્યનો અમલ આરંભાયા પછી, ધર્માચાર્યો, નગરશેઠો, સંઘવીઓ આદિને માર્ગરક્ષણ નિમિત્ત ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથી વળાવાઓ, સ્વારીનો ઠાઠ વગેરેનો બંદોબસ્ત કરી આપવામાં આવતો હતો, વળી તે સમયે સૈકડો હજારો માણસોના સંઘ તીર્થયાત્રાએ નીકળતા હતા.

વિશેષ:-૧. આ ગરબો સંવત ૧૮૯૯ માં રચાયો છે. તે અમદાવાદના વડનગરા નાગર સ્વ. બાલાજી ભગવાનજીના "અંબિકેન્દુશેખર કાવ્ય"માં પ્રકટ થયો છે.

૨. આ પ્રતિ કવિના પુત્ર મોહનલાલે લખી છે; લિપિ બાલબોધ છે; અક્ષરોના મરોડ માથાંબાંધી ગુજરાતીના છે.

અંક ૩૦ ચ—અમદાવાદના બાર દરવાજા તથા કાંકરીઆની વાત—મિશ્ર હિં. ગુ. પદ્યગદ્ય—પૃ. ૧—૫.

આરંભ—અમદાવાદના બારે દરવાજા તા. કાંકરીઆની વાત લખી છે લાવણીમાં—શાહ આલમકા બોહોતમ તેજ રાંક બટુ બસે સરખેજ,

દવામાં ગુદાવલશા પીર, ગુજરાતકે ખડે વજીર. ૧
યારો જબ કુતે પર શીયા દોડાયા તબહી અમદાવાદ બસાયા,
બસાયા શેહેર આખા હુઇ હંડી બારે ભાગોળ છતીસ ચંડી. ૨
બારે ભાગોળ હે દેખલાવું હલમની ખડકી જુદી લાવું,
એસા શેહેર કબુ નહી બસતા પુર કાંકરીઆ જમણા રસ્તા,
જંગલ જંગલકા પાની ભરીયા જબ નામ કાંકરીઆ ધરીઆ. ૩
યારો કાંકરીએકા ચોગટ પાની ભરીઆ, ઉંચી હે એક ટીબી,
એક ધોબણ એસી દીઠી, ઉસકા નામ લીબી.
નીચી હોકર સાબુ દેવે, ઊંચી હોકર ધોવે,
કળીઆ ચુના દેતી જાવે ઇંઆરકુ બતલાતી જાવે. ૪

અન્ત—એક વખત પાદશાએ નજુમી લોકોને બોલાવીને પ્રશ્ન પુછ્યું હશે, જે કીયે દરવાજે થઇને સ્વારી જઇશું ને કીયે દરવાજે પેસીશું એવું પ્રશ્ન પુછ્યું. તારે જોસીએ રૂક્કો લખીને બીડી ઉપર શીલ કરીને કાગળનો

લખોટો આપ્યો, ને કહ્યુ જે સ્વારી જઈ આવ્યા પછી જોવુ કાગળ વાચવો તે ઉપરથી બારે દરવાજા છોડીને જમાલપુર તથા આસતોડીઆ વચ્ચે દરવાજો મુકેલો છે તાહા થઈ નીકળ્યા, તે શાહાપુર તથા ઇદરીઆ દરવાજાની વચ્ચે હલમની ખડકીનો દરવાજો મુકેલો છે તાહા પેઠા ને સ્વારી જઈ આવી કચેરી કર(રી)ને પેલો લાખોટાનો કાગળ ફોડીને વાચ્યો તેમા તેજ મુજબ નીકળ્યુ તેથી જોસી ઉપર ઘણા ખુશ થઈ વરખાસન તથા ગામ ઇનામ ઘણુ લખીને આપ્યુ જેથી કરીને તે લોકોની આલઓલાદ સુધી આવે જાય, દા(દુ)વા ગુજારે

વિષયાદિ-આ લેખમાની લાવણીમા અમદાવાદના બારે દરવાજાને લગતી ટુકી ટુકી હકીગત આપેલી છે, તે ઉપરાત ભદ્રની બારી અને હલમની ખડકીની વિગત પણ છે તેમ કાકરીઆ તળાવ અને નગીના વાડીમા થતા લીલા મેવા અને ફુલો આદિનું પણ વિસ્તૃત વર્ણન છે

૨ લાવણીની કડી ૧૩ અને બાકીનો છેવટનો થોડોક ગદ્ય ભાગ છે, જે ઉપર આપેલો છે

વિશેષ-૧ ઐતિહાસિક અને પ્રાચીન લોકગીત અને વાર્તા હોઇને ઉપયોગી છે

૨ પ્રતિ અર્વાચીન છે ચોથીઆ કાગળના કટકા ઉપર ગુજરાતી લિપિએ લખેલી છે આ પછીના લોકગીતો પણ આવીજ રીતે ઉતારેલા છે

અંક. ૩૦-મહાલક્ષ્મીનો ખ્યાલ-મિશ્ર હિં-ગુ કા.- ૨. કિશોરદાસ-(૨. સ. ૧૮૯૦)-પૃ. ૬-૧૨.

આરભ-મહાલક્ષ્મીનો ખ્યાલ

લાવણી-પ્રથમ સમરૂ ગણુપતી ગુરૂ ગણકે દાતા રે,
શુધ બુધ દેવે સરસ્વતી સબ સુખકી સાતા રે
અમદાવાદમા અસુત ઠેકાણા અબા મા કેરા,
ધના સુતારકી પોળમા એક દેવીકા ડેરા
\+ + + +
ઉનકી દ્વારપાસે છન્દ બોલુ એક મહાલક્ષ્મી કેરા
\+ + + +
વઇકુઠસે બલવત ભવાની ખેલનકુ નીકળી,
આસો માસ દીવાળી દેખન ગુજગત આએ ચલી
\+ + +
પેટેરદાર હવાલદાર જાગા અજબ દેખી બાળા,
આયા હવાલદાર ખડી રે બાલા તજકુ વેણુ કહુ,
કીનકે પરણી કાહા જાતી હે આંખી રાનકે સમે

અન્ત-વગનકી બાંધી ગાળુહ ગોકમે પ્રથગીગે પેઃ ગઈ;
શુભ હોકર ગલી રે મઈઆ આણંદકે ઉરે.
આચારવિચાર છન્દકે ધરગે તે એ લીલા ગાઈતે;
સાહુકારકે લાવગે ગે ગહીયા (મઈઆ?) ભુવનકે ભંડાર.
સોનકેવિચારમે ગહીયા (મઈઆ?) દીનકર કી દાતાર;
વેહેવારે વરાંતી લખાગી દુનીયા લીલ વીલાસ.
સતકી બાંધી રહી સેતની ગઈ ધંકુક વાસ;
ગાદાસન આસનપર બેઠી ચતુર્ભુજ પાસ.
વીબ્બુની બીરવકુ કહેવે ગઉ મન પુનવય;
સંવત્ ૧૮૬૦ વરખે શ્રાવણુ માસ માંહે.
સુદી ૧૫ રવીવારે છન્દ પુરણુ ગાએ;
કાળીપુત્ર કંસારા અંબા પુરણુ કરો આસ.
પ્રેમાનંદ ગુરકા ચેલા કેહે કીશોરદાશ.

વિષયાદિ-૧. આ લાવણીમાં અમદાવાદની ધના સુતારની પોળની માતા મહાલક્ષ્મીનો પરચો વર્ણવેલો છે. તેનો પ્રસંગ આ પ્રમાણે નોંધેલો છે.-આસો મહીનામાં દેવી શહેરમાં ફરવા નીકળી, તે ફરતી ફરતી માણેકચોકમાં આવી. તેને પેહેરેગીરે રોકી અને પાદશાહના હુકમ વિના આગળ જવા ન દીધી. દેવીએ તેને શહેરમાં ફરવા દેવાની પાદશાહની પરવાનગી માગી. પહેરેગીર આવે ત્યાં સુધી ત્યાં રહેવાનો કોલ દીધો અને પેહેરેગીર પાદશાહ પાસે તે માગવા ગયો. પાદશાહ સમજ્યો કે એ દેવી છે, તેથી તેણે પોતે તેને મળવા જવાના વિચારથી એ પહેરેગીરનું ડોકું ઉડાવી દીધું અને પોતે જાતે તે સ્થળે દેવીના દર્શને આવ્યો. પણ દેવીએ તેણે નાહક ખુન કર્યાથી તેના દેખતાં જ ભોંયમાં ભંડારાઈ ગઈ.

૨. કડી નોંધેલી નથી; પરતુ ૭૪ પંક્તિઓ છે.

વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અં ૩૦ ચ.

અં. ૩૦ જ-સેલુકરનો ગરબો-ગુ. એ. લો.-
(ર. સં. ૧૮૫૬)-પૃ. ૧૩-૨૦.

આરંભ-(સેલુકરનો ગરબો)
પુનેથી સેલુકર આવીયો રે,
કરવા અમદાવાદના રાજ રે, સેલુકર સીદ આવ્યો તો સેરમાં રે ॥
તાંહાંથી સેલુકર વરોદડે આવ્યો, સાથે મરાઠાની ફોજ રે ॥સેલુકર સીદ૦ ॥

તાહાથી સેલુકર જાગનાથે આંગો, જાગનાથે ડેરા તાણ્યા રે ॥સેલુકર શીદ ॥
તાહાંથી ખીજમતદારને મોકલા રે, જાહેર કરૂ સીવરામ પતને
॥ સેલુકર શીદ૦ ॥

કડીઆ તેડાવ્યા ને સુતાર તેડાવ્યા, ભલી ભલી બેઠકો કરાવો સીવરામ પતને
શહેરનો સુબો અહીં આવીઓ રે દાદા પલસીકરને પુછીઆ રે,
હુકમ આવ્યો કેમ કરીએ ॥ સેલુકર શીદ૦ ॥
રાયપુર દરવાજે પેસીઆ રે ભારે ચઢાવી અસવારી ॥ સેનુકર શીદ૦ ॥
પેસતા ને હલા કરી રે, કાપ્યો રસ્તાનો પીપલો ॥ સેલુકર શીદ૦ ॥

અન્ત-આવ્યો તારે દોસાલા હોડી, ગયો તારે ચાદરો હોડી-સેલુ૦ જશ૦ ॥
આવ્યો તારે નોબતો ઝાડીઓ, ગયો તારે તાલીઓ બહુ પાડીઓ-
સેનુ૦ જશ૦ ॥

આવ્યો તારે વાજીત્ર વાજે, ગયો તારે તતુડા વાજે,
સેલુકરે કોસાભા લીધા છૂટયો, છે ગાયકવાડનો સુબો
જે જોરો અગરેજનો કહાવે તેની સાથે લઢવા કોઈ ના આવે
સેલુ૦ જસ૦ ॥

હારયો છે સેલુકર ફોસી એના કામ તણી કાણી,
જેને કોઈ જ જાણે બિહારી સેલુ૦ જસ૦ ॥
સવત ૧૮૫૬ ની સાલે સેલુકર ગયો પુનાની વાટે સેલુ૦ જસ૦ ॥

વિષયાદિ-૧ આ લાવણીમા, અમદાવાદ જ્યારે ગાયકવાડી અને પેશ્વાઇના સહી આરા અમલ હેઠળ હતુ ત્યારે પુનેથી ઠાઠમાઠથી પેશ્વાના સરદાર સેલુકરે અમદાવાદમા આવી કડક રાજ્ય અમલ કર્યાંતું અને વ્યાપારીઓ તથા વસવાયાને હરેક રીતે દમ્યાતુ વર્ણન છે, તેની સામે વડોદરાના રાજા ફત્તેસિંહ ગાયકવાડ, કાનોજીરાવ અને ભગવતરાવ સાથે તથા ગોસાઇઓ અને આરબોની બેરખો સાથે અમદાવાદ ઉપર ચઢી આવ્યા અને જમાલપોર દરવાજા આગળ સેલુકરને હરાવી પગે બેડી નાખી પુને સવત ૧૮૫૬ મા પાછો મોકલી દીધો, એ વિગત સવિસ્તર વર્ણવેલી છે

૨. કડીઓ નોંધેલી નથી પણ ગણતા ૬૩ કડી થાય છે બે જાતની લાવણીઓ છે, ૨૫ કડી 'સેલુકર શીદ આવ્યો' એની અને ૩૮ કડી 'સેલુકર તેં જસ ના લીધો રે'ની છે

વિશેષ-૧ઐતિહાસિક લોકગીત હોનાથી ઉપયોગી છે

૨ પ્રતિ માટે જુઓ અ ૩૦ અ

અં. ૩૦ ઝ–વેણીભાઇનો રાસડો—ગુ. લો. ગદ્યપદ્ય પૃ. ૨૦–૩૦

આરંભ–ખંભા(ત)ની પાસે બે ચાર કોસ ઉપર (એક ગામ) નવું ગામ છે. તાંહ એક અજાણ્યો કલમી વેણીભાઈ કરી મોહોટો માણસ રેહેતો હતો તેની બેહેનને પેસ્વા સરકાર મધ્યે તથા નાહાના સવાઇએ રાખી હશે. તેથી તેને નવું ગામ સોંપ્યું હશે તાંહાં રેહે. ને નાના સવાઇનો સાળો થયો તેથી એમના વસીલાના જોર ઉપર ઘણોક અમલ બજાવે તે લોકોને ધણીક તરેથી ઇજા હરકત કરે તે ખંભાત ગામના નવાબ સાહેબને પણ દમ ભરાઉ(વ્યો ?) ને અ(એ)ણે દિલમાં એવો ઇરાદો ધારયો જે ખંભાત સેહરનો અમલ લેઉ અથવા દીવાનગીરી કરૂં એવે ઇરાદે પુને ગયો તે વાત નવાબ સાહેબને માલમ પડ્યાના સબબથી એ વેણીભાઈ ઉપર કાગલ લખી મોકલ્યો જે તમોને દીવાનગીરી આપવી છે તેવી રીતે દગલબાજીથી બોલાવીને મારી નાંખ્યો છે ને ધણી તરેની હીકમતથી નાના સવાઈ પાસે નવાબ સાહેબ ૫૦૦ અસવારથી ગયા તે એમની ઓરતોને સારૂ બંગડી ચુડીઓના જોડા વગેરે ઘણુંક ઇનામ લઈ ગયા. પણ વેણીભાઇનો કુ(કે)રપ સારા પરગણામાં હતો તેથી તાંહાં જતાં સવાર ૨૫ રહા ને બીજા નાસી ગયા જે આપણ ત(?)મારા જૈસુ ને નવાબ નામે **મોમીનખાં** કસો ડર ના રાખતાં નાના સવાઇને સમજાવી આવ્યા ને વેણીભાઇએ કાંઇ લોકોની વાત ન સાંભળતાં વગર વીચારે રાજનું કામ ધાર્યું ને ઘણો જુલમ કર્યો તેથી મરાણો તેનો રાસડો ઉપજ્યો છે ને લખ્યો છે તે નીચે મુજબ—-

રાસડો—વેણીભાઇને જી રે **ખંભાતથી નવાબ** કાગલ મોકલે જો;
વેણીભાઇ તમે વેહેલા આવો જો તમને આપું રે ખંભાતની દિવાનગીરી જો.
તારે **વેણીભાઈ**એ **નાનાસવાઇ**ને પુછ્યું જો ખંભાતથી નવાબ કાગલ મોકલે જો;
વેણીભાઈ તમે વેગે વેહેલા આવો જો તમને આપું ખંભાતની દિવાનગીરી જો.
તારે નાનાસવાઇએ વેણીને વારીઆ જો વેણીભાઈ તમે ખંભાતે ના જાસો જો;
મુગલાઇની કચેરી તમને દોહેલી, જો તમને દોહેલી અમને સોહેલી જો.
અમારે છે નવાબ સાથે સારૂં જો ગાંડો ને **ગુલાબરાય** અમને સું કરે જો;
તાંથી ને વેણીભાઇ બાપો ઉપડ્યા જો કુટુંબકબાલા શોતા ઉપડ્યા જો.
તાંબાને નગારે બાપો ઉપડ્યા જો આવી ઉતરયા છે **વસાઈ** ગામને ચોક જો;
વસાઇ ગામને ચોકે ડેરા તાણીઆ જો લીલા ને પીલા તે ડેરા તાણીઆ જો.
વસાઇ ગામનો હાકમ તેડું મોકલે જો આજનો દહાડો રોહો અમારા શેહેરમાં જો;
કોહો તો આપું કોરા ને કરેકરાં જો કોહો તો આપું લાખ બે લાખ જો–આજનો૦

શુ કરૂ તારા લાખ બે લાખને જો માહારે ને જાવુ ખભાત શેહેરમા જો
વસાઇ ગામના હાકેમે તે વારીઆ જે—

અન્ત-તાથી ને વેણીભાઈ બાપો ઉપજા જો આવી ઉતરયા કચેરીને માહે જો,
કચેરીમાહી કબજે કીજ્યા જો તારે ને વેણીભાઇ બાપો બોલીઆ જો
કો તો આપુ કોરા ને કડકડતા જો કો તો આપુ લાખ બે ચાર જો,
એક વાર મેહેલો મુને જીવતો જો,
શુ કરૂ તારા કોરા ને કડકડતા જો શું કરૂ તારા લાખ બે ચાર જો,
મારે તો લેવા છે તારા જીવડા જો પથર મેલો એની છાતીએ જો
પથર મેલીને જીભ ખેંચીઓ જો જીભ ખેંચીને જીવડા જતા રહ્યા જો
એવી જે વાતા રે ચાલી દેશમા જો અકસ્માતે ના કરવુ કાઇ કામ જો,
વીચાર વીના તો વાકુ નીપજે જો બહુ જણથી નહીં કરીએ કાંઇ વેર જો
જુલમની વાતોથી જીવડા જતા રહ્યા જો એની માડીમા રૂવે રે એને ઘેર જો,
કોઇની વાતો રે બાપે ના સુણી જો વહુઓ રૂવે રે એના મેહેલમા જો
હ(અ)કડાઇમા જીવડો જતો રહ્યો જો વાતા રે ચાલી જી સઘલા દેશમા જો,
પુરણ થયો છે એ ભાઇનો રાસડો જો

વિષયાદિ-૧ આ રાસડાનો વિષય ઉપરના "આરભ" ગદ્ય ભાગમા સ્પષ્ટ છે પુનેથી તેઓ વસાઈ આવ્યાનું અને સવાઈ માધવરાવે ખભાત જવાનું તેને ના કહ્યાનુ અને વેણીભાઇએ હઠ કર્યાનું જેવુ વર્ણન અને કથન છે તેવુ જ તેઓ વસાઇથી મુબાઈ, મુબાઈથી સુરત, સુરતથી ભરૂચ, ભરૂચથી દેહેવાણ (બોરસદ આગળનું ગામ) દેહેવાણથી નવુ ગામ (પોતાનું ગામ) અને ઘરથી ખભાતની નવાબની કચેરીએ આવ્યાનું વર્ણનકથન એટલી જ પક્તિઓમા છે ૪ થી ૧૨ એ આઠ પક્તિઓ વારવાર પુનરુક્ત કરેલી છે ઘરથી તેઓ ખભાત જવા નીકળ્યા ત્યારે થયલા અપશુકનો પણ વિગતવાર વર્ણવેલા છે

૨ કુલ કડી નોંધેલી નથી ભાષા તથા વર્ણનાદિ સાદા છે

વિશેષ-૧ આ લોકગીત ઐતિહાસિક છે અને પેશ્વાઈના વારામા ગુજરાતના પાટીદારોનો દોર કેવો હતો તે એથી જણાય છે આ બનાવ પેશ્વા સવાઈ માધવરાવના વારામા સને ૧૭૭૫ પછી બન્યાનું સમજાય છે
૨ પ્રતિ વિષે જુઓ અ૦ ૩૦ ચ

અં. ૩૦ ગ—ફતેસિંહ ગાયકવાડનો ગરબો—ગુ લો (મ. ૧૮૨૩) પૃ ૩૦-૩૫ (અપૂર્ણ)

આરંભ-ફતેસગ ગાયકવાડનો ગરબો લડાઇનો રાસડો
પ્રથમ પ્રણમુ સદ્ગુરુતને સરસ્વતી લાગુ પાય રે

અંગરેજને જીત્યા બાબાએ તેનો કહુ મહીમાય
નસીબનો બહુબલીયો ॥ ૧ ॥
બંગાલાનો સુબો કહીયે મીસ્તર ગાડર નામ રે
પુરવ બાંધું જીત્યું એણે મારયાં ગામોગામ રે
નસીબનો બહુબલીયો ॥ ૨ ॥
વીલાતથી કોશલીઆ આવ્યા મીસ્તર ગાડર પાસ રે
રાધવને પુને બેસાડયો ન ગણ્યો કોઇનો ત્રાસ–નસીબનો૦ ॥ ૩ ॥

+ + + +

રાધવ ને **બાટમની** સાથે કોસલ બેસી કીધી રે
અમદાવાદ લેવું આપણને તાંહાંથી પણ લીધું–નસીબનો૦ ॥ ૪ ॥
ફતેસંગ બાબાને લખીઉં વેહેલા મળવા આવા(વો) રે
અમ સાથે અંતર નવ ગણુશો ન મળે તમસું દાવ રે–નસીબનો૦ ॥૫॥

+ + + + +

વાંચી જોઇને તરત જ તેડયા **મુનસી ભોલાનાથ**–નસીબનો૦ ॥ ૮ ॥
જઇ કહેજો મીસ્તર ગાડરને નહી આનું તમ પાસ રે
વઢવું હોય તો વેહેલા થજો ન ગણું તાહારો ત્રાસ રે–નસીબનો૦ ॥ ૯ ॥

અન્ત–મુનસી કેહે મીસ્તર ગાડરને રેહેજો રેવાતીર રે
અવાજ તોપ કાંઇએ નવ કરસો રાખી મનમાં ધીર–નસીબનો૦॥૨૯॥
એક દિવસમાં મુનસી આવ્યા સાજત **બાબા** પાસે રે
ગાડર સાહેબ કેહે મળવા આવો ન ગણુશો મનમાં ત્રાસ–નસીબનો૦૩૦॥
બાબો કહે ધારું નહીં એવું મળવાનું શું કામ રે
વાટેથી લુંટી લઇ એહને તારે ફતેસંગ નામ–નસીબનો૦ ॥ ૩૧ ॥

+ + +

વિષયાદિ—૧. આ રાસડામાં નારાયણરાવ પેશ્વા મરાયાથી તેની ગાદીએ ઇંગ્રેજોએ રાઘોબાને બેસાડ્યો. તેના વતી ગુજરાતનાં અમદાવાદ આદિ પેશ્વાઈ થાણાં કબજે કરવાને સન ૧૭૭૯ માં ઇંગ્રેજી લશ્કર સાથે સેનાપતિઓ મીસ્તર ગાડર અને મીસ્તર બાટુમ રાઘોબા સાથે તાપી અને નર્મદા ઉતરી ગુજરાતમાં આવ્યા, તે વેળા વડોદરાના રાજા ફતેસિંહ ગાયકવાડ, જે બાબાને નામે ઓળખાતા હતા તેમણે તેમને હરાવ્યા, એ પ્રસંગ વર્ણવેલો છે.

૨. કડી ૩૧ થી રાસડો અધુરો છે, અહીંથી પાનાં કેટલાંક કોરાં રાખેલાં છે. ભાષા સાદી તેમ વર્ણન પણ તેવું જ સારું છે.

વિશેષ—૧. પેશ્વાઈની પડતીના સમયે ગુજરાતમાં ગાયકવાડીનું બળ કેટલું હતું, તે આ રાસડાથી જણાય છે. આ એક ઐતિહાસિક લોકગીત છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં ૩૦ ચ

अ. ३० ट–फतेसिंहनी लावणी-हिं लो -र गडु-पृ १-५

આરંભ–ફતેસીંગ માહારાજની લાવણી ॥ શેહેર વરોદડામા ગાયકવાડે(ડ) એકતતરે પોતીકો હુકમ ચલાવતા ને ધરમરાજ ચલાવતા તેમના કારભારી ઇહુજી ભાઉ કાકા ધાગજી વીગરે સાતપાંચ કારભારી તથા સાહેબ લોકના તથા દાકતર સાહેબની સલાથી અફીણનો ઇજારો કરવાની ચીઠી લખાવીને સરકાર ફતેસધજી મહારાજ પાસે સહી કરાવવા ગયા તારે એમણે કહ્યુ કે મારે કાંઈ કરવુ નથી, ઇજારો કરી લોકોને હેરાન કરવા નથી એવી રીતે કોઇનુ ખરેખર ના સાભળતા તે ઉપરથી કારભારી લોક ગુજરાતના ખીજમતદારને ફોડીને કેફની ગોલી ખવાડીને દીકરા બાપુ ગાયકવાડને પણ તાહા બોલાવી જઇને કહ્યું કે માહારાજ મરી ગયા તેવી રીતે મેનામાં લઈ જઈ જીવતા બાલ્યા ને દગો થયો, એવુ સભળાય છે તેની લાવણી નીચે લખી છે

(ફતેસધ મહારાજની લાવણી)

वडोदे के दरमीआनमे माहाराजाका नाम सवाई ॥
गुजरखडमे फीरली हे जीनकी दा(दु)राई ॥
उनके उपर मह्त मोलापन जतन इलाई ॥
राम तलाव उपर गसीने वनाई ॥ १ ॥

राग थोस्ते–वडोदा गायकवाडका, राज ओ करते गुजर खडका ॥
हाथी उपर उडे जरी पटका, वाजता नोवतपर डका ॥
क्षवका होते तोपुका, कलेजा धडके दुसमनका ॥
वीर नरसींघ वडा वका, तरजत तुम सुणो वडोदेका ॥
भला धन गाम रग आला, सदा रग नही रेहेनेवाला ॥
छत्रपती महाराज पुनमका चद्र छत्र सवका ॥
गया खाखमे टुट चीखर कर दाणा मोतीका ॥ १ ॥

अन्त—

वैकुठमे जाकर उने कीया रे ठेकाणा ॥
मेहेलमे मा रोवे ऊनका पलग पडा सुना ॥
महाराज मर गये रे यारो हे सबकु मरना ॥
आखरकु मोत फीर मरनेसे क्या डरना ॥
आधी रातकु चली असवारी जगल मसाना ॥

केहेते गंमु सुनो हुकम जो हुवाहे मौलाका ॥
गया खाखमे टुट वीखर कर दाना मोतीका ॥ १० ॥

વિષયાદિ-૧. આ લાવણીનો વિષય આરંભ ભાગમાં સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એટલું નોંધવાજોગ જણાવેલું છે કે ફતેસિંહે વડોદરામાં ચૌદ વર્ષ રાજ્ય કર્યું; દર મહીને ડાકોરની જાત્રાએ જતા, હાથી વ્યાઘ્ર વગેરેના સાઠમારી કરાવતા. તેમના દિવાન ધકુજીએ તેમને દગાથી બાળી મૂક્યા.

૨ કુલ કડી ૧૨ છે. ભાષા જુસ્સાદાર છે.

વિશેષ-૧. ઐતિહાસિક લોકગીત છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૦ ચ.

अं. ३० ठ-१. चाडीयानी लावणी-हिं. लो.-र. फाजलखां-(र. सं. १८७२)-पृ. १-४

आरंभ—लावणी

ओतम फाडीआ वडा चाडीआ भाटडीपर जुलम कीया,
जव भाटोने कीया तरागा भरे सेहेरमे जीव दीया. चोक.
अचरत खेला देखो चतुराई, अपणे दीलकी वात भाटणीकु सुणाइ,
तुं है वनीया मैं हु भाटणी, नहीं होअे असनाई,
जव फडीएने मुछ मरोड उसकुं धमकाई,
उसने गालीओ तुरत सुनाई, जद फडीएके दीलमे यारो तामस चढ आई,
तामस खा कर चला जाव हाकम हुकमसे मीला
करीती दंडवानेकी सला हाकमने हुकम ऊशकुं वोलावनेका कीया,
जव भाटोने कीया तरागा भरे सेहेरमे जी. ॥ १ ॥

अन्त—

ए हलमकी खडकी दुसरे ल्दनसा गादी,
ऊनकी हुइती मदत भाटुकी रेहे गई वाजी,
केहेते फाजलखां लावणी सुण लेना ताजी,
ले गए समसाने ऊसकुं ले गये समसाने,
जला कर दी माणस माने जला कर आए घरो मीआने,
तुम देखो यारो अमदावादमे भाटोने तो जस लीआ,
जव भाटोने कीया तरागा भरे सेहेरमे जी ॥ १ ॥

વિષયાદિ-૧ આ લાવણીમા નીચેનો પ્રસગ વર્ણવેલો છે-અમદાવાદમા પેશ્વા સરકારના અમલમા દશા દેશાવલ વાણીઆ નાતના એક ઉત્તમ નામના ચાડીઆએ એક ભાટડીને તેના ઉપર વ્યભિચારનો આરોપ મૂકી દરબારમા લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે તેના ધણી ભાટ પોતાની સ્ત્રીએ પતિવ્રતાપણાની ખાતરી આપ્યાથી તેની અને પોતાના કુટુબની આબરૂ સાચવવાને છોકરાછોકરીને તથા ભાટડીને પણ સઘળા લોકો દેખતા કાપી નાખી દરબારમા જતી અટકાવી અને પછી શેહેરના લોક સાથે મળી પેશ્વાના સુબાની હવેલીએ ગયો અને ત્યાથી ચાડીઆને સરકારના હુકમથી ગધેડે બેસાડી કાળુપુર દરવાજે કાઢયો, ત્યા પચઇટાળી કરી લોકોએ તેને માર્યો

૨ નાની મોટી મળી કુલ કડી ૭ છે

વિશેષ-૧ પેશ્વાઈ જમાનામા ચાડીઆઓની ચાડીચુગલીથી લોકોને કેવી સંતાવણી થતી તેમ ભાટ લોકો ત્રાગુ કરીને ચાય કેમ માગતા તેનો ચિતાર આ લાવણીમા છે

૨ પ્રતિ માટે જુઓ અ ૩૦ થ

અ. ૩૦ ઠ-૨-ચાડીયાની વાર્તા-ગુ. ભા. પૃ. ૧-૭

આરભ—ચાડિયાની વાત-અવલ અમદાવાદ શેહેરમા ગાયકવાડ પેસ્વાની વખતમા કેટલાક મસુર લોક ચાડિ ચુગલીનું કામ કરતા તે લોક સરકારના માનીતા હતા સાથી જે સરકારને પેસા કમાવી આપતા તી રીતે જે હરકોઇને ઓરતને માથે ચામ ચોરીનું (એટલે વ્યભિચારનું) તોહોમત રાખી સરકાર પાસે ચાડિ કરી તે ઓરતની ઉપર સીપાઈ કરીને તેને બેહુરમત કરીને સરકારમા બોલાવે ને તેને કહે જે તુ સાચુ બોલ તુ કેટલા મરદ પાસે ગઈ છે તારે કાંઈ ફીકર નથી તુ નામ સારા માતબર લોકોનાં લખાવીસ એટલે તને સાડી ચોલી અપાવીને કાહાડી મુકાવીશુ એ રીતે ચાડિયા લોક સમજાવી તેનો તથા મરદો જેટલા લખાવે તેટલાઓનો દડ કરાવે ને ખત કરાવે તેમાથી તે લોકને પણ ભાગના રૂપૈઆ મલે ને બીજા પૈસા પણ ખાઈ જાએ

અન્ત—એ વાતને આશરે વરસ ૩૩ થયા ને એ ઉપર લખેલા વીગેરે શરવે ચાડિયાઓએ કોઈ દીવશે મેજબાની લાલા વજેરામની વાડીમાં કરી હશે તે વખતે દુધ મણ ૧૨ નો દુધપાક ખાધો એટલું માણસ ચાડિયાનુ હતું તે ઘણાક લોકને હેરાન કરતા તે મારા ગઆ ને સવત ૧૮૭૨ ના ભાદરવા વદ ૪ ને રોજ એ ચાડિયા મરાઆ છે ને ઉપર લખેલી ભાટણ શદુબા ઓરત જે જગો ઉપર મરાઇ તે જગો ઉપર ભાટ લોકોએ દેરડી કરાવી તેથી એ ઓરતને સતી જાણી તેની માનત લોકોએ કરવા માંડી

ને આદીતવાર મંગલવારને રોજ નાલીએર, ચુનડી દીવો ઘીના લઇ જાએ એ રીતે આકીન રાખી દેવસ્તાંન માફક ચલાવે છે એવી રીતે તે માનત વરસ ૫ તથા ૭ ઘણીક ચાલી ને હાલ પણ થોડીક ચાલે છે તેનું દેવલ સાપુર ભાટવાડામાં છે.

વિષયાદિ–૧. અં. ૩૦ ઠ–૧ માંની લાવણીનો જ વિષય આ ગદ્ય ભાગમાં વિસ્તૃત તેમ જ નામઠામ આદિ વિગતો સાથે વર્ણવાયલો છે.

૨. આનો સાર ગુજરાતી રાસમાલા(આ. ૨ જી.)ના ભાગ બીજામાં પૃષ્ટ ૫૧૫ થી ૫૧૭ માં છે. અને એમાં લખેલ 'સદુબાદેવી'ના દેરાનું ચિત્ર સ્વ. ફાર્બસ સાહેબ પોતે આલેખેલું તે ઉપરથી મુદ્રિત ચિત્ર ગુજરાતી રાસમાલા (આવૃત્તિ ૧ લી) ભાગ બીજાના પૃષ્ઠ ૫૧૮ આગળ છે.

૩. આની ગદ્યશૈલી અર્વાચીન શૈલીથી કંઇક જૂદી પડે છે.

વિશેષ–પ્રતિ ચોથીઆ કાગળની બે બાજુએ ગુજરાતી લિપિએ લખેલી છે.

અં. ૩૦ ડ–સારી નરસી ચીજો–ગુ–ગદ્ય–પૃ. ૧–૩ (અપૂર્ણ)

આરંભ–જેટલા દેશોની સારી નરસી જનસો નીચે લખી જણાવી છે.

પંડ તો પાણીનો. રૂપ તો જાદવનો. દરશન તો પરમેશ્વરનો. તાડ માન સરોવરનો. હસ્તી કુંજર બંદરનો. પદમની સીહલ દ્વીપની. ચતુરાઈ ગુજરાતની. વસવું હિન્દુસ્થાનનું. સવાદ જીભનો. ને મતું પંચનું. ખેતર વાડનું. ધન ભેંસનું. દાન માથાનું. ગાળ માઆ શમાંની. ચુડો દાંતનો, વીખવાદ ગધાનો. ઉદર માતાનો. ધડ લંકાનો. વાણી વ્યાકરણની. તીલક કેસરનો. ભગતી વાંછુ રાજાની. જે રામદે રાજાનો બાપ. વાજુ નીશાન લડાઇનાં. હાટ કટકનું. ચઉવટું અમદાવાદનું. જુધ જરાસંધ રાજાનું. બાણ અરજુનનું. ગદા ભીમની. કંકણ કેદારનું. ઘોડો પાણીપંથો. પુરૂપ પંજાબી. ભુંઠો માડવીનો. ચાવડ વાઘડના. મેહેલ ઉત્તરનો. લેણું સમાણસનું. દયા માર ખંડની. રાજ રામનું. રાણી દમયંતી. ટાલ ગેંડાની. બરછી મોરસદની. કટાર ઉશીકરા શદની. તરવાર સીરોઈની. ખંડાયેતાં સીરોઇઆં. હરખના તો રંગ. નર મારૂ ધરતી નીપજે. બુરાણપુરી રંગ. રૂપ નલરાજાનું. તેજ સુરજનું. જોગ સંન્યાસીનો. રૂસણું ભટીયાણીજીનુ અમરત ચંદરમાનું. રીધસીધ ગણેસની. વડ તો પ્રાગવડ. મસરૂ તો કાળુપુરી. શેહેર તો લાહોર. બેઠક તો દીલીની. ભેંસ તો વઢવાણુની. બળદ તો હળવા(વદ)નો. બેટો વાણીઆનો. ધાતુ કંચનની. પુન પરીવારનું. હ(અ ?)કડાઈ જાત(ટ ?)ની. ઝઘડો ગુજરખંડનો. ચોરી મે(મીયા ?)ણાની ને બધી મહાજનની. સાચી સુબુધ દરશનની ને સુબુધી

બ્રાહ્મણુની સાચુ હઇયું કુજરનુ દેવલ અબાઝીનુ પાન માગસર મહીનાના તમાકુ સૌરઠની દાત(તા,ર તો મેધાડમર બાગ તો નવલખો.

વિષયાદિ-આમા જેમ જે ચીજ માટે જે દેશો વખણાયા છે તે દેશની ચીજો ગણાવી છે, તેમ જે વ્યક્તિઓ કે પ્રાણીઓ સારા ગુણ કે શક્તિ કે વસ્તુ માટે વખણાયલા છે તેમની પણ ગણના છે

વિશેષ-દરેક ચીજ અલગઅલગ પક્તિમા લખેલી છે આઠપેજી કાગળની એક બાજુ ઉપર પ્રતિ લખેલી છે પ્રતિ અધુરી છે

अं. ३० ह–अमदावाद शेहेरनी लावणी-मिश्र हिं गु ली-र कीशोरदास-(र स १८६८) पृ १-८

आरंभ–अमदावाद शेहेरनी लावणी—

शिवका तन समरु रे गणपती सींदुरे वाळा,
सरस्वती शुध बुध विद्याका खोल देने ताला ॥ १ ॥
अरा माका हुकमसे एक छंद बोलु सरसा,
पारवती पन रारूजो कल्याण करजो जीवका ॥ २॥
× × × ×
एही शिवका समरण ले माणेकनाथे,
साबरमती निरमळ वेहेती जळ गगाकाठे ॥ ४ ॥
मढी बाधके रेहेते बाबा गोदडीआ कहेते
कैलासवासी करना सागरके दरशन करत ॥ ५ ॥

अन्त—

धन धन कहे दलीपय पादशा अहमदशा पादशा,
राणीका रग मेहेल बनाये साजा नावाजा ॥ ४३ ॥
सवालाख घोडेकी रोजीका सरपाव दीया,
आप खुस हुवे दयकु तब पाछाइ बाग कीया ॥ ४४ ॥
एतनी बात आगे गइ अब वस्ती रही थोडी,
सब देवनकु शीश नमावु नमु बेहु कर जोड ॥ ४५ ॥
कलजुग आयो कोपतो लोपतो ससार रे,
अबे मा तमे वाहारे चडजो नोधारु आधार रे ॥ ४६ ॥
सवत अढार अडसठ वरखे जेठमासे बारे वार रे,
करे विनती रक कीशोरदाश उमयापत महाराज रे ॥ ४७ ॥

વિષયાદિ–૧. આ લાવણીમાં અહમદશા બાદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યાનો પ્રસંગ વર્ણવેલો છે. પ્રસંગ જાણીતો છે. તેમાં અને આમાં માત્ર એક મોટો પાઠફેર એ છે કે સસલું કુતરા ઉપર ધસી આવ્યું અને તે ઉપરથી બાદશાહે તે સ્થળે અમદાવાદ વસાવવાનો વિચાર કર્યો એમ પ્રસિદ્ધ છે તેમ આમાં જણાવેલું નથી, પણ તેને બદલે નીચેની ઘટના વર્ણવેલી છે.—

સાબરમતીને તીરે, પાટણથી એક રાવત દરરોજ ગુર્જર કુંવરીને પાણીપંથે ઘોડે ચઢી જોવા આવતો; એક દિન બાદશાહે ઘોડાને થાકેલો જોઈ તેને પ્રવાસનું કારણ પૂછ્યું અને તેણે ઉપલી હકીગત કહી. એથી અહમદશા જાતે તે સ્થળે ઘોડેસ્વાર થઇને ગયો અને એ સ્થલ તથા ત્યાંના જનોથી પ્રસન્ન થઈ ત્યાં શહેર બંધાવ્યું.

૨. કડી ૪૭ છે.

વિશેષ–પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૦ ચ.

अं. ३० ण—टोपीवालानुं कवित–हिं. लो. पृ. १

कवित १

छपय छंद–डरे दशे दिकपाल, अरी थरहरे अटंका;
परवल तेज परहरे, वडा भुपत गढ वंका;
भावनगर भ(भु)ज भुप, जांम दीन रेनन जंपे;
इडरगढ आंबेर, कच्छ मालत्रधर कंपे,
नरपती कोए मांडे नही, धार पतसाह धरे;
अंगरेज सेण तोसु अवे कोण तेग सामी करे ॥ १ ॥

कवित २

कीरती कहुं बीलातकी, जांहां कुंपनी राज करत हे;
आतसबाजी अजब, देशपती दल डरत हे;
गढपती कीए गरक, थरक पाशाइ थरके;
चौदेश पडी चमक, देख टोपीके डरके;
वाहार महलार वंगला बीच, कासीकु लद लीजीओ;
कंपनी करमकी काहा कहुं, ज(जी)ने धर गुजर अमल लीओ.

અન્ત—બારોટ કાલીદાસ પુંજાના ચોપડા ઉપરથી ઉતારી છે. રેહેવાસી અમદાવાદ મધે સાહાપુર કોટડી મધે ભાટવાડામાં.

વિષયાદિ–પહેલા કવિતમાં કાઠીયાવાડમાં ભાવનગર અને જામનગરના તથા ગુજરાત, કચ્છ, ઇડર અને રજપુતાણાના રાજાઓને ઇંગ્રેજે જેર કર્યાનું વર્ણવેલું છે. અને બીજા કવિતમાં વિલાયતમાં રાજ્ય કરતી(?) કુંપની સરકારના પ્રભાવનું અને ગુજરાતનો અમલ હસ્તગત કર્યાનું વર્ણન છે.

વિશેષ-એક અડધા કાગળની એક બાજુએ આ બે કવિતો ગુજરાતી લિપિમા ઉતારેલા છે, તેને (૬૨) મા પાનાનો આંક નાખેલો છે અને લાલ પેન્સીલથી નબર '૪૮' મો નોંધેલો છે એક 'આંક' અને 'નબર'નું અનુસધાન કોની સાથે છે તે સમજાતુ નથી અ ૩૦ ત વાળા બે કવિત પણ '૬૨' મા આંકવાળા એ જ કાગળના બીજા પૃષ્ઠ ઉપર લખેલા છે

अं ३० त–रुद्रमालनु कवित हिं–पे पृ १.

आरंभ—रुदरमालानुं कवीत.

पथर सेहे चऊद चुमाल, थभ पण सेहेस्त्र निरतर,
पयम क्रोड अढार, जडा जेणे माणक मनोहर,
सवा लाख ध्वजदड, लख कलश शोवरण तणा,
कोरणी घणी वीशाल, चक बोहो रुदर न हले,
जोत मोहोल सोने जडी, रुदरमालो चकवत हे,
चडय (चौद ?) करोड मोहोर कागल चडी,

तलावनु कवीत—

शवत शकर बीर, चैत्र सुद ल्ग्न आचार,
भरणी नक्षत्र भरण, शुभकर वार सनीशर,
देशोत दडे सात, टका क्रोड पाचीसें,
सीडी पथर पचाश, पल ओगणपचासे,
तास नीर भागी तरस सुंण धरा गुजरधणी,
शेशलींग सरोवर सरस, सी सोभा वखाणु ते तणी

વિષયાદિ-આ બે કવિત ગુજરાતના કોઈ એક રાજાને સબોધી લખાયલા છે પેહેલા કવિતમા સિદ્ધરાજ જયસિંહે બધાવેલા રુદ્રમાળનુ અને બીજામા સહસલિંગ તળાવનું વર્ણન વર્ણવેલુ છે સહસલિંગ તળાવ સવત ૧૧૧૫ ના ચૈત્રમા બધાયાનું કવિત બીજામા જણાવેલુ છે

વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અ ૩૦ ણ

અં ૩૦-પ-રેવાપુરી માતાનો ગરબો-ગુ-લો-ર

કેશવ-પૃ. ૧-૩

આરંભ-શ્રીગણેશાયનમા અર્થ (થ) શ્રીરેવાપુરી માતાનો ગરબો લખો છ

વ(વિ)મલ કમલદલ વાસા(વશ)ની ને ભવ દુ ખેઅ વીનાસા(સ)ણી

નાસકાની ॥૧॥

વિષયાદિ–૧. આ પવાડામાં, ઇડરની ગાદીના ધણી રાઠોડવંશી રાજા ગંભીરસિંહજીના **૫૫** પૂર્વજોની ઉત્પત્તિ અને વંશાવલિ **કુતથી** આરંભી બીજા **ભાનુરાજ** પર્યંતની તેમના એક એક પંક્તિબંધ ગુણગાન સાથે વર્ણવેલી છે. દરેક રાજાના નામ ઉપર એક મૂળ પ્રતિમાં જ મૂકેલા છે. કુલ ૫૬ રાજાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે.

કવિએ **૫૬** મા રાજા ગંભીરસિંહે બાદશાહ સાથે ઇડરગઢ લેવા સંબંધમાં થયલી લડાઇમાં વિજય મેળવ્યાનું છેલ્લી ૮ કડીમાં વર્ણવી પવાડો પૂરો કર્યો છે.

૨. કુલ કડી નોંધેલી નથી, પણ ૩૫-૩૬ ને આશરે છે.

વિશેષ–૧ ઐતિહાસિક હોઇને આ પવાડો ઉપયોગી છે.

૨. પ્રતિ અમદાવાદી આખા કાગળની ચામડાના પુંઠે બાંધેલી ૬૨ પાનાની નોંટમાં બે હાંસીઆ પાડી મધ્યભાગમાં ઉતારેલી છે. લિપિ બાલબોધ છે પણ કેટલાક અક્ષરોનો મરોડ માથાંબાંધી ગુજરાતીનો છે.

અં. ૩૧–ખ–માણુણની વાર્તા–મિશ્ર આ. ગુ. કા–
૨. પરમાણંદ–પૃ. ૧–૫

આરંભ—શ્રી ગણેશાય નમઃ

ઇડર નેએર સોહામણું–સરપર ચાઅણહાર;
કોટિધ્વજ વાંકા વસે રાઓ કલાથી વાર. ૧
નપ સપ ઢંકુ કુંડલે પાટંબર દકુલ;
ગોરડિયાં ગ્રહ ગ્રહ પ્રતે રંભડિ ઝાંબાઝુલ. ૨
વાડિ ભાર અઢાર ચુભ મધુકર જુથ માંણંત;
માંનુ વંદા કોટ હે પટ રત વસંત વસંત. ૩
ચોહો દસ અપ વણગેણ લગ તા વચ સેહેર વણાઓ;
ચહું દશ અવ સાહેઓ ધણ ધરો દરિઆઓ. ૪
ઇડર તણી બરાબરી કીઓ સોનેઅર કરેઅ;
વણ સાસત્ર અઢાર વન એકણ પાઓ ધરેઅ. ૫
ઓતણે ભામન બહુત સંધલી રાજકુંઆર;
કર કાંનડ દુઆરામતી લીલારંભે વેહાર. ૬
રાઓ રમે સંઘ રાણીઆં લીલા રંગ અગાહ;
કામ કી ઉઝે બાપડો એક નારચો નાહ. ૭
તે ધર બને પ્રગટીઆં માણણ ને વનુ વશેક;
પઠે પરમાણદ પ્રીતસત તાઓ વનોદ વસેક. ૮

અન્ત— સતભાંમા માંણણતણી રૂડી રાપી રપ;
એક પોહો પક કારણે હરલેઆ આ ત્રપ. ૯૪

માણુને રાજન મલે વાધી પ્રીત અપ્રમ,
જાણે કે વીછડીઆં મલા લછી અને પરમ ૯૫
વના આવતી માણુણી બેએ મલાં એક રંગ,
માનુ જમના જલ જું સાહેર મલે સયગ ૯૬
માણુ તુ ભામન સકલ રાખ્યો કલાણુ સજન,
વાર વલસે આપણી દોઆરા માહ કરન ૯૭
તે ધર પરમાણંદ કવ કવતે પૂગ સરીપ,
કીઆ સમપૂરણ પ્રીત સત અપણી મત સરીપ ૯૮
વાત સમપૂરણ લખી છે

વિષયાદિ–૧ આ વાર્તામા ઇડરના રાવ કલ્યાણને (વિ સ ૧૬૭૨) ધીરે ધીરે માણુ સાથે કેમ સ્નેહ વધ્યો તેનુ શૃગારરસથી ભરપૂર વર્ણન કરેલુ છે

૨ કુન ઙી ૧૯૮ છે એ દોહરા છે, એમ માપ ઉપરથી સમજાય છે

વિશેષ–૧ આ વાર્તા ઇડર શેહેરની સ્થાપનાનો તેમ જ એક રજવાડાના અત પુરના વ્યવહારનો ચિતાર આપતી હોવાથી રસિક અને ઉપયોગી છે

૨ પ્રતિ માટે જુઓ અક ૩૧ ક

अ. ३१ ग. सरस्वतीमाहात्म्य–स पु–(र स) (वि स–१९०९)–
पृ ९–६२

आरभ—श्रीगणेशाय नमः ॥

सद्विद्ये च सरस्वति भगवति कठस्थिते प्राणिना-
मतस्थैश्च स्वरै स्पृशैर्लघुगुरुभेदैर्विभासि सदा
ह्रस्वै प्लुतैश्च दीर्घैर्धर्मविविधैरूष्मैर्हसैर्व्य(?)जनै-
र्मातस्त्वा च नमाम्यह हि सतत वर्णात्मिका भारतीम् ॥१॥
मार्कडेय सुरासि(सी)न वृहन्मुनिनिपेवित
तरुणादित्यसकाश सर्वशास्त्रविशारद ॥ २ ॥

अन्त—

ब्रह्मस्तुताया व्याख्यान व्यासेनैव प्रकाशित ।
य श्रुणोति कथामेता गच्छति परम पद ॥ ९१ ॥
मार्कड(ड) स्कदयोर्मध्ये किंचित्प्रोक्त द्विजोत्तम ।
महात्म (माहात्म्य) च सरस्वत्या( ) सर्वपापहर नृणाम् ॥ ९२ ॥

इति श्रीमार्कडेयोक्ते सरस्वतीपुराणे प्रयागादितीर्थकथन नाम द्वात्रिंशतितम सग ॥ ३२ ॥ लेखक ग्रामकुकडियाना तरवाडी भाइशकर उदे राम ॥ सवत् १९०९ शके १७७३ माघ शुद्ध एकादशि मदवा सरे इद ग्रथ समाप्त श्रीस्वामीनारायणाय नमोनम ॥ श्री ॥

વિષયાદિ-૧. આ સરસ્વતી પુરાણુ માર્કંડેય પુરાણનો ભાગ છે. આમાં પ્રભાસ-પાટણ આગળની સરસ્વતી નદીનું માહાત્મ્ય વર્ણવેલું છે.

૨ આ પુરાણ અધ્યાયબદ્ધ છે, પરંતુ લહીયાએ બીજા અધ્યાયથી સર્ગસંજ્ઞા વાપરેલી છે. કુલ અધ્યાય ૩૨ છે.

વિશેષ-૧. માર્કંડેય પુરાણમાં આ ભાગ છપાયલો છે.

૨. પ્રતિ વિષે જુઓ અં. ૩૧-ક. વિશેષમાં લહીઆએ આ પ્રતિને પાનાં ૬ થી વિશેષે શોભાવવા લાલ શાહીના હાંસીઆ પાડ્યા છે અને શ્લોકના આંકડાની આસપાસ લાલ શાહીથી પાણો કરેલી છે. બે સ્થળે પાછળથી પંક્તિઓ હાંસીઆમાં ઉમેરેલી છે. પ્રતિ ઘણી જ અર્વાચીન છે અને અશુદ્ધ પણ બહુ જ છે.

અં. ૩૨-ક રાવ વિરમદે ચરિત્ર-ગુ. એ. ગ. વા-
(લિ. સં. ૧૯૧૯)-પૃ. ૧-૪૭

આરંભ—લખી આપનાર આ(ચા)રણ ધીરજી

શ્રી સ્વાંમી નારાયણાયન્મઃ ॥ શ્રી ગણેશાયન્મઃ ॥ વીરમદે ઇડરીયારો ઇતિહાસ લિખતે ॥

દોહા— સદા મનોરથ શુભ કરણ ॥ વાણાં આપર બેસ ॥
સારો પેહલો સંમરજે ॥ ગુણ દાતાર ગુ(ગ)ણેંશ ॥ ૧ ॥

વાર્તા-સમંત ૧૬૩૦ આસરે રાવ નારણદાસજી ઇડર ગઢ ઉપર રાજ કરે તે રાવ નારણદાસજી બડો પ્રતાપી તે સમાને વિષે કુવરજી વીરમદેજી બડા સુરધીર માંણુરા દરજોધંન દાણુરો કરન બાણુરો અરજુન જાણુરો સીંહદેવ તે સમાને વિષે કુવરજી વીરમદેની ઉમર આશરે વરસ ૨૦ ની તારે કુવરજીને ગણગોરાંરી ઘણો સોપ તે ગણગોરાંરી અસવારી નીકલી એ સમાને નિસેં પુંગલથી એક કવિ આવો તેણે વાત કરી જે ગણગોર તો આંપની યેં ભલી પણ પૂંગલની ગણગોર તારીફ લાયક છે એટલામાં કુવરજી બોલા તે પૂંગલની ગોર તો કાં દેપવામાં આવેં તારે કવેસર પુંગલનો બોલીયો જે પૂંગલની ગણગોરનાં દેપવામાં આવે તો સાવણ સુદ તીજનો ઘણો એક હરપ ઉછાહ પૂંગલ થાય છે જરૂર દેપવા લાયક છે—

મધ્ય—હમે (વે) પીરમદેજી પણ મનમાં વીચ્યાર કરેં છેં જે સાહજાદાનેં મારી અતરેથી જીવતો હું સી રીતેથી જાઇસ એવો વિચ્યાર દિલથી કરતાં કરતાં એજ ભુલવણી ઉપર એક કબુતર બેઠુ હતુ તે સમે ભુલવણી ઉપર મનાડી પણ ચડી તે મનાડીસેં તાકીનેં તે કબુતરનેં પકડુ તે પકડી ચાર પગાં વીચમી લેઇ નીચ જમીન ઉપર આવી પડી તે કબુતરના તો હેદાં ઉડી ગયાં

ને તે મનાડીનેં કસી ઇજા ન થાતા સાજેતાજી ચાલી ગઇ તે વીરમજીયેં મનાડી કબુતરનેં પકડી નીચી પડી તે કૌતક નજરેં દેઠુ તે દેખીનેં મનમા એવો વિચાર કરો જે હુ પણ અહેથી સાહજાદાને પકડી નીચો પડુ તો સાહજાદાને મારૂં ને શ્રી પરમેશ્વર કરે તો હું સાજેતાજો રહું ને સાહજાદો ને અમે બનેં મરીસુ તોં પણ શ્રી પરમેશ્વરનેં ગમસેં તે થાસેં નેં તે સમયે રાવજી પાસે ફગત છોટીની ૧ કટારી હતી નેં તે વખત એવો ઇરાદો કરીનેં સાહજાદાને પકડીનેં હેક સાહજાદાનેં ઉપર વીરમદેજી ઇમ થકા નીચે જમીન ઉપર આવી પડા તે પડતાં પડતા સાહજાદા ને કટારીયો ૩ ત્રણ મેલી તેથી સાહજાદો તો ગુજરી ગયો નેં વીરમદેજીનેં કસી ઇજા આવી નહીં નેં જમીન ઉપરથી તરત ઉઠીનેં પોતાનો ઘોડો ચાકર પકડીને હાજર હતો તે ઘોડા ઉપર અસવાર થયા નેં ચાકરનેં ઘોડાની પીઠે બેસારી લીધો ને તાહાથી નીકલ્યા તે પાછા પોલામા ગયા ન સાહજાદો મારે તેથી સાહજાદાની તરફના લોક હતા તેમના મન ઉદાસ થઇ અમદાવાદ તરફ ગયા—(પાનું ૨૧-૨૨)

અન્ત—ઇડરમા પણ ઘણોએક હરખ થઈ રહો છે ને રાવજી વીરમદેજીને પણ ઘણોએક હરખ ઇડર પધારવાનો છે તે સા(જના) વખતના ઇડર જાવા સારૂ તમામ અસવારી તૈઆર થઈ છે તે વખતનેં વિસેં પરમેશ્વરનેં કરવુ ને એવી વાત બણુનારી તેથી રાવજીયેં હુકમ કરો જે જેપુરથી સરપાવ આપો છે તે સરપાવ લાવો ને આજે પેહરીયેં તેથી તે સરપાવ લાવી તોસાખાનાવાલે હાજર કરો તે તમામ સરપાવ તેજ વખત પેહરો તે વાગો પેંહરો તેજ વખત સરીર જેંહરમાય જેપુરથી ચોપડુ હતુ તેથી ચીરાઈ ગઇ ને ઘડી ૪ તો રાવજી વીરમદેજીનુ સરીર રહુ ને પછી સરીર છુટી ગઇ ને મોહા હાહાકાર થઓ ને ઘણીક ઉદાસી થઈ ને ઇડર સમાચાર ગયા ને વીરમદેજી ભોરોડે દેહુ છૂટી ને ભોબોડાની મગરી ઉપર અગની સસકાર કરો ને તાંહા છત્રરી કરાવી છે તે હાલ સાબત છે તેથી ચંદરાવતીજી રાણી ત્થા રાણી વાઘેલીજી વીગેરે સતીઓ થઈ તે રાવજીના પાય લેઇને બલી ને પોતાનો ભાઈ કલાણમલજી હતા તે ગાદીએ બેઠા—

ઇતી રાવજીશ્રી વિરમદેજીનો ઇતિહાસ સમપુરણ સ ૧૯૨૯ ના વઇસાખ વદી ૧૪ દીને લખીતંગ ગામ કુવાવાના જુના બારોટ ધીરજીનો છે લખાવીતંગ ઇડર ગઢ પ્રગણે ગાંમ કુવાવાનો જુના ધીરજ લખીતંગ સુત નારાજી ધીરજીનો બેટો તેઓની સનાંમ શ્રીસરકાર હજુરમાં હજુર વાધરતી હાથ લગાવી પોચે મારફત મહીકાંઠાના દફતર ૧૨ ગજેગા દીગાના ર ભાઈ બાલકરનાજી સાહેબની મારફતથી લખી છે

વિષયાદિ-૧ આ વાર્તામાં ઈડરના રાજા વિરમ દેવજીનાં પરાક્રમો (સં ૧૬૫૮ પછીનાં), કૃત્યો અને અપકૃત્યો વર્ણવેલાં છે આમાં, વિરમદેનો ડુંગરપુરના રાજા સાથેનો વિરોધ, મોસાળ પક્ષના ઉદેપુર રાજ્યના રાજાની સહાયતા અને આતિથ્ય, અમદાવાદના શાહના શાહજાદાનું ખુન, પોતાના ભાઈ રામસિંહજીનું ખુન, દ્વારકાંની જાત્રા, હળવદના રાજા સાથે પોતાની બેનનું લગ્ન, ભાઈના ખુનના પાપથી મુક્ત થવા સારૂ કાશીની યાત્રા, ત્યાંથી જયપુર અને દિલ્હીનો પ્રવાસ, અને અંતે જયપુરમાંથી સરપાવમાં મળેલા ઝેરી પોષાકથી મરણ, એ પ્રસંગો રસભર વર્ણવેલા છે.

૨. જો કે આ વાર્તા ચારણે કહેલી છે, છતાં આમાં સામાન્ય રીતે ચારણોની વાર્તાઓમાં જણાઈ આવતાં હિન્દી સાહિત્ય આદિનાં કવિત્તો છંદો વગેરે નથી માત્ર છ સાત જૂના દોહરા છે, બાકી વાર્તા ગદ્યમય છે. ભાષા, પ્રાચીન નથી પણ મધ્યકાલીન ગુજરાતી છે, એમાં ચારણી ભાષાના સંસ્કાર નથી, પણ બારોટશાઈ શૈલીના સંસ્કાર છે.

વિશેષ-૧ આ વાર્તા ઐતિહાસિક હોઈને ઉપયોગી છે. તેમજ તે વેળાના રાજાઓ ચારણાદિને, માત્ર પ્રતિષ્ઠાદિની પ્રસિદ્ધિને હાનિ ન પહોંચે એની ખાતર, પોતાની પાસે સાધન ન હોવા છતાં કેવાં મુક્તહસ્તે દાન આપતા તે જણાવે છે.

૨. પ્રતિ અર્વાચીન છે. ચાર પેજી નોટમાં બોડીયા ગુજરાતી લિપિએ લીટી દોરી ઉતારેલી છે. ઘણા અક્ષરો અને જોડાક્ષરોના મરોડ બાળબોધ લિપિના છે. કોઈ સ્થળે અલ્પ કે પૂર્ણ વિરામ આદિનાં ચિહ્નો કે તે સૂચવનારી પાઈઓ પણ નથી, ચરડબંધ ઉતારેલી છે. દરેક પૃષ્ઠે ૧૩-૧૪ લીટીઓ છે, અને એ હાંસીયા દરેક પાને આંકેલા છે.

૩ આ પ્રતિના મુખપૃષ્ઠ ઉપર નીચે પ્રમાણે છયેજીમાં સ્વ. ફાર્બસ સાહેબની ટુંકાક્ષરી સહી સાથની નોંધ છે:-

Charitra of Raw Veerum Dev of Edur. This Copy was procured from Charan Dhirji by Heeralal Balkrishna, Dafterdar of the Myhee Kuntha, and sent to me in June 1863 the copy which I had precociously translated having been lost

૪. પ્રતિ અર્વાચીન છે, ધીરજી ચારણના ચોપડા ઉપરથી તેના દીકરા નારાજીએ ઉતારેલી છે.

અં. ૩૨ ખ—ઇડરના રાવની વંશાવલિ—ગુ. ઐ. વં. (લિ. સં. ૧૯૧૯) પૃ. ૧

૧ રાવ સોનંગજીએ સામળીયા સોડને માર્યો સં. ૧૩૧૦ ૧
સં. ૧૪૪૭ રાવ રણમલે ભાડેર પ્રગણું સોલંકીને આપ્યું. સં. ૧૪૨૫ ૨
રાવ જેમલે જવાસ પ્રગણું ચહુવાણને આપ્યું. ૫
રાવ જેઠી જેતકરણે ઝાડોલ પ્રગણું ચીતોડના રાણાને આપ્યું ૬
૧૭૧૦ રાવ જેનાથજી નાસીને પોળોમાં ગયા અકબર પછીની વખતમાં ૮

રાવ પુજાજીની વખતમા પાદશાહ અમનગરનો
કીધો કરાવતા હતા તે નમર ૧૫ મા ૯
સ ૧૫૪૦ રાન ભાણુજી પતાઈ રાવળની વખતમાં હતા ૭
ન ૧૭ મા
,, ૧૪૮૨ અમદનગર વસાવ્યુ ૩
,, ૧૪૯૯ મહમદશાહ ઈડરની કન્યા પરણ્યો ૪
,, ૧૬૩૦ રાવ નારણુદાસજીના કુવર વીરમદેજી થયા
,, ૧૭૮૫ મહારાજ આણુદસંઘજીએ ઈડર લીધુ

વિષયાદિ-આમા ઈડરના કેટલાક રાજાઓના પ્રગણાની સોંપણી આદિ પ્રસગો માત્ર ૧૧ નોંધેલા છે બાજુએ જે આકડાવારી નોંધેલી છે, તે સહીઆએ પોતે કરેલી છે, તેમા ક્રમ ઉલટા સુલટી છે

વિશેષ-૧ ઐતિહાસિક હોઇને ઉપયોગી છે

૨ પ્રતિ એક જ પૃષ્ઠ પૃ ૪ ઉપર ઉતારેલી છે

अं. ३३–साभ्रमतीमाहात्म्य-स० पु०-पद्मपुराणान्तर्गतप्रकरण

पृ १-५१

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसाभ्रमत्यै नमः ॥

शिवमुकुटादवतीर्णा ब्रह्मजलपूरेण काश्यपी गगा ।
विशदयतु सकलकलुष कलिना जनित जगदनिष्टम् ॥ १ ॥
मुक्तिपुर्या सुखासीन सूत धर्मविशारदम् ।
ऋषय परिपृच्छन्ति नैम्यमासमागता ॥ २ ॥
भगवन् केन धर्मेण तीर्थेनैन तु केन वा ।
पितॄणा पिंडलिप्सूना तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥ ३ ॥
× × × ×

सूत उवाच—

गगाख्यान महापुण्य पितॄणा तृप्तिहेतुकम् ॥ ५ ॥
× × × ×
ब्रह्मणोक्तं पुरा विप्रा नारदाय महात्मन ॥ ६ ॥
× × × ×

ऋषयः सर्वतोऽभ्येत्य अर्बुदारण्यमाश्रिताः ॥ २० ॥

× × × ×

अचलेश्वरसामीप्ये कश्यपस्य महात्मनः (आश्रमं) ॥ २२ ॥

कश्यपेन पुरा नीता मुनिना स्नानकारणात् ।

तेन सा क(का)श्यपी गंगा श्रवणे पातकापहा ॥ २३ ॥

× × × ×

(पार्वती) हठाज्जग्राह केशेषु । शंकरं लोकशंकरम् ॥

जटाकलापं निश्चोत्य प्लावितं तज्जलं भुवि ॥ ३५ ॥

गौरीभयाच्च बभ्राम सा गंगा तत्र तत्र वै ॥

तेन साभ्रमती नाम प्रसिद्धं भूतलेऽभवत् ॥ ३६ ॥

अन्त—सूत उवाच—

अंतर्भूः क्रीडितमिदं वराहस्य पुरे पुरा ॥ १३ ॥

गांगेयं परिपप्रच्छ धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥

पितामह महाप्राज्ञ महाबुद्धिपराक्रम ॥ १४ ॥

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कृष्णमव्यक्तमीश्वरम ॥

यच्चास्य सुमहत्तेजो यच(च्च) कर्म पुरातनम् ॥ १५ ॥

तन्मे सर्वं यथातथ्यं प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥

तिर्यग्योनिगतो रूपं कथं धारितवान् हरिः ॥ १६ ॥

केन कार्यनिसर्गेण तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

इति श्री पद्मपुराणे साभ्रमतीमाहात्म्यं समाप्तं ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥
॥ शुभं भवतु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ कल्याणमस्तु ॥
॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥

વિષયાદિ–૧. આ પ્રકરણ પદ્મપુરાણનો એક ભાગ હોવાનું આ પ્રતિ જણાવે છે તે પરંતુ પુના આનંદાશ્રમની પુસ્તકાવલિમાં પ્રકટ થયેલા પદ્મપુરાણમાં જડતું નથી આ ભાગમાં આબુના અરણ્યમાંથી અચલેશ્વરની પ્રદેશમાંના કશ્ય ગ્રામ આગળના કશ્યપ મુનિના આશ્રમ આગળથી નીકળેલી, ભાગીરથી ગંગાના અવતાર રૂપ સાભ્રમતી નદીનું ઉત્થાન, તેના પ્રવાહમાર્ગો, અને તેના તટ ઉપરનાં તીર્થોનું માહાત્મ્ય, તેની સાથે સંગમમાં ભળતી અન્ય નદીઓ અને સમુદ્ર સાથેનો સંગમ, આદિ સંબંધી પૌરાણિક કથાઓ રસભર વર્ણવેલી છે

૨. પ્રતિમાં અધ્યાયની કે મૂળ શ્લોકોની સંખ્યા નોંધેલી નથી

વિશેષ-૧ પ્રતિ પ્રાચીન છે, તેમ જીર્ણ પણ થવા આવી છે, લેખનશૈલી પણ પ્રાચીન છે, પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ સ્પષ્ટ અક્ષરે ઉતારેલી છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ લેખન અશુદ્ધ છે, દરેક પૃષ્ઠે આઠ આઠ લીટી છે ૩૩ મુ પૃષ્ઠ એક બાજુએ કોરૂ છે, પણ તેથી પ્રતિ ત્રુટિત નથી કોક પાને પાછળથી પંક્તિઓ ઉતારેલી છે

अ. ३४ क-दशरा वनाव-हिं गु पै का-र हमिरकवि-(र स १९०५)-(लि स १९०८) पृ १-३४

आरभ—श्रीगणेशाय नमः। गण दशरा वणाव लिख्यते ॥

दोहा—मोक्षपति (सुपरूपति) पतिहस कहा। वृषभपति मु (गरु)ड साम ॥
हरिहर सरस्वति गुनपति ॥ सनकु करहु प्रनाम ॥ १ ॥
लंबोदर सुर भारति त्रीलोचन प्रम (पर्म-हरि) तेह ॥
वजियासग महाराजका गुन गावा वुद्ध देह ॥ २ ॥
पूजत आशो शुद्ध दशम ॥ राजा वजमलरांण ॥
सो वरनत हमु (हमीर) सुकन्य (वि) वजियादशम वखांण ।३।

छप्पै—वजियादशम वखाण ॥ करहु वहु विधि वरनिकर ॥
अमरपतिय सम आज ॥ राजा गोहेल धरनिपर ॥
सोरठ देश उत्तग ॥ मध्य उतग सहर ज्यम ॥
भावनगर सोय वंद्र(दर) ॥ गनत सन अ(इ)न्न(द्र)पुरियसम ॥
तेहि सहर हुत राजत तखत्य ॥ सोमवंस स(अ)वतार हे ॥
वखतेस नद राजा वजो ॥ आप इन्द्र अवतार हे ॥ ४ ॥

વચનિકા—સાહબીયેં ઇદ્રરો અવતાર ॥ કરણ જસો દાતાર ॥ સતરો હર ચદ ॥ ફોજારો જેચદ ॥ બુધિરો સાગર ॥ કુળરો ઉજાગર ॥ છતિશ બશ રાજા કુલિરો શણગાર ॥ રજપૂતવટરો રાખણહાર ॥ ચૌદ બ(વિ)દ્યા બતિશ લક્ષણ ॥ ચોશઠ કળા પટભાષારો જાણણહાર ॥ ધણા અસકારો માણણહાર ॥ અરિ-યાંરો કાલ ॥ રાકાંરો પાલ ॥ ગૌબ્રાહ્મણ રિક્ષા કરે છેં ॥ ચારણા ભાટા અનેક મગત જણાંરા મુખારા ગુણ સુણિ સુણિને દરિદ્ર હરે છેં ॥ સાકાબદ્ધિ સાખ વાણારા બસરો રાજા સાકાબંધિ હૂવો છે ॥ શ્રીકૃષ્ણરો જનમદન જન્માષ્ટમિરે છે સમૈયે જનમ લીયા થકા નામ બ(વ)જે સીગજી માહારાજ છેં ॥ બ્રહ્મા હરા નેત્ર થકી અ(અ)ત્રિ રૂખિ ઉત્પપન હૂવો તણરો બંસ હે ॥ અને બઆવ-સિરો વરણવ કરે છેં ॥ ૫ ॥

अन्त—

थसि गये सरव निज्य नीज्य धाम ॥ अश्वपति करत आंपं अरांम ॥
सुप रेन्य वीत्यत थात प्रात ॥ नित्य परत्य दांन सभा सुहात ॥
दुरय देस देस मंगंन अमाप ॥ संभारि दांन सवक्रूं समाप ॥
अगणित तूरंग सोव्रन रू कांत्य ॥ भारिक दरक वसन बुभांत्य ॥
हाथ्यसुं दांन केह मंगनकार ॥ समपिया तेह नांहि सुमार ॥
सुभ देइ सरव आसीस सोइ ॥ पट वरन गये दारिद पोइ ॥
हमेस वरसच राव स्रथ ॥ वजमाल रपत कुल अभंग ग्रथ ॥
अलप सवे कहत आसीस आज ॥ रहो जग कोड्य वजमाल राज ॥
एहि वजा तणो तंन धर्म अंग ॥ सुथ कुंवर पाटविय भावसंग ॥
राजां न भावसंग घरहुं राय ॥ अपमाल कुंवर पाटवि आय ॥
त्रप हे उदार उदार नांम ॥ द्रव्यं हरित अश्व वल बुधि धांम ॥
अपमाल रांण राजे असाह ॥ कूंवरां कुंवरं वजमाल काह ॥
हमीर कविय देषि गणाव ॥ वांचियो ग्रंथ दशरा वणाव ॥
ओगणीस संवत पंचमो वरप ॥ पड्यवेह कारतिक सुकल प्यप ॥
सुभ मुरत होत वारं सनेह ॥ दसरा वंणाव संपुर केह ॥ १९७ ॥

દોહા ॥ ગ્રન્થ જુગલ બજમાલ ત્રપ ॥ સુંણ્યા આપ સવ છંદ ॥
કવિ હમીર ગુન ઉચરે ॥ ન્યાલ હૂવો કવિ ચંદ ॥ ૧૯૮ ॥

संवत १९०८ वर्षे कार्तिक मासे शुक्लपक्षे तिथौ पंचम्यां भौमवासरे लिखितं भट्टावटंकेन जगजीवनात्मजरणछोडेन औदिच सहस्त्रज्ञाति घोघा मध्ये लख्यो छे ॥

વિષયાદિ–૧ આ કાવ્યમાં, ભાવનગરના રાજા વિજયસિંહજી મહારાજના દશરાના દરબારનું વર્ણન કરતાં, કવિ હમીરે બ્રહ્માથી આરંભી વિજયસિંહજી પર્યંત ગોહિલ વંશના રાજાઓની વંશાવલિ વર્ણવી છે. વચ્ચે કેટલાક પ્રસંગોના સમયના સંવતો પણ નોંધેલા છે, એમાં વિક્રમ અને શાલિવાહનના શકની સ્થાપના વિષે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરેલો છેઃ–

અગ્રરસન્ય રે આગીયો ॥ વસ્ય કીય બાવનવીર ॥
આવત જાન ઈંદ્રપુર ॥ ગુન વિક્રમ ગંભીર ॥ ૮૪ ॥
સમસ્ત (સંવત) પચાસ ૩ સાતશો (૭૫૦) આયુર જિન અપ્રમાંન ॥
સકલ લિખાંનો મુલક સવ ॥ વિક્રમ કો બલવાલ ॥ ૮૫ ॥
સંવત પેક પૈંતીસ લગ્ય ॥ સજ્યો વિક્રમ કો સક ॥
સાલીવાહન સેન સજ્ય ॥ આય મનુ દધિ ઉદક ॥ ૮૬ ॥

સોરઠમાં ગોહિલ વશી સાલવાણે શક સ્થાપ્યા વિષે આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે –

દોહા–સાલવાણ વિક્રમ વધે ॥ ભજિ સક ધરિ આય ॥
દેશ દેશ રાજા નમે ॥ નિજ સક જુગત્ય નિષાય ॥ ૮૮ ॥
સહર ટક (ટાંકપુર-ગિરમા) ઇકિલક સમ ॥ નાગાજન નરપાલ ॥
વરદાયક વર જેઠવો ॥ બરડો દેશ બિશાલ ॥ ૮૯ ॥
પ્રનેકરન ગઢ ઢડ વશ્ય ॥ સાલ્યવાન્ય ફલ લાય ॥
નાગાજન હનિ કુસલ નિજ્ય ॥ કરિય ફતે વરિ આવ ॥ ૯૦ ॥
સાલ્યવાણ્ય કે સકકા ॥ બર ગયા કો વેર ॥
ઓગણીસસેં આડનગ્ર ॥ શત્ર શોહ તોંતેર ॥ ૯૧ ॥

સવત ૧૨૦૧ મા ઉમરાળો ગઢ ગોહિલે જિત્યાનો ઉલ્લેખ પણ છે, જુઓ કડી ૧૨૯–૩૧ સવત ૧૫૭૫ મા બ્રાહ્મણ જાતિ અને રાણા વિસવજી વચ્ચે યુદ્ધ થયાનો અને ગારીયાધારના રાજાને જાનીએ ૪૦ ગામ સાથે સીહોર માડી આપ્યાથી તેને હરાવીને સિહોર લીધાનો ઉલ્લેખ છે આ પ્રસગની બીજી એક ટિપણી પાને ૧૮ મે લખેલી છે

ભાવનગરની સ્થાપના વિષે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે –

સવત સત્ર ઓગણ્યાઅસી ॥ સુધ ત્રીજ વઇશાક ॥
ભાવસગ ભાવાનગર ॥ અણુનમ રચ્યો અથાક ॥ ૧૬૭ ॥
સુભ બધિય ભાવાસગે ॥ દસરા બદસ્ય દોય ॥
મિયે છનિસે બછયે ॥ નરપત અસો ન હોય ॥ ૧૬૮ ॥

૨ આ ગ્રથનો કેટલોક ભાગ પાડવોના વશવર્ણને અને કેટલોક સોરઠમા ગોહિલોએ જમાવેલા રાજ્યપ્રદેશોના વર્ણને રોકેલો છે

૩ ગ્રથ દોહરા, છપ્પય, સોરઠા, મોતીદામ આદિ છદોથી બાધેલો છે વચ્ચે વચનિકાવાળા કેટલાક ભાગો ગદ્યમા છે ગ્રથમા હિન્દી પદ્યભાગ સાથે વચ્ચે વચ્ચે કેટલાક કવિઓના કવિત્ત આદિ ગુજરાતી પદ્યો પણ સામેલ કરેલા છે કુલ કડી સખ્યા જો કે ૧૯૮ આપેલી છે, પરતુ તે વાસ્તવિક નથી કારણ અન્ય કવિઓના અનેક કડીબધ કાવ્યોના પ્રત્યેક ઉતારાને માત્ર એક એક અકમા સમાવેલા છે, તેમ વચનિકાના પ્રથક પ્રથક ગદ્ય ભાગને પણ એક એક અક તરીકે ગણ્યો છે

૪ ભાષા હિન્દી તેમ મિશ્રાંચારણી ગુજરાતી છે, ભાષા સુરસ અને પ્રવાહશીલ છે

વિશેષ–૧ ગ્રથ ઐતિહાસિક હોઇને ઉપયોગી છે સોરઠની મધ્યકાળની સ્થિતિનો ખ્યાલ ઠીક આપે એમ છે

૨ પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે છતા કેટલાક અક્ષરોના મરોડ ગુજરાતી લિપિના છે ख, ङ, ण, अने ल, એ શબ્દો આમ લખેલા છે -ખ, ઙ, ણ, લ, શોભા

સાર લાલ શાહીની પાણ્ણ કરેલી છે, તેમ દોહરા, છપ્પય વગેરે છંદોનાં નામ તથા અન્ય કવિઓના ઉતારાઓનું સૂચન વગેરે લાલ શાહીમાં લખેલાં છે. આખા બાન્જ઼ીયા જુના કાગળ ઉપર પ્રતિ ઉતારેલી છે, ઘણે સ્થળે હાસીયામાં કેટલાએક અર્થો તેમ ખુલાસાઓ અને સ્થળોના નિર્દેશો ગુજરાતી લિપિએ લખેલા છે, તથા કેટલાક શબ્દોની ઉપર બાલબોધ લિપિએ અપર શબ્દો પણ લખેલા છે.

૩. પ્રતિના પહેલા પાના ઉપર નીચે પ્રમાણે નોંધ કરેલી છે.–"નોંઘણજી પત્ર ૨૦ કવિત ૧૬૦ ॥ સં ૧૨૦૨ મા સેનંગજી સોરઠ આવ્યા પત્ર ૧૫ કવીત ૧૨૯ ॥ સં. ૧૨૦૧ તેને દીકરે રાંણોજીએ રાણપર વસાવ્યું પત્ર ૧૫ કવીત ૧૩૧"

અં. ૩૪ ખ–ખરતર ગચ્છ પ્રશસ્તિ–ગુ. લે–(ર. સં. ૧૭૮૪) પૃ. ૧ (સટીક).

स्वस्ती(स्ति) श्री पार्श्वेशं प्रणम्य श्री पुहकरण नगरान् भट्टारक श्री जिनभक्ति सुरिवरा सपरिकराः श्री वीडाल नगरे वाचनाचार्यवर्यधुर्य महिमसुंदरगणिवरान शमनुशामादि संति श्रेयोत्र तत्रत्यं च देयं

તથા તુમનેં આદેશ શ્રી પાલ્લીનેં (ગામ) કેરનો છે તત્ર પુહચજ્યો ઘણિ શોભા લેજ્યો શિષ્યાનેં હિત શિષ્યામાંહે રાખજ્યે સમસ્ત શ્રાવક શ્રાવિકાનેં નામે પ્રત્યેકેં પ્રત્યેકેં ધર્મલાભ કેહેજ્યે પ્રસ્તાવે અમારા સમાચાર દેજ્યે તથા શ્રી દેવનગરનો (ગામનું નામ) આપ ઓર જતીનેં પુઠા હુંતી મુકસ્યું ફાગણ વદિ ૭ અમ્હે વિહાર કિયો છે શ્રી ફલોદ્ધીથી નેં ચૈત્ર વદિ ૬ શ્રી જેસલમેરનો મુહુર્ત છે સંવત ૧૭૮૪ ફાગણ શુદ ૪ દિને.

१ भ० श्री जिनभक्ति सुरिभिः २ वा० महिमसुंदरगणि वरान् ।

इति खरतरगच्छनी प्रशस्ति ॥

વિષયાદિ–૧ આ, મારવાડના માનસિંહજી રાજાની હદમાં આવેલા પુહકરણ નગરથી શ્રીજિનભક્તિ સૂરિએ વીડાલ નગરના વાચનાચાર્ય મહિમ સુંદરગણિને પાલ્લી અને કેર ગામ જવાનો આદેશ કરેલો તે સંબંધી પ્રશસ્તિ છે.

૨ આ વિક્રમની અઢારમી સદીના અંતભાગના પત્રલેખનનો એક નમુનો છે.

વિશેષ–આ પ્રતિ બાળબોધ લિપિએ એક પાના (૩૫ મા) ઉપર બે હાંસીયાના સળ પાડી લખેલી છે. હાંસીયામાં ગામ અને સ્થલનાં ત્રણ સૂચનો કરેલાં છે.

અંક ૩૪ ગ. તાવના મંત્રો–ગુ. ગ.–પૃ. ૧

ॐ હઃ સ્વસ્તિ શ્રીલંકા મહાદુર્ગાત્ મહારાવશ્રી રાવણજી વચનાત્ વભીપણ લિખતં શ્રીમૃત્યુ લોકે એકાંતરિયો બેંતરો તેંતરા નિત્ય જ્વરા સિત જ્વરા

પત જ્વર મ્લેષ્મ જ્વરા વાત જ્વરા કાલી જ્વરા ભય જ્વરા પીડ જ્વરાદિસે અરૈં દુષ્ટ તુ અમુક બ્રાહ્મણ અમુક ક્ષત્રીનૈં અમુક વૈસ્ય અમુક શુદ્રનૈં શરીર રહે છે પરતુ લેખદર્શને અગ્નિ માંહિ પડી ભસ્મ હો નહિતર રાણે ગવણુની ગદા તાહરે માથે વાજર્સ્યં ચદ્રહાસસ્ય ખડ્ગ એતી તારે સિરછેદ હોસ્યે જઃ જઃ જઃ ઠ ઠ ઠ સ્વાહા

ઇતિ તાવરી ચીઠી છે

ૐ નમો રસિયાણુ પાટણુ અજયપાલ રાજા બધવ સુરદેવ અજ્યા રાણી તેહનૈં સાત પુત્ર પ્રથમ એકતરો વિયતરો ત્રયતરો કાલજ્વર સીતજ્વર ભુતજ્વર વિષયજ્વર બેટા વણી રાવે સાભલ્યી રાય રાણી સુરછાગતિ હુવા જ્વર આવી પગે લાગો માતા મુઝવે તુ દિઉં જારે ચાડાન જા મુહમદી બાલ દિષ્ટથકી પરો જા મારી આગત સાભલા પડી જો અમુકનૈં પીડા કરે તો નારસિંદ વીરની આજ્ઞા ફુરે ઠ ઠ ઠ સ્વાહા

વિષયાદિ-આ બે તાવના મત્ર છે એમા અનેક પ્રકારના તાવની ગણના છે

વિશેષ-૧ પહેલા મંત્રની નોંધ આ પ્રમાણે છે-"આ મત્ર ચીઠીમા લખીનૈં હાથે બાંધો તો બુખાર જાય" બીજા મત્રની નોંધ આ પ્રમાણે છે-"આ મત્ર ભણી દોરાનૈં ૭ ગાંઠો દેવી તે દોરો હાથે બાંધે તાવ જાય

૨ પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે, પણ કેટલાક અક્ષરોનો મરોડ ગુજરાતી છે

અં ૩૪ ઘ-વખતસિંહજીનું ગીત-ગુ. લે. પૃ. ૧-૨

આરભ—ઠાકોર વખતસગજીનું ગીત સપાખરૂં

પ્રથમ નિયો ગઢ તનાજે બદર સગ્તાનપરે[૨] ॥ તેમ ઝઝમેર[૩] અઠ બદ્રતામા ॥
મત્રા[૪] ભાદ્રોડ શિરમોડ મરતાં મરદ । શગદ કુનાપરી નદી શામા ॥ ૧ ॥
ગાંઢીયા દેશ નાઘેર ઊનાગરા । ગજાવે તખતન બાતુ રઢીયા
ઊડયે દો બુજે મીતપર આખ્રિઆ । છત્રપતી કુડતે ઝડા ચઢીઆ ॥ ૨ ॥
ઘરકરી ચાદગઢ અનૈં સવડી થકા વેહે ઈગનિયે ડકા વાગા
શરદ લાઠી કરી બાબરા સામતી ભડનીયા ગાબરા હોઈ ભાગા ॥ ૩ ॥
ગઢપતી રાવને ગુદગઢ ગાળીઓ નવડ ગન્ડા ધમ એકનો રે
પેરિદન્ય બોટાદ લીમડાદનૈં પાણુતી કાઢીઆરી અરી હરપરાકો રે ॥ ૪ ॥
કાગવા જેમ ઝાંઝરિયા કેપિઆ મરન ધર અડારમ ખેલ ગાતે
નેધ ભાવાહનૈં બીમ પાંડવ જેહી આગની પીપની કરી આને ॥ ૫ ॥

હેકણી બાજુએં સમુદ્ર માજા હુવો હેકણી બાજુએ હસમ હાલે
હુંડ ભડ ચોકડી અડગ કીધો હુવો તણા સખ માલરી જુવોં તાલે ॥ ૬ ॥
લાજ ઘણુ મહણુરા કેક ખાલા લિયણુ । કવી એકી રસણુ કહે કેતા
પાટકે બેટ પેરંભરો પાતસા । અતલબલ ભોગવે દેશ એતા ॥ ૭ ॥
હાથ પખતે ઘણા જોધ વખતા હુવા । પ્રથી રખપાલરો દેશ વખતો
શિઓરો પાટવી જગોજગ સલામત । વખત વંત ભાવાણે તખત વખતો ॥૮॥

વિષયાદિ-૧ આ ભાવનગરના રાજા વખતસિંહજીનાં પરાક્રમોનું ગીત છે, આમાં તેમણે લીધેલા ગઢનાં નામ આદિ વર્ણવેલાં છે.

૨. કુલ કડી ૮ છે. ભાષા ધમકભરી છે.

વિશેષ-૧ પ્રતિ ગુજરાતી લિપિએ લખેલી છે. હાંસીઆમાં નીચે પ્રમાણે અર્થ ટાંકેલા છેઃ-અઝમેર=ઝાંઝમેર; કુલાપરી=કરલા ગામ પાસે; ગુંદ્રગઢ=કાઠીનું ગામ હતું; અડાઠમ=પરગણું; હસમ=સ્વારી.

અં. ૩૪ ડ.-વખતસિંહજીનું ગીત-ગુ. લો. પૃ. ૧-૩

આરંભ--વખતશંઘજીનેં જુનાગઢના નવાબ સાથે લડાઇનું ગીત.

ચોંપે આવીઆ નવાબ સેન કાઢી આંકી ધરે ચાડ અડે નકો ધઢે કોટે ગામડે અશેશ
ચડે જટાધાર ક્રોધ જાણે ઇંદ્ર ચડે એમ । વઢે વાજ વંતાં સામો ચઢે વખતેશ ૧
ત્રંબાલાં રણંકે ઠણંકે ગરંદા ઠુંક । સલકે શેશ વ્યોમ ઝલકે સમંદ્ર
ભજાલી શકતી તકે ભજા હુ પ્રલકે ભાણુ । નવાબાં સાહયો સકે અખેરાજનંદ ૨

અન્ત—

કુંપા વાજશુર દાહા જણી રાન ભાર કશા । નાથ પેરંભકા ધરે જીતરા નિશાણુ
બરાભાંજે બાબિયારાં કાઠીઆરાં કુજાબરા । હરા ભાવાતણા અજાજુતરા હાલાણુ ૧૨
શતં રતનેશ ભાવા અખેરાજ નીર ચાડે રજાડે પરજા કોટ પાડી દીએ દેશ
મેદની મંગલં ગાઆ સોવંતકી વખામંડી વડી ફતે પાયા ધરે આયા વખતેશ ૧૩

વિષયાદિ-૧ આ, શિહોરના રાજા વખતસિંહજીએ જુનાગઢના નવાબ હામદખાંનને હરાવી કુડલા, ચીતળ લખાવી લીધાં અને પોરબંદર, જસદણ, જેતપર આદિના રાજાઓને નમાવ્યા, તે સંબંધી લોકગીત છે.

૨. કુલ કડી ૧૩ છે ભાષા વીરરસભરી, ઝડઝમકવાળી છે.

વિશેષ. ૧ ઐતિહાસિક લોકગીત છે.

૨. પ્રતિ ગુજરાતી લિપિએ લખેલી છે હાંસીયામાં કેટલાક શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ છે

અ. ૩૪ ચ.-વખતસિહજીનું ગીત-ચા. લો.-પૃ. ૧-૩

આરંભ—ઉપર થએલો ટરો પાર પડા પછી કસુંબો પીવા પોતાના લશકરમા ઠાકોરેં બોલાવ્યા તેનું ગીત

મલે વાઘરાં અચયે દલે જગા ટોપ ઝ નમવે સાબલે મુગલે આતા ઉપરા સમદ
સાબલે ઊઝવે આયો જમવા પ્રોહોણો શુબો હેંદલે પેંદલે પાગવો હામદ

અન્ત--

લોદરાં બધારે લોસે અપસે કતારાં લારા પડા ચાવે પાન બીડાં પાવડા અપાર
કવી કહે વાર વાર પાશરા જેજેજેકાર હાર ખાઈ કીધેં શુમે શલામા હજાર ૭
જેટવા નમાવુ ઝાલા હાલાતણી જરો જાઉં દમા વાઘેના પાણીં તલે કોક દન
જીવતો જે જુને જાઉ આતાફીનચાણી જમેસોભવે પ્રોહોણો નાવુ અલાફી સોગન ૮

વિષયાદિ-૧ આમા જુનાગઢના નવાબ હામદખાનને હરાવ્યા પછી વખતસિંહે સુલેહ નિમિત્ત કસુબાનો ડાયરો કર્યો અને તેમા હામદખાનને નમવુ પડ્યું તેનુ વર્ણન છે

૨ કુલ કડી ૮ છે ભાષા મિશ્ર ચારણી ગુજરાતી છે

વિશેષ-ગુજરાતી લિપિએ પ્રતિ લખેલી છે હાસીઆમા નીચે પ્રમાણે અર્થ-સ્ફોટ છે-હાબલે=ઘોડા, વાઘેના થરાદમા

અં. ૩૪ છ.-બાબાજીનું ગીત-મિશ્ર ગુ. લો. પૃ. ૧-૩

આરંભ—ગામ કડીથી બાબાજીનું લશ્કર આવુ તેની સાથે લડાઇનુ ગીત

ગાજે સાખધી પ્રથમી અશા બાજે જેસ બાગલાં
બલાકમી બરાજે વડોદે અનાં બાહ
મલા જે દોખીઆતણી પડી ભાજે બધી મીણુ
અડી ખભ કડી રાજે મલારા અથાહા ॥ ૧ ॥
પડી આંટી કડી સાથ આવતી બડોદાપતી
ફોજા બાબાતણી ચડી નીશાણા કટક
જમી હુઉ પડી ખેહ અડી અસમાન જાતી
કડી માથે લાયો બાબો વિલાતી કટક ॥ ૨ ॥

\+ + + +

ધ્રાંગરા દડે પેલા અઠારસો ધણી । નશા વઢવાઠ દડે વાકાનેર
લીબડી શાઅલા દડે મોવ માગી જમે લીધ । ઝાલાવાડ દડી શુમે ફીધ જેરજેર ૭
દડે મોરબી કો સામ સામલીવા સહીત દડે । અનમી જામકો ઠામ દડે સો બામ
હજારા ચીઆરા દડે દડે વાઘીઓ હાના ગ હોને નર્શા માર ગોલે દડે જુનાંકો નવાબ ૮

\+ + + +

ફેરા ઘાણુ ખારો આતા તેના જુદા માગું દામ આમ
શામા હુવા તેણે તો પાકાં અડાર ॥ ૧૦ ॥
કટકાંકા ગાડ ફુટા કેકે જપા આવટ કુટા કે મરેકા શીસ
ફુટા ભ્રગુટા ફકર વખતાકા જુટા જોધ જુટા શેન
બાણાવાલા જાણુકે સંકલી શીંદ બછુટા જરૂર ૧૨

+ + + +

પાંચ માશ જાવા નાશ્યો ગુણો થ્યો હુલાશ પુરો
જમુ તણી આશ છોડ જાવા દેતો જાય પાછો જારે
કેણી પાસ લોંગરો લાકટો પેરા મોટો બાહ્ય
ફરે બેઠા બાણા દેશમાંય ॥ ૧૪ ॥
જાવા આલી ફોજ નારે ફારકતી દીધી જારે ભાવા-
હ્શતણી છબે દીધી શીધી સાખ ॥
રેશ દેવા આવ્યો તાં તો શામો પોતે પામ્યો
દેશ લાખ અઢી ટામ્યો તાંતો પામ્યો પાંચ લાખ ॥ ૧૫ ॥

વિષયાદિ–૧. આ લોકગીતમાં નીચેનો પ્રસંગ વર્ણવેલો છે.-વડોદરાના ફતેસિંહ રાવ ગાયકવાડ રાઘોબાને પેશ્વાઈ અપાવવા હયેછ લશ્કર સાથે કડીના મલ્હારરાવને હરાવવા કડી ગયો, ત્યાં કડી લીધુ, મલ્હારરાવ નાશી કાઠીયાવાડમાં ભરાયો ત્યારે તેણે કાઠીયાવાડના રાજાઓ અને નવાબને હરાવ્યા પણ સીહોરના વખતસિંહજી (આતાભાઇ)-એ તેને સામો હરાવી તેણે કાઠીયાવાડમાંથી લીધેલી અઢી લાખ જમેને બદલે પાંચ-લાખ સામા લીધા.

૨. આ વીરરસથી ઉછળતું કાવ્ય છે. ભાષા મિશ્ર ગુજરાતી છે. આ બનાવ સને ૧૮૦૧–૨ માં બનેલો હોવાનું સમજાય છે. કુલ કડી ૧૫ છે.

વિશેષ–૧. ઐતિહાસિક લોક ગીત હોઇને ઉપયોગી છે. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૪ અ

અંક ૩૫ ક–સાબરમતીની રેલનો કિસ્સો–હિં. ઉ. લે–ર. ઇસ્માઇલ (ર. સં. ૧૮૩૮ હિજરી ૧૨૧૦) પૃ. ૧–૧૧

આરંભ–હીજરી સને ૧૨૧૦ માહે મોહરમ તા. ૨૯ કીસો સાબરમતી રેલનો–હીંદુસ્તાંની ઉરદુ જબાંથી.

હુકમ ખુદાકા એસા આઆ–મેઘરાજા કે ઉપર
કે જેઠ મહીનેમે તૈયાર કરીએ–તુ સો અપના લશકર
તબ મેઘરાજાને હુકમ ખુદાકા. જે કહા સો માના
જબકે આયા જેઠ મહીના. તબ કરને માંડા સામાના

હાથી ઘોડા ઊંટ હજારાં–ઉનને સૌ કેહુ લીતે(ને)
ત(તં)ણુ ડહેરે કીનાત શરીઆ–જે સબ તૈયાર કીતે(ને)
સજઉ પાખર ઝનમ ટકોરે ઔર કુદરતી બખતર
બાન તોપ જાજલ જબુરે–સુતર નાલા ખુશતર
બેલદાર ભાલદાર ઔર પીઢારે કે હજારા લીતે(ને)
જગમે હોઅગા નામ તમારા–ખુદલાસે દીતે(ને)
દારૂ ગોતી દો મહીનેકા લીઆ ઉને બોતેરા
જેઠ મહીને કે આખર હોવે બડા કરવાઆ ડેહેરા
મેઘરાજા બાદલકુ કેહેતે–ઔર લસકર પાનીકુ
બેલદાર ભાલદાર કડી ઝડીઉકુ ઔર પીઢારે પવનીકુ
ઇસ તરેસે ઊને લશકર કીઆ એકીઠા સારા–
અસાડ મહીનેમે મેવાડ ઉપર કરવાયા નાગારા
અસાડ મહીનેમે બોતસા બરસા કીયે સણુકુ બેકલ
શ્રીકર સરાવણમે બેહદ બરસા મેવાડ ભરી જલથલ

મધ્ય—વોહારાની બોલીથી–

તૈઅબજી તો એમ કેહે છે મુ સમજી કઈ જાતુ
ચડી આભનીથી પાની થઇને મીર કુવાને તાનુ
આપની પોલમાં પેશુ તેની તજવીજ કરીએ
છોકરા ઊંધાં તનાઈ જસે તો વગર મોતે મરીએ
ઇબરામ ભાઇને જઇને પુછે તે ધના છે દાઆ
એમના ઘરની આપના ઉપેર ઝાઝેરી છે માઆ

અન્ત—હજરત હસન હજરત હુસન દોઆ હાજા દે જનતકે
એ દોનુ જાહાંકે ભીતર સતા રહે ઉમદકે
બીબી ફાતમે રબકે પયારે ઉમદકુ બખસાવેગે
બીબી આયમે આયમે આણુ કર ઉમતકુ લે જાવેગે
પીરાંન પીર દસ્તન કીના અબ હે હજરતકે
રોજ હમરકે મેદાન ભીતર વાલી હોસગે ઉમદકે
જુમલે પીરા જુમલે સહીદાં જુમલે ગોજ કુતુબકે
બરકત ઔર ઔર વસીલે સેતી છુટક હોઅગી સમકી
બારે સે ઔર દશ બરસ ગુજરે હીજરતકુ
ઇસ બરસ આઇતી રેલ કટેર ઔર આફતસુ

મોહારમકી ઓગનતીસી રોજ માસ બેકા
એ નીસાંના હેગા છેલા રેલકે આનેકા
એકસો ઉપર સાઠ બેહેતાં હેઇસી માહાં
સુનનેવાલે જીતે રહો પડનેવાલે સંદા
યા ઇલાઈ કરમ કીજીએ **ઇસમાઇલ** કમતરપર
ખુરબાન ઓરત સુખ દુખ હેગાં તુજ જનાબે અગબરપર
અબ એ કીસા પુરા હુઆ દીનકા બોલબાલા
જમલે મુસલમાન યમુ બોલા કાફરકા મો કાલા
એ કીસો સરંમપુરંણ થઓ. ॥

વિષયાદિ–૧.આ કીસામાંઅ મદાવાદમાં હીજરીસન ૧૨૧૦ (સુમારે ઇ.સ.૧૮૪૮) માહે મોહરમ તા. ૨૯ મી ને દિને આવેલી ગજબનાક રેલથી લોકોને વેઠવી પડેલી હાડમારીઓનું રસીલું વર્ણન છે. આમા વહોરા, વાણીઆ આદિ જૂદા જૂદા વર્ગોની હાડમારીનું વર્ણન તેમની તેમની બોલીઓમાં આપેલું છે.

૨. કુલ કડી નોંધેલી નથી; લાવણીની કડીઓનાં માપ વત્તાં ઓછાં છે.

વિશેષ–૧. આ એક લોકગીત છે.

૨. પ્રતિ સ્વ ફારબસ સાહેબે રા. રા. લલ્લુભાઈ ઉલાસરામ દ્વારા પરચુરણ વાતો એકઠી કરાવીને ઉતરાવેલી અને ચોપડીના આકારમાં બંધાવેલી છે. આ પ્રતિ આખા કાગળ ઉપર બે બાજુએ લાલ શાહીથી આંકેલા હાસીયા વચ્ચે ઉતારેલી છે.

૩. આ પુસ્તકમાં સમાવેલી બાબતોનું સાંકળીયું પહેલા પાના ઉપર નીચે પ્રમાણે પાનાવાર અધુરૂં લખેલું છેઃ–"આ ચોપડીનું સાંકલીઠ ૧ સાબરમતી, ૧૧ સીપાહીએ વાણીઆને છેતરો ને ઉલટો વાણીઆને ગલે પડો, ૧૩ ધોલકાના તાલુકાદાર બાપુ-મીયાની હકીકત, ૨૧ ધોલકાના દેશાઈની હકીગત, ૨૨ નુકતા શરખી વાત,–મુસલમાન તથા વાણીઆનું બોલવું, ૨૩ કમુ મીયાંની બેવકુફીની વાત, ૨૪ વઢવાણના ઠાકોરના પ્રગણામાં પેદા થયેલી બકરી લીમડીના ઠાકોરે મારી તેથી લડાઈ થઈ તેની કવીતા, ૨૭ હરભમજી દવારકાં જાતરા ગયા તાં તેના ભાઈ અમરશંગે કારભાર ચલાવો તેને કાઠી લોકે મારો તેથી હરભમજીએ કાઠીયાવાડ ઉપર હલાં કરો તેનો શલોકો, ૩૦ અમદા-વાદના કપુરચંદ શેઠની હકીકત તથા રાસડો, ૩૫ ખંભાતના એક તેરાવર વેણીભાઈ નામનો વાણીઓ (? પાટીદાર) મરાઓ તેનો રાસડો શલોકો, ૩૯ ખંભાતના પાદરા ગામના લોકે જમાબંદી ન આપ્યાથી નવાબે ચઢાઈ કરી ને હાર થઈ તેનો રાશડો, ૪૧ ચલોતરમાં વાહુવેલ ગામનો ઘેલો કણબી ફતેશંગ પાસે ઘોડો નજ-રાણું લઈ ગામ ગઓ તેને કોઈ તાપીદારે પકડી મંગાવો ને તેણે તેના ઘોડાવાળાને કુઆમાં નાંખો તેથી તેની બેહેન વડોદરે ગઈ ને ફોજ આવી તાપીદારા ત્રણ દીવશ સુધી લડી નાશી ગઓ તેનો રાશડો, ૪૨ ભુગોળ પુરાણની સંખ્યા ચાર જુગના રાજા, ૪૭ ઉદેપુરની ગાદી નમી નથી તે વીશેની હકીકત, ૫૯ પાટણની હકીકત."

પ્રતિનાં કુલ પાનાં ૬૭ છે, જ્યારે પહેલા પાનાના સાંકલીઆમાં માત્ર ૫૯

પાનાની બાબતો આપેલી છે આ પુસ્તકને અંતે આની જ ઢબેછ અનુક્રમણિકા પણ આપેલી છે, તેમા આરંભની અનુક્રમણિકા કરતા નીચેની વધુ બાબતો નોંધેલી છે–

"૬૨ અડાલજ ગામના કુવાના સંસ્કૃત શિલા લેખનુ ભાષાતર, ૬૩ દાદા હરિની વાવના શિલા લેખનુ ભાષાતર, ૬૪ લલ્લુભાઈ ઉલાસરામે લખાવેલા (૭) હેવાલો, મુસલમાન ફકીરે બ્રાહ્મણોના ૩૧ (મણ) જનોઈ બાળ્યા"

પ્રતિના છેલ્લા પાના ઉપર નીચેની જાણવા જેગ ઐતિહાસિક હકીકત નોંધેલી છે –

સીંધના પાદશાહના કાહાડી મુકવાથી કાઠીઓ ૮ શાખાના ઢાક એટલે જુનાગઢના રજપુત પાસે ચાકર રહા તેમા–પાગરની દીકરી ઉપર ઢાંકના કુવર ખુસોતોને કાઠીએ મારી નાખવા ચાડ્યુ તે પછી પરણ્યો ને કુવર કાઠીમા જવાથી ને કાઠીઓ ધરડો થયો ને (૧) બાકીના રજપુત રહા તે વરતીઆ કહેવાએ છે ને તે વટસેલાને ત્રણ દીકરા હરશુરના વશનાવાલા કહેવાએ ૨ ખુમાણ વંશના ખુમાણ કહેવાએ–૩ ખાચરના વશના ખાચર કહેવાએ–ખાચરના દીકરા પાચ તેમા ચારનો વશ ૧ રામો તેના રામાણી ૨ લખો તેના લાખાણી ૩ હેમો ૪ ગોદડ

તેના ગોદડ પતાઈ ગવળની શાખ(ખા)થી ઉમરાલાના રાજા રાવળ કહેવાય છે અને ગાદીએ બેશતા કુભાર ચાલો કરે છે

રાખેંગાર–૧ રાએ ધણુના વશના રાએ જાદ્દા ૨ રોરસીંહના વશના શરવીઆ ૩ ચદ્રસીંહના વશના ચુડાશમા ૪ રાખેંગારના ભાણેજ દેહલ ને વેહલો સીધરાજને ભાએરાના દરવાજો દેખાડો તેથી રાખેંગારને શીધરાજે દેહવેહલના નાકા કા । કાપી કહાડી મેલ્યા

૧ મોનકી દતરાજ ૨ ચહુઆણ લવાર તા માનસુઆલું ૩ મકવાણા પનાર વગેરે ૪ જાત્વ–જાદવ ૫ ગોહલ વેજલપુર ૬ રાઠોડ સૈજ–તથા શેરપા ૭ વાઘેલ ગોધાવી ૮ પરમાર દાઝપર તા પીરાજ ૯ શરવૈઆ ચુડા રણુત્તર તરફ તેઓ બીજા સાથે વાવા શી પગી તથા શીપાહીગરી કરે તેને પાદશાહે જાગીર આપી પગી પણ કરાથી પગી કોટની રક્ષા કરે તે કોટવાલ–માન ખાઈને મોટા થયા તે ખાટ—

ભોયણ દે–ચાવડાને મારી મુલરાજ ગોલકીએ પાટણ લીધુ–આંએણના કુવેરે બારવટ પડી અને દલી પાદશાહ પાગે ગયો તે દરવાન તપરની રહેના તેનાથી વર પાયો–

વગ્હાજીનુ કુટુબ ભીલડીએ રહ્યુ તેથી તેનો વશ ભીલડીઆ તા જેતાજીનુ કુટુબ અંધાર ગઢ તેના વશના અંધાર કહેવાઆ

વરાહ ને કલ્લોલ પછવાડે ૨૫૦ આપાં તેના વંશના પાટવી રાજા આજ લંગ્ગો રહે છે અને તેના ફુટાઆ પંથાપોર તથા પંડા ઇડે છે તેના ગામ ૧૨ છે બીજા મેલીઆર હેઠળ ગઆ.

બીઓલાના ઠાકોર શામતશંગ બીઓલા કહેવાએ છે. પાદશાહે શામતશંગને કહ્યુ જે તારી દીકરી મને પરણાવ તે ઉપરથી દગો કરી શામતશંગ પાદશાહ સાથે બે ઠેકાણે લડો ને અંતે બારવટે પડી દેગામ પ્રગણાનાં ૮૯ ગામ લઈ સમાધાન કરૂ બીઓલ દેગામમાં

વરાહને નાની બેન મરવાથી પાદશાહ દીવાના થઆ ને બીજી કન્યા ચલોતરમાં માતર ગામના શતર શાલ રાવલ ઉદેપુરના રાજાના ભાઈ શીધીઆની હતી ને આગલ ઘણા રજપુતોને વટલાવા અને રજપુત વટલા તેની જુદી નાત મોલેશલામ થઈ. જે કરગરીને ગરીબ થૈ રહા ને કારડીઆ કહેવાયા ને વશતી કરાવી કરભરી રહા ને રાજાને જેણે ખેડુતનો ધંધો કરો તેના ડોધા કહેવાયા ને જીકારની પદવી રહી આગલ વટલા તેના ઇઆદિ છે.

ઝાલાવાડમાં વઢવાણ છે.

अं. ३५-ख.—सीपाइ वाणीयानो किस्सो—हिं.-गु.-लो-पृ-११-१२

आरंभ—

સીપાઇએ વાણીઆને છેતરો–ને ઉલટો સીપાઈ વાણીઆને ગલે પડો તેનો કીસો

सुनीओ यारो तमकु कहु, नुकता अजब पाआ.
दोस्तदारोने वात सुनी, जब सुते हसा आआ;
वनीएके घर सीपाइ गआ सोदा उधार लेने.
वनीएने तो धीरा नही, नथी लगा कहेने;

अन्तः—

वनीएने तो वात सुनी जब पुरी देसत लागी
मोहोसे कुच बोला नही घरकी रजा मांगी
આ ગલે પડવાની વાતો કીધી તેથી કોઈ ન ચાલે
વાકે ઓછું બોલવા જઈએ તો માથું વાહાડી નાંખે
सीपाइओ मे जादे अकल ऊनसे सब उतरते
वनीए भाइ तो लाभे लुटा पीछे वीचार करते

आज जने अक्ल दोडाइ कुच साची कुच जुठी
चतुर होअ सो समज ले मुरख के मन खाटी

એ હકીકત પુરી થઈ છે

વિષયાદિ—૧ આ કિસ્સામા નીચેનો પ્રસગ વર્ણવેલો છે—એક મીયા વાણીયાને હાટે ઉધાર માલ લેવા ગયો ત્યારે વાણીએ તેને તે ન આપ્યો, એટલે પોતાનો જરી પટકો ગીરો મૂકી માલ લીધો, પછી પૈસા વાળી આપ્યા તે પછી ધીરે ધીરે વાણીઆએ તેની શાહુકારી જોઈ તેને ઉધાર માલ આપવા માડયો આખરે પટકો ગીરો મૂકવો પડયો તેનુ વેર લેવા મીયાંઇએ પોતાની છોકરીની શાદીના પ્રસગે લાલચ આપી વાણીયાને ત્યાથી ઉધારે મબલક માલનો ઉપાડ કર્યો પછી ઉઘરાણી કરતા વાણીઆને જાર, મગ, ચોખા, ડાગર વગેરે મોસમમા આપવાના વાયદા કરતો ગયો અને તે તે મોસમ આવતા વાણીઆને તે ઉડાવતો ગયો આખરે એક પથ મળ્યુ, તે વેળા વાણીઆએ ઉઘરાણી કરી એટલે સીપાઇએ કહ્યુ કે મારા બાપે તારે ઘેર સોનાની કટારી, હાસડી, ચાદીના તોડા વગેરે પાચ જણસો ગીરો મૂકી છે તેમાથી માગતા પૈસા વાળી બાકીના પાછા આપ આથી વાણીઓ ગભરાયો અને ઉઘરાણી જતી કરી

૨ લાબી છે ભાષા સાદી છે કડી નોવેલી નથી, વાણીયાની બોલી ગુજરાતીમા છે

વિશેષ—પ્રતિ માટે જુઓ અ ૩૫-૧-૬

અં ૩૫-૧-ગ-બાપુમીઆંની હકીગત-ઐ. ગુ ગ. વા.-પૃ. ૧૩-૨૧.

આરભ—ધોલકાના તાલુકદાર બાપુમીઆની હકીકત

કાઠીઆવાડમાએ મુલી હેવે નામે ગામ છે—ને તેને તાલુકે ગામ ૭૨ હતા—અસન પારકર દેસમા પરમારનુ રાજ હતુ તે વખત એ રાજાને ફટાઇઓ ભાઈ હમે તેને એ મુલીના તેના પ્રગણાનુ રાજ સોપુ તેથી તે ભાઇ આવીને એ મુલી રહો તેથી હાલ સુધી એ મુલીમા તેની ઓલાદમાં પ્રમારનુ રાજ ચાલુ આવે છે ને તે હજી સુધી પ્રમારોની મુલી કહેવાય છે તે પ્રમારને કોઈ પેહેડીમા ત્રણ દીકરા થઆ તેમાંથી બે દીકરા મુસલમાન થઆ—ને—એ ૭૨—ગામમાથી ભાગ લીધો—તેમાં પાટવી કુવર હીંદુ રહો તે એ મુલીમા રહો તેને ગામ ૨૪) રહા—ને એક દીકરો મુસલમાન મોજે રાણપુર રહો તેના વઈસ ચાલે છે—ને ગામમાં પણ છે ને ત્રીજો દીકરો મુસલમાન થયો તેને ગામ ૨૪ રહાં ને તે મોજે બોટાદમાં રહો—એ ગામમાં તેના કુલમા ઘણી પેહેડી ચાલી તે પછી સંવત્ ૧૭૮૦ ની શાલમાએ મોજે બોટાદમાં ભાઇઓને અદર અદર ટંટો થઓ તેથી એક ભાઈ રીસાઇને સીધો ધોલકે આવી રહો તેના વઈસની ઉતપતી મલેક મહમદ તેના મલેક હુસેનમદ તેહના મલેક કયમલ મહમદ—

અન્ત—સંવત ૧૮૮૫ માંએ બાપુમીઆ ગુજરી ગઆથી તેને પેટ દીકરો નહોતાં તેની ગાદીએ તેનો ભાઈ મલેક મીઆં બેઠા. ત્રણ ગાંમ ઇનાંમી તાઃ બીજી મીલકત અદાલતથી હરરાજ કરાવી ને એક લાખ રૂપૈઆનો અવેજ સાહુકાર લોક લેઈ ગઆં ને જે બાકી રહા તેને હજુ સુધી કાંઈ મલુ નથી—એ મલેક મીઆંને કલેકટર સાહેબને તાંથી ખરચને સારૂ માશ ૧ રૂા. ૧૭૫) આપવા સરૂ કરા—પછી. સંવત ૧૮૯૬ માં રૂ. ૨૨૫ વધારી માશ ૧ કે રૂા. ૫૦૦) આપવા શરૂ કરા—એટલામાં એ મલેક મીઆં સંવત ૧૯૦૦ માં ગુજરી ગયા તેથી એ માશ ૧ ના રૂા. ૫૦૦ ની રકંમ બંધ કરીને તેનો દીકરો. સેરમીઆં થઓ તેને માશ ૧ કે રૂા. ૧૧૬-૬-૩ આપવા સરૂ કરેલાં છે. તે હજી તે પ્રમાંણે મલે છે. ને એ સેરમીઆંની ઉમર હાલ વરસ ૫ ની છે.

એ તાલુકદારની હકીકત. પુરી. થઈ.

વિષયાદિ—આમાં ધોળકાના તાલુકદાર બાપુમીયાં સંબંધી હકીગત છે. તેના પૂર્વજો રજપુત પરમાર વંશના હતા; તે (સિંધ) થરપારકરથી કાઠીયાવાડમાં મૂળી આવી વસ્યા અને થાણું જમાવ્યું. તેમની કેટલીક પેઢીઓ વીતતાં અમુક વંશજો મુસલમાન થયા અને ધોલકામાં તેનો એક ફાંટો તાલુકો કબજે લઈ, વસ્યો. તેઓ જુનાગઢના નવાબના સીરબંધી સીપાહીઓ હતા. તેમણે પગાર પેટે ગારીઆધર તાલુકાની જમાબંદી લખી લીધી અને તે વસુલ કરવા ત્યાં ગયા ત્યારે દગો કરીને તેમને ત્યાંના તાલુકદારે મારી નાંખ્યા. તેમાંથી ઉગરેલા બે જણના વંશજો ફતેહમહમંદ અને માલેક અઢાંએ ગાયકવાડીમાં લશ્કરી નોકરી લીધી અને પછી ગારીઆધર લુટ્યું અને ગચેડે હલ જોડાવ્યું. ૧૮૭૮ માં એલ્ફીંસ્ટન સાહેબની સ્વારીમાં તેઓ જોડાયા. સં. ૧૮૫૫ માં તે ગાદીએ બાવા મીયાં આવ્યા. તેમના વારસ બાપુ મીયાંએ કડીના મલ્હારરાવને પકડવામાં ગાયકવાડ ફત્તેસિંહ-રાવને તથા ઇંગ્રેજ સરકારને સંવત ૧૮૫૬ માં પેશ્વા સામે મદદ કરી હતી અને અમદાવાદથી સેલુકરને હાંકી કાઢવામાં ૪૦૦ સ્વારથી સામેલ થયા હતા.

વિશેષ—૧. આ એક સ્થાનિક ઐતિહાસિક બાબત હોઇને પેશ્વાઈ અને ઇંગ્રેજી અમલના સંક્રાન્તિકાળમાં નાના નાના તાલુકદારો અને ઠાકોરો કેવી રીતે ઢોલકી બજાવી સત્તાતુલાનું ધારણ નમાવતા તે સંબંધી માહિતી પૂરી પાડે છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૫-૧-ક.

અં. ૩૫-૧-ઘ-ધોલકાના દેશાઇનો ઇતિહાસ-
ઐ. ગુ. ગ.-પૃ. ૨૦-૨૧.

આરંભ—ધોલકાના દેસાઇની હકીકત.

ધોલકામાં નાગર વાણીઆ એક વનમાલી દેશાઈ હતા. તેને હર વરસ

રૂા ૧૦૦૦૦ ની આમદાની. હતી તે ગુજરી ગઆથી તેની આંમદાનીની માલક તેની ઓરત થઈ—

અન્ત—ધીલકામાં ગાએકવાડનું રાજ રહ્યુ તાંહાં સુધી એ પ્રમાણે વહીવટ થઓ-ને જે વખત અગરેજ સરકારનુ રાજ આવુ તે વખતથી પણ એજ રીતે વહીવટ ચાલે છે કુમાવીસદારની કચેરી દેસાઈના ઘરમાં છે ને તેની પેદાસ સરકારમા રહે છે-ને ઉપર પ્રમાણે ખરચ સરકારથી થાએ છે

એ ઓરતે પોતાની મીલકતનો સરકારને વારસ કરા તેથી હવે એ મીલકત નવારસી થવાની નથી

એ રીતે કીસો સમપુરણુ

વિષયાદિ-આ કિસ્સો, ધોળકાના નાગર વાણીઆ વનમાળીદાસની ઓરતને પીતરા ઇઓએ તે વાઝીઅણ હોવાથી તેના ધણીની મીલ્કત તે પોતાની હોવાનું મેહેણું મારતાં તેણે સ ૧૮૦૮ મા દામાજીરાવ ગાયકવાડને ખેડે જઈ એક લેખ કરી રૂા ૧૦,૦૦૦ ના આયપતની પોતાના ધણીની જાગીર તેને સોંપી અને તેમાથી ગાયકવાડે કમાવીસદાર દ્વારા વનમાળીની એક દેરડી ચણાવી અને દર વર્ષે નાગર બ્રાહ્મણની નાત જમાડવાનો નિયમ કર્યો, એ હકીગત છે

વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અ૦ ૩૫-૧-૬

અં. ૩૫ ૧ ડ.—નુકતાની ત્રણ વાતો—ગુ. ગ.—પૃ. ૨૧–૨૩

વિષયાદિ-આ નાની મીયાભાઇની વાતો છે તે વ્યાવહારિક શાણપણનો બોધ આપનારી છે ૧ લી વાતનો સાર એ છે કે, એક પાગાદાર દેવેશર પશુવાએ પોતાની કાણી ઘોડી એક બારગીર બ્રાહ્મણ સાથે શમશેર બેગની માગામા જુનાગઢ મોકલી, તેથી તે મજુર ન થઈ અને ઘોડી તેમ બારગીર પણ અટક થયા ત્યાર એવો કાગળ મળ્યો કે,

શમશેર બેગે શહી ન કીધી કધિ માર કાણીને
દેવેશર પશુવાને કહેજે કે પોક મુદ્દે તાણીને

૨ બીજી વાત સીધા પ્રશ્નોનો મુસલમાન સીપાઇઓ કેવા વાકા વાકા ઉત્તરો આપે છે તેના નમુના રૂપ છે

ત્રીજી વાત જે કમુમીયાંની છે તે કંઇક રસીલી છે તેનો સાર આ છે કમુમીયા જંગલમા કોહોવાડી લેઇને સુતા હતા ત્યાથી કોઈ તે કોહોવાડી ઉપાડી ગયો મીયા જાગ્યા ત્યારે એમને પોતાને શકા પડી કે હું કોહોવાડી લઇને સુતેરો તે જ કમુભાઈ ખરો કે નહી ? તે જાતે ડરકુ અને વહેમી હતા તેથી ઘેર જતા પોતાના મોહોલ્લામા કમુભાઇના નામની બૂમ એવા ખ્યાલથી પાડી કે જો ખરો કમુમીયા મારા કરતાં બીજો કોઈ હશે તો તે ઝટ બહાર આવશે, નહીં તે આપણે તો છીએ જ તેણે એવી બૂમ માર્યાથી તેમની ઓરત બહાર આવી અને સમજાવીને તેમને ઘરમા લઈ ગઈ

અં. ૩૫-૧-ચ.-બકરીની લડાઈ-ઐ. ગુ. લો. ગી.-(સટીક) ર. ઝમાલ પૃ. ૨૩-૨૭

આરંભ-વઢવાણના ઠાકોરના અગણામાં પેદા થએલી બકરી તે લીંબડીના ઠાકોરે મારી તે બાબત બે ઠાકોરાને લડાઈ થઈ તે બાબતની કવીતામાં બાંધેલી. ઝમાલ.

અજા કહલો લેઈ અવતરી. પેથલરી ઘરમાંહ
વીરા પઆલો રંણવખે, જોગણ ભોગ જ ખાઅ.
જોગણ ભોગ જ ખાઅ, બત્રીસાંની હતીઃ
બણી દીઆરી ખુબ, ધીઆરેલ બેસડી.
થોક થોક માસ. સરખી થાલીઆં;
ઘોલી રૂપા બાપ. એ ઉપર ઢાલીઆં. ૧
પલટી ઉપર પલચ છે, પલ ખાધે બલ થાઅ;
મેહેલુ તો મુજાઅ મન, વેધુ તો વખ થાઅ.
વેધુ તો વખ થાઅ. બે અરથી બંતડી.
ધડ બેહુ વેવચાલ. રાહડ હુવારી હુઈ ધડી.
તાંહાં હલવદ હંદી. ફોજ ચડી પંથ હા હોલી.
વેહધી હાથ અજાં, વેહેગલ વાહ વલી. ૨

અન્ત—ગોલા હેરાલ લગીઆ કોટ પડા ઊથલ
પેથલ ભારે સલ હતો. કોહો સો હલવો ફૂલ
કોહો સો હલવો ફૂળ ત્રાજુમે તોલીઓ
રાઓ હતો રણુવંક રેક કર રોલીઓ
ભાગા દો દો વાટ. માધાણી ભાથીઆં
હરેણ અખડા કીયાં, અફાલી હાથીઆં. ૧૬
પેસ ભરી નમીઓ પથો, હાથ જોડી અણુભંગ.
હેદો અજા ભોજા અદા. રાજ હાથાને રંગ.
રાજ હાથાને રંગ. ભોપાલે ભાખીઓ
રાજવટ. હંદો માંન. ધરાંણે રાખીઓ,
અતલી બલ જીત. ધરાં દસ આઇયો;
ગંણી અણુમે દે એમ, ઝમાલે ગાહ હો. ૧૭
ઉપર લખ્યું છે તેની નીચે મુજબ હકીકત-સમજવા.

૧ ઉપર હલવદનો રાજા લખો છે પણ હાલ તેનો રાજ દરબાર ધાગધરે છે તે હલવદ એ તેનું ટીલાનું ગામ છે તેથી હલવદનો રાજા કહેવાય છે

\+ + + + +

૭ વઢવાણના ઠાકોરમા અસલ કોઈ વઢવાણની ગાદી ઉપર માધવસગ નામદાર થઈ ગયા છે તેથી તે માધાણી કહેવાય છે

એ લહડાઈમાં વઢવાણી વાલાના ચારણે વઢવાણના ઠાકોરની સરસાઇના દુહા કહ્યા છે તેમાના ચાર નીચે લખા છે

૧ લાજ પેખણી લીંબડી સુક ગઈ સમ માણ.
હધા ઝાલ ઓ લાવીઓ તને રગ છે પેથલ રાણ.

૨ ધુલ મળીઆ ધોલીઆ, હળવંદીઆ હમસાંણ
તેમા રહી ગઓ ખટકો રાજને તુને રગ છે પીથલ રાંણ

૩ કેરાવેથી કુદીઆ ધીંગ કરી રાંણુ રાણ
ચોરાશી ચુતી ફરે તુને રગ છે પીથલ રાંણ

૪ દશદો સુબા દરશીઆ ઘણા મેલા ધમસાણ
તેમા રણઘેલા અનમી રહો તુને રગ છે પીથલ રાણ

વિષયાદિ–'આરભ'મા હકીગત સ્પષ્ટ છે કવિતાને અતે તેમ જ હાંસીઆમા કેટલીક પ્રસગસૂચક સમજુતી આપેલી છે અંતમા કુલ ૮ નોધો છે, તેમા ધરાગધરા, વઢવાણ આદિના રાજા ઝાલા કેમ કહેવાયા તે, તેમ જ બીજી છએક નાની બાબતો સ્પષ્ટ કરેલી છે

૨ ભાષા સાદી છે, પણ લડાઇનું વર્ણન વીરરસથી ભરપૂર છે કુલ કડી ૧૭ અને પક્તિઓ ૧૦૨ છે

વિશેષ–૧ આ ઐતિહાસિક લોકગીત નાની નાની બાબતોથી તે વેળાના નાના ઠાકોરો પરસ્પર કેમ ખુનખાર યુદ્ધ મચાવતા એ હકીગત ઉપર પ્રકાશ પાડે છે

૨ પ્રતિ માટે જુઓ અ ૩૫-૧-૬

અ. ૩૫–૧–૭–કાઠીઓ ઉપર વેર–ઐ. ગુ. લો. ગી. (સલોકો)–ર. મૂળજી–પૃ. ૨૬–૨૮

આરભ–એક વખત લીબડીના ઠાકોર **હરભમજી** દ્વારકાં જાતરા કરવા ગઓ એટલે રાજકારભાર તેના ભાઇ અમરશગે ચલાવો–તેથી કાઠી લોકોએ એ અમરશગને મારો તેથી તેનું વેર લેવા એ હરભમજીએ કાઠી-આવાડ ઉપર હલાં કરો તેનો સનોકો–

સરસતી માતા તંમ પાએ લાગુ-કહેવા સલોકા વરદાન માગુ દાન-
અંબાજી માતા આરાસુર રાંણી.
લેખડી કેરો તે કહુ સલોકા એક મંને તે સાંભલજો લોકા-
લેખડીએ તો પરીઆંણુા થાઅ-રઢોડ જુઠા ઘોલકે જાઅ-
રેણુકાના રેવત સાબધા થાઅ-સોક વંનોસા ઘંધુકે જાઅ-
પડંત ડગમગતો અલીઆત થાઅ ચાકરના મહીના તાંહાં લખાઅ-

અન્ત-વહેરાનો હરભંમ રીસાલ રાંણો-મારી કાઠીઆવાડ મુકાવો ગામ-
ચડે પેગડે ધરતી જ લીધી. કાઠીઆવાડ મારી સલાંમી લીધી.
ચઢીઉ કટક છાંઓ છે ભાંણુ વેરીને ઘેર પડીઉ ભગાંણુ-
દાંનો હંમીર મળવાને આવો ઘોડા ચાર તે સલામે લાવા-
ઊભા ઢાડીડા ગાય છે ગીત. ખહેચરરાંમને સરપાવ થાઅ.
ખેહેચરરાંમને સરપાવ થાઅ. ચુપેરુ કટક ચાડોલે જાઅ-
કેશર કસુબા સાહુડા પાઅ ઊપર ગુધરી ગોઠ વેચાઅ.
ઊડણુ આવો છે આદરી આંણે.
વેહેરાનો હરભંમજી ચતુર સુજાણુ-લાખો લાજે મેવડો જાણુ.
ધારશી ડુગર ડાઆ કલોજી-કીધા ટોલીએ ગાવા જે કાજ.
પાધર આવીને ખોડ જ દીધા-અલદાંણે આવી બપોરા કીધા.
ચાકરોના મહીના ચુકાવી દીધા-
સારે શુકને આવો જાંબુનો રાઅ-ઘહેર ઘહેર ઓછવ મંગલ થાઅ.
એ સલોકા મુળજીએ કીધો રાજા હરભંમજીનુ રાજ અવીચળ રહેજો.

(ટીકા) લીખડીના ઠાકોરનું ટીલાતુ ગાંમ અસલ મોજે જાંબુ છે તેથી જાંબુનો રાજા લખો છે. પણ, હાલમાં એ ગાંમમાં વોહોરાની વસ્તી છે તેથી વોહોરાની જાંબુ કહેવાઅ છે. એ વોહોરા લોકો લીખડીના રાજની રહીઅત તેથી તાકીદ કરી કે હવેથી એ ગાંમનુ નાંમ રાજાની જાંબુ-કોહો-પણ તે લોકાએ કહું કે અમે વોહોરા તંમારી રહીઅંત નથી. વોહોરા રાજના-પરંતુ જાંબુ વોહોરાની. હાલ સુધી એ ગાંમનુ નાંમ વોહુરાની જાંબુ કહેવાઅ છે—

વિષયાદિ-૧. 'આરંભ'માં હકીકત સ્પષ્ટ છે. આમાં વીરરસનું વર્ણન ઠીક છે.
૨. કુલ કડી નોંધેલી નથી.
વિશેષ-મતિ માટે જુઓ અં. ૩૫-૧-૬

અ. ૩૫-૧-ઝ-શેઠ કપુરચદનો રાસડો-ગુ. લે.-૨. દુલ્લભ-ભટ-પૃ. ૨૯-૩૬

આરંભ-અમદાવાદમા એક વાણીઓ કપુરચદ શેઠ હતો તેહને શેહેરમા પાચ માણસ સાથે વેર હતુ તેના નામની વીગત-૧ મદન ગોપાલ ૨ નાહાલચંદ ૩ લાલચદ ૪ સુજાતખા ૫ મુજાતખાં

એ કપુરચદ પોતાની નામના વધારવા મુનકેમુલક ફરવા નીકલો તે ફરીને પાછો અમદાવાદ આવો એટલે તે દેસ જીતીને આવો-ને કાકરીઆ તનાવ ઉપર મુકામ કરો-ને તાહાં નાહાવા બેઠો તે વખત-નાહાલચદે તાહા આવીને કાકરો મારો તે ઉપરથી મોહોટી લડાઇ થઇ ને કપુરચદ જીતો-ને મદનગોપાલ વીગેરેની હાર થઇ-પછી પોતે શેહેરમાં આવો એ હકીકત દીલીના પાદશાહે જાણી તેથી કપુરચદને પરવાનો લખી મોકલી બોલાવીને અમદાવાદની દીવાનગીરી આપી-શેઠ અમદાવાદ આવા તાર પછી તે સેતરંજે એટલે પાલીતાણે જાતરા કરવા સઘ લેઈ નીકલા તે ખંભાત મુકામ કરો-ને હઠાર દાડા ખબાઅતની હાકમાઇ (કરી)ને તાહાથી સઘ લેઈ નીકલા તે ધોનકે થઇને મોજે ખરોલ ગામ છે તાહા મુકામ કરો-એ મુકામે કાઠી લોક દાંણુ લેના આવા તે સાથે લડાઈ કરી ને દાંણુ ન આપુ ને શેઠની જીત થઈ-તાંહાથી શેઠ પાલીતાંણે ગઆ-જાતરા કરી પાછા સેહેર આવા-એ શેઠને બે ઓરતો હતી-એક લેરખી વહુ અને બીજી હેત વહુ-એ બે ઓરતો હતી. પણ દીકરો નહી તેથી પોતાનો ભત્રીજો-પાનાચદ તેને પોતે પૈસા ખરચી પરણાવો-દુનીઆના લાહાવા લેવાને તેનુ લગન તો થઊ પણ ચોરીમા કણસાગ ખાતી વખત કપુરચદ શેઠને લાનચદે કટારી મારી તેથી મરણ પામા-તેહનો-દુલ્લવ-ભટ હેવે નામે કોઇ થઇ ગયો છે તેણે ગનડો જોડો છે નીચે મુજબ-પણ હડાર "દાડા ખભાતમા કપુરચદ શેઠે શી રીતે ને શા સારૂ કેરી હાકમાઇ કરી હકીકત આ રાસડાથી માલુમ પડતી નથી

રાસડો કપુરચદ શેઠનો

જી રે કપુરચદ શેઠના પીતલ લોટા જલે ભરા જો
જી રે દાતણુ કરવા લેહેરખી વહુને હાથ
કપુરચદ જીતા રે નવખડ નમી રહા જી રે કપુરચદના ચીની પાલા તેલ ભરા જો
જી રે મરદન કરવા લહેરખી વહુને હાથ કપુરચદજીના રે
નવખડ નમી રહાં (ટેક)
જી રે કપુરચદની નાણા કુડીઓ જલે ભરી જો જી રે પીના
પીતાબર લહેરખી વહુને હાથ કપુર૦-

અન્ત-ભાઇ રે પાનાચંદ ભત્રીજા સાંભલ વાત હેની ભલી રે
સાબારસી અમદાવાદ સેહેરમાં જો.
હેની સારી સારી ડોલીઓ બંધાવ ભાઇ રે પામરી તે
મંગાવો ભલી ભાતની જો.
હો ભાઇ ડોરીડા તુ માહારો રે વીર. રૂડી પામરીઓ
જોઇએ તે વહેલાં લાવજો જો.
હો ભાઇ સુતારી તું માહારો રે વીર. રૂડી કપુરચંદની ડોલીઓ ઘડી લાવ.
ઓ ભાઇ સરૈઆ તુ માહારો વીર-
એટલે અમદાવાદનો પ્રેમો પારેખ તે આવીઆ જો
ભાઇ રે કપુરચંદની ડોલીઓ બંધાઅ.
સોભા કીધી રે કપુરચંદની રાતમાં જો ભાઇ રે ડોલીઓને
ઉપાડી ભલી ભાતની જો.
ચારે રડે છે કાંઈ ચારણી ભાટ. હેવો કપુરચંદ શરખો
શુઓ નહી મલે જો.
તાંહાં તો હેત વહુ કેરો ઉતારો. સંણગાર. પેલી લેરખી
વહુનો શોનાનો ઊતારો ચુડલો જો.
હેવો કપુરચંદનો રાસડો કહેવાઅ તેહને જોડીને કાંઈ
ગાઅ દુલભભટ્ટ
હેવા લાખાણી શુબા રે વનમાં વહી ગઆ જો.
પુરો થઓ.

વિષયાદિ-૧. "આરંભ"માં હકીકત સ્પષ્ટ છે.

૨. કુલ કડી આપેલી નથી. આ રાસડાના બે ભાગ છે એકમાં કપુરચદ શેઠનો વૈભવ, શેત્રુંજે જાત્રા જવા માટે કાઢેલા સંઘનો ઠાઠમાઠ, શેઠની હાકમી તથા પાનાચંદના લગ્નની શોભા વર્ણવી છે, ત્યારે બીજા ભાગમાં શેઠને અગ્નિદાહ કર્યાનું વર્ણન છે.

વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૫-૧-૬.

અં. ૩૫-૧-ઝ-વેણીભાઇનો રાસડો-ગુ. લો-પૃ. ૩૫-૩૮.

આરંભ-ખંભાતથી ગાઉ ૩ ઉ(પ)ર એક નવાપરા ગાંમ છે તાંહાંનો રેહેનાર. એક કણુબી પાટીદાર પા. વેણીભાઈ તે ઘંણો જબરો હતો-તે પ્રગણામાં લુટ કરતો હતો-એક વખંત ખંભાતના નવાબ સાહેબે ગોધા બંદર ઉપર હલાં કરીને ફતે થઆંથી તે તાંહાં રહા તેથી વેણીભાઇએ ખંભાતનો કીલો તોડીને શહેર નીરાંતે લુટવા માંડુ-એ ખબર નવાબ સાહેબને થઆથી

કાઠી લોકોની મદત લેઇને એક દીવસમાં ખભાત પ્રગણામા મોજે વડ ગામ મુકામ કરો પણ વેણીભાઈ ખભાતનો કોઓ મુકી નીકલો નહીં ને લડવાને તૈઆર થઈ ગઓ ને તોપ માડી ત્રણ દીવસ સુધી લહડાઈ થઈ આખર વેણી ભાઇ નાઠો—તે નનાપરામા ટકી ન સકા આથી રઠી પુને જઇને રહો નવાપ સાહેગે નનાપરા ગાંમ ઊજડ કરૂ ને ગધેડે હલ દેવરાવુ ખભાતના નવાપ સાહેબનો દીવાન ગલાબરાય હતો તેણે વેણીભાઇ ઊપર જુઠો કાગળ લખી મોકલો નવાબ સાહેબના નામનો કે તમને અમારી દીવાનગીરી આપવી છે—માટે આવજો હેતુ લખાથી વેણીભાઇ ખભાતની કચેરીમા આવો તેહને ગલાબરાએ મારી નખાવો તેના રાશડો

(અ ૩૦ ઝ માં આ રાસડાનો આરભભાગ આપ્યો છે, તે જુવો)

અન્ત—તાહાંથી તે વેણીભાઇ બાપો ચાનીઆ જો આવા આના
કચેરી મોઝાર જો

કુ[રે]નસો કરીને બાપો ઊભા રહા જો ગલાબરાએ મારાને તેડાનીઆ જો
અવલા સવલી ઝાલી છે બે બાહોજો સોનાની કટારીએ
વેણીભાઇ મારીઆ જો
છાકી પોલના વૈનરા તેડાવીઆ જો વેણીભાઇની ડોલીઓ બધાનીઓ જો
કાહાડા કાહાડા ભોઇ બહારીને બાહાર જો દરીઆની કીનારે
વેણીભાઇ ચેહે બલે જો
ઘરમાંથી કાંઇ પટલાણીએ જાણીઆ જો ગલાબરાય તાહરૂ
જાજો નખોદ જો
માહારો તે વેણીભાઇ સુગો મારીઓ જો
રડનામા ભુખણીઆ ગાડીવાન બહુ રડે જો હાટે ને ચઉટે રે રડે વાણીઆ જો.
ચોરે રડે ચારણો ને ભાટ જો હેવો તે ? વેણીભાઇ સુણો નહી મલે જો
વેણીભાઇનો રાસડો પુરો થઓ —

વિષયાદિ—૧ "આરભ"મા હકીકત સ્પષ્ટ છે અ ૩૦ ઝ મા આ રાસડો છે, પણ તેમાના અને આમાના આરભભાગની હકીકતમા ઘણો જ ફેર છે, તેમ પેહેલા રાસગામા વેણીભાઇની બેનનો ભરપતિ પુનાનો પેશ્વા સવાઇ માધવરાવ હોવાનું અને તેથી તે તેની મદદ માગવા પુને ગયાનું તેમ જ સવાઈ માધવરાવે નવાબનો કાગળ તરફી હોઈ વેણીભાઇને દીવાનગીરીના લોભે ખભાત નહીં જવાનો આગ્રહ કર્યાનું જણાવેલું છે, ત્યારે આમા તેમાનું કશું આપેલુ જ નથી વળી અત ભાગની હકીકતમા ઘણો જ ફેર છે પેલા રાસડામા નવાબે વેણીભાઇને છાતી ઉપર પથ્થર મૂકી માર્યા એટલુ લખ્યુ છે, ત્યારે આ રાસડામા દીવાન ગુલાબરાયે સોનાની કટારી માર્યાનું જણાવી તેની ચેહ બાન્યાની હકીગત વિશેષ આપેલી છે આ રાસડાનો આખોએ અત ભાગ અક ૩૦ ઝ ના રાસડાના કરતા વધારે છે

૨. કુલ કડી નોંધેલી નથી. રચના બધી અંક ૩૦ ક ના જેવી જ છે.
વિશેષ-૧ જુઓ વિશેષ માટે અંક ૩૦ ક પ્રતિ માટે જુઓ અંક. ૩૫-૧-ક.

અં. ૩૫-૧-૮-ભાણનો સલોકો-ગુ. લે. ૨.-ગંગાદાસ ભવાની-(૨. સં. ૧૭૬૩)-પૃ. ૩૯-૪૦

આરંભ-ખંભાત પ્રગણામાં મોજે પાદરા કરીને ગાંમ છે-તે ગામેતીઓએ નવાબ સાહેબને જંમેબંદી ભરી નહી-તેથી નવાબ **અલીખાનની** ફોજ એ ગાંમ ઉપર આવી તેથી ગાંમવાલા લડવાને તઈઆર થઈ ગર્આ-ને મોટી લડાઈ થઈ તેમાં નવાબની ફોજની હાર થઈ તેનો **શલોકો** સંવત ૧૭૬૩ ની શાલમાં મોજે **ખાખરસરના** શા. ગગાદાસ ભવાનીએ કહો. તેને પાદરાવાલાએ વી(ઘું) ૭ પસાઅતુ આપુ—

તે શલોકો

સરસતી માતા તંમ પાએ લાગુ-કહેવા શલોકો વરદાંન માગુ-
દો મજ માતા કરૂ પસાઅ-સીતાજી કેરૂ સંતજ સાર
ભાંણ મહારાજા ભાંણ મહારાજા દેવઅ(વ)તાર
ભારમલ કેરો તે ભલો મહેમાઅ-દોલંત ઝાઝી. ને નવનીત થાઅ.
ગજા ભાઇને ઘણા વખાંણ. બીમજીસુત તે રામસંઘજી જાણુ-

અન્ત-ઝુઝે પાદરીઆં ઉડે છે ખેર. રામસંઘજી તંણો ભાલે વરસા છે મેઘ.
સઘલા લોક તે અણી પેર બોલે-કોઈ નાવે રાણા કલાને તોલે.
ભાંણ કલાંણ બેઅ બીરાજે. દુધાજી સરખો દેશોત ગાજે.
અગો ચાવડો અણી પેરે બોલે.
કબીર કણસીઓ વારૂ વખાણુ સંવત ૧૭૬૩ જાંણુ,
તેડાવો સેઠ ખાખરશરના શેઠ સાત વીઘાંના લખાંઓ લેખ.
એહ સલોકો-**ગંગાદાસ ભવાની** કહે ને પાદશાનું રાજ અચીચલ રેહે.

પુરો થઓ—

વિષયાદિ-૧. "આરંભ"માં હકીગત સ્પષ્ટ છે.
૨. કડીઓની સંખ્યા નોંધેલી નથી.
વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૫-૧-ક.

અં. ૩૫-૧-૭-તાપીદાસનો રાસડો-ગુ. લો.-૨. બારોટ ભગો અને ભલો-પૃ. ૪૦-૪૧

આરંભ-ચરોતરમા એક મોજે વાકુવેલ કરીને ગામ છે તાંહા પાટીદાર કણબીની વસ્તી છે-ગામ સેવા સારૂ ગલાભાઈ-વડોદરે ગઓ તે ફતેસગ ગાએકવાડને નજરાણા સારૂ ઘોડો લેઈ ગઓ, એ વાત ગામમા બીજા કોઈ તાપીદાસ હસે તેણે જાણી તે પકડી લાવો ને ઘોડા જોડે ગોપાલો ચાકર હતો તેહને કેદ કરી ને બેડીઓ જડાવી -તે બેડીઓ ગલાભાઈએ તોડાવી તેહને કુવામા નાંખી દીધો-તેથી એ ગોપાલની બહેન માથે બલતી સઘડી લેઈને વડોદરે ફરીઆદ ગઈ ને ફતેસગરાવ આગલ ફરીઆદ કરી કે રાજા તુ છે ને તાહરા પ્રગણામા તાપીદાસની દવાઈ ફરે છે એ તે શુ તે ઉ(પ)ર ફતેસગ રોશ કરીને લઢવા સારૂ ગઓ તાપીદાસે પણ સોના રૂપાની ગોલીઓ પડાવી ને ત્રણ દહાડા સુધી લહડો તે અખસર નાસી ગઓ તેનો કોઈ બારોટ ભગાએ રાસડો જોડો છે—

ગલાભાઈએ ઘોડલો સણગારો-ફતેસગ સુમાને મલવાજી રે
એટલે તાપીદાસે વાત જાણી-તાપીદાસ ઝાલના ચાલોજી રે
જઈ કરી તેહને સાહીને લાવો ગોપાલને બેડીઓ જડાવોજી રે
વાકુવેલ ગામના લવારી તેડાવા ગોપાલની બેડીઓ ભગાવીજી રે

અન્ત-વાલ સેનાની ધાટડીઓ બીડી હાથમાં ભાલા ઝાલાજી રે
સોનારૂપાની ગોલીઓ પડાવી તાપીદાસે વેવરાવીજી રે
ત્રણ દહાડા સુધી તાપીદાસ વહડીઓ વલી નાસવાનું શોધીજી રે
એક પાસ મહીકાંઠો આવો બીજો પાસ કાઠોલીજી રે
ભગા બારોટ ને ભલા બારોટ તેણે ગરબો જોડોજી રે

પુરો થઓ

વિષયાદિ-૧ "આરભ"મા હકીગત સ્પષ્ટ છે
૨ કડી સખ્યા નોંધેલી નથી, કુલ પક્તિઓ ૧૫ છે
વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ અ ૩૫ ૧-૬

અં. ૩૫-૧-૯-ચાર જુગના રાજા-વંશાવલિ-પૃ. ૪૨-૪૭

આરભ-શ્રી ગણેશાઅનમા-શ્રી-ભુગોલ પુરાણની સખા લખી છે-ચાર જુગના રાજા-

૧ બ્રમા-૨ મરચી-. ૧૬ મયક

વિષયાદિ-આ વાતમાં નીચેનો પ્રસંગ વર્ણવેલો છેઃ-જોધપુરના રાઠોડ અમરસંગજીનો ચારણ તાપીદાન પુષ્કળ દાનથી સંપત્તિ મેળવી તેમ જ એક નવ યૌવના ચારણી પરણી વિલાસમાં એવો તો તલ્લીન થયો કે છ મહીના સુધી રાજદરબારમાં તેણે પગ જ ન મૂકયો. એવામાં અમરસંઘનો કાકો કુંપોજી દરબારમાં આવ્યો અને તેણે ચારણ તાપીદાનને પહેલો કુસુંબો પાયા પછી પોતે પીવાનો આગ્રહ કર્યો. આથી ઘણાં તેડાં મોકલતાં તાપીદાન ત્યાં આવ્યો. દરબાર ઉઠતાં અમરસંઘે તેને આટલી ખુમારી અને ગર્વ માટે ઠપકો દીધો, એટલે તે ઘેર જઇ ઘોડી લઇ સોંસરો ઉદેપુરના રાણાના દરબાર ગયો. ત્યાં માનમરતબા સાથે રહ્યો અને રાણાએ વિદાય દેતાં રૂ. ૧ કરોડનું જરઝવેરાત દાનમાં દીધું. પરંતુ તાપીદાને રાણાની પાઘ ભેટમાં માગી ત્યારે રાણાએ એવી શરતે તે આપી કે ઉદેપુરનો રાણો અનમી હોવાથી તેની પાઘ પહેરી તારે કોઇને નમવું નહીં. તાપીદાને તે શરત માન્ય રાખી, પાઘ લીધી અને ત્યાંથી પરભાર્યો દિલ્હી ગયો. બાદશાહ ઔરંગઝેબે તેને દરબારમાં આવકાર આપ્યો ત્યારે તેણે પ્રથમ માથેથી પાઘ ઉતારી અને પછી ખોડે માથે તેને કુર્નીસ કરી. તેનું કારણ પૂછતાં તાપીદાને ઉદેપુરના અનમી રાણાની પાઘવડે ન નમવાનું વચન જણાવ્યું. આથી ઔરંગઝેબે લશ્કરને તૈયાર કરી રાણાને નમાવવા મોકલ્યું. એટલે તાપીદાન ઉતાવળો ઉદેપુર દોડ્યો અને રાણાને બધી હકીગતથી વાકેફ કરતાં તેણે પણ ખુશીથી સંગ્રામને વધાવી લીધો અને બાદશાહ સામે લડવા મોરચા બાંધ્યા. ઔરંગઝેબે સૈન્ય સાથે ત્યાં આવતાં પોતે ફાવી ન શકે એવો મામલો જોયો; એટલે લવાદ મંડળ દ્વારા એવી શરત ઠરાવી કે શાહી સૈન્યમાંના, ત્રણ મણની સાંગથી લઢનાર એક્કા બહાદુર સાથે રાણાનો એક માણસ દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરે અને જેની હાર થાય તેના પક્ષની હાર ગણાય. રાણાએ દરબાર ભરી કોઇ શૂરવીરને એક્કા સાથે લડવાનું બીડું ઝડપવા કહ્યું. કોઇ બહાર ન આવ્યો. આખરે એક અફીણી એદી નારણદાસ હાડો મહેણાથી ઉશ્કેરાઇ શૌર્ય ભરાતાં એકલો રંતોવઇ શાહના સૈન્ય તરફ મારતી ઘોડીએ દોડી ગયો અને એક્કા સાથે લડીને તેનીજ સાંગ તેના શરીરની આરપાર કાઢી, ડુંગરમાં જ તેને ખોશી દઈ પાછો મુકામે આવ્યો. ઔરંગઝેબને સવારે તેની ખબર પડતાં શાહે રાણાને કહાવ્યું કે તમારા એ શૂરવીરને અહીં મોકલો અને તે ડુંગરમાં ભેરવેલા એક્કાની છાતીમાંથી સાંગ કાઢે તો એક્કાને દફનાવાય. નારણદાસ હાડાએ તેને માર્યો હતો તે તેના ખવાસ સિવાય બીજું કોઇ જાણતું નહતું. આખરે રાણો તેનું પરાક્રમ જાણી તેને મુકામે ગયો ત્યારે નારણદાસે શૂર ચઢતાં એ સાંગ કાઢવા જણાવ્યું. આખરે મધ્ય રાતે શૂર ચઢતાં તે પેલા ડુંગર આગળ ગયો અને એક્કાની છાતીમાંથી સાંગ કાઢી અને શાહના લશ્કરે તેને ઘેરવા માંડ્યો છતાં તેમાંથી છટકી આવ્યો, અને શાહ પોતાની હાર થયેલી સમજી દિલ્હી સિધાર્યો. આમ ઉદેપુરનો રાણો અનમી રહ્યો.

વિશેષ-૧. આ ઐતિહાસિક વાર્તા રસભરી છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ. અં. ૩૫-૧-ક.

અં. ૩૫-૧-ણ-પાટણની હકીગત-ઐ. ગુ. ગ-પૃ ૫૯-૬૧

આરભ-પાટણની હકીકત-ની તપસીન નીચે મુજબ-

વનરાજ ચાવડા અનહલપર થાપુ પાટણ-વનરાજ ચાવડે વરસ ૬૦ રાજ કીધુ-તેને પાટ રાજ જોગે(ગ)દેવ થઆ વરસ ૩૫ રાજ કીધુ-તેને પાટ-રાજ ખીમ વરસ ૨૫ રાજ કીધુ તેને પાટ રાજા ભીમ તેણે વરસ ૨૯ રાજ કીધુ-તેને પાટ રાજા વીરસધ હવાં વરસ ૨૫ રાજ કીધુ તેને પાટ રાજા રત। દીત વરસ ૨૫ રાજ કીધુ-તેને પાટ રાજા સામતસધ હવા વરસ ૭ રાજ કરૂ-એકુન ચાવડાએ-એકસો ૭નુ વરસ રાજ કીધુ

અન્ત-સ્વત ૧૩૫૧ ના વરખે-લધુ કરણ ધહેલડીએ વરસ ૬ રાજ કીધુ-તે કરણને માધવ કેસ્વ નાગર બ્રામ્હણ પ્રધાન હતા-માધવની સ્ત્રી પદમણી હતી તે રાજાએ પરસરી લીધી ને કેસવને મારો-પછે માધવ દલી જઇને શલતાન અલાઉદીનને મલો તે તરકાંણ લાવો દીવસે પોલ દેવાતી ગુર ગામમા ચરતા હડપચીએ પાઘડી બધાતી—

સ્વત ૧૩૫૬ ના વરખ તુરકાંણ ગુજરાત આવુ માધવે ૩૬૦ ઘોડા અલાઊદીનને ભેટ કીધા ને ગુજરાતની દીવાનગીરી લેઇ આવો ને અલફ ખાંનને સુબો મોકલો એકલા ઘોડા પદરસેહ હાથી વીસ હજાર બાણુ પાલ્લ હજાર ૪૫ સરજામ હતો-તે ગુજરાત વાઘેલા કનેથી ગુજરાત લીધી સ્વત ૧૩૬૨ ના વરખે સાહાબુદીન પાદશા થઆ વરસ ૨ માસ ૬ દી ૨૩ રાજ કીધુ

વિષયાદિ-૧ આમા અણહીલપુર પાટણની ગાદીએ ચાવડા વનરાજથી માંડી વાઘેલા કરણ પર્યન્તના રાજાઓની વંશાવલિ આપેલી છે માત્ર કરણ સોલકી ની વ્હાલ મિનલને સિદ્ધરાજ જયસિંહ નામનો પુત્ર કેવી સ્થિતિમા જન્મ્યો તેનું વિગતવાર વર્ણન આપેલુ છે, તથા કુમારપાલે હેમાચાર્યજીની પ્રેરણાથી જૈન દેવળોના પ્રાસાદ આદિ કરાવ્યાનો તથા વીસલદેવે ડભોઇનો ગઢ કરાવ્યાનો સક્ષિપ્ત ઉલ્લેખ કરેલો છે આ સાથે વીસલદેવના સમયમા ૧૩૧૫ મા દુકાળ પડતા જગડુ શાહે તેમા ધન ખર્ચ્યા સબધી નીચેનું "કવીત" આપેલુ છે -

"સરગથી સાચરો દેશ પોહોચો ડકાલ-
વડા નગર ભાંજતા પોહોચી-સીમાલ,
કેહે તો એને કરૂ આકરો ધાર-
પણ ધીઇ નવેહ સુમલો-પાપી ટલો
જકડ બધ ગાઢા કીઓ મુક મુક ઝઘડુ સોના તણો
નહી પકુ કાળ પદર તણો-"

અન્ત–એ કરાવનાર કારભારી મલીક શ્રી ખીદાંમંદ તા. ગજર દેસ સુતાર વીરા તેના નીચે સુતાર દેવા તેમણે સુધીબલે કરી છે.

ઉપર લખેલી વાવના કુવામાં બીજા ખંડમાં કરતાં હંસ પથરમાં ગીનરા છે. તે ઉપરથી એમ જણાય કે એ હીદુની બંનાવેલી છે. પણ બીજા ખંડના થાંભલા ઉપર ઘાણુ છે તેની કીનારી ઉપર હંસ કાઢેલા છે.

વિષયાદિ–જુઓ અં. ૫ ક. નો. "વિષયાદિ" ભાગ ૧ પૃ. ૨૯.

વિશેષ–૧. જુઓ અં. ૫ ક. નો. "વિશેષ" ભાગ. ૧ પૃ. ૨૯.

૨. આ લેખનું ભાષાંતર લખી રહ્યા પછી લહીઆએ નીચે જણાવેલી **પ્રકીર્ણ બાબત** લખી છે:–

"વીસલદાથી. ગારો. કુણ. તો કોડીલો. મુલકમાં સાહુકાર કુણ તો. સોની. મુલકમાં દાતાર કુણ. તો ધોબી. મુલકમાં સાહુકાર ચોર કુણ. તો સોની. મુલકમાં નીરલજ કોણ તો આંધલો."

અં. ૩૫–૧–૬–પ્રકીર્ણ જાણવાજોગ માહિતી–પૃ. ૬૪–૬૬

આરંભ–લલુભાઈ ઊલાસરામે લખાવુ છે નીચે મુજબ. કે મારી માહીતગારી છે. તેની તપસીલ નીચે પ્રમાંણે–

૧ પેહેલું એ કે સરખેજ નજદીક ગંજબક્ષનો રોજો છે તે પીરની કબર ઉપર છતર બાંધવા સારૂ એક ચાંદીની સાંકલ ઘુમટથી ટાંગેલી છે. તે ઉપર હરામખોરાએ બદનક્ષી કરાથી. એ સાંકલ ખુદરેતથી ઊંચી ગએલી છે.––

અન્ત–(સાતમું) પંણ એ વાતમાં સખ ઘંણો રહે છે. આથી કે અંમદાવાદ તા. મહેમદાવાદ વચે બે નદીઓ છે તારે તે ઠેકાંણે સળંગ સી રીતે ખોદી હસે. એટલો સખ છે ખરો.

વિષયાદિ–આ ભાગમાં સાત બાબતો જણાવેલી છે.–૧ સરખેજની પાસેનો રોજો, ૨. દશકોઇના પીરાણાનો રોજો, ૩ પીર ઇમામ શાહનો ચમત્કાર, ૪ ઇમામ શાહના ચેલાનું દેવલ, ૬ ગંજબક્ષની કબરની બાંધણી અને ૭ મહેમદાવાદનો અમદાવાદ સુધીના સલંગ ભોંયરાવાળા રસ્તાનો ભમરીયો કુવો

વિશેષ–૧. આ કિંવદંતીઓ રસિક તેમજ ઉપયોગી છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૫–૧–ક

અં. ૩૫–૨–છૂટક વાર્તાઓ અને કવિતો–ઐ. ગુ. ગ–૫.–પૃ ૩૦૦ થી ૩૫૦

વિષયાદિ–આ, ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના કેટલાક નાના મોટા રાજાઓ, ઠાકોરો, તાલુકદારો અને દેશાઇઓ સંબંધી પ્રચલિત જનકથાઓ સાંભળીને ઉતરાવેલી તેનો છૂટક

સગ્રહ છે આ આખોય સગ્રહ પ્રસ્તુત નામાવલિના ન ૪૭ના ત્રણ ચોપડાઓમા આ઼ટિઅવળો લખાઈ ગયલો છે, એટને તેની વિગત આ અકમા આપેલી નથી

વિશેષ-પ્રતિ-ચોથીઆ કાગળો ઉપર આ વાર્તાઓ લખેલી છે કેટલીક વાર્તાઓ કાગળની બન્ને બાજુએ તો કેટલીક એક જ બાજુએ લખેલી છે કાગળો પણ એક જ જાતના નથી તેમ હસ્તાક્ષરો પણ જૂદા જૂદા લટીઆઓના છે પ્રતિકૃતિ અર્વાચીન છે, બારોટો અને કથાનકો પાસેથી સાભળીને આ વાર્તાઓ ઉતરાવેલી છે, પરન્તુ આ પ્રતિનુ લેખન ઘણુખરુ શુદ્ધ છે, જ્યારે ન ૪૭ વાળા ત્રણ ચોપડાના ઉતારાઓનુ લેખન ઘણુ જ અશુદ્ધ છે

૨ કવિ કૃષ્ણજિતે રચેલી, અને કવીશ્વર દલપતરામ તરફથી છપાયલી, હિન્દી 'રત્નમાળ'વાળા પુસ્તકમા સાથે સાથે આમાની 'જુનાગઢના રા કવાટ'ની, રા નવઘણની, રા ખેંગારની, કેસર મકવાણાની, સોનકી રાજખીજ ચરિત્ર, કચ્છના રાવ લાખા કુલાણીની, ઼મારપાળની રાણી રતનકુવરીની, લોમા ખુમાણની, આદિ કેટલીક વાતો પ્રકટ થયલી છે

ન ૩૬-કુમારપાલરાસ-ઋષભદાસ (સ. ૧૬૭૦)-(લિ. સ. ૧૯૦૫)-પૃ. ૧-૨૮૪

આરભ—શ્રીગણેશાયનમ ॥ સકલ પડિત સભાવ(ભ)ગારહાર પડીત શ્રી વિજયગણિ ગુરુભ્યો નમ ॥

સકલ સિદ્ધસુ પરિનમુ ॥ ત(થા) શ્રીભવવત ॥
નમુ તે ગણધર કેવલી ॥ નમુ તે મુનિજન સત ॥ ૧ ॥
નમુ તે શ્રી જિનબિબને ॥ નમુ તે સૂત્ર સિદ્ધાત ॥
નમુ તે ચતુર્વિધ સઘનિ ॥ નમુ તે નર માહત ॥ ૨ ॥
નમુ તે કિરીઆ પાત્રનિ ॥ નમુ તે તપીઆ પાપ ॥
નમુ તે નર મીલવતનિ ॥ જિમ સુખ શાતા થાય ॥ ૩ ॥

× × × × ×

પિંગલ ભેદ ન ઉનખુ ॥ ત્રિગતિ નહી વ્યાકર્ણ ॥
મુરિખ મંડણ માનવી ॥ હું સેવુ તુઝ ચર્ણ ॥ ૭ ॥

× × × × ×

(ચુપાઇ) મુખ જિહ્વા હું કરુ પવિત્ર ॥ કુમારપાલનૂ કહસ્યુ ચરિત્ર ॥
ઋષભ દેવ મહાવીરથિ થાવ ॥ અસ્યો ન થયો કોઈ ભૂપાલ ॥૧૮ ॥
ગામકૃષ્ણ શ્રેણિક મહારાય ॥ નૃપ કોણીની કીરતી થાય ॥
પણિ એકિ નહી તેહની જોડિ ॥ કુમારપાલ ગુણુ દીગર્ઈ કોડ ॥૧૯॥

× × × ×

(ઢાલ-પ્રાણુસું શ્રી મંદિરજી—એ દેશી)

દંડ નહી જસ રાજમાં જી ॥ દંડ તે દેઉલ હોય ॥
બંધ નહી જસ ગામમાં જી ॥ બંધન ભૂષણુ સોય ॥ ૧૬૧૨ ॥
સુણો નર સાચો કુમર નરિંદ અધિક પ્રતાપે
દીપતો જી જિમ ગગનિ દિણંદ ॥ ૧૩ ॥ સુ૦ ॥
બંધન વાલી કંચૂઇ જી ॥ બંધ નમસ્તક વેણુ ॥
બંધન ઘોટક પેટનિ જી ॥ પણિ નહી બંધન કેણુ ॥ ૧૪ ॥સૂ૦॥
વાંકાઈ નહી લોકમાં જી ॥ વાંકી વહીલ કમાંણુ ॥
નાકારો નહી લોકમાં જી ॥ ના પરકર વાહાણિ ॥૧૫॥ સુ૦ ॥
હરાઈ નહી કો કેહતો જી ॥ હરાઈ ત્રીયા પરયંત ॥
મારિ શબ્દ નહી ગામમાં જી ॥ તે લોહકાર વદંત ॥૧૬॥ સૂ૦ ॥
મારી શબ્દ જૂઆ ઘરિ જી ॥ કે દીસઈ રણમાંહ ॥
કુમારપાલના ગામમાં જી ॥ મારિ શબ્દ નહી કયાંહિ ॥૧૭॥ સૂ૦ ॥
નગરલોક નપુંસકા જી ॥ પરસ્ત્રીગમનને લાજ ॥
બહૂ બોલા નર બહૂ વસિ જી ॥ પરગુણબોલણ કાજ ॥ ૧૮ ॥ સૂ૦ ॥
મુગા વસિ બહુ ગામમાં જી ॥ પર અવગુણને ઠાંમિ ॥
તસકર બહુ તસ ગામમાં જી ॥ ગુણ ચોરેવા કાજ ॥ ૧૯ ॥ સૂ૦ ॥

અન્ત—(ચોપઈ)

અપર નિધાંન લહ્યૂં મિ આજ ॥ ગાયો કુમારપાલ મહારાજ,
સમરું કવિને લાગી પાય । કર જોડી કવિજન ગણ ગાય ॥ ૭૬ ॥

× × × ×

પૂર્વિ જે મહા પંડિત હવો ॥ સુર સોમ પંડિત અભિનવો ॥
પંચાસમિ પાટિ તે કહ્યો ॥ તપાગચ્છશિર ટીકો થયો ॥ ૪૫ ૮૩ ॥
તેહનો શિષ્ય સપુરૂષ કહવાય ॥ જિનમંડણ નામિ ઉવજ્ઝાય ॥
કુમારપાલ પ્રબંધ જ કર્યો ॥ સુણતાં નરનારી ચિત ઠર્યો ॥ ૪૫ ૮૪ ॥
શાસ્ત્ર સંખ્યા સહ અડત્રીસ ॥ ગ્રંથ કર્યો ગુરુ નામી સીસ ॥
સંવત ચૌદ બાણુંઉ ભલો ॥ કુમારપાલ ગાયો ગુણનિલો ॥ ૪૫ ૮૫ ।
કાવ્ય શલોક ગદ્ય જુના જેહ ॥ કેતાએક મેં આણ્યા તેહ ॥
કેતા ભાવ ગુર(રૂ)મુખથી લહ્યા ॥ તે મિ જોડી વિવરી કહ્યા ॥ ૮૬ ॥
સોય ગ્રંથ હવણાં વંચાય ॥ મનમાં મત રાખો સં(શં)કાય ॥
તે પ્રબંધ માંહી જસ્યો ॥ ઋષભ કહિ મિ આણ્યો તસ્યો ॥ ૮૭ ॥

કેતા બોલ ગંભીર જિહા જેહ ॥ રાસમાહિ મિ નાણ્યા તેહ ॥
કેતી એક પરંપરાઈ વાત ॥ તે જોડી આણ્યા અવદાત ॥ ૮૮ ॥
જૈન શાસ્ત્ર અનેરા ભના ॥ તિહાથી વચન સુણ્યા કેતલા ॥
રાસ મધ્યે મેં આણ્યા તેહ ॥ આણી નિંત શાસ્ત્ર વની જેહ ॥ ૮૯ ॥
હિત યુગતિ દૃષ્ટાંતહ જેહ ॥ શાસ્ત્ર અનૂસારિ આણ્યા તેહ ॥
વચન વિરૂદ્ધ કહ્યૂ હુ જેહ ॥ મિછા દુકડ ભાખુ તેહ ॥ ૯૦ ॥
કવિત કાવ્ય શ્લોક નિ દૂહા ॥ કહ્યા કવિ જે આગિ હુઆ ॥
સરસ સંક્રામન જાણ્યા તેહ ॥ રાસમાંહિ મિ આણ્યા તેહ ॥ ૯૧ ॥
ઇણિ પરિ બોલ ઘણા મન ધરી ॥ રાજઋષિ ગુણમાલા કરી ॥
સિદ્ધ કામ જપ માલા વરી ॥ બ્રહ્મસુતાઈ સાર સુઝ કરી ॥ ૯૨ ॥

* * * *

(ઢાલ રાગ ધન્યાસરિ 'હીય રે હીય રે' એ દેશી ॥)

પુણ્ય પ્રગટ ભયો ॥ તો મતિ મુઝ મનિ એહ આવી ॥
રાસ રંગિ કર્યો સંસારાસાગર તર્યો ॥ પુણ્ય કોટડી સુઝહ ફાની પુ૦ ॥૪૬૪૫॥
સોલ સવધરિ જાણિ વર્ષ સીતરિ ॥ ભાદ્રવા સુદિ બીજ સાગી ॥
વાર ગુરૂ ભરચો રાસ રૂખભિ કરયો ॥ શ્રી ગુરૂ સાથ બહુ
બુદ્ધિ વિચારી ॥ પુણ્ય૦ ॥ ૪૬ ॥
દીપ જમ્બૂમા ક્ષેત્ર સર(સ ?)તિ ભલો ॥ દેસ ગુજરાતિ માહિ મોય ગાસ્યુ ॥
રાય વીસલ વડો ચતુર જિ ચાવડો ॥ નગર વિમલ તેણી વાસ્યૂ ॥ પુણ્ય ॥૪૭॥
સોય નગરનાસી પ્રાગવશ (વ)ડો ॥ માહિરાજનો સુત સીહ સરિપો ॥
તેહ ત્રમાવતી નગર વાસિ રહ્યા ॥ નામ તસ સધવી સાગણ પેપો ॥
પુણ્ય૦ ॥ ૪૮ ॥
તેહનિ નંદન ઋખભદાસેં કહ્યો ॥ નગર ત્રબાવતી માહિ ગાયો ॥
કુમર નરેશરુ રાજરૂષિ બિરૂદ જ ધરયો ॥ નામથી નવ ય
નિધાન પાયો ॥ પુણ્ય પ્રગટ ભયો ॥ ૪૯ ॥

ઇતિ શ્રી કુમારપાલ રાજઋષિ રાસ સપૂર્ણ ॥ અથાગ્રથ સખ્યા ગાથા ૪૫૭૨ ॥ શ્લોક સખ્યા ૬૫૦૦ ॥ સવત ૧૯૦૫ ના વષ માર્ગશીર્ષ વદી ૧૦ ને દીન ગ્રથ પુરો લખ્યો છે ॥

ઇતિ શ્રી કુમારપાલ રાજ ઋષિ રાસ સપુર્ણ ॥ શુભ ભવતુ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥ કલ્યાણમસ્તુ ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥

વિષયાદિ-૧ ગુજરાતના ચાલુક્ય વશના રાજ કુમારપાલનુ ચરિત્ર પ્રસ્તુત રાસામા વર્ણવેલુ છે કલ્યાણીના ભુવડે ગુજરાતના ચાવડા જયશિખરીને હરાવ્યો ત્યારથી

તે કુમારપાલના મરણુ પર્યન્તનો ઇતિહાસ પ્રસ્તુત રાસામાં કંઇક વિસ્તૃત અંશમાં વર્ણવેલો છે. ત્રંબાવટી-ખંભાત-ના રહીશ જૈન કવિ ઋષભદાસે, પ્રાચીન કવિ હેમ સૂરિ પંડિતે સંવત ૧૪૯૨ માં રચેલા કુમારપાલ પ્રબંધને આધારે, અન્ય સાધનોથી સજ્જ કરી પ્રસ્તુત રાસ સં. ૧૬૭૦ માં રચ્યો છે. તેના અન્ત ભાગમાં કંઇક વિસ્તારથી પોતાના ગુરૂશ્રી હીરવિજયજી સૂરીએ શાહ અકબરના દરબારમાં દર્શાવેલા ચમત્કાર વર્ણવ્યા છે.

૨. વનરાજે અણહિલપુર પાટણ વસાવ્યું તે સંબંધમાં કવિ જણાવે છે કે અણહિલ નામના એક ગોવાલની પ્રેરણાથી જે સ્થળે સસલાએ શ્વાનને નસાડ્યો હતો તે સ્થળે તેણે સંવત ૮૦૨ માં ખાતમુહૂર્ત કર્યું પાટણનાં બજાર, રાજ્યવાટો, વગેરેનું વર્ણન રસભર અને માહિતીભર્યું છે. જૈન પંડિતોને વેદધર્મી પંડિતો સાથે થયલા વાદો, ગુજરાતમાં પડેલા દુકાલ, શ્રી હેમાચાર્ય સૂરિના ચમત્કારો આદિ અનેક રસભર પ્રસંગો પણ આમાં વિસ્તારથી અવતારેલા છે.

૩. દૂહા, ચોપાઈ, રાગ, દેશી, શ્લોક અને કવિતથી પ્રસ્તુત રાસ બાંધેલો છે. કુલ કડી સંખ્યા ૬૫૦૦ છે.

૪. કવિ પ્રેમાનંદનો પુરોગામી છે; આ રાસો તેના સમય પહેલાંની ભાષા હાલની ભાષાથી જૂની હતી, એમ સિદ્ધ કરે છે.

૫. અલંકારાદિથી વર્ણન, શબ્દ તેમ જ અર્થ ચમત્કૃતિભર્યાં છે, જે પ્રેમાનંદના નળાખ્યાન સાથે ટક્કર ભીડે તેવા છે.

વિશેષ-૧. આ રાસ છપાયો છે. પરંતુ તેમાં તેની ભાષાની પ્રાચીનતા જળવાઈ નથી, તેમ તે ઘણો જ અશુદ્ધ છે.

૨. પ્રસ્તુત પ્રતિ ચોખ્ખા બાળબોધ અક્ષરે લખેલી છે, વચ્ચે વચ્ચે જૈની લઢણના તેમ માથાંબાંધી ગુજરાતી લિપિના મરોડવાળા અક્ષરો છે. હાંસીયામાં કેટલાક ખુલાસાઓ ઇત્યેજ તેમ જ ગુજરાતી શબ્દોથી લખાયલા છે.

૩. પ્રતિ પુસ્તકાકારે બાંધેલી છે તેનું પુઠું ચામડે મઢી સોનેરી તેમજ રંગીન વેલબુટ્ટીથી સુશોભિત કરેલું છે.

અં. ૩૭ ક-જગદેવ પરમારની વાત-ઐ. ગુ. ગ. (લિ. સં. ૧૯૦૬) પૃ. ૧-૫૬

આરંભ-શ્રી ગણેશાયનમઃ ॥ શ્રી ગુરૂર્જયતિ ॥ અથ વારતા જગદેવ પરમારનિ લખિ છે ।

માલવ દેશ મધ્યે એક ધારા નગરી તાહા અુ(ઉ)દિયાદિત રાજ કરે છે તેને રાણીયુ દોય એક તો વાઘેલિ બિજિ સૂ(સો)લંકણી વાઘેલીને રીણધવલ કૂંવર આવો તે વાઘેલી માનેતી છે સૂલંકણી અણમાનેતિ છે તેને કૂંવર જગદેવજી છે કાંઇક સામલે રંગ છે પણ જોતધારી છે પણ વડો તો રીણધવલ છે જે રાજનો ધણી છે દોય ભાઇરે વરસ દોયરો અંતરો છે અુ(યું) કરતા

વરસ બાર માહે જગદેવજી હુવા તારે રાજાએ કામદારાને પુછો સુનઢણીરે ટૂવર હે કે ની હે તર ઠાકુર મનર બોલા મોનઢણીરે કૂનર જગદેવજી હે પણ જગદેવ દરબાર આવે કોય સમે નહીં—

અન્ત—જગદેવજી રાજ કરે છે વરશ ૧૫ નરાથા સુ ધરાથી નકલા સૂ નરસ ૧૮ રનો સધરાનની ચાકરી કીધી પાટ બેઠા પછે વરસ ૫૨ (બા)૨ન રાજકીયો સગનુ આયુષુ વરમ ૮૫ચાસીયો રાજ કીયો પછે અત સમે કવર જગધવલને પાટ બેસારા આપ દેવલોક હુના ચાવડી સોલકણી જોડેચી ૫૭ મત આય ધણ ઉછાહસૂ સૂરગાપર પોતા શનત ૧૨૦૯ ભાવે શધરાવ દેવલોક હુવા સધગાવરે પાટ કવરપાલ હુવો અણ તરેસ વાત કહી જગદેવનિ વાત સાંભળીને દલમે સતપણુ સાનપણા સૂરપણા ધીરપણુ પ્રાકમપણ દાતારપણુ સુવડાઇપણુ સામધરમીપણુ ઉપજસી અને આ જગમે આ વાત રાવ રાણા સ(સા)ભલસી તારો કાયરપણુ કૃપણુપણા સોમપણો છાડસી તણુરે કદી ભૂડી વાર હોસે નહી આ વાત ચત લગાય ને સરદાર સાંભળગી કવી કહશી ચત લગાયને વાયસી તીકો અમરાપર વરમે ॥

ઇતિ શ્રી સુરાપૂરા જગદેન પરમારનિ વારતા । સપૂરણુ શવત ૧૯૦૬ શાકે ૧૭૭૧ પ્રર્વર્તમાને કાર્તિક માસે કૃષ્ણુ પક્ષે દ્વાદસ્યા રવિ વાસરે લખીતગ રાનવ સામજી મગલજી લપાવિત મહારાણા શ્રી વપતસઘજી વકપૂરે નિકર્ત્તવ્યે નિવાસ્તવ્ય પરોપકારાર્થં ।

यादश पूस्तक दष्टा तादश लखित मया ॥
यदि शुद्रमशुध वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥
भमपृष्टि कटिग्रीवा बधमुष्टिरघोमुष ॥
कष्टेन ली(लिवि)त म्र(प्रय) यत्नेन परी(रि)पालयेत् ॥ २ ॥

જેવુ સામા પુસ્તકમ દીઠ તેવુ લખુ છે મુને દોષ નથિ શ્રી રસ્તુ શુભ ભૂયાત્

ગઢવી કેસરના ચોપડા ઉપરેથિ વાર્તા ઉતારી છે ગઢવી કેસરની અરજ છે નિ ૫ રાજકોટ ઉતારવા લખના સૂરુ પણુ આખ પાવુ કેને ઘરે તેમ ટકસ ઘેર આવ્યા સાખ પાધા સારુ ઘેર ગયા ।

વિષયાદિ-૧ આ વાર્તામા ધારા નગરીના પરમાર ઉદયાદિત્ય રાજાની અણમા નીતી રાણી સોલકણીના પુત્ર જગદેવે અપર માતા વાઘેલીના દ્વેષથી ધારાનગરી છોડી, ભુજબલ અને બુદ્ધિબલથી પરાક્રમ અને ચમત્કારિક કાર્યો કરી પાટણના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્યમા નિવાસ કર્યાનો, સિદ્ધરાજને શિરે આવેલી આફતો પોતાના જીવના જોખમે પણ અનેકવાર નિવાર્યાનો, તેમ જ સિદ્ધરાજે ઇર્ષ્યાથી જગદેવના બાપના માળવા

રાજ્યના ઉપર હુમલો કરવાનો વિચાર કરતાં સ્વરાજ્યમાં પાછા ફર્યાનો, અને તેનો પિતા તે જ સમયે દેવલોક સીધાર્યાથી રાજ્યપાટ ઉપર બેઠાનો, આદિ પ્રસંગો રસભર વર્ણવેલા છે.

૨ ભાષા ભાટની છે, રસભર વાર્તા છે, તેમાં વચ્ચે વચ્ચે કવિતો અને દૂહા છે, જે ગુજરાતીની પ્રાચીનતાનો ભાસ આપે એવાં છે.

વિશેષ-૧. આ વાર્તા રાસમાળા ભાગ ૧ લાના પ્રકરણ ૮ માં (દ્વિતીય આવૃત્તિનાં પાનાં ૧૭૪-૨૦૯માં) માત્ર ભાટચારણની શૈલી અને વ્યાકરણપ્રયોગો બદલીને પ્રકટ કરેલી છે. માત્ર તેમાંના સિદ્ધરાજ જયસિંહની રાજપત્ની સાથે કાળભૈરવના સંબંધનો પ્રસંગ મૂળમાં મૂકી દીધેલો છે, પરંતુ તેનો સાર રાસમાળાના ભાષાંતરકર્તા દી. બ. રણછોડભાઇએ નોંધમાં ઉતાર્યો છે.

૨. કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઇએ સ્વ. ફાર્બસ સાહેબની અનુમતિથી સંશોધન કરી તૈયાર કરેલુ હિન્દી 'રત્ન માલ' (પ્રસ્તુત નામાવલિનુ અં. ૩૮ જેવાણી) નામનું જે પુસ્તક રા. રેવાશંકર અંબારામ ભટ્ટે સન ૧૯૦૩ માં પ્રકટ કર્યું હતું અને જે હાલ અલભ્ય છે, તેમાં આ આખીયે વાર્તા, આજ પ્રતિ ઉપરથી મૂળ અને ભાષાંતર સાથે પ્રકટ થયલી છે. (પાનાં ૧૦૮-૨૪૫).

૩. મૂળમાં કુલ ૫૮ દોહરા, છપ્પા તથા કવિતો છે, જે જૂની ગુજરાતી ભાષાના જળવાઈ રહેલા નમૂના ૩૫ છે: પ્રકટ થયેલી, ભાષાંતરવાળી, રાસમાળામાં મૂળમાંની ૧૩ થી ૫૮ કડીઓ છાપેલી નથી.

૪. પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ ચરડબંધ લખેલી છે, પરંતુ લ, ણ જ, આદિ અક્ષરોનો મરોડ માથાંબાંધી ગુજરાતી લિપિના છે. પ્રતિ ઉતરાઇ રહ્યા પછી શબ્દેશબ્દો છૂટા પાડવાને ।।। ચિહ્નોથી અંકિત કર્યા છે. હાંસીયામાં તેમ શબ્દોની ઉપર પણ કોક સ્થળે અંગ્રેજી ગુજરાતી શબ્દોથી ખુલાસા લખેલા છે.

૫. પોથીને રંગીન છીંટનું પુઠું મઢેલું છે. પોથીના પુઠાના અંદરના ભાગમાં બાળબોધ લિપિએ લખેલું છે કે "ગુરાં પુખચંદ પવાર જગદેવરી વારતારે પોથીરે પુઠો નવો કીનો". પોથીના આગલા પાના ઉપર ઇંગ્રેજીમાં લખેલું છે કે Account of Jagdev Permar who employs under Sethtara Jesing.

૬. આ તેમ જ આવી બીજી ગુજરાતને લગતી વાર્તાઓ જૂની ગુજરાતીના દોહાઓ છપ્પાઓ, કવિતો આદિ સાથે અવશ્ય પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે.

અં. ૩૭ ખ-જગદેવ પરમારની વાત-ઐ. ગુ. ગ-પૃ. ૧-૬૮.

વિશેષ-પ્રસ્તુત પ્રતિ કાગળના ચોથીયા ઉપર બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે અને તેની ઉપરથી અં. ૩૭ ક વાળી પ્રતિ ઉતારેલી છે, એમ સમન્વય છે. કાગળો બે જાતના છે.

અં. ૩૭ ગ-જગદેવ પરમારનો શાખો-પૃ ૧૪-૩૪

આરમ્ભ-જગદેવ પરમાર શધરા જેસગના રાજમા આવા તેની વાત સ્વત ૧૧૫૪ ના જગદે પરમાર પાટણુ આવા તારે પાટણુમા શધરા સોનકીના રાજમાં આવા તારે શધરા જેશધ પાટણથી શધ બાધો લઇને કાશીમાં ગઆ રાણીઓ સમેત ગગાને કીનારે રાણીઓ સ્નાન કરવાને ઊતરા તારે સાતમી પટરાણી પાટવી પાટની ધણીઆણી છોકરીઓ પચનીશથી ઊભા રહા આરમા તે વખત રાણીએ કપડા ઉતારીને છોકરીના હાથમા આપાં

અન્ત-માતા તો કાલકા પાસે હર્તા તે વેળા માથુ ધડ ઉપર મુકુ પણ અસ્ત્રીનો જીવ ધારણે રહો નહી હઇઆમાં બીહીની ધડ ઉપર માથુ મુકતા તે ચોટલાની સેર દબાણી છે તે રાજા તમારે નીસાની જોની હોએ તો જગદે પરમારે નવગરૂ પોતાનુ ઊતારૂ ને ચોટલાની સેર દબાએલી દીઠી તારે શધરાએ વાત સાચી માની તારે શધરા શોલકી બોલા જે માગમાગ જગદે પરમાર જે મોઢેથી માગે તે હુ આપુ હુ સીતેરશેંહે ગુજરાતનો રાજા છુ એવુ શધરા શોલકીએ કહુ તારે જગદે પરમારે કહું જે મારા વશનો કોઇ પરમાર હસે તેને ગલે સેરનો કાપો હસે-એવુ શાભલીને શધરા શોલકીએ પાનના બીડામા ગામ એકરો ને દશ ખેરાકુ પરગણાનાં ખેર રજપુતોને આપા એ ખેર રજપુત જગદેના વશના છે

એ રીતે જગદેનો સાખો સપુરણ લખો છે –

વિષયાદિ-૧ આ શાખામા સિદ્ધરાજ જયસિંહની પટરાણી ગગામા નાહાતી હતી તે વેળા સમલીએ તેની સુગધીદાર ચોળી લઈ જઈ એક દેવળ ઉપર નાખ્યાનો, તે ચોળીથી મોહી તેની સાથે સગમ કરવા નિત્ય નિત્ય રાતે તેની પાસે આવતા ઇન્દ્રના પુત્ર 'સૈસાલોચન'(?)ને મહાત કરી તેને એવુ કર્મ કરતો જગદેવે અટ કાવ્યાનો, અને તેના માથાનો મુકુટ વરદાનમા મેળવતા તે પાછો લેવાને કાલકા માતાએ ભાટડીનો વેશ લઈ રાજાઓના દરબારો દુ'તી દુ'તી સિદ્ધરાજના દરબારમા આવી માથુ માગતા જગદેવ પરમારે તે આપ્યાનો, અને એ રીતે રાજા તેમ જ માતાને અદ્ભુત રીતે પ્રસન્ન કર્યાનો, આદિ પ્રસગો રસભર વર્ણનથી વર્ણવેલા છે

૨ ભાષા સાદી, સરસ અને અર્વાચીન છે, પણ ભાટની ભાષાના નમુના રૂપે છે પરતુ પ્રસગની જમાવટ માટે કહેવામા આવતા કવિત, દોહરા કે છપ્પા, જે સામાન્ય રીતે ભાટની બીજી વાર્તામા હોય છે તે, આમા નથી

૩ અ ૩૭ ક ની વાર્તામા પ્રસ્તુત પ્રસગ વર્ણવેલો છે, પણ તેમાં અને આમા ઘણો જ અને તેય મહત્વનો પાઠફેર છે પહેલામા કાઝભૈરસ માત્ર પટરાણીની કચુકીના સુગધથી ખેંચાઇને રાણી પાસે આવ્યાનું, તથા સિદ્ધરાજને પલગના પાયા હેઠળ દબાવી

તેના દેખતાં જ નિત્ય નિત્ય સંગમ આચરતો હોવાનું, જગદેવે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં તેને હરાવી ભોંયરામાં પૂર્યાનું અને પોતાના પરિચારકને શોધવા નીકળેલી ચામુંડાને પોતાનું માથું આપી પ્રસન્ન કર્યાનું વર્ણવેલું છે; ત્યારે આ વાર્તામાં ઇન્દ્રનો પુત્ર સેસાલોચન (સહસ્રલોચન) ગંગા નદીમાં સ્નાન કરતી પટરાણીનું કાપડુ શમળીએ લેઈ જઇને એક દેશના શિખર ઉપર નાંખેલું તે જોઇને મોહી પડતાં પાટણ આવી સિદ્ધરાજના વેષે તેની સાથે તે ન જાણે એમ નિત્ય નિત્ય સ્વર્ગમાંથી આવી રંગરાગ રમવાની ટેવ પડ્યાનું, સિદ્ધરાજે ગંગાસ્નાન કરતી વેળા પુત્રપ્રાપ્તિ માટે વર્ષ પર્યંત સસાર નહી ભોગવવાનું વ્રત લીધાથી એથી અજાણ્યો હોવાનું, અને વ્રત પૂરૂં થતાં રાણીના મોહોલે આવતાં આ પ્રકાર સહસા જાણ્યામાં આવ્યાનું, અને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થવાનું, પછી સિદ્ધરાજે જગદેવની સહાયથી સેસાલોચનને ત્યાં આવતો અટકાવ્યાનું, અને તેનો મુકુટ માગી લીધાનું, અને દેવી કાલિકાએ ભાટડી રૂપે દરબારમાં આવી તે મુકુટ પાછો માગવા આવતાં જગદેવે તેને પોતાનું માથું કાપી આપી પ્રસન્ન કર્યાનું, અને સિદ્ધરાજે જગદેવને ખેરાહુનાં ગામ આપ્યાનું વર્ણવેલું છે. તેમ અં. ૩૭ ક વાળી વાતમાં જગદેવ પોતાના પિતાના રાજ્યપ્રદેશમાં પાછો ગયાનું અને રાજપાટ ભોગવ્યાનું જે વર્ણવેલું છે તે પ્રસ્તુત વાર્તામાં નથી.

આમ આ બન્ને વાર્તાઓમાં પાઠફેર ઘણો જ છે.

વિશેષ–૧. આ વાર્તા પ્રકટ થઈ નથી.

૨. અ. ૪૭ ના ચોપડા પહેલામાં આ વાર્તા ઉતારેલી છે. પણ તે અશુદ્ધ છે.

૩. પ્રસ્તુત પ્રતિ ચોથીઆ કાગળ ઉપર ઉતારેલી છે.

अं ३८ क–रत्नमालिका–हि० ऐ० का०–कृष्णजित्–अपूर्ण–पृ० १–३७

आरंभ–श्रीमद्गुरुभ्यो नमः ॥ अथ रत्नमालिका लिख्यते ।

दोहा–कमल प्रबंध । सरस सकल रसदायनि सरसुति शब्दविलास ।
होहु प्रसन मोकुं सदा पूरि सबे मोय आस ॥ १ ॥

कवित मनहर–अथ समतद्रूपकालंकार ।

दासको प्रनाम दिल धारकें दयालु मात ।
दीजियें हिंमत बल कल ब्रह्मबालका ॥
शब्दरत्न ओंकारतें सुकवि आगें अनेक ।
पायें ग्रंथ रत्न तो आधार दीनपालिका ॥
में पुनी सुनी सु वात चातहु विख्यात मात ।
रत्न युं आगें कविकि पाइकें प्रनालिका ॥
तोकु अवलंविके सुपुर(रु)प कोविद कांम ।
नाम मेरो रछन रची हुं रत्नमालिका ॥ १ ॥

\+ \+ \+ \+

पुष्पिताग्रा छंद—

भनति चुलक वशके उजाला । नृप सिधराय चरित्र रत्नमाला ।
अनघ कवित ग्रथके प्रयत्न । रचन विचार उचार आदि रत्न ॥१॥

इति श्रीमद्वल्लभकजहृदिधारक द्विजराजकुलोत्पन्न काव्यकलाकुशल कृष्णजिदा-ह्वयेन रचितमथ सिद्धराज जयसिंह चरित्र रत्नमालाया प्रथम रत्न ॥ १ ॥

अन्त-(छंद पधरी-युद्ध)

वनम भयो सुभग तेहि काम । सन्यासि दिन्ह वनराज नाम ।
जयशिखरि मृत्युकी वात किह । सुतरछन धीर्य दुष्मनीकु दीह ॥३५॥
भूराज मत्रिकु नित्य त्रास । सुरपाल देत रहि अरन्यवास ।
निज भगत्तिपुत्र प्रगट्यो सुजानि। विधिगुप्त आपस न रग्गित आनि॥३६॥
वनराज वर्ष चौदह प्रमान । वय भयो सिंह बालक समान ।
हीमत अधीक बल बुद्धिवत । गुजरात राज्य करनो चहत ॥ ३७ ॥

વિષયાદિ-૧ આ, રત્નમાલિકા નામનો હિન્દી કાવ્યનો ગ્રન્થ ગુજરાતના ઇતિહાસના સાધનોમાનું એક મુખ્ય સાધન લેખાય છે તે રચવામા તેના કવિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના વિવિધ પ્રતાપો વર્ણવવાનો છે, તેથી ૭ મી કડીમા તે કહે છે -जस सिधरा जैसिंहकौ सव प्रथनकौ सार । पढहि सुनहि पुरुष सो । पावही बुधी अपार ॥ તેમ જ પ્રત્યેક રત્નની ઇતિશ્રીમા "सिधराय जयसिंह चरित्र रत्नमालायां" એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ તેણે કરેલો છે, જો કે આનુષગિક રીતે તેણે ચાવડા વશના આરભથી ગુજરાતનો ઇતિહાસ સક્ષિપ્ત, સાલવારી સાથે લખ્યો છે

જેમ માળાના ૧૦૮ મણકાઓ હોય છે તેમ આ રત્નમાલાના ૧૦૮ રત્નો લખવાની ધારણા કવિની હતી એમ જણાય છે (જુઓ પ્રથમ રત્નના અત ભાગમાનો દોહરો- अष्टोत्तरशत रत्नकी रचिहु मजुल माल । एक रत्नको मोल पुनि । जानहि बुद्धि विशाल)

પરતુ ગુજરાતના દુર્ભાગ્યે તેના સાત રત્નો આખા અને આઠમુ અધુરૂ એટલા જ રત્ન સ્વ ફાર્બસ સાહેબને વઢવાણના ગઢવી દેશળજી પાસેથી પ્રાપ્ત થયા હતા અને તેમા ફક્ત ચાવડા તથા ચૌલુક્ય વશના રાજાઓ સબધી સક્ષિપ્ત ઉલ્લેખ અને પહેલા ચાવડા વશી રાજા જયશિખરીનો ઇતિહાસ અને યુદ્ધમા પરાજય તથા વનરાજની વનમા કેળવણી, એટલુ જ વર્ણવાયું છે દેશળ ગઢવીએ પોતાની પાસેનો 'રત્નમાલ'નો ગ્ર થ બતાવેલો, તે આ ભાગથી ઘણો વધારે હતો પણ ઉતરાવતી વખતે માત્ર સાત રત્ન પૂરા અને આઠમુ અધુરૂ એટલા જ રત્ન ઉતરાવ્યા અવશિષ્ટ રત્નો તેની અને તેના વશજો પાસેથી મેળવવાના પ્રયાસ તે પછી વઢવાણમા કરવામા આવેલા પણ તે સફળ ન થયા આથી ચાવડા વશના બીજા રાજાઓ તથા ચૌલુક્ય વશના સઘળા રાજાઓની ઐતિ

अथ चतुर्विधी नायक वरनन—

एक न्यारिसों हित करें । सो अनुकुल वपांन ॥
वहु नारीसों प्रीत सम ताको दछन जांन ॥ ६ ॥

अन्त—

दोहा—अलंकार सव अर्थके । करे एकसो साठ ।
करें प्रगट भापा विपे । देपि संस्कृत पाठ ॥ २४४ ॥
सवद अलंकृत वहुत है । अछरके संजोग ।
अनुप्रास पट विधि कहें । जो है भापाजोग ॥ २४५ ॥
ताहि वर(न)के हेत यह । कीनो ग्रंथ नवीन ।
जो पंडित भापानिपुन । कविता विपै प्रविन ॥ २४६ ॥
लछन तिय अरु पुरु के । हावभाव रसधाम ।
अलंकार सव संग ते । भापाभूपण नांम ॥ २४७॥
भापाभूपण ग्रंथकों । जो देपौ चित लाई ।
विविध अरथ साहित्य रस । समुझै सवै वनाई ॥ २४८ ॥

इति श्रीमाहाराजाधिराज जसवंतसिंघ विरचितायां
भापाभूपन ग्रंथ संपूर्ण ॥

संवत् १९०५ना कार्तिक शुदि ११ मे वार भोमे आ ग्रंथ पुरो लखो छे
॥ शुभं भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्यांणमस्तु ॥ श्री ॥

વિષયાદિ–૧ આ હિન્દી કાવ્યગ્રન્થમાં ભાષાના અલંકારો–અર્થાલંકાર અને શબ્દાલંકાર–નાં લક્ષણો સંસ્કૃત સાહિત્યાલંકારના ગ્રન્થના આધારે વર્ણવેલાં છે. તેના બે ભાગ પાડેલા છે. અર્થાલંકાર અને શબ્દાલંકાર અર્થાલંકારનાં લક્ષણો વર્ણવવા પૂર્વે નાયક અને અને નાયિકાના ભેદો; પછી ભાવ, હાવ, અવસ્થા, અને રસનાં લક્ષણો વર્ણવેલાં છે., અને તે પછી ૧૦૮ અર્થાલકારોનાં લક્ષણો આપી, અંતે વિવિધ શબ્દાલંકારો સંક્ષિપ્ત વર્ણન સાથે આપેલાં છે.

૨. ગ્રન્થ આખો દોહાબદ્ધ છે. કુલ દોહા ૨૪૮ છે.

વિશેષ–૧. આ ગ્રન્થ પ્રકટ થયલો છે.

૨. પ્રતિ પુસ્તકાકારે છે; દરેક પાને બે હાંસિયા લાલશાહીથી આંકી મધ્યે બાલબોધલિપિએ ઉતારેલી છે; જો કે કેટલાક અક્ષરોનો મરોડ માથાબાંધી ગુજરાતી લિપિનો છે. પ્રત્યેક વિષયનું શીર્ષક લાલશાહીથી લખેલું છે.

अ० ३९ ख-सुंदरशृंगार-हिं सा क-र सुन्दर कविराज-(र स १६८८)-(लि स. १९०५)-पृ १-४७

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्री सुंदरश्रंगार लिख्यते ॥

देवि पूजी सरस्वति पूजू हरिके पाय ।
नमस्कार कर जोरीकें कहे महा कविराय ॥ १ ॥
नगर आगरो वसतु हे । जमुना तट शुभ धाम ।
ताहा पादशाही करें । वेठो शाहजहांन ॥ २ ॥
शाह वडो कविमुख तन । क्यों कर वरनो जाय ।
जो तारे सब गगनके मुठिमें न समाय ॥ ३ ॥
+ + + +
विप्र ग्वालीयर नगरको । वासि हे कविराज ।
तासा शाह मया करे । सदा गरीबनवाज ॥ १२ ॥
जब कविको मन यो वढो । तब यह कियो विचार ।
वरने नायक नाय(यि)क(का) कियो ग्रथ विस्तार ॥ १३॥
सुंदरकृत श्रगार हें सकल रसनको सार ।
नाम धर या ग्रथको । रच्यो सुंदर श्रंगार ॥ १४ ॥
यो सुदर श्रगारको पढें सुनें सुग्यान ।
जिन मानो ससारमें करात सुधारस पान ॥ १५ ॥
सवत् सोले से वरष वीते अठ्यासीत ।
कार्तिक सुदि पष्टि गुरु रच्यो ग्रथ करी प्रीति ॥ १६ ॥

अथ श्रगार रस वरणन—

नो रसमें श्रगार रस सबतें निको साहि ।
तामें नीकी नायिका । वरनत हे कवि ताहि ॥ १७ ॥

अन्त—

सवैया—रुपकि भोमीक पारो पर्यो सगरे चदन सो लपटानो ।
यो रुपि जोंह महा कविराय कहे उपमाये कथा हुन आनो ॥
चद्रकि अगुनिसो कर सुत चुन्यो विरना मीन अधर जानों ।
उ.....पुनी ज्योति बनाय दसो दिस ए मढि राखि हे मानो॥३६१॥

दोहारा–सुरवानी याते करी नरवानीमें लाय ।
जेसें मगर सरीतको सबपें समझो जाय ॥ ३६२ ॥
यह सुंदरश्रंगारकि पोथि रचि विचार ।
चूक्यो होय कहु कछु लियो सुकवि सुधार ॥ ३६३ ॥
इति सुंदरश्रंगार संपूर्ण ॥ सुंदर कविराज विरचितं ॥

संवत् १९०५ ना कार्तिक शुदी ९ ने वार शनेउए आ ग्रंथ त्रिश्रा-(ज्ञा) पोहोरे समाप्त ॥ आ ग्रंथ लखनार भट्ट गंगासंकर गौरी-संकरः ॥ लखावनार साहेब श्री फार्बस साहेब ॥ यादशं० ॥

भग्नपृष्टकटिग्रीव ॥ वद्धमुष्टि अधोमुप ।
कष्टेन लपितं ग्रंथ ॥ यत्नेन परिपालयेत् ॥

कल्यांण्यां भ्रुवात् । श्रीरस्तु शुभं भवतु ॥

વિષયાદિ–૧. આ ગ્રંથ હિન્દી કાવ્યસાહિત્યનો છે. આમાં નાયિકાના સ્વકીયા, પરકીયા અને સામાન્યા એ ત્રણ મુખ્ય ભેદો લઇને એ ત્રણેના વિવિધ ઉપભેદોનાં લક્ષણો તથા ઉદાહરણો આપેલાં છે; તે પછી દૂતિઓનાં લક્ષણ, ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ નાયિકાનાં લક્ષણ, નાયકસહચરલક્ષણ, અનુરાગ, દર્શન, હાવ, ભાવ, આદિનાં લક્ષણ આદિ અને અંતે નાયિકાનાં અંગો અને અલંકારોનાં દૃષ્ટાંત વર્ણવેલાં છે.

૨. ગ્રંથ રસિક છે, દોહરા અને સવૈયાઓથી બાંધેલો છે; કુલ કડી ૩૬૩ છે.

૩. કવિનો આશ્રયદાતા શાહજહાંન બાદશાહ હતો, એમ ગ્રંથારંભની ૭ કડીથી જણાય છે.

વિશેષ–૧. આ ગ્રંથ પ્રકટ થયો છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ **અં** ૩૯ ક.

૩. આ ગ્રંથને અંતે કૃષ્ણ અને રધિકાની વિપરીતરતિના વર્ણનના ચાર હિન્દી સવૈયા ઉતારેલા છે; પરતુ તે કીયા ગ્રન્થના છે તે જણાવેલું નથી.

अं. ३९ ग–राजनीति–हिं. नी–र. जसुराम–(र. सं. १८१४)–(लि. सं. १९०५)–पृ. १–३९.

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ जसुरामकृत राज्यनीति अष्टांग लिख्यतें ॥

दोहो–अछद अगम अपार गती कोन लहुं पार न पाय ।
सो मोंहु दीनी सकत । जे जे जे जुगराय ॥ १ ॥

छपौं—वरनी उजल वरन सरन जुग असरनशरनि ।
करणी करुणा करणी तरन जुगतारनतरनी ॥
शिर पर धरणी छत्र भरन सुखसपतभरनी ।
झरनी अमृतझरनी हरनी दु:खदालीदरहरनी ॥
धरनी त्रीशूल खपर धरनी भवभयहरनी ।
सकल भय जगदन आद वरने जसु जें जुगवरनी ॥ २ ॥
जुग धारन मात दीजे बुद्धि अपार ।
करि प्रनाम प्रारभ करी राजनीति विस्तार ॥ ३ ॥
जीन वखतमें पातशाह राजन आलिमगीर ।
तिन वखत पेदा कीयों गुन गनीयन गभीर ॥ ४ ॥
संवत नाम अठारसें वरस चउदन माह ।
आशो शुदि नवमी शुकर गुन वरन्यों चित(चा)ह ॥ ५ ॥
सोलंकी जगमालसुत उदयासिंह अनेक ।
गुन दीनो ताते गुनी वाच्यो ग्रथ विशेक ॥ ६ ॥
अथ यदुकूलवरनन—
राय यदुकूल जीत सुत नगर अमीपुर नाम ।
मही रेवा राजत महि वरन वरा वीश्राम ॥ ७ ॥
जेसें वेद वीरचींको अपरस दीयों उपाय ।
राजनीति राजानकी एसी हि दीयो वनाय ॥ ८ ॥
+ + + + +
छपो ॥ परथम अग भुपाल राजरानी अग दुजो
त्रीजे राजकुमार मत्री चोथो गनी लीजे ।
पाचे मुसाहेब अग पट रावत मानों ।
सातमें रहयते अग, कवी अष्टाग वखानो ।
जुगमीत रीत जाने जसु विविध विवेक वीचार वहु ।
जे कर अमश समरथ जसु अष्टाग वरनन सहु ॥ ११ ॥
अन्त—कवित-वाच जेसे राय जोइ राजनीति सिरा लेत ।
यीना पार कीये कछु अरथ नाहि सरत है ॥

वाको कवि कारिगर भात ताकों चढावें पूत
वोत वोहोंत वोहोत वाको पढवोइ करत हें ॥
देवगुन दांनवह् वें मानक गुननसें तो
जेंसों काम होय एसि जिनको धरत हें ॥
जगतमे उनहिके आगें जाय जसुराम ।
जेसो जहां चहियें तांह जाहेर सों करत हें ॥ ८ ॥
दुहा–पढवेते मालुम परत आछी नीत अनीत ।
जसुराम चारन कहि राजनीतिकी रिति ॥ ९ ॥
इतिश्री जसुरांम कृत्य(त) रागनीति अष्टांग वरननं संपूर्ण ॥
रीज मोज सब कहत हें खिज मोज नहि कोइ ।
जो खिजत मागत जसु वुरे कहावत सोइ ॥ १० ॥
× × × × ×
दुहो–राज्यनिती कीनीसुं प्रथम अंग कहीये आठ ।
दश छासठ कवित वने दोहोरे साठ ॥ १२ ॥
जसरामकृत राज्यनिती समाप्तः ॥
संपूरणं इति

વિષયાદિ–૧. આ રાજ્યનીતિનો હિન્દી ગ્રન્થ છે. આમાં રાજ્યનાં રાજા, રાણી, રાજકુમાર, મંત્રી, મુસાહેબ, રાવત, રૈયત અને કવિ એ આઠ અંગોનું વર્ણન કરેલું છે.

૨. ગ્રન્થનો પદબંધ દુહા, સવૈયા, છપ્પા, અનેક વિગતોથી બાંધેલો છે. કુલ કડી ૧૪૪ છે.

વિશેષ–૧. આ ગ્રન્થ પ્રકટ થયલો છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૬–ક વિશેષમાં એટલું કે શરૂઆતનાં બે પાનાંમાં ઘણાખરા શબ્દો ઉપર પેન્સીલથી તેના ઇંગ્રેજી અર્થ લખેલા છે. આ આખો ગ્રન્થ પ્રસ્તુત પ્રતિના બીજા ગ્રન્થો કરતાં વિશેષ મોટા અને છૂટા અક્ષરે લખેલો છે.

૩. ઇંગ્રેજી કેળવણીના ખરતું શિક્ષણ ગુજરાતમાં પ્રથમ પ્રસાર પામ્યું તે વેળા અને તેની અગાઉ પણ સંવત સૈકા ૧૮, તથા ૧૯ માં વ્રજભાષાના સાહિત્યગ્રન્થોનો અભ્યાસ ખાસ કરીને ગુર્જર કવિવર્ગ અને સામાન્ય રીતે બહુશ્રુત વર્ગ કરતો હતો; અને તેમાં પ્રસ્તુત પ્રતિમાં અંકિત 'સુંદર શૃંગાર', 'ભાષાભૂષણ', 'જસુરામની રાજ્યનીતિ,' અને 'દેવીદાસની રાજનીતિ' તથા તે ઉપરાંત 'કવિપ્રિયા', 'છંદશૃંગાર', રસિકપ્રિયા' 'બિહારી સતશાઇ', 'વૃંદ સતશાઇ', એ ગ્રન્થોનો પણ અભ્યાસ થતો અને તે કારણે સ્વ. ફાર્બસ સાહેબે એવા ગ્રન્થોની પ્રતિઓ પ્રાચીન પ્રતિઓ ઉપરથી બહુધા ઉતરાવેલી છે.

અં. ૩૬-઼઼઼ઘ-અભેસિહનો ગણુ બ્રદનૃગાર-ચા. એ. કા.-૨. ગઢવી કરણદાનજી-(ર. સં.)-(લિ. સં ૧૯૭૪) પૃ. ૧-૧૩.

આરભ-શ્રી ગણેશાયનમ મહારાજા શ્રી જોધાણનાથ અભેસીહજીનો ગણુ બ્રદસણગાર લખ્યતે।

દોહા। યસ (અશ) ચઢે યા રાજા અભે કવ્ય(વિ) ચઢે યા ગજરાજ।
પુહર હેક જલેમમા મોહર ચલે મહરાજ ॥ ૧ ॥
કવ્ય બેગકુ ભાયાલાં લે મદ છટા લીલ ॥
હુ કય પૂરા નહ કરે જ્યહાં ત્રાં ય(અ)ભમાલ ॥ ૨ ॥

અથ છદ પધરી।

શ્રી સરસત્ય ગણુપત નીમસ્કાર। દીજીએ સુજ બર બુધ ઊદાર।
અવસાણુ સીધ દેહુ માંણુ અસ। બીખાણુ કરાં ભપ ભાણુઅસ ॥
જાણુતે ય(અ)રકજ મછક જરૂર મેહ સુરુ અનેણુ દાતાર સુર।
છત્રપતી અભો છત્ર કુન છત્રીસ। બહુતેર કલા લક્ષણુ બત્રીસ ॥

\+ \+ \+ \+

જવહરી પુરપ છણુ બાધ્ય જોહાર। દસ ચ્યાર પરીય ખીધા ઉદાર ॥
બર સમ્તી પાયે તાવ ખીલદ। ઉમ છતશુ તન નરલોક ઇન્દ્ર।
સરય પેહલ તપબલ સતેમ। જાયે આ સાહ ય(અ)વરગજેબ ॥
પચચઉ(ડ)ચડ કર હોમ પાઠ। ય(અ)ટટાય દીયા પતસાહો યા(આ)ઠ ॥
કનમાંણ મનઇ ઈક બાર કોપ। દહી વાણુપાંણુ જમહ ઉઠા દીન।
યત સ્યાહદો દેખે યતાવ। મોહુમદ સાહુ દીત મુગનમાલ ॥
કૃત ફક મદાફરખાન પીલ। ઝાડે યા થાટ ભુજબાર ઝીલ।
બાછ ભાણુદન જવા બોલ। નિછટી લુટ સગનાર નોલ ॥

× × × ×

મોહુમદ શાહ શુ રાજ માહ। શુરજ જોરો ય(અ)ભેસાહ।
ઉરે બપ પમેર ગુજરાત યા(આ)ય। ધસપતી અમલ દીનો ઉઠાય।
મગઠા કીય ચીર બીલદ મેલ। ય(અ)હુમદાબાદ મડાઓ ઉરેન ॥
શુણુ પાતસાહ દેરે મતાબ। નરીય સબ હાજર નીબાબ।
મેદપત ય(અ)મીર યમ દીસુમાણુ। પનાં દીસ દો નહ ધરે પાણુ।
તમ તેજવાન નરગીગ તાય ॥ ય(અ)ભયપાલ પાન લીનો ઉઠાયે।
પુદાવ મછત બીર પેત। ગીર બીલદ ખાન સાધુ સમેત।
કમધાજ યર જમદો કાન। મેદમ સા લાગો પાસમાન।

યા પરી બીદ કેહ યદા બ । રસ પાએો સાહબગ સેસ તાબ ।
લાધાં ધ્વજ તોપાં જૂથ લ(લા)ર । કુજર યસ(અશ્વ) બગસે પગ કટાર ॥
જસ રાજાહ રાકવર કતે મુજ । તપતરી લાજ માહરાજ તુજ ।
કેહ બાદસાહ ઉબીધા કીધ । દોરા હવા સાબાહ દીધ ॥

અન્ત–(પા. ૧૦–૧૧).

ધન્ય ધીરજ ઉચરે ધાડધાડ । **રાઠોડ મુગલ** મચે રાડ ।
બેસે હસ યછર બર તેણ બાર । હુરાં વર વરે યા દીસ હજાર ॥
શુપપાલ ચઢણુ ચાલીસ સાંઠ । યસફાર હાથીયાં તણા યાઠ ॥
ચાવા દીલેસ નગધર અમીર । એકસો પાઠ ઠાવા અમીર
ભાગો **બીલંદ** મદઝર ભુગય । પે **ય(અ)ભેસી** નાહાં કતે પાય ।
સતેયાસ બરરસ સમત સભાસ । મધ્ય **સરદ રીતુ યા(આ)સો માસ** ।
શુન બીજે દીસમ બધ્યે યે। સંગ્રામ । ધપે યો યેકમંદ પરધાંમ ધામ ।
પુની વાર ચદ્ર યોર શુકલ પક્ષ । શુરજ ચંદ્ર સબ દેવ સક્ષ ।
ય(અ)હુમદનગર લીનો યોનાડ । પતસાહ સરે ચાઢે યો પાડ ॥
લૂટો **બીલંદ** લસકરાં લાઈ । ડંકા ધરાઈ ફેરી દોહાઈ ॥
નોબત બજાઈ **જીતો નીરંદ** । બરદાઈ બરદં બોલ કબંદ
રીઝાઇ દીધ કમધજાં રાઈ । સાંસણાં ગજ **લાપાં પસાઈ**

\+ \+ \+ \+

દલ દપણી ભાગા દોય વાર । યા(આ)વીયાં લીયાં લસકર ય(અ)પાર ।
ભડ **પીલૂ** લપપત સજડ ભાય । **મારે આય શૂર દરબાર માંય** ॥

\+ \+ \+ \+ \+

પપીત ગીત સ્થ સીર લોક પત । ભાગવંત સ્થ સીર લોક ભત ॥
ઈણ બીધં ઉજાસરો ગુણ ય(અ)પાર । શુરજ્ય પ્રકાસરો તંત સાર ॥
કીરત પ્રકાશ શુભ રાજકાંમ । **નીજ ગરંથ બરદ સણગાર નામ** ॥
માહરાજ નીવાજ સઉચ વમન । **કવરાજ રીજ કીયા કરન** ।
જંપે યા(આ)સીસ યા યમ જોડ । કાયમ રહો ભપ જુગાંણ ક્રોડ ॥

દોહા । **યં(અં)બરધર** પાણી પવન શુરજ ચંદ્ર સકાજ ।
માહરાજા **ય(અ)ભમાલરો** । રીહૂ ધણા જૂગ રાજ ॥ ૧ ॥
નીરાતાલ **યે(અ)હુમદનગર** । નરહંદો નીબાબ ।
ય(અ)ભો બીલંદ દલ ડેયા ઉઠે । જણુકા એહ જબાબ ॥ ૨ ॥
ઈતી શ્રી ગ્રન્થ બ્રદસણગાર સંપૂરણ સમાપ્તો ॥

લપતગ ગરથી ॥ સલોક ॥ આ પુસ્તક સેહેર અમદાવાદ મધ્યે ખાનપુરમાં ચાંદાસુર્જના મેહેલમા લખુ છે ॥ લખનાર ભટ ॥ ગગાસકર ગૌરીસકર ॥ લખાવનાર ॥ સરકાર સાહેબ આ પુસ્તકની પ્રત ॥ મોજે ધોલકામા ॥ કમાવીસદાર જીવાવા વીરાઇની પ્રત્ય ઉપરથી ઉતારુ છે ॥

यद्दस पुस्तक द्दष्टा । तादस लिखीत मया ।

अदी शुद्धम शुद्ध वा । मम दोपो न दीयते ॥ १ ॥

શ્રી સપુર્ણમ્ ॥ ॥ ॥ આ ગ્રન્થ અદસણગાર હેતુ નાંમ છે ॥ આ ગ્રન્થ માહારાજ શ્રી ૭ ય(અ)ભેસગજીયે ॥ અમદાવાદ લીધૂ સવત ૧૭૮૭ ॥ ની સાલમાં આસો શુદી ૧૦ શુકલ પક્ષે ચન્દ્ર વાસરે ॥ તે દી માહારાજ શ્રી ય(અ)ભેસધજીયે સીગ બીલદ ધાનને પકડી ય(અ)હમદાવાદમા રાજ્ય કરૂ તીનો ગ્રન્થ ॥ અદસણગાર ગઢવી કરણી દાનજી કવીયા પાસ કહેવરાવો તે દીને ચક્રિદ ॥૨૪॥ લાખ પસાતા ॥ ગાંમ ॥ તાહાથી પાવા ॥ માહરાજ શ્રી ઘોડે બેઠા કરણી દાનને હાથી ઉપર બેહારી જલેબ ભરીને લાખ પસાય યા(આ)પા ॥ ગ્રન્થ કરો તારે ॥

ઇતિશ્રી અદસણગાર ગ્રન્થ સપુર્ણ ॥ શુભ ભવતુ ॥ કલ્યાણમસ્તુ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

ટિપ્પણિ-૧ આ ઐતિહાસિક ચારણી ગ્રંથમા, બાદશાહ ઔરંગઝેબના મરણ (સવત ૧૭૬૩) પછી દિલ્હીના દરબારમા હૈદ્રાબાદના નિઝામે નબળા બાદશાહો ઉપર સત્તા ભોગવવાનુ યત્ન કરતા તેને તોડવાને એ બાદશાહોએ ગુજરાત આદિના સુબાઓ પારો તેની સામે કરાવેલી લડાઈ, ગુજરાતમા મોગલ સુબાઓની માહોમાહની મારામારી, પેશ્વાએ પોતાની સત્તા પ્રસારવાના પ્રયાસને અંગે ચોથ અને સરદેશમુખી ઉઘરાવવા ગુજરાતમા મોકલેલા પીલાજી ગાયકવાડ, કંતાજી કદમ બાંડે, ચિમણાજી આપ્પા, આદિ મરાઠા સેનાપતિઓની દખલગીરી અને લશ્કરી કુમકથી અવારનવાર થતી ગુપાગુપી આદિ વર્ણવેલાં છે આ ગ્રંથનો મુખ્ય પ્રસંગ આ છે—

આમા, સવત્ ૧૭૮૬(સન ૧૭૨૯)મા ગુજરાતના સુબા સર બુલંદખાને વઢવાણુ કરી પેશ્વાને ગુજરાતમાથી ચોથ અને સરદેશમુખીના ભાગ ઉઘરાવવાની અને તે બદલ ૨૫૦૦ ઘોડેસ્વાર લશ્કર નિભાવી તોફાની જમીનદારોને કબજે રાખવાની શરત કરતા સન ૧૭૩૦(સંવત ૧૭૮૭)માં જોધપુરના રાજા અભયસિંહને દિલ્હીના બાદશાહ મહંમદશાહે ગુજરાતનો હાકેમ (૫૩ મો) નીમી જૂના (૫૨ મા) હાકેમ સર બુલંદખાનને કાઢી ગુજરાતના બખેડાઓ શમાવવા અને મરેઠાઓને દબાવવા જાડા સૈન્ય સાથે મોકલ્યો, ત્યારે તેણે રાધનપુરના બાબીઓની સાથે મળીને પાલણપુર, ઇડર અને અડાલજ (અમદાવાદ પાસે) આગળ સર બુલંદખાનના લશ્કરો જોડે જે રણસંગ્રામો ખેલા યા હતા તેનું રસભર, વીરરસથી ઉભરાતું વર્ણન કરેલું છે આમા જણાવેલું છે કે રાજા અભેસિંહ શિરોહીને રમ્તે આબુ ઉપર થઇને પાલણપુર આવ્યા ત્યારે મુજાહીદ ઉલ મુલ્ક તેની સામે પડ્યો અને ભારે રણજંગ મચ્યો, પછી ઇડરમા ઓરાજ સંગ્રામ મચ્યો,

અને અંતે અમદાવાદની નજીક સર બુલંદને રાજા અભયસિંહે હરાવ્યો અને ત્યાંથી આગ્રા કાઢયો; કાઢતી વેળા મહેરબાનીની રાહે તેને લાખ ટકા પસાયતું આપ્યું. અંતમાં ઉપસંહાર કરતાં કવિએ અભયસિંહે શેરખાન બાબી પાસેથી વડોદરા પડાવ્યું (સન ૧૭૩૨), પીલાજી ગાયકવાડને તેના દક્ષણી સૈન્ય સાથે બે વાર હરાવ્યો, મરાઠાઓના માંહોમાંહીના પ્રપંચથી (ડાકોર આગળ) પીલાજીનું ખુન થયું, ગુજરાતના કોળીઓ અને કાઠીઓને શમાવ્યા, ડુંગરપુર, વાંસવાડા, ભુજ વગેરેના રાજાઓને નમાવ્યા, વગેરે હકીગત ઘણા જ સંક્ષેપમાં આપી છે.

૨. આ ગ્રન્થ ચારણી ભાષાનો છે. દુહા અને પદ્ધરી છંદથી તેનો પદબંધ બાંધેલો છે. કુલ કડી નોંધેલી નથી.

૩. આનો રચનાર જોધપુરનો રાજચારણ ગઢવી કરણીદાન છે. તેની પાસે રાજા અભયસિંહે પોતે આ ગ્રન્થ સંવત્ ૧૭૮૭ પછી રચાવ્યો હશે, એમ તેમાં પાછળના વર્ણવેલા પ્રસંગોના સમય ઉપરથી સમજાય છે. રાજા અભયસિંહે ગુજરાતની હાકમી સન ૧૭૩૩ (સંવત્ ૧૭૮૯-૯૦) પર્યંત કરી છે, એટલે એટલા અરસામાં આ ગ્રન્થ રચાયો હશે. કારણ અમદાવાદમાં રાજા અભયસિંહે ઘોડે બેસી ગઢવી કવિને હાથી ઉપર બેસારી તેનો રચેલો આ ગ્રન્થ સાંભળ્યો અને પછી જલેબ ભરીને તેને લાખ પસાયતું તથા ગામ આપ્યાં એમ આરંભના તેમ જ ઇતિશ્રીના ભાગમાં જણાવેલું છે.

૪. ગુજરાતની મોગલાઇ કાલની ઇંગ્રેજી તવારીખમાં (મુંબાઈ ગેઝેટીઅર વોલ્યુમ ૧ ભાગ ૧. પાનું ૩૧૦) રાજા અભયસિંહ સાથેના રણસંગ્રામમાં ગુજરાતનો હાકમ સર બુલંદખાન અડાલજ આગળ હાર્યાનું અને ગુજરાતની હાકમગીરી તેથી મૂકી દીધાનું જણાવેલું નથી, પણ તેણે અવરનવર સંગ્રામો મચતાં આખરે સમાધાની કરી રાજા અભયસિંહને ગુજરાતની હાકમી સોંપ્યાનું, અને રૂ. લાખનું પસાયતું લેઈ આગ્રા તરફ સીધાર્યાનું જણાવેલું છે, ત્યારે પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં રાજા અભયસિંહે તેના સૈન્યને ત્રણ ત્રણ વાર હરાવ્યાનું અને તે પછી તેને હાથી અને ખજાનાનો શરપાવ આપી વિદાય કર્યાનું જણાવેલું છે.

વિશેષ-૧. આ ગ્રન્થ મોગલાઈ કાલની ગુજરાતની અનધન પરિસ્થિતિનો ચીતાર આપનારો હોઇને ઉપયોગી છે. આ સમયમાં ગુજરાતમાં ઠામઠામ અવ્યવસ્થા ચાલેલી અને ઉપરાચાપરી રણસંગ્રામો મચેલા અને શહેરો, ગામો લુંટાયલાં તે સંબંધમાં કોઈ ગુર્જર કવિઓએ કેમ કોઈ કાવ્યો લખ્યાં નહીં હોય એ શંકાનો નિરાસ આવા ઉપલબ્ધ ચારણી ઐતિહાસિક કાવ્યગ્રન્થોથી તેમજ શામળ આદિના નાના મોટા શલોકાઓથી થાય છે. કારણ આ સમયે બહુધા ભાટચારણો, રાજાઓ, ઠાકોરો અને તાલુકદારો તથા ફુમાવીસ-દારો પાસે આવા આવા ઐતિહાસિક પ્રસંગો પોતાની છટાદાર બાનીમાં રસભર વર્ણવતા અને તે સાંભળવાની તક પ્રજાજનોને પણ દરબારગઢની ડેહેલીઓમાં અને ચોરાઓ તથા પટેલોનાં રાવણીઓમાં પુષ્કળ મળતી અને તેમની રસવૃત્તિ સંતોષાતી હતી; એટલે અન્ય જાતિનાં કવિઓ તેમાં ઝાઝો હસ્તક્ષેપ બહુધા કરતા નહીં હોય, જો કે શોધખોળ કરતાં 'ગનીમની લડાઇ', રૂસ્તમનો શલોકો' આદિ પવાડાઓ, લાવણીઓ અને રાસડાઓ

ક્વચિત્ ક્વચિન્ હાથ લાગે છે, જેનો કઇક ખ્યાલ પ્રસ્તુત સવિસ્તર નામાવલિના અ ૩૦, અ ૩૫, અ ૪૬ આદિના વિવિધ વિષયોથી આવ્યા વિના રહે એમ નથી જ

૨ પ્રતિ માટે જુઓ અં ૩૯ ક માત્ર આટલો વિશેષ પ્રસ્તુત પ્રતિ સબધમા નોધવાનો કે 'ય' અને 'અ'ની ભેળસેળ બહુ જ થયલી છે, જેથી કાવ્યનો ઉકેલ કરવો મુશ્કેલ થાય એમ છે

અં. ૩૯ ડ–રૂસ્તમનો શલોકો–ઐ. ગુ. કા. શામળભટ–(ર. સં. ૧૭૮૧)–(લિ. સં. ૧૯૦૪)–પૃ. ૧૦–૧૮

આરભ–શ્રી ગણેશાયનમ ॥ શ્રી ગુરૂચરણકમલેભ્યો નમ ॥ ૐ નમ અથ રૂસ્તમનો સલોકો લપો છે ॥

સરસ્વતિ માતા તમ પાયે લાગુ । કહુ સલોકો માન જ માગુ ॥ ૧ ॥
સરસ્વતિ માતા બ્રહ્માની બેટી ॥ બુધ્યનિ દાતા વીદ્યાની પેટી ॥
ગણપત્ય દેરા ચરણ આરાધુ ॥ માંન્ય માગીને વીદ્યા ૯ સાધુ ॥ ૨ ॥
મોહોટા સુબાનાં કરૂ વીપાણુ ॥ સમજી લેજ્ને તે ચતુરસુજાણુ ॥ ૩ ॥
દલીનોં પાદસા એહમદશા જીવો ॥ નવ પડમાં પ્રગટ છે દીવો ॥ ૪ ॥
સહુમાં શીરોમણ ગુજરાત થાપી ॥ તે તો હીમતપાનને સુબાઇ આપી ॥૫॥
રાજ્ય ભોગવે ને કરે કલોલ ॥ સેહેરમા વીતા મસવાડા મોલ ॥ ૬ ॥
ગુજરાતી મુગલા ચતુર સુજાણુ ॥ ત્રણ ભાઇઓના કરૂ વીપાણુ ॥ ૭ ॥
વડો તો વીગે રુજાત્યપાન ॥ જેને પાદસાઇમાં અતી ઘણું માન ॥ ૮ ॥
અનમી મેહેવાસી જેને વસ કીધા ॥ પ્રજા પાળીને મોહોટા જસ લીધા ॥ ૯ ॥
તેથી નાનેરા રૂસ્તમ કહીયે ॥ જેના જુધનો પાર ન લહીયે ॥ ૧૦ ॥
રૂપે રૂડો ને દાતાર જાણુ ॥ સહુમાં શ્રીરામણ તેને વપાણુ ॥ ૧૧ ॥
જેહેના નામથી તસ્કર ત્રાસે ॥ દક્ષણી ગનીમ સત ગાઉ નાસે ॥ ૧૨ ॥
તેથી નાનેરા માઢીનો જાઓ ॥ અભરામ કુલી લાડકવાયો ॥ ૧૩ ॥

મધ્ય–ભાલા અણીઆલા બાણુ નીશન ॥ ચગ વઢેલે રાદનું સુખ ॥૨૫૭॥
જેહેની તોપાશા દોટ દોડાવે ॥ મારે ચકચુર ભેન પડાવે ॥ ૫૮ ॥
ભુત ભૈરવ સા કનાહલ કરે ॥ આકાશ દેવ્યા ખપર ભરે ॥૨૫૯॥
સુરા પુરા ને અણીઆલા ભાથી ॥ ધીરા વિરાના હલાન્યા હાથી ॥ ૬૦ ॥
ફેરી ને ઘેરી ધાઓ જ દેતા ॥ દોડી ને ચોહોડી પ્રાણ જ લેતા ॥ ૬૧ ॥
ફુમે ને ઝુમે ઘુમે ને ગાજે ॥ દેખી મુગનાને દોહોદશ ભાગે ॥ ૬૨ ॥
ગોડે ને જોડે પોહોડે છે પુરા ॥ વાધે નાદે રમે રણસુરા ॥ ૬૩ ॥
ચીસે ને રીમે પાડે ને તાડે ॥ ઘ૨ રોસે ને દોના વાટે ॥ ૬૪ ॥

ઝટકે ને કટકે ઉડાડા કૈને ॥ દે જે સમશેરા પાધડે જૈને ॥ ૬૫॥
મલ્યા મરેઠા પુણો ત્યાં લાખ ॥ તેહેમાં રૂસ્તમની પડે છે શાબ્ય ॥ ૬૬॥
સાંમલ કેહે સુ કહુ વવેક ॥ માહારા મુખમાં જીભ્હા છે એક ॥ ૬૭॥
સાગરનું પાણી તારા ગણાય ॥ રૂસ્તમનું જુદ્ધ પુરૂ ન થાય ॥ ૬૮॥

અન્ત–નવ ખંડમાં હાકજ વાગી ॥ ગુજયરાત કેરી પાંપજ ભાગી ॥૩૫૦॥
હેમદષાં તો સેહેરમાં રહ્યા ॥ લુટી લગાડી મરેઠા ગયા ॥૩૫૧॥
નાત્યવેરાનો નાવ્યો પાર ॥ બારબાર રૂપૈઆ લીધા બે વાર ॥ ૫૨ ॥
પુંન્ય કરતાં વરાધ જસે ॥ થોડે તો દહાડે કલ્યાંણુ જ થાસે ॥ ૫૩ ॥
સંવત સતર એકાસી જાંણું ॥ માધસર વદી તેરસ પરમાણું ॥ ૫૪ ॥
સાંમલજીબ્રાહ્મણશ્રીઘોડનાત્યે ॥ બાંધો સલોકો સાંભલી વાત્યે ॥ ૫૫ ॥
એવું સાંભલી કરશે જે દાંન ॥ મહારાજ પ્રભુનાં તેહેને જ માન ॥ ૫૬ ॥
ભાટ ચારણ કવી જંન સહુને ॥ પગે લાગું છું બ્રાહ્મણ બહુને ॥ ૫૭ ॥
કરગરી કહુ છૂં અધિપત્ય આપ ॥ વરધ્ય ખોટની કરજ્યો સહુ માપ ॥૫૮ ॥
ગાંમ વસોએ રૂસ્તમ ગાજે ॥ તેહના નામથી લોહોખેડી ભાજે ॥ ૫૯ ॥
સાંભળી સલોકો દાંન જ કરસે ॥ તેને આકાસથી રોજી તો મલશે ॥૬૦॥
સીષે સાંભલે કેહે કર જોડ ॥ સહુ જન બોલો શ્રીરણછોડ ॥ ૬૧ ॥

ઇતિ શ્રી સલોકો રૂસ્તમનો સંપૂર્ણ ॥

લખતંગ મેહેતા ગંગાસંકર ગૌરીસંકર ॥ રેહેવાસી સેહેર અમદાવાદના મામુ નાયકની પોલમાં રેહે છે ॥ સાંમી પ્રત્ય પરમાંને લખો છે ॥ હમારે માથે દોષ રાષસો નહી ॥ મીતી સંવત ૧૯૦૪ના વર્ષે આસો શુદી ૧૧ ॥ ને વાર શનેઉ ॥ શુભં ભવતું ॥ કલાંણમસ્તુ ॥

વિષયાદિ–૧. આ શલોકામાં, સન ૧૭૨૩–૨૪, એટલે સંવત ૧૭૭૯–૮૦માં અમદાવાદ, કપડવણજ અને મહી નદી પાસેના અડાસ (આણંદ તાલુકામાં) આગળ મોગલ હાકેમ હમીદખાનને સર બુલંદખાન(જુઓ અં. ૩૯ ચ વિષયાદિ)ની પ્રેરણાથી સુજાતખાન, અભરામ કુલી ખાન અને સુરતના હાકેમ રૂસ્તમ કુલી ખાન, એ ત્રણે ભાઇઓ સાથે થયલાં યુદ્ધો અને તેમાં છેવટના અડાસના રણસગ્રામમાં રૂસ્તમ કુલી ખાને દાખવેલાં પરાક્રમો વર્ણવેલાં છે. જો કે કવિ શામળે યુદ્ધ મચ્યાનો સમય આપેલો નથી, પણ વર્ણિત ઐતિહાસિક પ્રસંગથી તે સૂચિત છે. પ્રસ્તુત શલોકો તેમાં વર્ણવેલા ત્રણ રણસંગ્રામોનો પૂર્વ રંગ વર્ણવતો નથી, પણ વર્ણિત વિષય તેમ જ વ્યક્તિઓના સંબંધના સ્પષ્ટીકરણ અર્થે તેનો કિંચિત્ ઉલ્લેખ આવશ્યક છે. (જુઓ બોમ્બે ગેઝેટીઅર વો. ૧ ભાગ ૧ પાનું ૩૦૩–૫) એ પૂર્વરગ આમ છેઃ–

દિલ્હીનો મોગલ બાદશાહ મહમદશાહ (પ્રસ્તુત પ્રતિમાં અહમદશાહ છે તે ચૂક

છે, બીજી બે પ્રતિઓમા મહુમદશાહ છે અને તે જ યોગ્ય છે) રાજ્યના ધણીરણી થવા મથતા નિઝામ ઉલ-મુલ્ક (૫૧ મા હાકેમ)ને ઉત્તર હિન્દમાથી હાકી કાઢવા ઇચ્છતો હતો, તેમ મરાઠા સરદારો પણ ગુજરાતમા ત્રાસ પ્રવર્તાવતા હતા, તેથી તેણે ગુજરાતના (૫૨ મા) હાકેમ સર બુલન્દખાનને નિઝામાદિનો દોર તોડવાનું કાર્ય સોંપ્યું આ હકીગત જાણવામા આવતા નિઝામે પોતાના કાકા હમીદખાનને (સલોકામા હીમત ખાન છે પણ તે ભૂલ છે) ગુજરાતનો સુબો (૫૩ મો) નીમી સર બુલદ સામે લડવા તેને ગુજરાત મોકલ્યો સર બુલદે પોતાના પક્ષની સુરતના હાકમ રૂસ્તમ અલી, સુજાતખા અને અભરામ કુલી એ ત્રણે નામીચા બહુઓ અને મોગલ સરદારોને હમીદખાનને હરાવવાનું કામ સોંપ્યું અહીંથી પ્રસ્તુત શલોકાનો વિષય ચાલુ થાય છે

રૂસ્તમઅલી ખાન, તે વેળા ચોથ માટે લશ્કરો સાથે ગુજરાતમા અહીંતહીં ધૂમતા મરાઠાઓનો દુશ્મન હતો, તેણે પીલાજી ગાયકવાડને અનેક શીકસ્તો આપી હતી, તેનો ભાઇ સુજાતખાન હતો, તે બાદશાહનો પોતાને સુબાગીરીનો અધિકાર મળ્યાનો લખોટો લઇને એકદમ અમદાવાદ ઉપર ધસ્યો અને હમીદખાનને હરાવી ત્યાથી હાકી કાઢયો તેણે મહેમદાવાદમા પડાવ નાખ્યો, દરમ્યાન હમીદખાને શાન્તિ ન પકડતા મરાઠા સેનાપતિ કતાજી કદમ બાંડે(શલોકામા કથો મરેઠો છે)ને પોતાના પક્ષમા લીધો અને સુજાતખાન જે ઇડરને રસ્તે ગુજરાતમા પેઠેલા અતાજી ભાસ્કરને હરાવી વિજયના કાર્યપ્રસગે ઇડરમા મહાલતો હતો તેની સામે ધસ્યો અને માર્ગમા (કપડવણજ આગળ, જો કે શલોકામા ચોક્કસ સ્થળ જણાવ્યુ નથી) ભારે લડાઈ થઈ, પરતુ તેમા કપટ થયુ અને સુજાતખાન ખપ્યો નાગરોને વડનગર છોડવું પડ્યું પછી હમીદખાન દોડતે લશ્કરે કારજ આવ્યો, આ સમાચાર આવતા અભરામ કુલીએ અમદાવાદના બારે દરવાજા બધ કરાવ્યા અને તેની સામે મોરચો બાધ્યો પણ હમીદે અમદાવાદના ખુરશાલ શાહ શેઠને ફોડ્યો અને દરવાજો ઉઘડાવી શહેરમા પેઠો, એટલે અભરામ કુલીના અને હમીદખાનના લશ્કરો વચ્ચે ખુનખાર જગ મચ્યો, પણ તેમા અભરામ મુઓ, કતાજી મરેઠાને અમદાવાદની ચોથ મળી, તેણે અમદાવાદ સવા પોહોર લુટયું સુરતમા રૂસ્તમ અલીને આ સમાચાર મળ્યા એટલે તેણે કતાજીના પ્રતિસ્પર્દ્ધિ પિલાજી ગાયકવાડને સાધ્યો અને પોતાના પક્ષે લઈ સુરતથી લડવા ચાલ્યો મહી નદી ઉતરતા અડાસ આગળ રૂસ્તમ અને હમીદખાનના લશ્કરોનો જગ મચ્યો પરતુ રૂસ્તમનો મૂળનો હાડ વૈરી હોઇને હમીદ અને કતાજીના પ્રપચને વશ થઈ પીલાજી ફુટયો, પહેલા તટસ્થ રહ્યો, પણ પછી રૂસ્તમ નબળો પડતા તેની જ છાવણી લુટી, પણ નાગર કૃપાશકર રૂસ્તમની વાહારે ધાયો, તેણે મરાઠાને માર્યા અને હાકી કાઢયા, કતાજીએ હમીદને દગો દીધો, પીલાજી અને કતાજી મળી ગયા અને વરોનો પટેલ તેમા ભળ્યો, અને પાછા સઘળા હમીદખાન સાથે મળ્યા અને ભારે સગ્રામ મચ્યો, જેમા રૂસ્તમ મુઓ અને હમીદખાને સરખેજ આગળ પડાવ નાખી મરેઠાઓ પાસે અમદાવાદ લુટાવ્યુ તેણે નાનવાર બબ્બે વાર લાખા ઠરાવી દરેક શહેરી પાસેથી માથા દીઠ રૂ ૨૪ દડ ઉઘરાવ્યો

૩ ભાષા સાદી પણ પ્રસગમયતાવાળી અને વીરરસનું ઉદ્દીપન કરે એવા વર્ણનવાળી

છે. ૪ કુલ કડી ૩૬૨ છે, બીજી પ્રતિમાં આ સલોકાને 'પવાડા'ની સંજ્ઞા આપેલી છે. આ શલોકો અભરામ કુલીખાનના શલોકા તરીકે પણ જાણીતો છે.

વિશેષ-૧. આ શલોકો સન ૧૮૭૩ના "બુદ્ધિપ્રકાશ"માં છપાયો છે, પણ તેમાં અને આમાં પાઠાંતરોમાં કેટલોક મહત્ત્વનો ફેર છે. પ્રસ્તુત 'સલોકા'માં પાઠનો ભાગ ૧૦૦ કડી જેટલો વિશેષ છે; રચનાસંવત તેમ જ રચનાર કવિ શામળ સંબંધી વિગત પણ વિશેષ છે. જણ્યા પ્રમાણે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીની પ્રતિ એકલી જ સુપ્રાપ્ય હોવાથી અને તેમાં કવિ શામળ સંબંધી ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ ન હોવાથી આ શલોકો તેનો રચેલો હોવા વિષે શંકા ઉઠાવાય છે. પરંતુ પ્રસ્તુત પ્રતિ, જેને આધારે આ ઉતારેલી છે એ પ્રાચીન પ્રતિ, તેમ જ શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના પ્રાચીન પુસ્તક સંગ્રહમાંની એક બીજી પ્રતિ, એ ઉપરથી પ્રસ્તુત શલોકાનો કર્તા શામળ સિદ્ધ થાય છે.

૨ પ્રતિમાટે જુઓ અં. ૬. ૩.

अं. ३९ च-ज्ञानेश्वर हरिपाठ-म. का. त.-र. ज्ञानेश्वर-(लि. सं. १९०४)-
पृ. १-७.

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ श्री गुरुवेन(मः) ॥ अथ ज्ञानेश्वर हरिपाठः ॥ लीख्यते ॥

(अं. १) देवाचींये द्वारिं उभा क्षणभरि तेणे मुक्ती चारि । साधीयेल्या॥१॥
हरि मुखे म्हणा हरि मुख्ये म्हणा पुंण्याचि गणना कोण करी ॥२॥
असोनि संसारि जिव्हे वेग करि । वेदशास्त्र ऊभारी बाहे सदा ॥३॥
ज्ञानदेव म्हणे व्यासाचि हे खूण । द्वारकेचा राणा पांडवा घरीं ॥४॥

(अं. २) चहू वेदी जांण षडशास्त्री प्रमाण ॥ अठराहि पूराणे हरिगीं गाती॥१॥

(अं. ४ ?)त्रीगूण आसार निर्गुण हे सार॥ सारा सार वीचार हा(ह)रीं पाठ॥१॥

(अं. ५) भावे वीण भक्ती भक्ती विण मुक्ती ॥ बले वीण शक्ती बोलू नये ॥१॥

(अं. ६) योग याग विधि येगे नव्हे सिद्धि वायांच उपाधी ॥ दंभधर्म ॥१॥

(अं. ६ ?) साधु बोले जाला ॥ तो रुरोनिया ठेला ॥ ठाईच मुराला अनुभवी॥१॥

(अं. ८ ?) पर्वता प्रमाणे पातक करणे वज्रलेप होने आ भक्ताशी ॥ १ ॥

(अं. ९) संताचे सांगाती । मनोमार्गगती आकलावा श्रीपती येणे पंथे॥१॥(कडी६

(अ ९) विष्णू वीण जप व्यर्थ त्याचे ज्ञान रामकृष्णी मन जाचे नाही ॥१॥

(अ.११) त्रीवेणी सगमी नाना तीर्थ भ्रमी चित्त नाही नामी ॥ तरि ते व्यर्थ॥१॥

(अ १२) हारि उच्चारण अनत पापराशि जातील त्याशी क्षणमात्रे ॥ १ ॥

(अ १३) तीर्थव्रत नेम भावे वीण सिद्धि ॥ वायाच इ(उ)पाधी करिशी जना॥१॥

(अ १४) समाधी हरीची सम सुखे वीण न साधे हो जाण द्वैत बुधी ॥१॥

(अ १५) नित्य सत्य मित्य हरीपाठ जाशी कलिकाळ तयाशीं न पाहे दृष्टी॥१॥

(अ १६) येक नाम हा(ह)रि द्वैत नाम दूरि अद्वैता कू सरी विरळा जाने॥१॥

(अ १७) हरी बुधी जय तो नर दुर्लभ । वाचेसी सूलभ रामकृष्ण ॥ १ ॥

(अ १८) हरीपाठ कीर्तिमूखे जरी गाये पवित्र चि(त्त) होय देह त्याचा ॥१॥

(अ १९) हरिवंश पुराण हरिनाम कीर्त्तन हरि वीण सौजन्य नेणे काही ॥१॥

(अ २०) वेदशास्त्र प्रमाण ॥ श्रुतीच वचन येक नारायण सार जपा ॥ १ ॥

(अ २१) नाम सकीर्त्तन वैष्णवाची गोडी अनत पापे फोडी गेली त्याची॥१॥

(अ २२) काळवेळ नाम उचारिता नाही दोंही पक्षी चाहा उद्धरती ॥ १ ॥

(अ २३) नित्य नेम नामी तो प्राणी दुर्लभ लक्ष्मीवलभ तया जवळी ॥ १॥

(अ २४) सात पाच तीन दशकाचा मेळा । येक तत्त्वी कळा दावी हारी॥१॥

(अ २५) जपत(प) कर्म क्रिया नेम धर्म ॥ सर्वा घटी राम हा भाव सिद्ध ॥१॥

(अ २६) जाणीव नेणीव भगवती नाही । उचारिता पाहीं मोक्ष सदा ॥१॥

(अ २७) एक तत्त्वी नाम दृढ धरी मना हरीसी करुणा येइल तुझी ॥ १ ॥

(अं. २८) सर्वत्र सुख जोडी ॥ शर्व शास्त्रे नीवडी । रीकामा येक घडी
राहू नको ॥ १ ॥ (कडी ६) ॥
इति श्रीज्ञानेश्वर निर्याणकृत हा(ह)रिपाठ संपूर्णमस्तु ॥

વિષયાદિ-૧. આ પ્રભુભક્તિ અને મનોપદેશનાં પદ છે.

૨. કુલ ૨૮ છે; પ્રતિમાં ૨૭ નો અંક લખેલો છે, પણ તે લહીઆની ભૂલ ત્રીજા અંકથી ચાલુ છે, વળી ૬ નો તથા ૯ નો અંક એ બે ભેવડાયા છે. પદ દરેકની ચાર ચાર કડી છે. માત્ર ૯ મા અને ૨૮ માની ૬ છે.

વિશેષ-આ હરિપાઠ મરાઠી પ્રાન્તમાં લોકપ્રિય છે, અને તે સુપ્રસિદ્ધ છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ અં. ૩૯-૪.

अं. ३९ छ-प्रकीर्ण पदो आदि-म. चो. का.-र. ज्ञानदेव, तुकाराम आदि-
पृ. ७-११.

अभंग—

(१) नको नको मना गुंतू मायाजाळी ॥ (र. तुकाराम. कडी ५)

---

(२) रावण सारखी संपत्ति कोहाची ॥ (र. रामदासी. कडी १३)

---

(३) छत्रसिंहासनी आयोध्येया राजा नांदतसे माझा मायबाप ॥
(र. रामदास. कडी ७)

---

(४) गूळाचिये गोडी जाणे मुंगी माशी ॥ (र. तुकाराम. कडी ४)

---

(५) काय करावा चांगला । नाहि अंतरी रंगला ॥
(र. तुकाराम. कडी ५)

---

(६) देव करो नेदी भक्ताशीं संसार ॥ (र. तुकाराम. कडी ४)

भजन पंचपदी—

राम राम राम राजा राम राम राम ।
दशरथनंदन राम दशमुखभंजन रामा ॥ १ ॥ (कडी ५)

मुरलीचे पद-मोहकया श्रीहरिने मधुवनि वाजविली मुरली ॥ (कडी ४)

पद्-घटिका गेलि पले गेही तास वाजे झाणाणा ॥ (कडी ४)

आरती—

सकलारभी देव आधी गणपती । हरिहर ब्रह्मादीक तुज मुनि ध्याती ॥

(र गोसावी कडी ४)

पद्-छद टाका रे छद टाका ॥ धृ कैंचा आपा कैंचा पापा ॥

(र मध्वनाथ फडी ३)

(१) त्याचा सगतीचा मज लागो वारा तेणे सरये पावेन पैल पारा ॥

(र वेशव कडी ५)

वाद्-किति ॥ पृथ्वीचे वजन । किंति अगोल्या गगन ॥ (रामदास क ५)

मुद्रापद सीतेचे—

मुद्रे सागहो मजपाशीं कात्यल्लिले । रायाशि कैशी आलि सखेये ढाय ॥

(र गोसावीनदन कडी ५)

વિષયાદિ-આ ભક્તિના મરાઠી પદો છે
વિશેષ-પ્રતિ માટે જુઓ ગ્રં ૩૯ ક

ग्रं ३९ ज-राजनीति-हिं रा फा.-र. देवीदास पृ १-२६

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥ अथ
राजनीति देवीदासोक्त ।

कवीत्त-नीतिहो तें धरम धरमतें सकल सिद्ध ।
नीतिहो तें आदर सभानि बीच पाइयें ॥
नीतिते अनीति छूटे नीति होतें सूप लूटे ।
नीति लीये बोले भलो फता कहाइयें ॥
नीतिही ते राज राजें नीतिहि ते पातिसाही ।
नीतिही कौं नौहू खड माहि जसु गाइये ॥
छोट नितों बड करे बडे महा बड करें ।
ताते मयहीको राजनीति ही सुनाइये ॥ १ ॥
कोउ यह देस कौंउ काल कौंन बैरी मेरो
कौंन मेरो हितू मोहि ठिगवे न टारिनौ ॥

कैति आमद कैतौ खरचु कितौ कितो
वधुनैंहि उनमान मोहि सुपतं कारित्रौ ॥
संपतिके आवनिकौ कौंन मेरं अवरोध
ताहू कौंडपाड यह दाव ऊर धारिवौ ॥
राजनीति राजानिकौं दिन प्रति देवीदास
चारि घरी राति गैंह इतनी विचारिवौ ॥ २ ॥

अन्त—

सास वटी जवटी सुघटी अवछोडि । गटीके सुघटी अकटीये ॥
जोर जटीनकटी भव पासीट टीके फटी उलटी सुलटीटीये ॥
मेजुरटी कुरटी खुनटी सदा भेद वटी मनिके सुलटीज
महातल टीये ॥ १२१ ॥

जव जव गाढ परी दासनिकौं देवीदास ।
तव तव ही सहाय हरिजुने कीनोहै ॥
जैसे कछु नरहरि देवजू दयानिधान ।
ऐसौ कौनु अवतारु दयारसभीनौ है ॥
मातानिके पेटतें स्वरूप धरें और ठौर ।
सुतौ है उचित ऐसौ औरुको प्रवीनौ हे ॥
प्रहलादै हेतु जानिता थरकै वांधे ।
आयु पाथरके पेटमेतें अवतार लीनौ हे ॥ १२२ ॥

इति श्रीराजनीतिदेवीदासकृत संपूर्णः । शुभं भवतुः ॥ श्रीरस्तु । कल्याणमस्तुः ॥

विषयादि–१. आ ग्रन्थमां राजाए तेमज मुसद्दीओए राज्यव्यवहारादि केवी निपुणताथी चलाववां तेनी समज आपेली छे.

२. ग्रन्थ कवितोथी बांधेलो छे. कुल कडी १२२ छे वच्चे वच्चे कोइ कोई पद अने पंक्तिओ पण लहीयानी चूकथी पडेलां लागे छे.

विशेष–१. आ ग्रन्थ छपायो छे.

२. प्रति माटे जुओ अं. ३९ ह.

अं. ४० किसनबावनी–हिं. ड. का.–र. किसनदास–(र. सं. १७६७) पृ. १–२३.

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः श्री

ऊँकार अमर अमार अविकार अज
अजरजू है मदारन दरत कौ ।
कुन्नर जें कीट परजत जगजत ताके
अतरको यामी बहुनामी स्वामी सत कौ ।
चिंताकौ करनहार चिंताकौ हरनहार
पोपनभरनहार किसन अनत कौ ।
अतकते अतदिन रापेको अनत निन
ताते तत्त अतको भरोसो भगवत कौ ॥ १ ॥
आलम यहे अयान । पालम न हे पयान
जालिम रहे न जुलमानो मानि रहेंगो ।
अतवार द्वारी परिवार हून दतु यारी
गहभार भारी यार सोई भार सहेंगो ।
काया अरु माया कैसी बादरकी छाया जैसी
किसन अैसीको अदेसो दिल दहेंगो ।
जोलों जिय हेह एह, तौलू निसदेह
देह ह्वैगी पेह तब कौन देह कहेंगो ॥ २

अन्त—ग्यान कीन गूझि सुभ ध्यान कीन सूझि पान
पान हीकी बुझि एव अब मुझ मूही हे ।
मुझसो कठोर गुन चोर न हरामपोर
तुझसीन गौर ठौर और दोर यूही हे ।
अपनीसी कीजे मेरे फेल्पे न दिल दीजे
किसन निवाहि लीजें जावें ज्यूही त्योंही हे ।
में तो मनमानें डानि पुहुच्यो ठिकानें अब
तेरी गति तूही जानें मेरी गति तूही हें ॥ ६ ॥
श्रीय संग्रराजु लोंका गछ सीरताज गुरु
तिनकी कृपाजु कविनाई पाई पावनी ।

संवत् सतर सतसटे विजे दशमीको
ग्रंथकी समापती भई हैं मनभावनी ।
साधवी सग्यान माकी जाई श्री र(त)नवाई
तज्यौं देह तापें एह रची परचावनी ।
मतकी न मति लीनी वाचक कीसन कीनी ।
———————— उपदेश बावनी ॥ ६२ ॥

इति उपदेश संपूर्ण ॥ किसन बावनी लीखी संपूर्ण । समाप्त ॥ शुभं भवतुः ॥

વિષયાદિ-૧. આ, લોંકાગચ્છના જૈન સાધુ શ્રી કિસનદાસે બાઈ સાધવી શ્રી રતનબાઈ મર્ણ પામતાં તેના અનુશોચનથી પ્રેરાઈને જીવને બેદ અને સંસારની નશ્વરતાનું ભાન કરાવનારાં અને પ્રભુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તેનું ચિંતન અને મનન કરવાનો સદુપદેશ દેનારાં જે ૬૨ કવિત્તો લખેલાં છે તેનો સંગ્રહ છે, જો કે તેનું નામ કવિ તો किसनबावनी (બાવન કવિત્તોનો સમુચ્ચય) આપે છે.

૨. ભાષા ઝડઝમક વાળી તેમ ઉદ્‌બોધક છે. કુલ કવિત્ત ૬૨ છે.

વિશેષ-૧. પ્રતિ પુસ્તકાકારે આઠ પાનીયા કાગળ ઉપર બે હાંસીયા પાડી વચ્ચે પીળો રંગ પૂરી સુશોભિત કરીને બાળબોધ લિપિએ મોટા સુંદર અક્ષરે લખેલી છે. લહીઓ વચ્ચે વચ્ચે પદ અને અક્ષરો લખતાં ચૂકયો હોય એમ જણાય છે; દાખલા તરીકે છેવટના કવિતમાં છેલ્લી લીટીમાં ૧૦ અક્ષરો જ ગૂડી દીધા છે. પ્રતિનાં પાનાં ત્રણ ચોકડામાં છે અને છૂટાં છે.

अंक ४१ सतसैया-हिं. सा. अ. का.-र. कवि बिहारीलाल-(र. स. १७१९) पृ. १-२९

आरंभ—श्रीगोकुलेशो जयति ।

मेरी भवबाधा हरो राधानागरि सोइ
जातनकी झाई परें स्यामहरित दुति होई ॥ १ ॥

अथ शृंगारवर्णनं । बेंदी भाल तमोर मुहु सीस सिलसिलौ बार ।
दृग आंजे राजैखरी एंही सहज सिंगार ॥ २ ॥
गडबडे छबीछाक छकि छिगुनी छोर छुटेन ।
रहे सुरंग रंग रगि उही महँदी नहँदी नेन ॥ ३ ॥

अन्त—

मन मोहनसों मोह करि तू घनश्याम सभारि ।
कुंजविहारीसों विहरि गिरिधारी उर धारि ॥ ७०२ ॥
समै पलटि पलटै प्रकृति कौन तजै निज चाल ।
भो सकरुन करुना करो इहिं कपूत कलिकाल ॥ ७०३ ॥

जयसिंह वर्णन—रहति नरन जयसाहि मुखलखि लाखनुकी फौज ।
जाचि निराखर हू चले लै लाखनकी मौज ॥ ७०४ ॥
चलत पाइ निगुनी गुनी धनि मनि मुत्तिय लाल ।
भेंट भए जयसाहिसों भागु चाहियत भाल ॥ ७०५ ॥

× × × × ×

यों दल काढे बलखतें तें जयसिंह भुवाल ।
उदर अघासुरके परे ज्यों हरि गाय गुवाल ॥ ७०८ ॥
घर घर तुरकिनि हिंदुनी कहैं असीस सराहि ।
पतिनु राखि चादरि चुरी तें राखी जयसाहि ॥ ७०९ ॥
श्री दुहासार बिहारीकृत सपूरण ॥

વિષયાદિ-૧ આ હિન્દી સાહિત્ય, અલંકાર અને બોધનો ગ્રન્થ છે. આમાં નાયિકાભેદ, વિવિધ શૃંગારવિષયક ભેદોપભેદ, અન્યોક્તિઓ, નૃપનીતિ, વ્યવહારનીતિ, મનોપદેશ, જીવબોધ આદિ વિષયોના દુહાઓ છે.

૨ કુલ કડી ૭૦૯ છે.

વિશેષ-૧ બિહારી સતસઈનો ગ્રંથ વિવિધ સ્થળે ઉત્તર હિંદમાં પ્રકટ થયો છે. આ ગ્રંથ ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે સ્વ. કવિ સવિતાનારાયણ ગણપતિનારાયણ પાસે વિવિધ પ્રતિઓને આધારે સંશોધન કરાવીને મુંબઈના ગુજરાતી પ્રેસે સટીક પ્રકટ કરેલો છે.

૨ પ્રસ્તુત પ્રતિના વિષયક્રમોમાં તેમજ દોહરાના ક્રમોમાં તથા પાઠાંતરોમાં પણ ઉક્ત પ્રસિદ્ધ પ્રતિના કરતાં ઘણો ફેર છે. પ્રકટ પ્રતિમાં કુલ ૭૧૯ કડી છે ત્યારે પ્રસ્તુત પ્રતિમાં ૭૦૯ છે. પ્રકટ પ્રતિમાં બિહારી સતસઈ રચાયાનો સંવત્ (૧૭૧૯) નીચે પ્રમાણે આપેલો છે—

संवत ग्रहससीजलधिछिति । छठ तिथि बासर चंद ।
चैत्र मास पख कृष्णमें पूरन आनँदकंद ॥ ७१३ ॥

વળી એમાં ગ્રંથના વિષયનો ઉલ્લેખ પણ આ પ્રમાણે છે—

विविध नायिकाभेद अरु अलंकार नृपनीति ।

पढे विहारीसतसई जानै कविरसरीति ॥ ७१९ ॥

આ બે દોહરા પ્રસ્તુત પ્રતિમાં નથી.

૩. પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ પુસ્તકાકારનાં પાનાં ઉપર લખેલી છે. તે કંઈક પ્રાચીન છે એમ તેના અક્ષરોના મરોડથી સમજાય છે. ઇંગ્રેજીમાં 'The seven hundred verses of the Poet Bihari' એમ લખેલું છે.

૪. પાનાં છૂટાં છે; દોહરાઓના પ્રત્યેક ગુચ્છને મથાળે પ્રત્યેક વિષયનો નિર્દેશ કરેલો છે.

અં. ૪૨ ક-ખગોલભૂગોલ પુરાણ-અથવા સત્યયુગની વાર્તા-ગુ. ગ. પૃ. ૧-૧૩.

આરંભ—श्रीगणेशाय नमः ॥ स्वस्त श्री मांगल्यमभ्युदयाख्यास्तु ॥

ॐ नमः ॥

यं ब्रह्मा(ह्म) वेदांतवे(वि)दो वदंति परं प्रधानं पुरु(पं) तथान्ये ।

विश्वोद्धुते(द्भवे ?) कारणमीश्वरं वा तस्मै नमो विघ्नविनास(शा)नाय ॥१॥

\+ \+ \+ \+

અથ પગોળ ભૂગોલ આરંભ ॥ સસયુગ પ્રમાંણ ॥ ૧૨૯૬૦૦૦ ॥ ત્રેતાયુગ પ્રમાંણ ॥ ૮૬૪૦૦૦ ॥ દ્વાપરયુગ પ્રમાંણ ॥ ૪૩૨૦૦૦ ॥ કલિયુગ પ્રમાંણ ॥ ચાર યુગનિ એક ચૌકડિ । એહવા ચૌઉદ ચૌકડિયે એક મનુ ॥ એહવા ચૌદ મનુયે એક મન્વંતર ॥ એહવા ચૌઉદ મન્વંતરે એક કલ્પ આવેં... તદાકાલેં એક વિસમેં બ્રંહ્માંડ ઉદક [illegible] નાચું ॥ તદાકાલે શ્રી નારાયણ જલશય્યાયે પેઠા ત્યેંહ વારેં એ[illegible] અવસ્થા હૂતિ..............

શ્રી પર્મેશ્વર પૈઢે [illegible] હુવીઅ ॥ ઇમ શ્રી પરમેશ્વર નિદ્રાવસ થયા તેહ મધ્યે ચૌઉદ યુગ વહી ગયા તે યુગનાં નામ ॥ પહેલો અંધક યુગ ॥

અન્ત-પાંચસેં વરસનું બાલક કેવરાવતું હૂતું દસ હજાર વર્ષ પુંઠેં અસ્ત્રીયો ગર્ભ ધારતી હૂતી । રાજા પ્રજાતે(ને) પૂત્રવત પાલતા હૂતા ॥ × × × × સત્યુ યુગ મધ્યે અયોધ્યા તિર્થઃ । પુષ્કર ક્ષેત્રઃ । જાલંધર પીઠઃ । અનેન ધર્મેણ પરીવર્તતે । એહ સત્યયુગનિ કથા વાર્તા સાંભલે તેહનેં શ્રી ગંગાજીના સ્નાન ધનની ફલપ્રાપ્તી હજો ॥

ઇતિ શ્રી સત્યયુગની વાર્તા સંપૂર્ણમસ્તુ ॥

વિષયાદિ-આ વાર્તામાં યુગ, મનુ, મન્વંતર આદિનાં કાલપ્રમાણો, બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, આકાશ અને પૃથ્વીનાં માપ, સૃષ્ટિનિર્માણવિધિ, પર્વતાદિનાં પ્રમાણ, ચૌદ

અને વર્ણન, અડસઠ તીર્થોના નામ, જીવની ચાર ખાણો, નવ ખડના નામ અને ચેષ્ટા, મેરુ પર્વત ઉપરની ચાર દેવપુરીઓનુ વર્ણન, સૂર્યનારાયણની ગતિ આદિનું વર્ણન, સાત મોક્ષદાયિની પુરીઓ, પાતાલોના વર્ણન, મનુષ્યાદિ ભૂતો અને વિવિધ તત્વો, કાલમાન, ૬ના આદિની ઉત્પત્તિ અને વર્ગીકરણ, સત્ય યુગના રાજાઓની વશાવલિ, અને મચ્છ, કચ્છ, વારાહ અને નરસિંહ એ ચાર અવતારોનો નિર્દેશ અને ફલશ્રુતિ, એટલા વિષયો સક્ષેપમા આપેલા છે

વિશેષ-પ્રતિ પુસ્તકાકારની છે, બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે, કેટલાક અક્ષરોના મરોડ માથાબાધી ગુજરાતી લિપિના છે દરેક પાને ૨૦-૨૦ લીટીઓ છે, વચ્ચે વચ્ચે વિષયોના નિર્દેશો આદિ લાલ શાહીથી અકિત છે લેખન ઘણું જ અશુદ્ધ છે વચ્ચે વચ્ચે પ્રમાણના શ્લોકો અહીં તહીંથી પુરાણાદિમાથી તેમ જ શિષ્ટ સાહિત્યગ્રન્થોમાથી પણ અશુદ્ધ ઉતારેલા છે પ્રતિ અર્વાચીન છે, આમા વિવિધ વિષયો ઉતારેલા છે, તેમા કોઈ ક્રમ કે નિયમ જણાતો નથી

અં. ૪૨ ખ. ભરતખંડનાં દેશગ્રામસંખ્યા આદિ- ગુ. ગ.-પૃ. ૧૩-૧૬.

આરંભ-અથ ભરતખડના દેશગ્રામ સખ્યા કહી છે.

૧ માગધ દેસૈં રાજાગૃહીત (રાજગૃહ) નગરી એક કોટિ સાઠ લાખ ૧૬૦૦૦૦૦૦ ॥ ગ્રામ છૈં પ્રથક્ પ્રથક્ ॥

૨ અગ દેસૈં ચપાપુર નગરી ચેસી લાખ । ૮૦૦૦૦૦૦ ॥ ગ્રામ છૈં ॥

૩ તિલ(લ)ગ દેસૈં તામ્રપર્ણીર્ણી નગરી ॥ એક લાખ બોતેર । હજાર ગ્રામ છૈં ૧૭૨૦૦૦ ॥

× × × × ×

૨૫ લલાટ (લાટ) દેસૈં કૌડીવર્ષ નગરી ત્રાસી હઝારનૈં । પચવીસ ગ્રામ છે ॥ ૮૩૦૨૫ ॥ ૨૬ કેકઇ દેસૈં સ્વેતા નગરી ત્યહાં અર્ધદેસ મધ્યે હેદૂ રાજ્ય ॥ અર્ધદેસ મધ્યે મ્લેચ્છ રાજ્ય એહ પ્રમાણે રાજ્ય કરે છૈ ॥

હવે ભરતખડની વાર્તા કહિએ છે ॥ ૧ ॥

ચૌરાસી તો દેસ છૈ ॥ ૮૪ ॥ ૨ ॥ છપન ક્રોડ ગ્રામ છૈ ॥ ૫૬૦૦૦૦૦૦ ॥૩॥ બોતેર લાખ પદ્દા(ટ્ટ)ણ છૈ ॥ ૭૨૦૦૦૦૦ ॥૪॥ છત્રીસ વેલાવોલ પટણ છૈ ॥ ૩૬ ॥ ૫ ॥ સવાલાખ નગરી છૈ ॥ એક લક્ષ નગરી છૈ ॥ ૭ સોલસહસ રાજધાની છૈ ॥ દેસ ગ્રામસખ્યા કહિ છૈ ॥

૧ ચાર ક્રોટ ગ્રામ નાગ દેશ ॥ ૨ સાત લક્ષ ગાજનો દેસ ॥ ૩ બોતેર લક્ષ સીવાલ ગુપનો દેસ ॥

× × × ×

૩૦ તેર લક્ષ નંદીપુરનો દેસ છે ॥ ૩૧ દસ સહસ્ત્ર દક્ષણુ પંથ છે ॥
અથ ગ્રામે સંખ્યા કહી છે ॥

૧ અઢાર ક્રોડ ગ્રામ પુરાસાંણમાં છે। ૨ બતરીસ સહસ્ત્ર ગામ જાળંધર। ૩ એક લક્ષ ગ્રામ ગુ(ગૌ)ડ ॥

× × × ×

૨૯ એક સહસ્ર ગ્રામ ઘોડમુખાનો દેસ છે ॥ ૩૦ નવ સહસ્ર ગ્રામ એકરંગાનો દેસ । એટલાં ગ્રામ ભરતખંડ મધ્યે છે ॥

વિષયાદિ-આમાં ભરતખંડના ૨૬ દેશોની, તેમની રાજ્યનગરી અને કુલ ગ્રામ-સંખ્યાની, ૧૪ ગ્રામ સખ્યા અનુસાર ઓળખાતા દેશોની, અને ૩૦ ગ્રામ સંખ્યાબદ્ધ પ્રદેશોની ગણુના માત્ર આપેલી છે.

વિશેષ-પ્રતિ વિષે જુઓ અં. ૪૨ ક.

અં. ૪૨ ગ-ત્રેતાયુગની વાર્તા-ગુ. ગ-પૃ. ૧૬-૧૮

આરંભ-હવે શ્રી ત્રેતાયુગની વાર્તા કહીએ છે ॥

વૈશાખ શુદિ ॥ ૩ ॥ સોમવાર રોહણી નક્ષત્રે ત્રેતાયુગ પ્રવેસ ॥ ૧૨૯૬૦૦૦ । ત્રેતાયુગ પ્રમાંણ ॥ ત્રેતાયુગ માંધ્યે રાજા રઘુવંસી શ્રી સૂર્યવંસી થયા તેહ પ્રથક્ પ્રથક્ કહિએ છે ॥ અથ વંસાવલી ॥ અથ શ્રી નારાયણુ ૧ નારાયણુનું જલ ॥ ૨ ॥ જલનું કમલ ॥ ૩ ॥ કમલના બ્રહ્મા ॥ ૪ ॥ × × × × × × પુષ્પસેન્યના સમુદ્રસેન ॥ ૩૮ ॥ સમુદ્રસેનના અગ્ની(ગ્નિ) વર્ણુ ॥ ૩૯ ॥ એટલા રાજા ત્રેતાયુગ મધ્યે સૂર્યવંસી રઘુવંશી થયા.

અન્ત-પછે શ્રી રામજી રાવણુનેં મારી વિભીક્ષણુનેં લંકાં બેસારીનેં: ॥ શ્રી સિતાજીને લેઇનેં અયોધ્યા આવિને રાજ્ય બેઠા ॥

શ્લોક-दसवर्षसहस्राणि दसवर्षस(श)तानि च ।
रामेण पालिता प्रथवी न भूतो न भविष्यति ॥ १ ॥

ઇતિ લંકાનિ વાર્ત્તા ત્રેતાયુગનિ ચેષ્ટા સંપૂર્ણ ॥ ૨ ॥

વિષયાદિ-આમાં ત્રેતાયુગના આરંભથી નારાયણુથી ઉત્પન્ન થયલા બ્રહ્માથી માંડી ૩૯ મા અગ્નિવર્ણ રાજા પર્યંતના સૂર્યવંશી રાજાઓની વંશાવલિ, ત્રેતાયુગમાં મનુષ્યનું આયુષ્ય, ઉંચાઈ, ગુણુ વગેરે, વામન, પરશુરામ અને રામ એ ત્રણુ (પાંચથી સાત) અવતારો, અને લંકાની ઉત્પત્તિ, એટલી બાબતો સંક્ષેપમાં કહી છે.

અં. ૪૨ ઘ-દ્વાપર યુગની વાર્તા-ગુ. ગ.-પૃ. ૧૮-૧૯.

આરભ-માધ વદિ અમાવાસ્યા બુધવારે દ્વાપર યુગ પ્રવેસ । ૮૬૪૦૦૦ દ્વાપર યુગ પ્રમાંણુ । દ્વાપરમાં રાજા ચદ્રવસી, સોમવસી થયા તેહ કહી છે ॥ આદ્યનારાયણુ ૧ માહારાજાના નરવાહેન ॥ ૩૯ ॥ નરવાનના ષેમક ॥ ૪૦ ॥ એટલા રાજા દ્વાપર યુગમાં ચદ્રવસી થયા –

અન્ત-સો વર્ષ પુઠે અસ્ત્રીયો ગર્ભ ધરતી હુતી ॥ દ્વાપર યુગ મધ્યે એક ઘણું દાન સત ઘણુ પુન્ય ॥ ઇતિ દ્વાપુરનિ વાર્તા સપૂર્ણ ॥

વિષયાદિ-આમા દ્વાપરયુગના આરભથી બ્રહ્માથી માંડી ૪૦ મા નરવાહન રાજા પર્યંતના ૪૦ ચદ્રવંશી રાજાની વશાવલિ, દ્વાપર યુગમા મનુષ્યનો જીવનવ્યાપાર, આયુષ્યાદિનું પ્રમાણ, ભૂતપ્રાણીના કાર્યો, કૃષ્ણ અને બુદ્ધ અવતાર (૮-૯) એટલી બાબતો વર્ણવી છે

અં. ૪૨ ઙ-કલિયુગની વાર્તા-ગુ. ગ-પૃ. ૧૯-૨૩.

આરભ-અથ કુલજુગનિ વાતૉ નિખ્યતે ॥ ભાદરવા વદિ ॥ ૧૩ ॥ ભૃગુવાસરે કલિયુગ પ્રમાણુ ॥ ૪૩૨૦૦૦ ॥ કલિયુગ પ્રમાંણુ ॥

અન્ત-મારુઆડ મધ્યે જઇ કાલગા દૈતને (રાજા ષેમકના પુત્રો) મારસે । ત(ર)વારા પુઠે ધર્મ વર્તા છે ॥ પછે સતયુગ બેસસે ॥ કલયુગ ઉતરસે ॥ ઇત્યા કલીયુગનિ વાર્તા સપૂર્ણ

વિષયાદિ-આમા કલિયુગમા મનુષ્યના આયુષ્યાદિના પ્રમાણ, કલિયુગની ચેષ્ટા, યુધિષ્ઠિર, વિક્રમ ને શાલિવાહન આદિ છ શકાધિપતિઓની ખ્યાતિ, કલ્કિ (દશમો) અવતાર, અને જગતના અતનું યુદ્ધ એટલા પ્રસગો વર્ણવ્યા છે

અં. ૪૨ ચ-પ્રકીર્ણ વિષયો-પૃ ૨૩-૬૪

વિષયાદિ-આમા પૃથ્વીનું પીઠમાન, અગીઆર રૂદ્ર, આઠ મણિ, સોળ રભા, અડસઠ તીર્થ, બાર બાણાવલિ ચક્રવર્તીરાજા, રૂડી વસ્તુમાં દોષ, રૂડા ગુણુ અને વસ્તુ માટે પ્રખ્યાત વ્યક્તિ, દેવ, શહેર આદિ, પાડવવંશી પરિક્ષિતથી માંડી ૩૦ મા જગદેવ પર્યન્તના રાજાઓની વશાવલિ, તેમના રાજ્ય-અમલના વર્ષ, માસ, તિથિ આદિ, હસ્તિનાપુરની ગાદી ભોગવનારા, વીરસસેનથી માંડી (૧૧ મા) રાજા સવન્ત પર્યન્તના તેમ જ સમરથથી માંડી ૨૪ મા (૧૫૪૯) રાજ્યપાલ પર્યંત રાજાઓના રાજ્યમાન, વિક્રમનુ શકપ્રવર્તન, વડનગરની સ્થાપના આદિની નોંધ કરી છે પછી દિલ્હીના તખ્ત ઉપરના અનગપાલથી આરભી ૧૫ મા વિક્રમપાલ પર્યન્તના, (૧) મનરૂપથી માંડી ૧૯ રાજા અમરપાલ પર્યન્તના, (૨) વિસલદેવથી માંડી પૃથ્વીરાજ (સ ૧૨૨૯ નો પરાજય) પર્યન્તના,

પાતસાહ અલાવદીન ગોરીથી આરંભી ૧૦ મા પાદશાહ મહુમદશાહ પર્યન્તના, ફીરોજશાહ (તઘલખ)થી ૮ મા અજમાસ પર્યન્તના અને તે પછી લોદી વંશના, મોગલ વંશના, પઠાણ વંશના અને મોગલ વંશના રાજાઓનાં રાજ્યમાન આપ્યાં છે. તે પછી પાટણની ગાદિના ભોક્તા રાજાઓની ટીપ વનરાજથી માંડી છેલ્લા વાઘેલા કર્ણ પર્યન્તની આપી છે. પછી અલાઉદ્દીન ખીલજીએ ગુજરાત જિત્યાની હકીગત વર્ણવી છે. પછી ગુજરાતની બાદશાહીની નોંધ અને શાહોની ટીપ આદિ, શાહજહાનનો વૈભવ, રાજ્યવિસ્તાર, સંપત્તિ આદિ, મુલતાની બુલાકીમલનો શાહજાન સાથેનો પ્રસંગ (પાનું ૩૦–૩૧) એટલી બાબતો વર્ણવી છે.

તે પછી બ્રાહ્મણોની ચોરાશી નાતની ગણના, વાણીયાની ૮૮ નાતોની ગણના, અડસઠ તીર્થોની ગણના, મુસલમાનોની ૭૩ જાતોની ગણના, રાજપુતોનાં છત્રીસ કુળોની ગણના, ચોસઠ જોગણીઓનાં નામ, મુસલમાની નક્ષત્રો હિન્દુ નક્ષત્રો સાથે, મુસલમાની બાર માસનાં નામ, મુસલમાની બાર રાશીઓ હિન્દુ રાશીઓના મુકાબલા સાથે, સોળ શણગારનાં નામ, ચૌદ વિદ્યાઓ, ચોરાશી આસનો, નવ ચતુર, નવ નંદ, ભગવતનામમાલા, અષ્ટ પલ્લવી, બત્રીસ રસોઈ, તેત્રીસ શાક, બોતેર કલાઓ, પંદર ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય જાસુસો, આઠ હૈયાના ઉપાય, નવ આશા નહી રાખવા યોગ્ય વસ્તુઓ, ત્રીસ રાગ, તેઓની રાગણીઓ અને પરિવારો, બત્રીસ લક્ષણો ડાહ્યાનાં, પૃથ્વીના નવ નાથ, રામચંદ્રની જન્મપત્રિકા, લજ્જા રાખવા યોગ્ય પ્રસંગો, બ્રાહ્મણોને વર્જવા યોગ્ય આઠ દાન, શ્રીકૃષ્ણ, વલ્લભાચાર્યજી અને વિઠ્ઠલનાથજીની જન્મ પત્રિકાઓ, એ સર્વ બાબતો આપી છે; આમાંની કેટલીકનો માત્ર નામ નિર્દેશ જ છે તો કેટલીક વિસ્તારથી આપેલી છે.

પાને ૪૧ મે ઇતિશ્રી આ પ્રમાણે છે:–

ભુગોલ ખગોલ પુરાંણ સંપૂર્ણ સંવત ૧૯૦૮ ના માર્ગસીર વદિ ૧૩ ॥ ગામ અમદાવાદ મધ્યે માંડવીની પોલ મધ્યે લાલાભાઇની પોલ મધ્યે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ ઔદીચ સહસ્ર દવે કીરપાશંકર બાલચંદ્ર ॥

નં. ૪૩–કાંકરિયું તથા કાકરેશ્વરીનો ગરબો–ગુ. લો.–ર. નાગર દલપત–પૃ. ૧–૪.

આરંભ–શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥ અથ કાકરેસ્વરીનો ગરબો લખ્યો છે ॥

પરથમ ગણપત્ય લાગુ પાય કે ॥ ગરબો આદરો રે લોલ ॥
કાકરેશ્વરી તણો મહીમાય કે ॥ સહુ ચત્યે ધરો રે લોલ ॥ ૧ ॥
રાજા સધરાયે વીચારૂં કે ॥ કાંઇક સ્થાનક કરૂં રે લોલ ॥
સર્વ શીરોમણ ગુજરખંડ કે ॥ સરોવર આદરૂં રે લોલ ॥ ૨ ॥

+ + + +

કાકરીઆ સરોવરની સોભાય કે ॥ શવણે સાંભળો રે લોલ ॥ ૪ ॥
ચારે પાસે સંધોસંધ કે ॥ સુંદર ધાટ છે રે લોલ ॥

બગલા બેઠક પથરમધ્ય કે ॥ વચ્ચમા વાસ છે રે લોલ ॥૪(?)૫
વેહેલો પારીનો તે માંહિ કે ॥ આવે છે સહિ રે લોલ ॥
કાકરેજી પોતે વસીયા વાસ કે ॥ ગરનાલા વીપે રે લોલ ॥
પ્રત્યક્ષ પુરણ જોત્ય પ્રકાશ કે ॥ પુરતકમા લખુ રે લોલ ॥ ૬ ॥
\+ \+ \+
તેહમા ઉત્તમ નગિના વાડી કે ॥ શોભા તે તણિ રે લોલ ॥
\+ \+ \+
આઠમ ચૌદશ ને રવીવાર કે ॥ પુજા કીજીએ રે લોલ ॥
પરત્યો સાચો મા દરબાર કે ॥ રીધ્ય સિધ્ય લીજીયે રે લોલ ॥ ૨૯ ॥
એવુ જાણિ વરણુ અઢાર કે ॥ સર્વ સેવા કરો રે લોલ ॥
કવિજન કેહે છે વારવાર કે ॥ ભવસાગર તરો રે લોલ ॥ ૩૦ ॥
નાગર દલપતજીની સાહે કે ॥ આઇ વાસો વસાં રે લોલ ॥
અવગુણ નહિ એના ગુણ ગાય કે ॥ દરીદ્ર દુખ ખસાં રે લોલ ॥ ૩૧ ॥
ઇતિ શ્રી કાકરેજીનો ગરબો સપુર્ણ ॥ શુભ ભવતુ કલ્યાણમસ્તુ ॥
શ્રીરસ્તુ ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥

વિષયાદિ ૧ આ ગરબામા અમદાવાદમા સિદ્ધરાજ જયસિંહે ખોદાવેલા કાકરીયા તળાવના ગરનાળા ઉપર જે કાકરેશ્વરી માતાનું સ્થાનક છે, તે દેવીનો મહિમા અને ત્યા ભરાતા મેળા આદિની તેમ જ કાકરીયાની શોભા આદિ વર્ણવેલા છે કવિએ દેવીની અદ્ભુતતા વર્ણવવા દેવાદિને તેનો પ્રભાવ આદિ નિરખવા ભૂમિ ઉપર ઉતરેલા વર્ણવ્યા છે

૨ કુલ કડી ૩૨ છે, જો કે લહીયાએ ૪ થી કડી બેવડાવાથી ચુકથી ૩૧ લખી છે

૩ ગરબો અર્વાચીન છે જો કે તેની રચ્યા સાલ આપી નથી પણ કવિ દલપત નાગર વિક્રમના વીશમા શતકના આરંભનો કવિ છે

વિશેષ-૧ પ્રતિ બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે પાના છટા છે

૨ હાસીયામા તેમ જ લીટીઓમા ઉપર શબ્દોના અર્થેજી અર્થો તેમ કેટલાક અશુદ્ધ શબ્દોના શુદ્ધ લેખનો ઠામઠામ લખેલા છે, અને પ્રતિ પાછળથી કોઇકે સુધારી છે

૩ ગરબો રસિક છે, અને લોકશ્રદ્ધાનો ખરો ખ્યાલ આપે છે

अ० ४४ क-आदित्यहृदय-स स्तो-पृ १-१४

વિષયાદિ-૧ આ સ્તોત્ર પ્રસિદ્ધ થયતું છે, એમા સૂર્યની સ્તુતિ આદિ છે

વિશેષ-૧ પ્રતિ ઘણી જ અર્વાચીન છે, નોંધપોથીના આકારના છુટા પાના ઉપર બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે, કેટલીક પ્રસિદ્ધ પ્રતિઓ કરતા કેટલાક શ્લોકો (૨૦-૨૫) ઓછા છે

૨ આ સ્તોત્ર સુપ્રસિદ્ધ તથા મુદ્રિત હોવા તેના આદિ કે અંતના ભાગ ઉપર આપ્યા નથી

अं. ४४ ख. आत्मबोध-सं. वेदा.-र. श्रीमच्छंकराचार्य-(लि. सं. १७८४)- पृ० १-१०.

आरंभ—श्रीगणेशाय नमः ॥

तपोभिः क्षीणपापानां शान्तानां वीतरागिणाम् ।
मुमुक्षुणामपेक्षोक्ष्योयमात्मबोधो विधीयते ॥ १ ॥

अन्त—

दिग्देशकालाद्यनपेक्ष(क्ष्य) सर्वगं शीतादिहृन्नित्यसुखं निरंजनं ।
यः स्वात्मतीर्थं भजते विनिःक्रियः स सर्ववित्सर्वगतोऽमृतो भवेत् ॥ ६९ ॥

વિષયાદિ-૧. આ ગ્રન્થમાં વેદાન્તનાં રહસ્યો મુમુક્ષોને સમજાવાયલાં છે.

૨. કુલ ૬૮ શ્લોક છે, તે કે લહીઆએ ભૂલથી ૬૯ નો આંક લખ્યો છે. છાપેલી પ્રતિઓ કરતાં આમાં શ્લોક ૩૩ મો-एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि वै। खं वायुर्ज्योतिरापश्च पृथिवी विश्वधारिणी-એ વધારાનો છે.

વિશેષ-પ્રતિ કંઇક પ્રાચીન છે, બાલબોધ લિપિએ લખેલી છે. પાના છૂટાં છે.

અં. ૪૪ ગ-લઘુચાણાક્ય-ગુ. ની. ગ. ટીકા-પૃ. ૧-૫ અપૂર્ણ.

આરંભ-શ્રી ગણેશાય નમ. અથ લધુ તથા વૃદ્ધ ચાણક્યની ટીકા લિખી છિ ॥ प्रणम्य शंकरं देवं ॥ श्लोक ॥ १ ટીકા ॥ તે હું શિરસા મસ્તકેં કરી શ્રી મહાદેવ અનેં વિશ્વનો ગુરૂ બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ આદિ વિષ્ણુનેં પ્રણમી નમસ્કાર કરીનેં ઉત્તમ શાસ્ત્ર બોલશું ॥ चाणाक्येन स्वयं प्रोक्तं ॥ श्लोक ॥ २ ॥ ટી ॥ યે ઉત્તમ શાસ્ત્ર ચાણક્ય રાજાયેં સ્વયેં બોલ્યું યે રાજનીતિનો સમૂહ તે હૂં નર પુરૂષની બુદ્ધિ વધારવાનેં તેણે અર્થેં બોલ્યું ॥ श्लोक ३ ॥ अतोर्थं पठ्यते शास्त्रं । ટી ॥ એ કારણ તો એ શાસ્ત્ર ભણીયે તો કીહાં કારણ યે લોક માહિ કીર્તિ પાંમયિ કીર્તવંત પુરૂષ હોય તે ઇહ લોક અનેં પરલોક પૂજિયિ ॥ વળી पलीतकायोपि कर्तव्यः ॥ श्लोक ॥ ४ ॥ ટી ॥ વૃદ્ધ ગરઢિ પુરૂષેં શાસ્ત્રનો સંગ્રહ કરવો શાસ્ત્રનો જાણહાર પુરૂષ યેહવું માંન પાંમિ તેહવું ધંનવંત ન પાંમિ ॥ ....

इति लघुचाणाक्ये राजनीतिशास्त्रे प्रथम अध्यानी टीका ॥ १ ॥

અન્ત-श्लोक ॥ ३ ॥ मागाः पिशुनविश्वास ॥ ટીકા ॥ પિશુને યે ચાડિયો તેહેનો વિશ્વાસ ન કીજિ તો તે પશુન કેટલિએક કાલેં ભુજંગમ કહીયિ

યેં સર્પ તેહેની પેરે ડસ ॥ શ્લોક ॥ ૪ ॥ સુપિત્રા રચિતાનિ ॥ ટી ॥ યે મનુષ્ય પર અનેરાનેં સતાપે તે ભદ્ર કલ્યાણ ક્યમ પામિ યમ તન્વગી સ્રીના સ્તન પર અનેરાનેં ગોચિ અને સતાપિ અને પછી નમિ ॥ શ્લોક ૫ ॥ खल सर्षपमात्राणि परछिद्राणि पश्यति ॥ ટીકા પન દુષ્ટ જે પિધારા છિદ્ર યે પાપણુ તે સર્ષપ માત્ર જો હોયિ અનેં આપણો અવગુણુ પરવત સમાન ન દેખે ॥

વિષયાદિ–૧ આમા પ્રથમ સામાન્ય લોકવ્યવહાર સબધી નીતિ અને ઉપદેશના બોધપ્રદ શ્લોકોના માત્ર આરભના મુખ્ય પદ અને પછી એ આખાયે શ્લોકના શબ્દાનુસાર અર્થ સક્ષેપમા અનુક્રમે આપેલા છે

૨ ટીકાની ભાષા અર્વાચીન નથી પણ વચલા યુગની છે, અને તે ગુર્જર ભાષા વિદ્વાએ ખાસ નોંધવા યોગ્ય છે પ્રતિ અપૂર્ણ હોવાથી ભાષાતરકાર, રચનસવત્ આદિ સબધી માહિતી મળે એમ નથી પરતુ લેખનશૈલી આદિથી પ્રતિ કઈક પ્રાચીન જણાય છે

૩ આમા માત્ર આખા ચાર અધ્યાયની અને (અધૂરા) પાચમા અધ્યાયના ૫ શ્લોકની ટીકા આપેલી છે પ્રતિ અપૂર્ણ છે અન્યત્ર આખાય 'લઘુ' તેમજ 'વૃદ્ધ ચાણક્ય'ના ગુજરાતી ભાષાતરની સપૂર્ણ પ્રતિ ઉપલબ્ધ છે પ્રસ્તુત સવિસ્તર નામાવલિના બીજા ભાગમા આ બન્ને ગ્રન્થોના અન્ય લેખકે કરેલા ભાષાતરની પ્રતિઓના નમુના પ્રકટ થનાર છે

વિશેષ–પ્રતિ જુની છે, લિપિ બાળબોધ છે, કેટલાક અક્ષરોના મરોડ માથાબાધી ગુજરાતી લિપિના છે

ન ૪૪ ઘ–रामनवमीनिर्णय–स–ध०–गद्य पद्य–र व्रजरत्न –(र० श १७७९) (आळीयु)

आरभ—श्री बालकृष्णो जयति ॥ श्री गोपीजनवल्लभाय नमः ।

नमामि श्री बालकृष्ण यशोदोत्सगलालितम् ।
पूतनासुपय पानरक्षिताशेषबालकम् ॥ १ ॥
जयन्ति वितृपादाब्जरेणवो यत्प्रसादत ।
भक्ति प्राप्ता तदन्याध्वमोहाभावश्च पडितै ॥ २ ॥
महाजनान् सदाचारप्रचारचतुरानहम् ।
प्रार्थयेऽत्र मदीयोक्तौ साहाय्य तु भजन्निति ॥ ३ ॥
नंदांभोधिगिरिंदुसमितशके गोस्वामिगोवर्धनः ।
श्रीमद्रामजनिव्रत भृगुदिने सपान्ति सात्मजै ॥
बार्हस्पत्यमपास्य शुद्धमपि तत्रैव प्रवृत्त पुन-
र्लोक मोहमयीपुरेय हरिकृष्णोऽलीलिखत् प्रौढिन ॥ ४ ॥

स्वाचार्यविठ्ठलपदांबुरुहाशयज्ञश्रीगोकुलोत्सवसुतो व्रजरत्नशर्मा ॥
तं धर्मशास्त्रमवलोक्य निरस्यतीह। स्वाचार्यसूक्तिषु विचारवतां प्रतीयं ॥५॥

तत्र तावत् भवल्लेखो "स्वामिविठ्ठलेशाख्यो गोवर्धनसुतः सुधीः नवमी रामजनिका कार्या वैष्णवै"र्मुदेति पद्यस्य साकांक्षत्वमर्थैक्यादेकं वाक्यं साकांक्षं चेत्—

अन्त–इत्थं सकलशास्त्रार्थविचारे सिद्धमविकलं श्री रामनवमी-व्रतस्य गुरुवासरेनुष्टानं किंचास्मिन्नेवार्थे श्रीमत्पितृचरण–श्री पितामहचरण–प्रभृतीनां प्राचीनशैलीषु संमतयोऽपि विराजमानाः संतीत्यलं पल्लवितेन।

इत्थं मदुक्ताविह दूषणं तु सद्युक्तियुक्तं यदि भाति चेत्तत्।
मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य वर्यैस्तदादेयमवश्यमेव ॥ १ ॥
तद्दूषणं भूषणमेवमन्ये यद्बुद्धिमद्भिः सुविचार्य दत्तः(त्तम् ?)।
उल्लेखनं दिव्यमणेरपिस्याच्छाणेन कांतिप्रदमेव यद्वत् ॥ २ ॥

વિષયાદિ–૧. રામનવમી અષ્ટમીવિદ્ધા આવતી હોય ત્યારે કયારે કરવી તે સંબંધી વૈષ્ણવોને ઉપયોગી નિર્ણય પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તાનુસાર આ ગ્રન્થમાં કરેલો છે. સંવત્ ૧૮૨૭ માં ગોસ્વામી ગોવર્ધને રામનવમીનું વ્રત અમુક દિવસે પાળ્યું તેના સમર્થનમાં કોઈ હરિકૃષ્ણે લેખ લખેલો તેનું ખંડન વ્રજરત્ને આ ગ્રન્થમાં કરેલું છે

વિશેષ–આ એક મોટું ઓળીયું છે, બાળબોધ ઝીણા અને સુંદર અક્ષરે બે બાજુએ લખેલું છે.

अं. ४४ ङ.–भरतचरित्र–मा. पे. ग.–तथा. गु. ग. भा–पृ. १–४ (अपूर्ण.)

आरंभ–

ॐ नमः उप्पंयासाए फुटमांण	मुयंग मयएहिं	जावतूंयमांण विहरइ
श्री ગુરૂભ્યો નમ. પીઠણી ઉપર	મૃદંગ વાજતે છતે	મ(રા)ભ્દાદિક તોગવતા વિચરઈ
तएणसे भरहेराय	दुवालस्ससवछरि यंसि	पामायंसि
તદ્વાર પછી ભર્થરાજા	બાર વર્ષ પછી	પ્રમોદ હૂતાં થકાં
निवत्तंसि माणंसि	जेणेच मयणघरे	तेणेवइ	उवागछ २ त्ता
મોહછવ થયા થકે	જાં મર્દના હવા ન ઘર	તહાં	ગયા
जा चमयणघराउ पडिनिपमइ		जेणेव वाहिरिया उवठांणसाला
તિહાં અંઘોલાદિ વિધિ કરી નઇ બાહર ના(ની)સરીયા		જિહા બાહરની ઉવઠાણ સાલા
तेणेव उवागछइ २ त्ता	जाव सिंघासणचरगए	पुरस्थाभिमुहे
તાંહા આવ્યા	આવાનઇ	જા સંઘાસણ રત્નમય	પુર્વદિ સમુપ કરી

निमीयइ २ त्ता सोलस देवसहस्स सकारइ समाणइ २ त्ता पडिव सयइ २ त्ता
બેઇઠા સોલ સહસ દેવતા સતકાર્યા સન્માનાને પાછા વલ્યા
बत्तीसरायसहसा सकारइ समाणइ २ त्ता सेणावइरयन
બત્રીસ સહસ રાજાનઇ સતકારા સન્માના પાછા વલ્યા સેનાપતિરત્નને
सकारइ २ त्ता गाहावइरयणे दहइ रयणे
સ માના પાછા વલ્યા કણુબારત્ન સુતારરતનને સનમાના પાછા વલ્યા
परोहिरयणे सक्कारइ समाड २ त्ता ॥
પ્રોહિતરત્નને સતકારા પાછા વલ્યા ॥

अन्त–

सयमेव पचमुठिय लोय करेइ २ त्ता आयस घराउ पडिनिखमइ अतेव
પચ મુઠા લોચ કરીને આરીસાના ઘરથી નીસરા અંતે
रम माल्मेण निगछई दसइ रायवर सह सेइ सिद्धिं सपरि वूडे विजियाएराय
ઉર મધ યપા કલ્પા ૧૦ હજાર સઘાતે દીક્ષા લીધી ૪૦૦૦ હજાર વલાધર
हाणि एमज्झमज्झेण निगच्छइ २ त्ता मज्जनेस सुहसुहेण विहरइ २ त्ता
૬ હજાર ભૂસફ રાજ વનિતાન રાગ માહેથી નીસરા મ ય દેશે ચપે રહે ૩ચરયા ॥
जेणेव अठावएपव्वए तेणे वडवागउइ २ त्ता ॥ अटावएपरय
પછે કેતનાક દિન પછી અષ્ટાપદ પર્વતે ગોડેર ચડાચડાને સયારુ કીધુ
सणिय रदूहहरत्ता मेघघणस देवसनिवाय प्रढवी सीलावटग पडिलेहि २ त्ता
મેઘ સરખા દેવસનિપાત પ્રથવી સિલાપટ પ્રતલેખા
सलेहणाए ज्झोसणा ज्झोसिए भत्तपाण पडियाखइ प'डवगे–
આગીસાી કીધૂ જ્ઞાનદર્સન બલા સેવ્યા ભાતપાણી પચખિ પાહુ ગમન
इ फालु अणवक्क खमाणे विहरइ
સયારુ કીધૂ કાલ અણવાછતા પ્રવર્તવા

વિષયાદિ–૧ આ ચરિત્રમા ભરત રાજાએ બાર વર્ષ તપ આદરી જૈનધર્મની દીક્ષા લીધી તે પ્રસગનુ, તે સમયની રાજસભાનુ, સભામા મળેલા વિવિધ રાજમત્રીઓનુ, રાજાએ વ્યવહારશીલ પ્રજાજનો આદિના કરેલા સત્કારનુ, અને અ તે દીક્ષાગ્રહણનુ વર્ણન આલેખેલુ છે

૨ આમા મોટે અક્ષરે મૂળ માગધી અને તેની ઉપર ઝીણે અક્ષરે દર પ૦ વિભાગ દીઠ ગુજરાતી અર્થ આપેલા છે

૩ અર્થની ભાષા મ યમાલીન ગુજરાતી છે, માત્ર પાના ૪ છે પ્રત અપૂર્ણ હોવાથી તેના લેખક કે રચનાસવત્ સબધી માહિતી મળે એમ નથી

વિશેષ–પ્રતિ બાળબોધ લિપિએ જૈની લઢણથી લખેલી છે

अं. ४५ दासबोध-म. त. का-श्री रामदास स्वामी-१-१० अपूर्ण.

आरंभ-श्रीराम परमार्थे ॥ दशकविंशति पूर्णनाम ॥

प्राणी(ण) व्यापक मनव्यापक । पृथ्वी आप तेज व्यापक ॥
वायो आकाश त्रिगुण व्यापक । अंतरात्मा मूळ माया ॥ १ ॥
निर्गुण ब्रह्म व्यापक । ऐसे आवघेंच व्यापक ।
तरि हें संगटे कि कांही येक ॥ भेद आहे ॥ २ ॥

अन्त—

हिशेब जाला मायेचा । जाला नीवाडा तत्त्वांचा ।
साध्य होतां साधनाचा । ठाव नाहीं ॥ २७ ॥
स्वप्नीं जें जें देखीलें । तें तें जागृतिस उडालें ।
सहजची अनिर्वाच्य जालें । बोलतां न यें ॥ २८ ॥
ऐसें हें वीवेकें जाणावें । प्रत्ययें खुणेसी बाणावें ।
जन्ममृत्युच्या नांवे । सु(शू)न्याकार ॥ २९ ॥
भक्तांचेनि साभीमानें । कृपा केली दाशरथीने ।
समर्थ कृपेंची वचनें । तो हा दासबोध ॥ ३० ॥
विस दशक दासबोध । श्रवणद्वारें घेतां शोध ।
नमन (मनन) कर्त्यास वीपद । परमार्थ होतो ॥ ३१ ॥
वीसदशक दोनि (दोनशें) समास । साधकें पाहावें सावकाश ।
विवरतां विहोपा विशेप—

વિષયાદિ-૧. આ, શ્રી શિવાજી મહારાજના ગુરૂ શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીના, ગુરૂશિષ્ય સંવાદરૂપે રચેલા, વેદાંત તત્ત્વજ્ઞાનના દાસબોધ નામના મનનીય ગ્રન્થના વિમલબ્રહ્મનિરૂપણ નામના વીસમા દશકનું પ્રકરણ છે. શ્રીસમર્થ રામદાસ સ્વામીએ પ્રત્યેક દશકના દશ દશ સમાસ એમ કુલ વીસ દશકના ૨૦૦ સમાસ રચેલા છે અને તેમાં સમસ્ત વેદાંતતત્ત્વ સમજાવેલું છે.

૨. પ્રસ્તુત વીસમા દશકના દશ સમાસોમાં નીચેના વિષયો વર્ણવેલા છેઃ- ૧. પૂર્ણાપૂર્ણ નિરૂપણ, ૨. ત્રિવિધ સૃષ્ટિલક્ષણ નિરૂપણ, ૩ સૂક્ષ્મ નામાભિધાન નિરૂપણ, ૪ શિવશક્તિ નિરૂપણ, ૫ ચત્વારિ જિન્નસ નિરૂપણ, ૬-૭ આત્મનિરૂપણ, ૮ દેહક્ષેત્ર નિરૂપણ, ૯ સૂક્ષ્મ નિરૂપણ અને ૧૦ વિમલબ્રહ્મનિરૂપણ.

વિશેષ-૧ પ્રતિ બાળબોધ લિપિએ લખેલી છે, પરતુ પ્રસિદ્ધ પ્રતિ જોતા તે કઇક અશુદ્ધ છે એમ જણાય છે પ્રતિ લગભગ અખડ છે, માત્ર વિસમા દશકના દશમા સમાસના ૫ શ્લોક જેટલીજ પ્રતિ ફાટવાથી તુટક થઈ છે

૨ આ સમગ્ર ગ્રન્થ સટીક મરાઠીમા છપાયો છે, તેનું ગુજરાતી ભાષાતર પણ છપાયલુ છે

અં. ૪૯-૧-૧ ગોહિલની ઉત્પત્તિ-ગુ. ઐ. કવિત્ત-પૃ. ૧.

આરભ-શ્રી ગણેશાયનમ

ગઉતમના ગોહલ આદ ગા શાલ ઉપાસન ॥ પુર પાટણ પરમાણ
સુધવા ભરામણ નારી ॥ નાગનાથ નરદેવ ॥
અધીક તે દુધઅહારી ॥ ૧ ॥

કીઓ સજોગ શકલ કરે ॥ પુગહ ઓશલ તાન ॥
પરાક્રમ હુઓ પુરો નાગકુલ ઉપ(પા)સા(સ)ન
તેને દીધી ચાર ખડ તોરાગ ઘડપે રામ પરમાણ
દેવીના ગણ નરનાથ ગજ ખાપ ગોહલ ગોત્ર હો
ગોહલ ગોત્ર ગઉતમ તણો દેખી નામને નવ લહે ॥ ૧ ॥
આણુ ઘડથી ઉપણો ॥ મારતો તે મક્વાન
ધનુશ બાણ ખડગ ધાર તોર જનમ જમ રાણો
મેમા વધઈ મોડ ॥ કે રાજ કેરા ગી(કો) કીરો
અસ્ત્ર વાહન શો અનેક દાન જાચકને દીરો
જાધ હુઓ માહા જાણ મારતંડ રગી ભણો
પાચ ક્ષત્રી ઉપર વાર તે કુન મ_વાણા તણો
રૂસી બેઠા રણમાહ રૂદ્રનીક ભોસો તરહ
મેઘ જલ મેમત છને ચારડો કર છલે
કુભ ઘડો કર ગ્રહો ભરી મુકી આસો ભરે
તરતો તરતો નાભ તલક પાટણ સુકી પધારીઓ
પ્રથીરાજ ચાવક પુત્ર કરી પરનારી એક
નામ ધરૂ નરવાણ રાત શાલવાહન સારિહ
ગોહલ ઉતમ માટ કુભ ન કુભ વખાણ
પાટકુવર પ્રથમીપતી ધરા ધાત્રોવી સો સુજે
વીક્રામછત જે તેણી વાર સુરકો ગગટ ન સુજે
રણ ચઢયો રાજન વીક્રામછત ભાગઓ કેતા દેસ લીધા હાર

વિષયાદિ-૧ આ કવિતામા ગોહિલ રાજવશની ઉત્પત્તિ ગૌતમ ઋષિથી થયાનું વર્ણવી આગુગઢથી ગુજરાતમા શકપ્રવર્તક શાલીવાહને કેવી રીતે રાજ્યગાદી સ્થાપી તેનો ઉલ્લેખ કરેલો છે

૨. આને કવિત નામ લખાવનારે આપેલું છે, પણ માપ કવિતનું નથી; બારોટ આરણ્યો તેને પોતાની અમુક લઢણે ગાતા હશે. કડીઓની ગણત્રી પાકટથી નોંધેલી નથી.

૩. આ વિષય ટુંકો હોવાથી ઉપર આખોયે લીધો છે.

વિશેષ-૧. પ્રતિ-આ ઐતિહાસિક વાર્તાઓ અને કવિતોના ત્રણ ચોપડા માંહેલો પહેલો ચોપડો છે. તે મોટે ભાગે ગુજરાતી લિપિએ લખેલો છે. માત્ર વચ્ચે વચ્ચે થોડાક હિન્દી તેમજ ગુજરાતી વિષયો બાળબોધ લિપિએ લખેલા છે

૨. રાસમાળા મૂળ ઇંગ્રેજી લખતી વેળા સ્વ. ફાર્બસ સાહેબે પ્રબંધ ચિંતામણિ, દ્વયાશ્રય આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથો ઉપરાંત "ઐતિહાસિક નોંધ"ના આ ત્રણ ચોપડાની વાર્તાઓ, કવિતો આદિનો છૂટથી ઉપયોગ કીધો છે; આજ હેતુથી તેમણે આ ત્રણ ચોપડા ઉતરાવ્યા હતા, અને તેથીજ પ્રત્યેક વિષયનાં મથાળાં ઇંગ્રેજીમાં પણ સાથે સાથે નોંધેલાં છે.

૩. આ એક મોટો ચોપડો ૨૧૦ પાનાંનો છે, તેમાં ૨૦૧ પાનાં લખેલાં છે. બારોટના મુખમાંથી નીકળતી વાણી ઝીલીને તે વેળાએજ લહીઆએ ઉતારી લીધી છે; આથી કંઈક કંઈક ત્રુટિઓ વચ્ચે શબ્દો, પદો અને પંક્તિઓની જણાય છે. તેમ થોડાંક કવિત જેમ ખેવડાયાં છે તેમ કેટલાંક એકજ વિષયને લગતાં હોવા છતાં બીજા વક્તાના મુખથી બોલાયાને લીધે વક્તાઓના પાઠફેરવાળાં પણ છે. લગભગ દરેક વિષયનું શિર્ષક ઇંગ્રેજીમાં માત્ર 'સ્પેલીંગ'ફેરથી લખેલું છે.

૪ પહેલે પાને લખેલું છે કે, "નંબર ૧)લાનો પરચુરણ વાતોનો ચોપડો લખાવનાર **અમદાવાદના વહીવંચા બારોટ કાળીદાસ વાઘજી તથા પચુભાઇ જાલમ.**"

૫. આ પહેલા નંબરના ચોપડામાં એક છૂટા પાના ઉપર બે કોઠા બન્ને બાજુએ લીટીઓ આંકીને પાડેલા છે અને તેમાં પછી આ પુસ્તકના પાનાના આંક અને વિષયોની અનુક્રમણિકા ક્રમ વાર નીચે પ્રમાણે આપેલી છે:-

પાને	અનુક્રમણિકા આ ચોપડાની	પાને	અનુક્રમણિકા આ ચોપડાની
૧	ગોઅ(હિ)લની ઊતપતી	૧૩	ઉજેણના પરમારની વાત
૧	કવીત સીધરા જેસીંહનાં	૧૪	બેશલ દૈતની વાત પરમારે મારો
૧	૩દરમાલાનાં કવીત	૧૪	આબુગઢની વાત
૨	પ્રથવી ઊપર ચક્રવે રાજાનાં નામ	૧૫	જગદેવ પરમારની વાત
૨	મંડલીક તથા બાણાવલી	૨૯	માડવરા દેવની વાત
૩	દશ દીગપાલનું કવીત	૩૩	કેશર મકવાણાની વાત
૩	રજપુત પાંચની ઊતપતી	૩૮	હરપાલ મકવાણાની વાત
૫	૩૫ શાખા પરમારમાંથી નીસરી	૪૩	ટોપીવાલાનાં કવીત
૬	પાટણની વાત વનરાજની	૪૪	રૂદરમાલનું તથા સહસ્રલીંગ સરોવરનું કવીત
૮	વાઘેલે પાટણ છોડું. તેની કવીત	૪૬	ચામચોરીની વાત
૯	સીધરા જેશંઘનો કમઠાણો	૪૭	આશા ભીલની દીકરીની વાત
૧૨	કુમારપાલ પછીના રાજા		

પાને અનુક્રમણિકા આ ચોપડાની

૪૮ અમદાવાદ વશાનાની વાત
૫૦ બાર દરવાજાની તથા કાકરીઆની લાવણી
૫૧ મહાનખમીની લાવણી
૫૩ જીણશો સારી નરશીની વાત
૫૪ વેજલપરના અમરશીંહનો રાશડો
૫૫ રાસડો બીજો
૫૬ ઝાલાણના ટીખર
૫૭ ચાડીઆની વાત
૫૮ ફતેહશીંહ મહારાજની લાવણી
૫૮ શેલુગ(ક)રનો ગરબો
૬૨ ખંભાતવાળા વેણીભાઇનો રાસડો
૬૪ ફતેસગ ગાયકવાડનો ગરબો
૬૭ શીકાનો ખ્યાલ
૬૮ ભરતપુરની લાવણી
૭૦ ચીતોડના રાજાનું ગીત
૭૨ આશા ભીલની દીકરીની લાવણી
૭૩ જસવતરાવ સવાઇનો પવાડો
૭૫ માધવરાવ સવાઇનો પવાડો
૭૮ બાજીરાવ સવાઇનો પવાડો
૭૮ વડોદરાના શીવાજી મહારાજનો ખ્યાલ
૮૦ સતી સુબાઇનો ગણુ
સોલકી રાજખીજની વાત એટલે કેટલીએક વાતની ખુણો
ચાવડાને ઘેરથી સોલકીને ઘેર પાટ ણની રાજગાદી
વાઘેલા વરહો તથા જેતો બે ભાઇ જણે કનોલ રાજ કરૂ (આ વાર્તા પાના ૮૧ મા પછી આવે છે)
૮૯ આમદ સેહેરની (અમદાવાદ) વસાવલી
૮૧ ટુકટોડામા સોનગી રાજની
૯૪ વાઘેલા વરસો ત જેતો બે ભાઇની વાત
૧૧૧ ઝાનાવાડના રાજાની રીત
૧૧૭ ગોહલોની વાત
૧૨૬ કાલીના કોગની વાત
૧૨૭ અડાલજની વાત

પાને અનુક્રમણિકા આ ચોપડાની

૧૧૭ શાલીવાહનની પેદાશ
૧૨૮ ગામ કનોલની વાત
૧૩૦ સ્કદ પુરાણમા કકુલોપાખ્યાન અ યાય ૧૪ મો લખો છે
૧૩૪ કવીત ભુપતસીઘના બાપ કાનાજી વગેરેના છે
૧૩૬ ભડોડાના ઠાકોરની વશાવલી
૧૩૭ સોનગીનુ રાજ ટુકટોડથી પોઇડણ આવુ તેવી વાતો
૧૩૮ કાનાજી રાતની પ્રથમની અ(અવસ્થાની) વા (વાત)
૧૭૮ ભાવનગર વીશે છે
૧૫૦ શ્રી બહુચરાજીના મડપમા લેખ છે તે
૧૫૦ બહુચરાજીમા લેખ છે તે
૧૫૦ રજપુતની છત્રીશ કુળની ના
૧૬૭ કાવરી ગામ વીશે મોતીશર તળાવ વિશે
૧૬૮ સીતાપુરની વાત
૧૫૩ રાખેંગારની વાત
૧૬૪ કરણુસાગરની વાત લખી છે
૧૬૫ મુજપર
૧૬૬ હમીરખાન પીર
૧૬૭ બોટાદ વીગેરે કાઠીઓની વશાવલી
૧૭૦ રાખેશ્વરની વાત
૧૭૧ વીરમગામના દે બાપુ નરસીદાસ
૧૭૭ મો વર્સડાના ઠાકોરની ઉતપત્તી
૧૮૨ દેસાઇ અદેકરણ ભાણજીની વસા
૧૮૭ માડલની વાત
૧૮૯ ગા પનારના ઠાકોરનો ઇતિહાસ
૧૮૯ ચોર પકડવાની રીત
૧૮૩ વીરમગામના મોણસર તળાવનો લેખ છે

નોંધ-આ અનુક્રમણિકામા કેટલોક ક્રમ આડાઅવળો છે, અને તેનુ કારણ અમુક બાબતો ક્રમસર લખવી રહી ગયની હશે તે માલુમ પડતા ફાવે ત્યા ઉમેરીને અનુક્રમણિકા પરિપૂર્ણ કરેલી હશે

અં. ૪૬-૧-૨ સિદ્ધરાજ જયસિંહનાં કવિત-ગુ. એ. લો. પ્ર. ૧.

આરંભ-કવિતા સધરાવ જેશંગના.

સધરાવ જેસંધગુ ચડે નકો મંડલીક
જેને પાંચ લાખ તોખાર જસા ગઢ પાડનોરી ગાંમ
જોર બાંધ જ રેવત ઉપર સ્વાર
અભાગમ બાંણુપં(પ)ત લખ બે શબ્દ
વેદી સવાકરણુ સોલ સોદ સંખા વાન દીસે દેશ
રાવ જ રાંણુ ઘુંધસે કામ લહુજે
વરા વીસ સેહુસ વાછન વસી
સધરાજ જેસંધગુ પડે કોમરલીક ॥ ૧ ॥
સામંત સાકર વીર ચેતર સુદ બગન એ આચરૂ
ભારણી નક્ષતર ભરાંણુ શુભ કર વાર શનીશ્વર
દેસો તમાંમે સાત ટકા ક્રોડ પાંત્રાસે સીડી
પથર સાંપેલ ઓગણી પાંચાસે આણીહલ નગર
અવીચલ વસે તાં શુની નીરભાગી તેરસ
સુણ સધરાજ ગુજરધણી સેસ નાગ સસે વરસ રસ ॥ ૨ ॥

વિષયાદિ-આમાં કુલ ૫ કવિત છે. ૧ લામાં સિદ્ધરાજના શૌર્યપ્રભાવનું વર્ણન છે, બીજું અને ત્રીજું રૂદ્રમાલનું છે, ચોથું સિદ્ધરાજે ભિન્નમાલ જિત્યુ તે સંબંધી અને પાંચમું તુવર રાજાના પરાજયનું છે.

વિશેષ-આ કવિતો ઘણાં જ અશુદ્ધ છે. અં. ૩૦-**ત** નું બીજું કવિત અહીંના બીજા કવિત સાથે સરખાવતાં જણાશે કે આ બહુ જ અશુદ્ધ અને ભૂલોવાળાં કવિતો છે. આ જ ચોપડાના બીજા પાના ઉપર રૂદ્રમાલનું કવિત બીજી વાર ઉતાર્યું છે, એમાં અને અં. ૩૦ **ત**ના ૧ લા કવિતમાં કેટલોક ફેર છે, આમાં 'ત્રીસ સહસધ્વજ દંડ' છે ત્યારે 'અં ૩૦ **ત**' વાળામાં 'સવાલાખ ધ્વજદંડ' પાઠ છે. તેમ પ્રસ્તુત પ્રતિમાં રૂદ્રમાલનું કવિત હિન્દીમાંથી ગુજરાતીમાં ફેરવેલું જણાય છે. આમાં બે દોહરા વધારાના છેઃ-

સંવત બાર બીલોતરે માધ માસ પરમાણ
રૂદ્રમાલાની થાપના તથ બીજ વાર ગરૂ જાણ ૨
સંવત ૧૩ તાં પાસેઠ હસે અસૂ અલાદ
રૂદ્રમાલ પાદર ઠરે નરાં ઉતારણ નાદ ૩

———

અં. ૪૬-૧-૩-ચક્રવર્તી, મંડલિક અને બાણાવલી રાજાનાં નામ-ગુ. ઐ. લો.-ર. નારણ-પૃ. ૩.

આરંભ-અથા પ્રથવી ઉપર ચકણે રાજ થઆ તેના નામ લખા છે ॥

વડો વેણુ [1]પથીઅવ (ગ)કરકો પાસન લીનો
[2]બખરાજા ગંઠડ વસુનધરા વામન કર દીની
[3]ધુધમાલ જાદન તુવગ રઘુનસ નર દે
અજે[4]પાન સુવાણુ તાજજગ વદે એવદે
પરમાર રાઅ [5]પઉરવો સૈસતાગ બાસ ખવે
[6]માનધાતા મહીપતી એ ખટરાજ ચકવે ૧
એટલા રાજા ચકવે થઆ બાર રાજા મડનીક થઆ ધરતી ઉપર
[1]કસને [2]કેસી મન્ડીક સાખને જન સુણીજે
[3]માંડકોટ મડલીક [4]સું(શુ)ભ અસુ(નિશુ)ભ [5]ધરતી
[6]ગોગરવો મડલીક તાશ નર પસર ચરતી
[7]સસુપાલ [8]નરકાસુર રવો [9]જગાસન જપે મલી
સ(સુ)ર અસ(સુ)ર એમ સતાપવા તો તો બારે મડલીક ૨
(આમા બીજી પક્તિ પડેલી જણાય છે, બારની સખ્યામા ત્રુટિ છે)
બાર બાણાવલી ધરતી ઉપર થઆ
બાણુંપત [1]દેસરથ એ ભડ [2]શકેન ભણીજે
એક [3]ત્રીપુરા તીરમદાર [4]ભરથ ને [5]કરણ ભણીજે
એક [6]લખમણ તુટ [7]ક(કુ)શ ને [8]લવ એ બહુ ધનકસ વખાણ
જતના [9]અરજુન ને [10]ગંડોગગઠ માહા હુવા શો જાણ
વાયા રાગ અભગ જે અતી પ્રાક્રમે અવના વલી
[11]ભીસમ ધારણ [12]જાનધર જપે મલીક નારણ
રાન મધીઆ એ તો બાર બાણાવલી ૬૨ ॥

વિશેષ-આ નમ્ર કવિત્ પછી દશરિફાવ દેવના નામનું કવિત ઉતારેલ છે, પણ તેમાં કાંઈ ખાસ નવું વાત નથી

અં. ૪૬-૧-૪-પાચ રાજપુત કુલની ઉત્પત્તિ-ર. ચારણ-ગુ. ઐ. લો-પૃ. ૩-૫

આરંભ-પ્રો આતાર ફગણગામ આત । તારે સઘમા અરજુ । દો પાંગરા કરેસાતો તેને નખતરી પ્રથવી કરી તારે અગરે વરણ થઈ તારે

ખતરી કોઇ રહ્યા નહી તારે ધરતીનુ રાજ બ્રાહ્મણને આપુ તારે ત્રપુરાસુર દૈઇત રૂષીઓનાં જગનમાં અરત નાંખવા માંડાં દેવતા તેતરીસ કોડ આબુ ઉપર ગઆ જાં માહાદેવ તપ કરતા હતા. દેવતાએ કહું જે એ દૈતને મારો તારે માહાદેવે ચકર મુકીને ત્રીપુરાસુર દૈતનુ મુરતક છેદુ માથુ પાછુ આવી તે ધડ ઉપર ચોહોટવા માંડુ તારે માહાદેવે બ્રહ્માને કહુ એના ધડ ઉપર સીવનુ લીંગ સ્થાપો તારે તે ધડ ઉપર સીવનુ લીગ સ્થાપુ તારે એ ત્રીપુરાસુર દૈઇતે મુવો પણ તેના રૂધીરનો દીકરો એક **ભેસલ** દૈઇત પેદા થઓ દેવતાને વીપત પાડવા માડી તારે માહાદેવે કહુ બ્રાહ્મણોને કે મારો બ્રાહ્મણોએ નાકાર કહ્યો જે માહારાજ અમથી દૈન મરે નહી તારે માહાદેવે **પાંચ પુતલાં** કરાં-ખંભેથી ભભુત લેઇને ધરતી ઉપરથી રજ લેઇને તેણાં પુતલાં કરાં તેનુ નાંમ રાજભુ(પુ)ત થયા તેનુ કીવીત

છંમછર બાર છનુવે નખત્ર તો રોહણી જાણું
જેઠ માસ તથ બીજ વાર ભેરેસ્પત વખાણું
ખણ જાઅ પાતાલ ખણ માંહિ માડલ આવે
ખણું વેહે આકાશ એવો મોટો કલ કાહાવે
કરત જુગે વ્રતમાન હાંણો એ **ભેસો** તતખાંણ
લેલાટ પાટ સાંકર તણે **ચાર ચાડ પાંચ ખતરી** તે દીનતણાં ।।
પાંચ ભજે **પરમાર** એ (આવી) ઉભો અતલીબલ
ભજે એકેકએ બાવન હાથીનું બલ
આઠ ભજે રાઠોડ એ ખેદ દેતાં પાવણ
સાત દેતાં સોલંક એ મલી દેતાંને મારણ
છ ભજે વલો સુર **જાદવ** દેત સર દેવા
ચ(ચા)ર ભજે **ચુવાંણ** લેખ તો એણીપેર લેવા ।। કવિત ૨
પોહો માર **પરમાર**[1] એ કીધો પહેલો પ્રાક્રમી
કોડ ઝલે **રાઠોડ**[2] જોત છતો જાલમની
સર નમે **સોલંક**[3] કરો હકમ કીરતારી
જંગ પકડે **જાદવ**[4] આવ ઉભો અવતારી
ચુવણ[5] ચાલ ઝાલે ચલો કલ ખેત્રસૂપ કીસી કીઓ
બ્રહ્મા વિષ્ણુ માહીસ્વભલ એ પંચ ખતરી પ્રગટીઆ ।। કવિત ૩

અન્ત–બ્રામણ પાસેથી ધરતી વેચાથી લીધી–કવીત
ધન ભાઇએ વેચી ધરા તે દી નવે કોટ જુજુ કીઆ

મોઢલ ગઢ આમતજીને આપો અજમેરગઢ સગ સુરજીને આપો
ગડ પોગન ગજમલજીને આપો ૩દર પાટણ ભાણભોજને આપો
ભીમજીને ગડગુટ આપો જાલધર ગટ ભોજરાજજીને આપો
આબળા ગડ આલપાલજીને આપો ગડ પારકર હાસુજીને આપો
કોટ ચારક ગટ સોહો તથા પરમારે થપઆ
ધન ભાઇએ વરા વેચી તારે નવે કોટ જુજુ કીઆ

વિષયાદિ-૧ આ કવિનો, છપ્પાઓમા પરમાર, રાઠોડ, સોલકી, જાદવ અને ચૌહાણ એ પાચ ક્ષત્રીય રાજપુત કુળોની ઉત્પત્તિ, તેમનુ શિરે નિર્માણ કર્યાનુ કારણ, તેમનું બલ, તેમના નામના લક્ષણ, પ્રત્યેકના પ્રકટીકરણની હકીગત, તેમના ગોત્રાદિ, તેમના પૂજ્ય વૃક્ષો (ગોતકીનો ખાખરો, જાદવનું કમલ, ચહુવાણનો આસોપાલવ, રાઠોડની આબલી અને પરમારની ધાર?), તેમણે હસ્તગત કરેલા ગઢ આદિ વર્ણવેલા છે

૨ અ ૨૩ ક, ખ અને ગમા આ પાચ રાજવશોના વિસ્તાર, તેમના રાજસ્થાન આદિ વિશેષ વિગતથી વર્ણવેલા છે, તે જોવા

૩ કુલ કવિત ૧૧ અને એક દુહો છે વચ્ચે બે સ્થળે ગદ્યમા સમજુતી આપેલી છે

વિષય-આ ઐતિહાસિક કવિતો (છપ્પા) છે, પહેલામા આ પાચ ક્ષત્રિય જાતિની ઉત્પત્તિનો જે કાલ સવત ૧૨૮૯ ના જેઠ સુદ ૨ ને ગુરૂવારનો આપેલો છે તે ઇતિહાસ જોતા સગત નથી, કારણ તે અગાઉ એ પાચ ક્ષત્રિયો ઉત્પન્ન થયાનું જાણીતુ છે

અ. ૪૯-૧-૫-પરમારોની પાત્રીસ શાખા-ઐ. ગુ. લો.-પૃ. ૫ સુ.

આરભ-પાંતરીસ સાખા પરમારમાથી નીસરી તેનું કવીત

ગહેલા ગોલ ને ગેલડા ધુનનો ધારૂ ભણીજે ઢોઢા ને જાનીઆ ચોહો ચાવડા સુણીજે
મહી બાલા સખલા વઇઆ વઇઓલ વખાણ (અહીં એક લીટી પડેલી છે)
હીર માહુન સોઢા સગરને બોલવા તરત્તરણ જેપાલ મહુણા મગની કાન સુરા માડા કરણ
ચાદા લાહા અમા પોહો-પાવરા ગહેલા તાર હુથીઆ વાસીઆ ખતરીના વાહર ડેવા
બાડાણા અધનત ભાઈ ભોજગ ભલાલા માટી ભયાં દેવન ધાન ખટાણા ખીરા
ચહુલાચાચુછાડા હડીઅલ ટાકટેડાડા નાગીઆસખલ બેરઅસવાર ઓપનાણીઆપવારીઆ

વિશેષ-અ ૨૩ ક ના બીજા કવિનમા પરમારોની ગણાવેલી પાતીસ શાખાઓમા અને આ કવિનમા ગણાવેલી શાખાઓમા કેટલાક નામફેર છે આ કવિતનું લખાણ અશુદ્ધ છે

અં. ૪૬-૧-૬-રણાઇત (રત્નાદિત્ય) ચાવડો-એ. ગુ. લે.-પૃ. ૫-૬.

કવીત-દીવખડ દેરંગ ત્રઠ રતનાગર ત્રંઠ રાજ દીઓ રગનાથ આપીઆ ચાવડા એક
વેણી ને વછરાજ સુખા ઇકાતેર કીધા ફેરી સલતાન છતી ડંડ લીધા
સોવણ કલી બાંધી સરક ભારથ ન કે દોઅ ને ભડે
સંમત સાતસો સતાણુવે કોટ દીવ કીધો કડે
એક સમે એણે વાર વેવારીઓ એકજ આઓ
મછલી બંદર ગામ કોટીધજ કમલા રીકાઓ
કેસર મોતી કપુર ઝાઝવો દીસે ઝાઝા
દીવ મલો દરબાર આપીઓ વેણી તુઝ આઝા
ચાવડો રાણ ચુકે નહી લાજ એમાણી લોપીએ
સમ ખાધા સમુદ્રાતણા કોડ રતનાગર કોપીએ.

વિષયાદિ-૧. વનરાજ ચાવડાના પૌત્ર રત્નાદિત્ય(રાણાઇત)ને સંવત ૭૯૭ માં સમુદ્ર કોપ્યાથી દિવ બંદર છોડી ભાગવું પડ્યું અને તેણે ભિન્નમાળ (શ્રીમાલ) વસાવ્યું એ પ્રસંગ આ કવિતોમાં વર્ણવેલા છે અત્રે એ નોંધવું યોગ્ય છે કે ઇતિહાસાનુસાર ભિન્નમાલ રત્નાદિત્યથી પણ જૂનું છે.

૨. કુલ ચાર કવિત છે.

અં. ૪૬-૧-૭ પાટણની રાજવંશાવલિ-એ. ગુ. લે. ગ.-ર. કરમાણંદ-પૃ. ૬-૮.

કવીત-નવ છત્ર ચાવડા કીજ પાટણધર રાજહ
સોલંકી આગીઆર બસેં સીતેર ને સાઠહ
હુવા વાગેલા પાંચ વરસ એકસો અડાસી
× × × ×
× × × વારમવાર ભોગવે ॥
પચવીસ પાટ પટાવલી એણે અણી હલવર ભોગવે

સ્વત આઠ બેના વરખે અસાડ સુદ ૨ ને દીને ચાવડો વણરાજ-પાટ બેઠા વરસ સાઠ રાજ કરૂ સવંત આઠ બાસઠાના વરખે આસો સુદ પાંચમ દને-ચાવડો જોધરાજ પાટ બેઠો-એણ વરસ દસ રાજ કીધુ સંમત આઠબોતરાના વરખે સારા પણ સુદ પાંચમ દીને-ચાવડો રણાઇત પાટ બેઠો. × × × × સ્વત ૯૭૯ વરખે પોશ સુદ ૧૦ ચાવડા ભોગ્યંણ દેવજી પાટ બેઠા વરસ ૧૯ રાજ કર-નવ છત્ર ચાવડાના સંમપુરણ થઆં

સોલકી

સ ૯૯૮ ના વરખે માહા સુદ ૫ દને ચાગ(વ)ડા મામા ભોઅણદેને મારીને રાજ સોલકી મુલરાજજીએ લીંધુ–મુળરાજ પાટ બેઠા–વરસ ૪૫–રાજ કીધુ × × × × × સવત ૧૨૦૮ ના વરખે અશાડ સુદ ૭ દને–મુનદેને મારીને પાટ બેઠા ભીમદે સોલકી શ ૧૨૧૦ ના વરખે એણે વરસ ૧૭ રાજ કીધુ એના અગીઆર છત્ર રાજ કરૂ વરસ ૨૩૦

પાચ છત્ર વાધેલે રાજ કીધુ સવત ૧૩૬૧ ના વરખમેર પોસ સુદ ૫ દને રાજા વીસલદેવ પાટ બેઠા ૧૮ વરસ રાજ કીધુ × × × × × સવત ૧૪૧૫ ના વરખે કારતગ વદ ૪ દને રાજા કરણ ઘેનડો પાટ બેઠા એણે વરસ ૯ રાજ કીધુ સવત ૧૪૨૪ ના વરખે માગશર સુદ ૭ દને રાજાઅદે(ધિ)રાજ (મુસલમાન પાદશાહ) પાટ બેઠા એણે વરસ પાચ રાજ કીધુ રાજા કરણ ગેલડોથી પાટણ છુટુ–માધવ કેસવ ખત્રી નાગર બ્રામણ હીદુનુ રાજ ખોઉ –

પડે ત્રીસ પ્રરમાર પડે એંદા બાહારે
દોઅ ભાટ સતરે તો જાદવ ને સાઠ તુવર કછવાહા
ચાર પડે ગોહેલ સગણ રાવત ખગવાહા
ગેલાવત ચાર પચાસ ગણી ત્રીસા મો ગોડ ગડે
પણ અશરૂ (અસુર) દલ લખા આવગે તારે આઠોડને આનાગીરે
—આનાદે વાધેલા કર્ણના દીકરા–કામ આવા
જણુરા બેટા ૬૦ સતર સેંહેસ ભાતીજા
બધવ એકમ ચાલીસ ચાનસો ઠાકોર દુજા
પનરે જમાઈ પાચ જકે મોડ બધા અતા
જે જોહારે અઢાર લેખ તકે સુરજ ગોહાના
માડન એંગી જાદન નન જગદવ સાઠ પચાસ ભણ
તે કરમાણદ આણદ કહે રહા ખાગી એતા રણ

વિષયાદિ–૧ આમા ચાવડા વશના નવ, સોલકી વશના અગીઆર અને વાઘેલા વશના પાચ એટલા રાજાઓના રાજ્યમલ સાલવાર આપેલા છે તેમા ચાવડા વશના રાજાઓના નામ નીચે પ્રમાણે આપેલા છે ૧ વનરાજ, ૨ યોગરાજ, ૩ રત્નાદિત્ય, ૪ વીરસિંહ, ૫ ક્ષેમરાજ, ૬ ચુડણજી (ચામુડ), ૭ લાખણસિંહ, ૮ આકડજી અને ૯ ભોઅણદે (ભુવડ) ચાવડા વશની આ વશાવલિ અચોક્કસ હોવાનું ઇતિહાસગ્રથોથી જણાય છે, કારણ કેટલાક સાત રાજાઓ થયાનું અને કેટલાક નવ થયાનું જણાવે છે તેમ રાજાઓના રાજ્યકાલ અને નામમા પણ ફેર પડે છે આ ૭ ૭, અને અં ૪૨ મા આપેલી વશાવલિઓ સાથે સરખાવતા આ ફેર સઘળો સમજાશે

૨. ચાલુક્ય સોલંકી વંશની વંશાવલિ ઉતારવામાં પ્રસ્તુત પ્રતિમાં ભૂલ થયલી જણાય છે. મથાળેના છપ્પામાં જ્યારે તેમનો રાજ્યકાલ ૨૭૧ કે ૨૬૦ જણાવેલો છે ત્યારે આમાં ૨૩૦ ની ગણત્રી છે. સોલંકી વંશ સં. ૧૨૯૫ માં વસ્યાનું ઇતિહાસથી જણાય છે.

૩. વાઘેલા વંશના રાજ્યની સ્થાપના ખરી રીતે સંવત ૧૨૫૯ થી થયલી છે, પણ પાટણ ઉપર વિસલદેવે સંવત ૧૨૯૭-૮ થી રાજ્ય ચલાવેલું હોવાથી પ્રસ્તુત પ્રતિમાં તેનાથી વંશ શરૂ થયો હોય તેવું જણાવેલું છે, પરંતુ તેના અમલની શરૂઆત સં. ૧૩૬૧ થી આપી છે તે ખોટી છે; તેમ કરનુરેલો સં. ૧૪૨૪ માં અલાઉદીનથી હાર્યાનું જણાવેલું છે તે ખોટું છે; એ બનાવ સંવત ૧૩૫૯ ની આસપાસ બન્યાનું જણાય છે.

૪. છેવટનાં બે કવિતમાં મુસલમાનો આવતાં ક્ષત્રિયોના રહેલા અવરોધાદિનું સૂચન કરેલું છે.

નં. ૪૬-૧-૮-સિદ્ધરાજ જયસિંહનો કમઠાણો.-એ. ગુ. ગ-પૃ. ૮-૧૦

આરંભ-શધરા શોલંકી. એનુ નાંમ રાજા વીહલદે; જનંમ નાંમ જેશંઘ તે પાટણમાં થઓ.-તેમને સાત હજાર બશે ને ચોવીશ. વાવ. કરાવી. ધરતી ઉપર-પાંચ હજાર તલાવ કરાવાં-તેમાં બશે બંધાર તલાવ કરાવાં-શેશલંગ તલાવ કરાવું પાટણમાંહાં. સમંત ૧૧૫૨ ના વરશે ચઉતર—

અન્ત-શવત ૧૧૯૨ ની શાલમાં ઝેઠુવાડે ગઢ કરાવો-તાંહાં રાખશ ગોલ કરાવી દખણાતી તરફ-તાંહાં રાખશ દીઠો-તારે ભુંહરામાં-બેશા બે તેલના ભરાંવીને મશાલ કરીને-બેણીબેણીઆણી માંહાં ઊતરાં-તે અલોપ થઇ ગઆં-તે ભુંહરાનુ મોહુ ૧ જુનેગઢ છે બીજુ મોહુ જશધાણે ગઢ છે-તીજુ મોહુ ઝેઠુવાડે છે-તારે માશ ૨) ને દીનઃ ૧૨ શુધી પાટણનુ રાજ સુનુ રહ્ુ-તારે કાલરીએથી કુવરપાલને તેડીને પાટણ લાવા-ને તેમને ગાદીએ બેશારા તેમણે-વરશ ૩૦ રાજ કીધુ.

વિષયાદિ-આમાં સિદ્ધરાજ સોલંકીએ ઠામઠામ કરાવેલી વાવો, તલાવ અને મલાવની ગણના ક્વચિત્ ક્વચિત્ સાલવારી સાથે આપેલી છે. ઉપરાંત આમાં ડભોઈ (સિદ્ધરાજનું જન્મસ્થાન), જસદણ, ધોલપર, શાઅલા, અર્બુદપર, વીરપર, તરલી, સેન્જપુર, વઢવાણ, જેતલપર એ સ્થળોએ ગઢ કરાવ્યાનું તથા દશ હજાર પ્રાસાદો, સવા લાખ પરબો, મઢીઓ, ધરમશાલા, અને મહાદેવનાં દેહેરાં કરાવ્યાનું અને બ્રાહ્મણોને સગ્યાબંધ ગામો અર્પણ કરાવ્યાનું અને અંતે ઝીંઝુવાડાના ભોંયરામાં રાણી સાથે અલોપ થયાનું જણાવેલું છે.

વિશેષ-જાણવાજોગ ઐતિહાસિક માહિતી આમાંથી મળે છે.

અ. ૪૯-૧-૯-કુમારપાલને શાપ-ઐ. ગુ. લે-પૃ. ૧૧-૧૨.

વિષયાદિ-આમા નીચેની હકીગત છે કુમારપાલને શિખરે જતા જતી જયવત રૂષિ(જેવતરખ)એ જૈન બના યે, તેણે કાલરીએ દેરાસર બધાવ્યુ, પાટણમા સવા હજાર પોશાળો કરાવી અને પટરાણી જે ઉદેપુરના રાજાની કુવરી હતી તેને જયવત રૂષિના શિષ્ય હેમાચાર્યજીના અપાશરે જવની ફરજ પાડી, આથી રાણી રીસાઈ અહેપર બાપને ત્યા ગઈ, એટલે દસોંદી બારોટ જલ અને પનને તેને તેડવા મોકલ્યા અને તેઓ અપાશરે નહીં મોકલવાનુ વચન આપી રાણીને પાટણ લાવ્યા કુમારપાલે વચન તોડ્યુ એટલે જલ અને પલે રાણીને પીયર પોહોંચતી કરી, અને બારોટોએ ધરણ કરી જમોર કર્યો, ૭૮૭ બારોટ બળ્યા અને જલ તથા પલનો ભાણેજ વખવટ કાશી ગએો, ત્યા બાર વર્ષ રહી વિદ્યા ભણ્યો અને કુવર પાલને કહ્યુ જે કાલે દરીઓ રેલશે અને પાટણ બોળશે, કુંવરપાલે પોતાનો જીવ બચાવવા વિનતિ કરી બીજે દિને દરીઓ રેલાતા બારોટ વખવટ કુમારપાલને હવેલીના સાતમે માળે લઇને ચઢયો, તેની સાથે હેમાચાર્યજી ચેલા સાથે ઉપર ગયા, માળે ચટયા પછી વખવટે પાશ હજાર 'લોઢાના ગરજ' હેઠા નખાવ્યા કુમારપાલને કહ્યુ કે વાહાણ સામુ આવે ત્યારે મારા કહ્યા પછી તમારે તેમા બેસવુ એટલામા વાહાણ જેવુ પાસે આવતુ જણાયુ કે લાખ જતીઓ જીવ બચાવવા તેમા કુદી પડ્યા દરીઓ રેલાતો દેખાયો અને વાહાણ દેખાયુ તે કરામત હતી એથી લાખ જતીઓ વાહાણમા બેસવા જતા સાતમે માળથી હેઠા પડ્યા અને મુઆ, અને વચનભગથી ભાટના શાપને લીધે ગળત કોઢથી મુઓ

નોંધ-"રાસમાળા' ભાષાતર ભાગ ૧ લાના પાને ૨૮૪ મે (પ્રતિ સ ૧૯૫૫) જલ અને પલ એ બે ભાટોને બદલે 'જયદેવ' નામ આપેલુ છે વળી જલ અને પલના ભાણેજ વખવટને બદલે શકરાચાર્ય-શકર સ્વામી દેવબોધાચાર્ય કર્ણાટકથી પાટણ આવી હેમચદ્રના મર્ણનો પ્રસગ આણ્યાનુ જણાવેલુ છે (પાનુ ૨૮૫-૬) આ ઉપરાત બીજા પણ કેટલાક પાઠફેર છે

અં. ૪૯-૧-૧૦-વાઘેલા રાજવંશીઓ-ઐ. ગુ. લે.-પૃ ૧૩

વિષયાદિ-આમા મુલરાજ, રણધવલ, વિસલદેવ, સારગદેવ અને કરણઘેલાના રાજ્યકાળનો સમય આપ્યો છે, અને વઢવાણમાં માધાવાવ બધાવનાર માધવે અલાઉદીનને મળી ગુજરાત રાજ લેવડાવ્યાનું તથા કરણના પુત્ર ધાલણશીને મુસલમાન બનાવી ફીરોજશાહ નામ પાડી પાટણની ગાદીએ બેસાર્યાનું જણાવ્યુ છે

અ. ૪૯-૧-૧૧-પરમારોની ખ્યાત-ઐ. ગુ લે-પૃ ૧૪

આરભ-બિજણના પરમાર-તેની ખા(ખ્યા)ત લખી છે-અદીઆરુતના દીક ૧ બે તેમાં-જગદે-નાનો-રણધવલ તેહ રાજ બિજણનુ આપુ-પણ એ પરમારમાથી-શાખો રજણની નીકલી-તેહનુ કવીત-(આ કવિત્ત અ. ૪૬-૧-૫ મા છે તે જ છ)

વિશેષ—અં. ૪૯-૧-૫ ના કવિત્ત કરતાં આ વધુ શુદ્ધ છે, કારણ દરેક નામ પ્રગટ ???—આવા આંતરા ભૂલ લખેલાં છે, આને આધારે ઉપનું કવિત સુધારેલું છે.

અં. ૪૯-૧-૧૨—પાંચ ક્ષત્રિય કુલ—ઍ. ગુ. સો.—પૃ. ૧૪

વિષયાદિ—આ બાબતના પાંચ કવિત્તાં (છપ્પા) છે. અં. ૮૬-૧-૧ મા આપેલાં છે તે છે, પણ કેટલોક પાઠફેર છે.

અં. ૪૯-૧-૧૩—જગદેવ પરમારનો શાખો—ઍ. ગુ. વા. પૃ. ૧૫-૨૯

વિશેષ—આ શાખો અને અં ૩૭-૬ ની વાર્તા એક જ છે, માત્ર પ્રસ્તુત પ્રતિનાં કોઈક સ્થળે વર્ણનનાં એકાદ બે વાક્ય વધારે જણાય છે; અં ૩૮-૬ ને વાર્તાની સંજ્ઞા આપેલી છે ત્યારે અહીં તેને 'શાખા'ની સંજ્ઞા આપી છે, પરંતુ અં. ૩૭-૭ ના શાખા સાથે આને મળતાપણું નથી.

અં. ૪૯-૧-૧૩—માંડવરા દેવની વાત—ઍ. ગુ. વા.—ર. કરમા આણંદ પૃ. ૨૯-૩૩

વિષયાદિ—આ વાર્તાનો સક્ષેપ નીચે પ્રમાણે છે.—ધારા નગરીના રાજ્યપાટે જગદેવ પરમાર બેઠા, એટલે તેના ભાઈ રણધવલના વંશનો ફંટાયો થરપારકર (સિંધ) જઈને વસ્યો તેના વંશનો ચંદન શોઢા પરમાર દેવ માંડવરા(માર્તંડરાજ-સૂર્ય)નો પરમ ભક્ત હતો. તેને નિત્ય સૂર્ય ઉઠતાં પ્રભાતે "કરોડ પસાય" આપીને પલંગથી હેઠા ઉતરવાનો નિયમ હતો. તેના વંશમાં મુંજો અને લગ(ખ)ધીર થયા. તેમના સમયમાં સાત દુકાળ પડ્યા. એટલે તેઓ રૈયત સુદ્ધાંત દૂર દેશાવર જવા ત્યાંથી નીકળ્યા. તેઓ માંડવરા દેવની પૂજા કર્યા વિના ખાતા નહીં આથી દરરોજ પાંચ પાંચ ગાઉ તેમને મુકામ નાંખવો પડતો તેમને આવી તસ્તી દર પાંચ પાંચ ગાઉએ પડતી જોઈ દેવે પ્રસન્ન થઈ મુંઝા અને લગધીરને કહ્યું કે મારા આ રથમાં બેશીને તમે જાઓ અને જ્યાં તેનું પૈડું ભૂમિમાં ખુંપે ત્યાં મુકામ નાંખજો, અને એ પ્રદેશનું રાજ્ય તમને મળશે. પછી તેઓ એ રથે ચઢી આગળ ચાલ્યા અને હાલના મૂળી ગામ પાસેના વગડામાં પૈડું ખુપતાં અટક્યા અને ગાડાંનો કોટ કરી મુકામ નાંખ્યો. ત્યાં રહેતાં વઢવાણના વડલા વાંસેલાના શાળા છભાડ જાતના રજપુતો જે મૂળીમાં રાજ્ય કરતા હતા તેમની દાનત તેમને લુંટી લેવાની થઈ. આથી શિકાર ખેલતાં પોતાનો તેતર લગ(ખ)ધીરના મુકામમાં જતાં તેણે તે પાછો આપવાનું, અને તે કબૂલ ન હોય તો લઢવાનું લગ(ખ)ધીરને કહેણ કહાવ્યું અને ભારે સંગ્રામ મચ્યો તેમાં છભાડ રજપૂત હાર્યા અને લગધીર પરમારે મૂળીનું રાજ લીધું.

૨ આ વાર્તામાં યુદ્ધપ્રસંગમાં સાત 'કવિતો' (દોહા) છે, તેમ અંત ભાગમાં બીજાં ચાર છે.

૩ અતમા લખ્યુ છે કે "બારોટ ઠરમા આણુદે પરમારનો શાખો બનાવો છે"

વિશેષ-૧ આ વાર્તા કવીશ્વર દલપતરામવાળી "રત્નમાળા"મા "મૂળીના પરમારો" એ નામે પાને ૩૭૫-૭૮ મા કેટલાક સક્ષેપ અને ભાષા,ર સાથે પ્રકટ થયલી છે

અં. ૪૬-૧-૧૪-કેસર મકવાણાનો પવાડો-ઐ.
ગુ. લો. ગદ્યપદ્ય-પૃ. ૩૩-૩૮.

આરભ-હવે ખાત-મકવાંણાની-પવાડો લખો છે-કેસર મકવાણાનો

કવત-આદ જોતા ઓહોંકાર-સક્ત-ત્રોહો ગુણ-ઉપાયા ।
ચોસટ-મુખા-મખ માંઅ-મખ બતરીશ કહાયા ॥
મોલ મુખા-મખ માંહાઅ-વલી બ્રામા અવતરીઆ
સેખસાઇ-ત્રાંણુ નામ-કમલ મુખ ચોમુખ કવીઆ ॥
બ્રમા-સત-હુઓ-માહારખ-માહારખ સત હીમાંણુ
ધન કુડમાલ ક્ષત્રરીવટ ધરમ-તે કલ સાચો મકવાણુ ॥

કવત બીજું-મારકુડ તણુ ગોત્ર-આદ કલ ચદર વલામી
બ્રામા સાખ-માદની-તરપણુ-કલ-તણુ પવાસી ॥
આદ માત-કલદેવ-વેદ તો-જજુર વખાણુ
એ તો જાણે-અદકાર-તે કલ સાચો મકવાણો
- ધન કુડમાલ ક્ષત્રીવટ ધરમ-મારકુડ ઉતપત કીઓ
રવી સસી જાહાં લગ રહે-તેમ રાજ અવીચલ દીઓ

× × × ×

કુડમાલનો મેહેરખ-મેહેરખના ગગરખ-ગગનો-પ્રથવીપત-મકવાંણે-ધઠ સેં કરી રાજ કરૂ-તેહેનું કવિત

× × × ×

પ્રથીપતના આલણુશી-આલણુસીના ઉગમસી-ઉગમસીનો વેહેરી-વેહેરીનો વેહેરીસાલ-વેહેરીસાલનો બ્યેહોઆસ-જેણે ધઠ કેરટી રાજ કરૂ-તે બ્યેહે(બ્યાહા)આસને પેટ કેસરમકવાણો થઆ-ગઢકેરટીમાં-જે હાડે-બ્યાહાસ મકવાંણો-મરણુસજાએ પોહોતા-તાહારે-જીવ ગતે-જાઅ નહી-તાહારે-કેસર મકવાણે પુછુ-જે પ(પિ)તા-તમારો જીવ કાંમ મોખ જતો નથી-તાહા રેબ્યાહાસ મકવાણો બોલા-જે કેરોકોટથી-નગર તો-સામઇઉ-તેમાં હમીર સુમરો-રાજ કરે છે-તેના દુધમલીઆ વછેરા-સવાસો-લાવીને-તેરમાને દાઢે-ભાટ ચારણુને આપે-તોહો મારો જીવ ગતે જાઅ-તાહારે પોતાના ભાઇભિતરીજા

પાંસે સરવે બેઠા હતા—તેહે માંહે એક જાણુ-બોલા નહી—તેહારે કેહર મકવાણો—અગીઆર વરસની ઉમરના હતા—તેહેણે—પોતાના પ(પિ)તાને હાથે જલ ગ(ધા)લુ—××××કેસર મકવાણાના હાથમાં સવામણુ લોઢાની સાંગ રેહેતી—××× સાડા ત્રણ ટાંકની કળાંન—હાથમાં રેહેતી—સવા સવા મણનો ભલકો હતો—તારે કેસર મકવાંણો—ગ(ધ)રડ ગો(ઘો)ડા ઉપર ચઢીને ચાલો—

કેવત—બીજા ઘોડા ચોપગા—ગોરાદર ચાલીસ
બીજા નર બબે હથા—કેસર પુરા વીસ
તરકસથી તીર કઢઓ (કાટિયો) કર ગ્રહી લાલ કળાંન
દો સૂણાં ભેર (ભર) લાકડી—વેધી અવસે બાંણ

અન્ત—કવત—મકવાંણા—રાણંગ[1]—બોહો બાબલ[2] બરદાલા—
લજાવત લુણંગ[3]—ભા(ભલા) બલોઅચ[4] ભાઈ—
ખતર વટ—રાખણ ખોડ[5]—જકે પારાકર[6] જાણુ (ખાંટ)
વીંઠોડ[7] ને હાપેવ[8]—જકે ઝલ રાણ[9] વખાંણુ
નવ શાખ નવ ખડમાં—મકવાંણો—દસમી(મો) મણી
એટલી સાખ ઉજાલતાં તતિલક સાખ ઝાલાં તણી.

કેરંટીએ કેસર મકવાંણો કાંમ આવા—તેહેનો દીકરો હરપાલ મકવાણો—ને તે સવાસો સુંમરીઆં ચુપ ખડકીને—બલી મુઈ—

વિષયાદિ—આ પવાડામાં નીચેની હકીગત છેઃ—કેરંટી ગઢના અગીઆર વરસના કેસર મકવાણાએ મરણપથારીએ પડેલા પોતાના પિતા વ્યાહાસને તેની અંતિમ ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા સિંધના સામૈઆ નગરના હમીર સુમરાના સવાસો દુધમલ વછેરા બલાત્કારે આણીને ભાટચારણોને તેના તેરમાએ દાનમાં આપવાનું વચન દીધું અને તે તે પ્રમાણે ભાઈભત્રીજાઓની બાથ વગર એકલો ઘોડે ચઢી સામૈયે ગયો અને તેના વછેરા કેરંટી હાંકી લાવી ભાટચારણોને આપ્યા. પછી તેણે કેટલેક દિવસે ગોર પાસે પોતાની જન્મોત્રી મંગાવી આયુષ્ય જોવરાવ્યું અને અલ્પાયુષી પોતે હોવાનું જાણતાં ઘરને ખુણે અજાણ્યા વણ પરાક્રમ કર્યે મરવાને બદલે કોઈ વડા રાજા જોડે બાકરી બાંધી, રણમાં ઝુઝી, નામના કરી, મરણ પામવાનો નિશ્ચય કર્યો. આથી તેણે હમીર સુમરાની મેની નદીમાં ચરતી સાતસેં સાંઢણી હાંકી આણી; છતાં સુમરો સામો લઢવા ન આવ્યો. એટલે પાછો દશેરાને દિને અને મોહોરમ મહીનામાં તેના બાગમાં રમવા આવેલી સવાસો દીકરીઓને રથ સાથે પકડી લાવ્યો. છતાં સુમરાએ કેરંટીની આસપાસની જગ્યા રણવટવાળી હોવાથી તેની સામે બાથ ભરવા હિમ્મત ન લીધી. ત્યારે કેસરે એક હજાર વીંઘા જમીનમાં જવ વવરાવી સુમરાના લશ્કરને ખાવા આપવાનું અને સામા આવી લઢવાનું કહેણ મોકલ્યું. સુમરો લઢવા આવ્યો અને તેમાં આઠ છોકરા સાથે કેસર મુઓ. હરપાલ તેનો નાનો

છોકરો કેસરના નવ છોકરામાથી ઝાના વશની નવ શાખાઓ થઈ, જે અતના કવિતમા ઉપર આપેલી છે

૨ આ પવાડામા ૭ છોપા અને ૨ દોહરા છે, બાકીનો ગદ્યભાગ છે

વિશેષ-અ ૫ ૭ ના "કેસર રાસા"મા આ વિષય ચારણ ગણ સાસણે આથી વિશેષ રસભર કાવ્યમા ચારણી ભાષામા વર્ણવેલો છે, તે જુઓ

૨ ઉપરના પવાડાનો સાર "રત્નમાલ" અને "ગુજરાતના રાજ્યો-તથા રાજવશીઓની તવારીખોનો સગ્રહ" જે હવે અપ્રાપ્ય છે તેમા પાના ૨૭૧-૪ મા "કેસર મકવાણાની વાત" રૂપે પ્રકટ થયલો છે

અં ૪૬-૧-૧૫-હરપાલ મકવાણાની વાત-ઐ ગુ લો-પૃ ૩૮-૪૩

વિષયાદિ-૧ આ વાર્તા કરણઘેલાની રાણી ફુલાદેને લાગેલા બાબરા ભૂતનો વળગાડ કાઢનારા અને અ ૪૬-૧-૧૪ વાળા કેસર મકવાણાના દીકરા હરપાલ મકવાણાની છે ૨ા નન્દશકર તુળજાશકરે રચેલા "કરણઘેલા"ના ગ્રથથી તે વાચકોને પરિચિત છે, જો કે તેમા આ વાતમાનો રસિક પ્રસગ તેના લેખકે પોતાને અનુચિત લાગ્યાથી કેટલોક ફેરવ્યો છે દાખલા તરીકે આ વાર્તામા નીચેનો પ્રસગ છે વશીકરણ માટે ફુલાદેએ પોતાના બાપના નગર તલાદેથી બ્રાહ્મણ પાસે મત્રેલુ તેલ મગાવ્યુ અને તે તેલ બ્રાહ્મણે માર્ગમા છનાવતી નગરી પાસેના વડ હેઠળ મૂક્યું, તેમા બાબરો ભૂત એ વડમા રહેતો હતો, તેણે પ્રવેશ કર્યો અને એ તેલનું મર્દન કરતા ફુલાદે બાબરાના પજામા સપડાઈ અને બાબરો રાજમહેલમા ફુલાદેને રોજ કરણઘેલાના દેખતા જ તેને ઘોડીએ બાધી ભોગવતો (આવુ જ સિદ્ધરાજ જયસિંહના સબધમા થયાનું જગદેવ પરમારની વાતમા વર્ણવેલુ છે) આમાથી હરપાલે તેને છોડવી બાબરાને વશ કર્યો "કરણઘેલા'ના કર્તા રા નદશકરે આ પ્રસગ ફેરવી માધવનો ભાઈ કેશવ ભૂત થઈને રાણી ફુલાદેને વળગ્યો અને તે વળગાડના રોગથી મરવા પડી અને હરપાલે તેને વશ કરી એમ વર્ણવ્યુ છે

વિશેષ-૧ "રત્નમાલા તવારીખોનો સગ્રહ" એ પુસ્તકમા પાના ૨૭૪-૨૭૯ મા આ વાર્તા, ભાટની ભાષા ફેરવીને તેમ જ ફુલાદે સાથેના ભૂતના વિહારનો અને બાબરાને વશ કર્યાના પ્રસગનો સક્ષેપ માત્ર એક જ નાના વાક્યમાં આપીને પ્રકટ કરેલી છે

૨ આ વાર્તામાના જાણવાજોગ ત્રણ છોપા નીચે આપ્યા છે -

ગામ મશાની તણે બરદ રાવલ બોલાઓ
અજ થકી ઓદીચ-તેણે મગલ વરતાઓ
પોટો પાટણ પરણીઓ-જગન કો નાન ન જાણી
દુજો દેવ હરપાલ-રીઝિ શકતી થઇ-રાણી
ઇ સાણ(સુણ) ઓ સામત-હઈત સબ ભાગા રોટે
ઇ સાણ ઓ સાગત-ચડપડ લીધા ચોટ

તું સણ ઓ સામત-રૂદર શકત ઘરે કીધી રાંણી
હું સણ ઓ સામંત-અઢાર સેહે ઘેર આંણી
હરપાલ વડો-જમરા હથો-દનદન અદકો દાખીએ
તું આ રે તોલ કેસર તણા અલ સામંત જે ઉઆખીએ
(અઢારસેં ગામનું ઝાલાવાડ કહેવાય છે; અલ-ઇલા-પૃથ્વી)
પાટડીએ પોહોપાટ-મોહોલ કીધો મહવાંણે
રાણી ગોખ રહંત-ગત કો શકત ન જાંણે-
રાંણ તણા ગજરાજ-મેહે છુટા મદમાતા
દુર પંથ દેખઓ(દિખીઆ)-રાજંદર પુત્ર રમંતા
સે(સો)ઢો, માંગુ, શેખરો લાંબે કર ઝાલી લ(લી)આ
આપ ચકતી આપરા કુવર સાખ ઝાલા કીઆ.

૩. આમાં ઝાલા વંશ નામ કેમ પડ્યું તે સમજાવ્યું છે. આ રાજાઓના દશોંદી ચારણ ટાપરીઆ કહેવાય છે, અને તેનું કારણ શક્તિએ 'ટપલી' મારી હતી તે છે.

અં. ૪૬-૧-૧૬-ટોપીવાળાનાં કવિત (છપ્પા)-ર. રામચંદ્ર-ઐ. ગુ. લો.-પૃ. ૪

વિશેષ-૧. જુઓ અં ૩૦. ણ પાનું ૧૩૮; પ્રસ્તુત પ્રતિમાંના છપ્પાઓ કરતાં એ છપ્પા વિશેષ શુદ્ધ છે.

૨. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં નીચે પ્રમાણે નોંધ છે:-

લખીતાંગ મેહેતા નરોતંમ અનોપરાંમ લખાવનાર બારોટ-કાલીદાસ પુંજાના ચોપડા ઉપરથી ઉતરાવી છે-રેહેવાસી અમદાવાદ મધે-સાહાપર કોટડી મધ્યે-ભાટવાડા માધે-બનાવનાર બારોટ રામચંદ-બનાવો છે.

૩. આ નોંધ પ્રસ્તુત કવિતનો કર્તા રામચદ જણાવે છે, જ્યારે અં. ૩૦ ણ માં કર્તાનું નામ આપેલું નથી.

અં. ૪૬-૧-૧૭-રૂદ્રમાલનાં કવિત-ઐ. ગુ. લો.-પૃ. ૪૫

વિશેષ-જુઓ અં. ૩૦ ત-પાનુ ૧૩૯; આ જ પ્રતિ ઉપરથી અં. ૩. ત. વાળી પ્રતિ શુદ્ધ ઉતારેલી છે.

અં. ૪૬-૧-૧૮-ચાડીઆની વાત-ઐ. ગુ. લો.-પૃ.-૪૬-૪૭.

વિશેષ-જુઓ અં. ૩૦-ઠ. આ જ પ્રતિ ઉપરથી અં. ૩૦ ઠ. વાળી વાત ઉતારેલી છે.

અ. ૪૬-૧-૧૯.-આશા ભીલની-અમદાવાદની સ્થાપનાની વાત-ઐ. ગુ. લો.-પૃ. ૪૮.

વિશેષ-જો કે આ ગદ્યવાર્તા છે, પરંતુ અ. ૩૦ ઢ.વાળી પદ્ય વાર્તાનો જ વિષય આમા સમાવેલો છે, તેથી હકીકત માટે જુઓ અ ૩૦ ઢ નું વિષયાદિ

અ. ૪૬-૧-૨૦-અમદાવાદ શેહેરની લાવણી. મિશ્ર હિં ગુ. લો.-૨ કિશોરદાસ-(ર. સં. ૧૮૬૮) પૃ. ૪૯-૫૦.

વિશેષ-જુઓ અ. ૩૦ ઢ. આ જ પ્રતિ ઉપરથી અ ૩૦ ટ વાળો ઉદ ઉતારેલો છે

અ. ૪૬-૧-૨૧-અમદાવાદના બાર દરવાજા તથા કાકરીયાની વાત-મિશ્ર હિ. ગુ. લો. ગદ્યપદ્ય.-પૃ. ૫૦-૫૧.

વિશેષ-જુઓ અ ૩૦ ચ, આ જ પ્રતિ ઉપરથી એ પ્રતિ ઉતારેલી છે એ પ્રતિમા પહેલી કડીની જે પહેલી પઙ્ક્તિ ઉતારેલી નથી, તે આ છે-

સા આલમકા બોહત મનેજ સેક ખટુ બસૈ સરખેજ

અ. ૪૬-૧-૨૨-મહાલક્ષ્મીનો ખ્યાલ-મિશ્ર હિ. ગુ. લો-૨. કિશોરદાસ-(૨-સં. ૧૮૬૦)-પૃ. ૫૧-૫૩.

વિશેષ-જુઓ અ ૩૦ છ પાનું ૧૨૭-૮, એ પ્રતિ પ્રસ્તુત પ્રતિ ઉપરથી જ ઉતારેલી છે

અ. ૪૬-૧-૨૩-સારી નરસી ચીજો-ગુ. ગદ્ય-પૃ ૫૩-૫૪

વિશેષ-જુઓ અ ૩૦ ડ, એ પ્રતિ પ્રસ્તુત પ્રતિ ઉપરથી ઉતારેલી છે તેમા અહીં આપેલો ઉવટનો એક દુહો ઉતારેલો નથી

મોતી મરદ ફરશરામ

(દુહો) આસો શ્રાવણ ને ભાદરવો મોતી આસો રત
વહુ વઢેરો ને દીકરો તે નીપજે ૩ (ત્રણ) રત

અ. ૪૬-૧-૨૪-વેજલપુરના અમરસિહ અને તેના ભાઈના રાસડા બે-ઐ. ગુ. લો.-પૃ. ૫૪-૫૬.

વિષયાદિ-અ ૩૫-૧-ઝના શેઠ કપુરચંદના મરણના રાસડાની લઢો આ બે રાસડાઓ રચાયેલા છે, આરંભની કડીઓમા માત્ર નામફેર કરતા એની એ લીટીઓ લગભગ મોજુદ રહે છે

આ રાસડાની હકીગત નીચે પ્રમાણે છે:—

રાસડો ૧ લો–ધોલકા પ્રગણાના (વ)ડઠા નજીકના વેજલપુર ગામના એક મોટા ગરાશીઆ અમરસિંધને વરાંદા સાથે ગરાસ માટે તકરાર થઈ, તેથી વરાંદાએ અમરસિંધના કામદારને લુંટયો અને બન્ને વચ્ચે કજીયો થતાં લડાઈ થઈ, તેમાં અમરસિંધ મરાયો.

રાસડો ૨ જો–અમરસિંધ મરાતાં તેના મોટા ભાઈએ (નામ નથી આપ્યું) વેર લેવા સામું યુદ્ધ મચાવ્યું, પણ તેમાં તેય મરાયો.

વિશેષ–રચના કાંઈ નવીન નથી; તેમ અર્વાચીન કાલનો એક નાનો પ્રસંગ છે, માત્ર માંહોમાંહેના ગરાસના કજીયાનાં કેવાં પરિણામ આવતાં તે એ સૂચવે છે.

અં. ૪૬–૧–૨૫–ઝાલણ–ઐ. ગુ. લો.–પૃ. ૬

આરંભ–ધોલકા પરગણાની જમીનનું નાંમ–ભાલ–હેવું કહેવાઅ છે ને તેહેમાં વાઘેલા ગરાશીઆ અશલથી રાજ કરતા હતા–હાલ પણ ફુટકલ ગામો એ વાઘેલા નીચે છે–મોજે પુના જેનો કોઈ ચારણ વાઘેલા પાસે માગવા ગઓ. તેને વાઘેલાએ કાંઈ થોડુ આપું તેથી **વાઘેલા ગરાશીઆની નાલાસની** વાઘેલણ કરી–તે પછી એ ચારણ ઝાલાવાડમાં લીમડીના ઠાકોર–હરભંમજી ઝાલા પાસે ગઓ–તેને એ ઝાલાએ કહુ કે ગઢવા–વાઘેલણ કોહો.........પણ એ ઝાલાનાં ગામ ૮૪ તેહેમાં એ હરભમજીના પીતરાઈ રહેતા હતા તેથી તેમની નાલાસની ઝાલણ હેવે નાંમે કવીતા કરી તેમાંથી જેટલાં મહને ઇઆદ છે તેની વીગત પાછલ લખી છે–

૧. કકુડી તો કુલા મરડે વરસાજીને વાંહાંણ
હરભમ ઝાલા વીનવું સુણ ઝાપટું ઝાલાણ

(લીમડીમાં ઠાકોરનો કારભારી: વરસાજી મોહોટો હુકમદાર હતો. તેની હુંડી–કકુડી હતી તે લીમડીમાં ફરતી ફરે ને વરસાજીની હીમાતથી લોકોને કનડે તથા દંડ કરાવે.)

૧ ભોઇકામાં ભાઈ ઘણા ને. ચોરે ચોરે કાંણ ॥ હરભમ૦
૧ જાંબુંમાં વોરા ઘણા અને મશીતે મોકાણ ॥ હરભમ૦
૧ અકુવાલમાં હુગ ઘણી ને ઘરમાં મોહોટી હાણ ॥ હરભમ૦

(અકુવાલમાં ઝાલા ગરાશીઆ બપોરી વખત એક ચોરામાં બધા મોહો ઉપર લુગડું ઢાંકીને સુઈ રેહે–તેઓને ચોરે જે કોઈ મેહેમાન આવે તેને સુઈ ઉઠા પછી અફીણ ખવરાવવું. ને જે પેહેલો ઉઠો તે ખવરાવે. ઊઠવા વખત થાય તારે મોહો ઉપરથી લુગડું ખસેડીને જુએ કે કોઈ ઊઠાં છે અને જો ઉઠો ન હોઅ તો ફરી લુગડું નાંખીને સુવે. એમ કરતાં જે ઉતાવલો થાઅ તે ઉઠે એટલે પછી બધા ઊઠે........

એ લોકોને દીવસે કલાક ૧૧ વાગ્યા પછી તે બાર ઉપર બે વાગ્યા સુધી સુવાનુ પણ કોઈ દીવસે મેહેમાન હોય પાચ વાગ્યા સુધી પણ ઉઠે નહી)

વિષયાદિ-૧ હકીગત સ્પષ્ટ છે, દુ૦ ૪ ગ્રાનાણ ઉતારેલી છે ગરાશીઆઓની પાયમાલી શાથી અને કેમ થઈ તે આથી સમજાય છે ઉપર કૌંસમા ટીપરૂપે આપેલી વિગત મૂળમાથીજ ઉતારેલી છે

૨ આવી રીતે રચેલી કોઈ ઠાકોર કે ઠકરાળાની નાલેશીની કવિતાને તેની અવટકને ઉદ્દેશીને નામ (વાઘેલણુ, સોનકણુ આદિ) આપવાનો ભાટચારણોનો રિવાજ હતો આવી કવિતા તેની આગળ તેમજ તેના બીજા પ્રતિસ્પર્ધીઓની આગળ ગાઈને દશોંદી આદિ લોક ઠાકોર, ગરાશીઆઓને પાસેથી કરતા હતા

અ. ૪૯-૧-૨૬-ટીખલ-ગુ. લો.-પૃ. ૫૮

આરંભ-ચરોતરમાં-મોજે પીજમા એક રગનાથગર ગોસાઈ મોહોટો નામાકીત હતો તેહેના મઠની જોડે એક ભાટે ઉકરડો નાખ્યો તો તેહેને ગોસાઇએ કહ્યુ કે ઉપાડ-ભાટે કહ્યુ કે નહી ઉપાડુ ગોસાઇએ ભાટને ફરી કહ્યુ કે. માહારા એ ટીખલ કહેજે પણ ઉકરડો ઉપાડ

૧ વાંકુ બોલી વાત વધારૂ-સાહુકારીમા સાહાજ
ગર નામે રગનાથ ગાઉ એક તો ટીખલ આ
૧ બાકરોલીથી બળદ આણ્યા ને ધમણે ખાધા ધા ા ગર૦

(ગામ બાકરોલીથી કોઇ પાસે માગતામા બલદ આણ્યા-ને તે લાવતા-ધૂમણો આકર હતો તેને ડટ્યા વાગ્યા)

૧ (બીભત્સ છે, એટલે ઉતાર્યું નથી)

વિષયાદિ-હકીકત સ્પષ્ટ છે, આવા નાલેશીના ટીખળો ગામડાના જીવનનો એક પરિચય બતાવે છે

अ ४६-१-२७-चाद्दीयानी लावणी-हिं लो-र फाजलखा-स १८७२ पृ ५७-५८

આરભ-સવત ૧૮૭૭ ના વરખે ભાધરવા વદી ૪ ને દીને બારોટ-હરીસગને ગેર ગદુબા આ ી તે દીને દેવલોક પામ્યાં છ ા સવત ૧૮૭૩ ના વરખે અષાડ સુ ૭ ે રોજ સદુગાની દેરુી કરી છે ને તેના સાંમિ તરસીક(કા)રો બનાવ્યો છે તેની રીતે સાહાપરમાં ભાટવાડામાં સદમાનાની દેરુી કરી છે તે ડેરાના બાઅજુમા પસ્તાં ડાબી બાજુ આરસપાણનો કકડામાં લખ્યુ છે એ ભાટપુ સદુગા મરાણા ને ચાડીઆ મારે તે ાી લાવણી નીચે લખી ૮

૬૫૮ રાગ લાવણી–

ઓતંમ ફાડીઆ વડા ચાડીઆ ભાટદ્રીપર જુલમ કીયા

વિશેષ–આ આખી લાવણી ઉપર આપેલા આરંભના પ્રસ્તાવ સિવાય અં. ૩૦–ટ–૧ વાળી પ્રતિમાં વિશેષ શુદ્ધ રીતે ઉતારેલી છે "વિષયાદિ" અને "વિશેષ" માટે જુઓ પાનાં ૧૩૪–૧૩૫.

અં. ૪૬–૧–૨૮–ફતેસિંહની લાવણી–હિ. લો.–ર. ગવુ–પૃ. ૫૮–૫૯

વિશેષ–આરંભના પ્રસ્તાવ સાથે આખીયે લાવણી આ જ પ્રતિ ઉપરથી અં ૩૦ ટ વાળી પ્રતિમાં ઉતારેલી છે; તેથી તે માટે, તેમ "વિષયાદિ" અને "વિશેષ" માટે જુઓ અં. ૩૦. ટ. પાનાં ૧૩૩–૧૩૪.

અં. ૪૬.–૧–૨૯–સેલુકરનો ગરબો–ગ. ગુ. લો.– (ર–સં. ૧૯૫૬)–પૃ. ૫૯–૬૨.

વિશેષ–પ્રસ્તુત પ્રતિવાળો અને અં. ૩૦ જ વાળી પ્રતિનો ગરબો એક જ છે, 'વિષયાદિ" "અને વિશેષ" માટે જુઓ અં. ૩૦ જ પાનું ૧૨૯.

અં. ૪૬–૧–૩૦–વેણીભાઇનો રાસડો–ગુ. લો.–પૃ. ૬૨–૬૫.

વિશેષ–આ અં. ૩૦ ઝ. વાળી પ્રતિના "આરંભ"ના પ્રસ્તાવ સિવાય આખોયે રાસડો પ્રસ્તુત પ્રતિના રાસડાને સર્વ રીતે મળતો છે. "આરંભ", "વિષયાદિ" અને "વિશેષ" માટે જુઓ અં ૩૦ ઝ. પાનાં ૧૩૦–૧. અં. ૩૫. ૧ ઝ. વાળા રાસડા સાથે અં. ૩૦ ઝ. વાળા રાસડાના જેટલું જ આને પણ મળતાપણું છે, તે માટે જુઓ પાનાં ૧૬૯–૭૦.

અં. ૪૬–૧–૩૧–ફતેસિંહ ગાયકવાડનો ગરબો–ગુ. લો.– ર. ભવાની–સં. (૧૮૨૩)–પૃ. ૬૫–૬૮.

(અં. ૩૦ ગ માં આ રાસડાનો આરંભભાગ આપ્યો છે તે જુઓ પાનાં ૧૩૧–૨).

અન્ત–શ્રીમંત રાજાને બાહાદર કહીને । સહુને કીધો ઝવાર રે
અમદાવાદ લેઇ આપુ તમને । જનરેલ બોલા વાંણ : નશીબ૦ ૫૬ ॥
ઘોડા તુરકી હાથી મદનો । મોતી તોરો સાથ રે
સાલ જોડ રગાવો છ આ જોડી અનેને હોય : નશીબ૦ ૫૭ ॥

હવે પાછુ રાજા બહાદર નામ । હમે આવા તમ પાસ રે
ગુજરાત બાધુ આપુ તમને । રાખો મન વીસવાસ નરીમ૦ ૫૮ ॥
જે કીધો હોઅ વાંકો વસમો । તે પલમા લેઈએ આપણુ રે
પેસ્વાને ગોલે જીતુ રાઘવ પુને થાપો નરીબ૦ ૫૯ ॥
જનરેલ કેરે રાજા બાહાદુરને ચાલો વડોદરા સેહેર રે
રહીઅત નાઠી જીવ લેઈને તેને લાવો ઘેર નરીબ૦ ૬૦ ॥
જનરેલે લશકરમા કાહાવુ જોર જુલમ ના કરરો રે
ફાસી દેઈસુ સાભલતાંમા વણુ ખુટે મરશે નશીબ૦ ૬૧ ॥
ટોપીવાલાને તેડી કરીને રાજા બાહાદર આવે રે
આથમણે ઊતારો આપો લશકર સઘલુ લાવો નશીમ૦ ૬૨ ॥
મેજબાની આપી લશકરને સહુને રાજી કીધા રે
રહીઅત સહુ જોવાને ચાલી મનમા જરા ન બીવે નશીબ૦ ૬૩ ॥
જેજેકાર થઓ પુર મધે સુખ સહુ પામા લોક રે
નર નારી ને બાલક સરવે આવા થોકે થોક નશીબ૦ ૬૪ ॥
ગરબો ગાશે સુણશે કાહાને સદા શકર કરે શાહ રે
બોલી ભવાની આશા પુરશે ગણુપતી કરશે સાહે નરીબ૦ ૬૫ ॥

વિપયાદિ–જુઓ અ ૩૦ ગ નુ "**વિષયાદિ**" પાનુ ૧૩૨
વિશેષ–૧ જુઓ અ ૩૦ ગ નુ "**વિશેષ**"

૨ અ ૩૦ ગ વાળી પ્રતિનો રાસડો કડી ૩૧ થી અધુરો છે, ત્યારે પ્રસ્તુત રાસડો ૬૫ કડીનો પૂરો છે અને છેવટની લીટીથી તેનો કર્તા "ભવાનીશકર" હોવાનું ગર્ભિત સૂચન પણ છે બાકીની કડીઓથી જણાય છે કે સારી સારી ભેટસોગાતોથી, "રાજા બાહાદુર" આદિ પદવીથી તેમ ગુજરાતના પ્રદેશો આપવાની લાલચથી તે વેળાના ઇગ્રેજી જનરલો કેવી રીતે ગાયકવાડ આદિ રાજાઓને તેમના સુખી રાજાઓના પક્ષમાથી ફોડી, પોતાના પક્ષમાં લેઈ, તેઓની મદદથી પેશ્વા આદિને તોડી, ગુજરાતમા તેમ આખા હિન્દુસ્થાનમા પણ, ઇગ્રેજી અમલ કેમ પ્રવર્તાવી શકયા હતા

અ ૪૬-૧-૩૨ सिक्कानो ख्याल-हिं टॉ-र गमगीरजी-पृ ६८

आरभ—

લાવાની શીકાનો ખાર નીચે મુજબ Company's siccas Kapara

सीका पका हे जींनकी उनकी तलवारे सन सीके रद करदीए चली कल्दार ॥
अगरेज याकी तलवार पडन र भाई । कलकत्ते जीनुका तखत अग्ल बाढाइ ।

उड पडा पांणीमे कागदः ढुल गइ साहीः सब सुने पडे तखत डुबी बाछाइ ॥
तेरी दीली आगरा तखत रे तेरा दीली आगरा तखत लीआ उस वखत
तोडे हरबांन ॥
सब सीके रद करदीए चली कल्दार ॥ १ ॥
दखनका सीका अवल : बुरानपुरका : चंदोरी चीचोरी ओ सीका कोहो कीनका।
गते राआका टको ए तीने मीलने भीका : दो रुपैइए भारके रुपैआः सो रंग
पाटणका : ॥
तेरा नागपुर ओर पुना रे तेरा नागपुर ओर पुना : पछे सब सुना :
रगड हरबांन ॥
सब सीके रद करदीए चली कल्दार ॥ २ ॥
पछमके मीआंने राज गाअकवाडुका : जांहां सालमसाइ वजेसाइ हे वंका ।
तेरे बीच वडोदे मीआंने बाबासाइ डंका : तेरा सुरत सेहेरका सीका अवल रंगका॥
तेरा हाली ओर कोटेपर रे तेरे हाली ओर कोटेपर : उमेद हे बाहार : ।
सब सीके रदकर दीए चली कल्दार ॥ ३ ॥
ओतरके खोणे मीआंने राजा रहेवे : तांहां नानकसाह सीका अदलेस लावे :
तेरा कासमेरका सीका फेर चलावे : गुरु महाराजगीर ऊस्ताद छंद चलावे :
ए चार खुटका सीका तुजे वतलावे ॥
ए **रामगीरजी** कहे हीमत मत हारो । सब सीके रद कर दीए चली कल्दार
सीका पका हे ऊनका जीनकी तलवारे : सब सीके रद करदीए चली
कल्दार : ४ ॥

વિષયાદિ–૧. આ નાનકડા ખ્યાલમાં દિલ્હીની બાદશાહી તૂટતાં ઇસ્ટ ઇંડીયા કંપની સરકારે પોતાનું રાજ્ય થયું એટલે દિલ્હીના શાહી શિક્કા, દખ્ખણના બુરાનપુરી, ચીચોરી, નાગપુરી અને પુનાશાહી શિક્કા, વડોદરાના ગાયકવાડના બાબાશાહી શિક્કા, સાલમશાહી, વજેશાહી, સુરતી, હાલી, કોટેપર અને ઉત્તરના કાશ્મીરી આદિ હિન્દુસ્થાનના 'ચારે ખુણાઓમાંના' શીક્કા રદ કર્યા" અને પોતાના કલદાર શિક્કા ચલાવ્યા, એ હકીગત વર્ણવી છે. આમાં "રદ કર્યા" એનો અર્થ એટલો જ સમજવાનો છે કે એ બધાં રાજ્યોમાં તેમ જ પરદેશ આદિનાં બીજાં જે સ્થાનોમાં ઉપરના શિક્કા તે સમયે વ્યાપારાદિને અંગે ચલણમાં ચાલતા હતા ત્યાં કંપનીએ પોતાના શિક્કા સર્વોપરી ગણાઈ ચલણમાં ચલાવવાનું, અને એ બધાંની કિમ્મત કંપનીના શીક્કાની કિમ્મતથી ઉતરતી ગણવાનું ઠરાવ્યું. કારણ આખા હિન્દમાં ઇંગ્રેજી શિક્કા જ ચલાવવાનું અને બીજાં હિન્દી રાજ્યોના શિક્કાઓનું ચલણ લદન રદ કરવાનું ધોરણ વિસ્તૃતપણે તો લગભગ પા સૈકાથી જ પ્રવર્ત્યું છે.

૨ ટુલ કડી ૪ છે

વિશેષ-૧ એક ઐતિહાસિક વિગત છે, તેથી ઉપયોગી છે આમા કવિ એક સત્ય વચન કહે છે કે "જેની તરવાર તેનો શીક્કો પાકો, બાકીનાના રદ"

૨ પ્રતિની લિપિ ગુજરાતી છે અને ભાટના મુખથી બોલ્યા પ્રમાણે ઉતાર્યાથી અચોક્કસ અને અશુદ્ધ છે

अ ४६-१-३३ भरतपुरनो ख्याल-हिं लो-र धरमा वामन-
पृ ६८-७०

आरंभ—

ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઈ થઈને ભરતપુર લીધુ તેનો ખીયાલ લખ્યો છે નીચે મુજબ —

द्रुपद —भरतपुरका गड है वका ॥ थाणा वलदेवका ः ॥
करे रजीतसींग राज वाहादुर वेटा सुरजमलका ः ॥ चौक ' ॥
साहावास सदगाम तमकु रजीतसग राजा ।
ही(हिं)दु पदकी टेक राखी धन तु महाराजा ॥
डींग उपर चढा फीरगी लेकर सब फोजा ः ।
नीमकहरामा दीवान दाअसंग नही दीलमे समजा ॥
फ(फी)तुर कर कर कीला गमाआ नही रनमे दुजा ।
नीमकहरामी दीवान दाअसग जनमका खोजा ॥
ड(डी)ग उपर तबुर ताजा देखो फरगीका ।
करे रजीतसींग राज बहादुर वेटा सुरजमलका ॥ १ ॥
× × × ×
दामाजी महाराज वलदेव सगर भइ ऊनकु ।
पेना पीतांवर तनके ऊपर आए भरतपुरकु ॥
× × × ×

अन्त—

योहोल चढाइ लडा फीरगीसु राज ठराई ।
काअम तेरा राज रजीतसींग मुराद भरपाई ॥
लीख प्रमाणे भेजे फीरगीने राजाकु केहेलाए ।
भरतपुरका गट देखनेकु जी मेरा चाहावे ॥

जब राजाकु मेहेर आई फीरंगी वोलवाए : ।
लेइ हाथमे उतार टोपी सलामकु जावे : ॥
वोहोत खातर कीया राजाने पेठा मसलतमे : ॥ करे० ॥ १२ ॥
वोहोत मीनती की राजाने लीखा फीरंगीकु : ।
लढना होय तो ओर लढ लो नही कमी कीसकी : ॥
वारूत गोला माल खजीना ले वाकी हमसे : ।
फीर लखा के नही लढुंगा : **कसम कुपनीकी :** ॥
करो भजन सद्गुरुका **तुकनगीर अतीत** कीआ केहेना : ।
धरमा वामन पंथी गाते दसनामी गांना : ॥
भरतपुरका गड हे वंका थाणा वलदेवका : ।
करे रंजीतसींग राज वहादुर वेटा सुरजमलका : ॥ १३ ॥

વિષયાદિ–૧. આ લાવણીમાં ઇસ્ટ ઇંડીયા કુમ્પની સરકારના વખતમાં દિવાન દયાસિંગ ફૂટવાથી ભરતપુરનો કીલ્લો તોડવાને ઇંગ્રેજી સેનાપતિએ ગુજરાતમાંથી ફોજ લાવીને તેમજ મરાઠાઓને કુમકે બોલાવીને ભારે હલ્લો કર્યો ત્યારે મહારાજા રણજીતસિંહજી અને તેના સેનાપતિ બલદેવસિંહે ઘોર રણસંગ્રામો મચાવી ઇંગ્રેજ સેનાપતિને ફાવવા ન દીધો અને આખરે મસલતથી સમાધાની કરી ઇંગ્રેજી સૈન્ય પાછું સીધાર્યું, એ પ્રસંગ વર્ણવેલો છે.

૨. કુલ ચોક ૧૩ છે. ભાષા રસવતી છે.

વિશેષ ૧. ઐતિહાસિક હોઇને ઉપયોગી છે.

૨. પ્રતિ માટે જુઓ. **અં. ૪૬–૧–૧.**

અં. ૪૬–૧–૩૪. ગામ ચિતોડના રાજાનું ગીત–
ઐ. ચા. લો.–પૃ. ૭૧–૭૨.

આરંભ–ગીત સપાખરૂ ગામ ચિત્રોડના રાજાનું

કડી બ્યા(બા)જતાં બરંમાં પીઠ પીના ગાઉ ધડી કેત
માગા કાલ ધડી દેત પેડા અસમેદ
છંડાલા ત્રભાગાલા ગાંસડી આસમાંણુ
છાયો ઉપડી બ્યા(બા)જંદાળ્યાં ગાયો આઓ ઉમેદ ॥ ૧ ॥
કોડી ડઢા ફુણી ઝાટ મૌડતો કમંઠા કંધ
પજ્જે રાટ સંધ જયુ બ્યી(બી)છોડતો ભોમિપાટ થંભ

જગા ગૌણુ બા(વા)ટ જોડ તોરા તગ થાટ
ત્રોડતો માતગા ધાટ રોડતો ત્ર્યાટ વાટ ॥ ૨ ॥
બાથરો બ્રજગી મોડ ચીતોડનાથગે બ(બ)ધુ
કાલીચક્ર હાથગે આરોધ લધા ક્રોધ
દુશાશેણુ માથરો કતતગૈ સધાઓ દુઠ
જેઠી પર થરો કેના ભારા થશે જોધ ॥ ૩ ॥

અન્ત–હહે બૈલ ઔ ચક્ર જસૌ લજ્યુ ભુલોકહકે બકે રૌલ ચૌલ કે બહાર કે બેદ
સુર ચદ્ર ઇદ્ર કે સુનીદ્ર બદ લીધા સાથી ઇન્દ્રાનોક ગવ દુજોઇ દધો ઉમેદ ૨૨॥
કોડી સત્રા જામૈ કાલ નામે ચાડે હેક કોડી માહારૂદ્ર ધૌમેન કયુ પ્રામૌ વેહીથી બીચ
નરાલોક વેક આપો તુ ઊમેદ બીર બીર એક તુહી ગૌઆ મરા લૌક બીચ ૨૩॥

સમપૂરણ છે

વિષયાદિ–૧ આમા ચીતોડગઢ ઉપર જાટ રાજા ચઢી આવ્યાથી તેની સાથે ચિતોડનાથના ભાઈને થયેલું યુદ્ધ વર્ણવેલુ છે

૨ આ ચારણી ભાષાનો ગ્રંથ છે કુલ કડી ૨૩ છે

વિશેષ-આ ગીત બાળબોધ લિપિએ લખેલુ છે

અ. ૪૬-૧-૩૫-આશા ભીલની દીકરીની લાવણી-મિશ્ર
હિ. ગુ. લો.-૨. હરગોવિંદ ભટ-પૃ. ૭૨-૭૩

આરભ-પાય લાગુ પાય કર જોડી વીનતી કરૂ મે ખડાખડા
મેહેર કરો આપો મુજ વાણી તેત્રીસ કોડમે તુમ બડા
દલ્લી સેહેરસે આયા પાતસ્યા **સુલતાન મેહમદ** નામ ધરા
ચૌવાલ ચોકમે પીર હે પાટણ ઉતા બેઠકર રાજ્ય કર્યા
લાખુ ફોજ ફરે પાતસાકી માર મુલક સબ વ(શ) કર્યા
જસ પરતાપસે ડકા દીયા **આશા ખાટ ઓર** ગામ **આસ્તોડીયા**
સાભરમતી ગગાજી વહે શાંડ ગો(ધો)ડા પાતસાકા રાવત
મધ્યાન સમે ગગાપર રહે

અન્ત-બોલ્યા **આસા ખાટ** સુનો રે પાતસા એસી બાત કઈ નહી હોવે
મારૂ મરૂ લડુ તમ સાથે દુનીઆં સબ નજરે દેખે
પકડી તરૂઆર ખાંટ ઉઠા ગામમાં આયા તેઅ ઘડી
ખાટે જઈ નારિને પુછ્યા સાભલી વાત તેઅ વડી

મારસે ગામ ને મારસે છોકરાં કોહો નાશીને કયાંહાં જાસો
કેઈ ફોજ તારે પછવાડે કીયાં સર્ગા લેઇ જાસો
રૂડી રીતયેં ઘો એ દિકયરી દિકયરી કેરૂં ભાગ્ય ભલ્યૂં
પાતસા જમાઈ આપણે કયાંહાંથી હાથ જોડીને કહુ ખરૂં
સંમજાવ્યા નારિયે નરને ભાંજઘડ મોકલી છે ખાંટે
પાતસાકા આગલ જા સબ કહી મગાઈ મીસરી કર બાંટે
સૂકરવારે આયા મુહુર્ત તેડ્યા સૈયદ કાજી મુલાં
ફોજ લેઈ ચડ્યા બરઘોડે નકા પડ્યા તેજાં ભલાં
પરણ્યા પાતસા રીઝ ખુજસે ખાનપાનમે ખુસ પાયા
અબ કાયકુ પાટણ જાવું પટણ સેહેર સો ઇહાં આયા
સુણો ઉતપતિ પાતસાકી ભટ હરગોવિંદને આપ કીયા
કર્મ ફિરા જબ આસાખાંટકા તેજાં દેઈ પાતસાહાકુ લીયા

વિષયાદિ–૧. આમાં સાભરમતીના તીરે આવેલા આશાપલ્લી ગામના ભીલ આશા ખાંટની દીકરી તેજબાઇને પાટણનો પાદશાહ અહમદખાન પરણ્યો અને તેણે અમદાવાદ શેહેર એ ગામને સ્થલે સ્થાપ્યું એ પ્રસંગ વર્ણવેલો છે.

૨. કુલ કડી નોંધેલી નથી. લાવણી નાની છે. હિન્દી–ગુજરાતીનું મિશ્રણ છે, ભાષા સાદી છે

વિશેષ–વધુ વિગત માટે જુઓ અં ૩૦. ૯.

अं. ४६–१–२६ जसवंतराव सवाइनो पवाडो–हि. ऐ. लो.–र. हरिवाला–पृ. ७३–७५

આરંભ–હુલકર. યશવંતરાવ ઇંદોરમાં ને પ્રગણાં ઓલી મહિસર તે હુલકરને ને સાહે(બ) લોકોને લઢાઈ થઈ ॥ મંદુ સેહેર લખનાર પાસે છે તાહેથી તેનો પવ(વા)ડો લખ્યો છે:

द्रुपद :—**सवाई जसवंतरा** वाहादुर सवाई डंका बजा दिया ।
मंदु सेहेरसे मारा फीरंगी ज्या ज्य(ज)मनांसे पार किया:॥१॥ चोक
मंदु सेहेरसे कुच ज्यव शाहि चली माहा(रा)ज्यकि ।
ज्यमना नदी आये उतरकर गांठ पडि फीरंगीकि ॥
मुकदरेका पकडा रस्ता भागी फोज फीरंगीकी ।
उजाड खेडा वां येक नाला रसवन गोरे पर झुकी ॥

माहाराजका सीपाई वहु खुर करी वीने नकसोकि ।
ज्याकर मारे रसनन गोले टोपीया पानीमे लिरति ॥
चोमासा दिन यारो खुन घटी बादल छाया ।
छमाछम हरि विजली च्यमके फिरगीका होस गया ॥
सनाई जसनतराव वहादुर ॥ सवाई डका बजा दिया ।
मदु सेहेरसे मारा फीरगी ज्या ज्यमनासे पार किया ॥ १ ॥

× × × × ×

लिक साहेवने चीठी भेजी ज्या पोहोचे कलकतेकु ।
सवि कुपनि मिलकर आया लगे वाचन चिठीकु ॥
वनारस पर मारा फीरगी नहि ठिकानो रेहेनेकु ।
लीक साहेनने भला नहि किया लगे कुपनी रोनेकु ॥
आया मिरखा नवाप यारो सनी पीडारा साथ लीया ।
सेहेर फरुकावाज उपर माहाराजसे दगा कीया ॥ सवाई० ॥५॥

अन्त—लीक साहेबने छाती पीटी कलकता खाली हुवा ॥ सनाई० ॥९॥
भरतपुर मारी लढाई माहाराजने न्य(च)ल दीया ॥
हिन्दुस्थान पजान छोडकर लाहोरका मेदान लीया ।
लाहोरकेरा रंजीत राजा माथ फोज दो लाख लीया ॥
महाराजकु मिलने खातर अमर शहेरपर झुक आया ।
ज्यन दोनुका मिलाप हुवा आप फीरगी घनराया ॥
लढनेका नहि ठिकाना कलकत्ता लना रहा ।
फरगीने वकील भेजकर माहाराजाकु समजाया ॥
हमने हारा तुमने झीता ज्ये हुवा सो भला हुवा ।
सवाई खंडेराव प्रसन माहाराजपर हे छाया ॥
हरिबालाने गाई लढाई तमाम लशकर खुशी कीया ॥सनाई०॥१०॥

વિષયાદિ-૨ આ પવાડામાં નીચેનો પ્રસંગ વર્ણ્યો છે -સવાઈ જશવંતરાવ હોલ્કરે, ઇંગ્રેજ સરદાર લીકને એક વાર મહુ શહેર આગળથી હરાવી ઠેઠ કાશીની પેલી પાર ભગાડ્યો અને બીજી વાર જ્યારે તે ભરતપુરને ઘેરો ઘાલવા પાછો આવ્યો ત્યારે હોલ્કરે પાછી તેની સામે બાથ ભીડી તેને લાહોર તરફ નસાડ્યો, પણ ત્યાંનો શીખ રાજા

રણજિતસિંહ હોલ્કરની મદદે ધાઈ આવતાં લીકે કુંપની સરકારના ફરમાનથી પોતાની હાર કબૂલી, હોલ્કર સાથે સલાહ કીધી

૨ કુલ કડી ૧૦ છે.

વિશેષ–૧. ઐતિહાસિક હોઇને ઉપયોગી છે. ઇંગ્લેંડે સબળા રાજાઓ સાથે કેવી રીતે એક બે વાર નમતું મૂકીને નબળા દેશી રાજાઓને જિત્યા છે તે આવા પવાડાથી જણાઈ આવે છે.

૨. બાળબોધ લિપિએ આ પવાડો લખેલો છે; જો કે અક્ષરોના મરોડ ઘણાખરા માથાંબાંધી ગુજરાતી લિપિના છે.

अं. ४६–१–३७ माधवराव सवाई पेश्वानो पवाडो–म. ऐ. लो.– र. हनमंतराव–पृ. ७५-७६

આરંભ—આ હકીગત જે માધવરાવ સવાઈ પેસુવાનો પવાડો નીચે મુજબ–

एकांति मलुन मनसुवा वसुन अवध्यांनी केला ।
सिंधीया कारण नीरुप द्यावा मोगलास केला सला ॥
भद्रपत्र शिवदत्त सिंधियाने अवरून बुनगा कुच केला ।
पर्वतिस जाउन आलो रावसाहेवाचा मुजराला ॥
पत्र धाडले लेहुन जलदी अमास तुमिह याला ।
श्रीमंतानी दीला चोघडी तेयाचा बोलवाला ॥
रावसाहेवाच्या माघे भोसल्या कारण नीरूप दिला ।
तुकिज हुलकर आर सरदार **पुन्यासि** आ शरो ठवल्या : ॥
घालवले सरदार बोलवु तमांम आपल्या लेपपरि ।
एकांयकी लाल हरीवल्या चौदेशा महि अंधारि ॥
श्रीमन्त माहाराज पेश्वे रावसाहेव राजोश्री ।
एकाएकी लाल हरिवल्या चोदेशे महि अंधारि : ॥ १ ॥

× × × ×

आदितवारि झाली कहाली रावसाहेवाचा शरिरा : ।
ज्यसे हिराच्ये तेज खरकले नेत्राची चंद्र तीसरा : ॥
कहि भुल पडली चंद्र उतरली हुस नहीसे वावरा : ।
न कले कला तुझी धंनीका आयुपाचा तुटला दोरा ॥
असिज कललां उडि टाकटे नांनाईसमते नाजरा ।
फरशपंदिवर पडले पुढे होदाचा काथ होता तीसरा ॥ ३ ॥

× × × ×

जरम माडीची भागी रानर नानापर गेली चढत्या पहारा ॥
देवपुजा करताच उठन्‍ने नहि पायोटया वोई वरी एकाएकी० ॥ ३ ॥

अन्त—तिन रोज दुकान बंध सेहेरा मदी औध्याच्यी होती ।
पुलापासुन चौक्या बसविल्या नानाची बदोवस्ति ॥
वोलया बोल्याने चौकी बसविल्या रावताची गस्त हिंडती ।
पुन्या बाहर माणस जिथता कागदाची चोकशि होति ॥
स(स)गमा वर गारद बसवल्ये गारद सेहेरा रवालति ।
घाटा व पाठील्या चौक्या साढणीचीं डाग फीरति ॥
दहावे दिवसे फरशुराम भाउ किरीयाल्या समगे (सगमे) जाति ।
चार रथ दीले रवासि जरिचे ब्राह्मणास दाना अत्री ॥
एक लक्ष रूपैये वाटले दिला अनाडि सुधात हाथी ।
माधव गुरु सन्यासि धन्य गुरु त्याची मति ॥
कोणि आला नहि रहा निरगुण तिहिनी ताल भगुन जाति ।
केहे हनवंतराव महणे कोण या करताराचा हाथ धरि ॥
एकाएकी० ॥ ६ ॥

વિષયાદિ-૧ આમાં નીચેનો પ્રસગ વર્ણવેલો છે -નારાયણ પેશ્વાના, પ્રથમ સગીર પણ પછી વયે પૂગેલા પુત્ર, પેશ્વા સવાઈ માધવરાવે નાના ફડનવીસના કારભાર હેઠળ રાજ્ય ચલાવતા પોતાના સિંધીયા, ભોંસલે આદિ મરાઠી સરદારો સાથે મસલત ચલાવી મોગલ બાદશાહ સામે યુદ્ધનો પ્રબંધ કર્યો અને દશરાની સ્વારી કાઢી; તેના બીજે દિને મેગએથી ઉતરતા તે ત્રીજે પગથીએથી પગ ખસતા હેઠો પડયો અને થોડાક દિન માંદો રહી મરણ પામ્યો, એટલે નગરલોકે શોક કર્યા અને નાના ફડનવીસે પેશ્વાઈના રક્ષણનો પાકો બંદોબસ્ત કરી ફરશુરામ ભાઉ દ્વારા સવાઈ માધવરાવની ઉત્તરક્રિયા કરાવી

૨ ટુંક કડી ૬ છે

વિશેષ-આ પવાડો બાળબોધ લિપિએ લખ્યો છે પણ અક્ષરોના મરોડ ઘણા બાધી ગુજરાતી લિપિના છે તેમ અશુદ્ધ છે

અ. ૪૬-૧-૩૮-માધવરાવ સવાઈની વાર્તા-ગુ.ગ -પૃ ૭૬-૭૮

વિષયાદિ-આ વાર્તામાં નીચેનો પ્રસગ વર્ણવ્યો છે -પોતાનો પિતા મરતા નારાયણ પેશ્વા ગાદીએ બેઠા ત્યારે ઇર્ષાથી અને રાજ્યલોભથી તેના કાકા રાઘોબાએ ગાદી કબજે કરવા માટે પહેલા તેને કેદ પકડવાનો પ્રપંચ રચ્યો. તેણે સિરમદીના જ માદારને રૂપૈઆ આપી "नारायणराव सवाईला धरावा" એવો લેખ લખી ફરમાન આપ્યુ

૩૨-૩૩

પરંતુ રાઘોબાની વહુએ નારાયણરાવને ઠાર મરાવવાના હેતુથી પેલા લેખમાં "ધરાવા" ને બદલે "મરાવા" લખી લશ્કરીઓને તેના મેહેલે મોકલ્યા, પણ ત્યાંથી જીવ બચાવવા નારાયણરાવ નાશીને રાઘોબાને ઘેર દોડ્યો અને તેના ખોળામાં માથું મૂક્યું. એટલે રાઘોબાએ તેને ઉગાર્યો. પણ આનન્દીબાઈએ તેને ખોળામાંથી હડસેલી કાઢી મારી નંખાવ્યો. પરંતુ રાજ્યકાર્યકુશલ નાના ફડનવીસે નારાયણરાવની સ્ત્રી સગર્ભા હોવાનું જાહેર કરી રાજ્યગાદી કબજે કરી લીધી. એટલે પોતાને પેશ્વાઈ મળવાનો સભવ ન રહેતાં રાઘોબા ત્યાંથી દોડી ગુજરાતમાં આવ્યો અને ઇંગ્રેજ સરકાર તથા ગાયકવાડની મદદ મેળવી પુને આવ્યો. પણ નાના ફડનવીસે તેને ફાવવા ન દેતાં ઉલટો કેદ કર્યો. દરમ્યાન નારાયણરાવના સગીર છોકરા સવાઈ માધવરાવના નામની દુવાઈ ફેરવી, નાના ફડનવીસ પેશ્વાઈનો કારભાર ચલાવતો હતો. સવાઈ માધવરાવે નાના ફડનવીસના પંજામાંથી છટકવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ન ફાવ્યો ત્યારે દાદરેથી પડી મરણ પામ્યો

સવાઈ માધવરાવના મરણ સંબંધમાં બીજો પણ એવો પ્રસંગ આમાં નોંધેલો છે કે માધવરાવ ધર્માત્મા હતો. એક બ્રાહ્મણ પૈસા મેળવવાને જંગલમાં તપશ્ચર્યા કરતો હતો તેની ઉપર પ્રસન્ન થઇને એક સાધુએ રૂા. ૪ હજારની ચીઠી સવાઈ માધવરાવ ઉપર લખી આપી અને કહાવ્યું કે "તમારો વાયદો પુરો થયો છે અને ધુણી ખાલી બળે છે." પેલા બ્રાહ્મણે સવાઈ માધવરાવને તે ચીઠી આપી, સાધુ બાવાનો સંદેશો કહ્યો. આ પ્રસંગ પછી જ ત્રીજે દિવસે સવાઈ માધવરાવે મેડીએથી પડતું નાંખ્યું અને મરણ પામ્યો.

વિશેષ-અં. ૪૬-૧-૨૭ વાળા પવાડાની કડી ૩ જીમાં સવાઈ માધવરાવનું મૃત્યુ, પ્રસ્તુત પવાડામાં જણાવેલું છે તેના કરતાં જુદા પ્રસંગે, દાદરેથી અચાનક પડી જવાથી થયલું જણાવેલું છે.

अं. ४६-१-२९ बाजीराव सवाईनो पवाडो-म.-पे.-लो-पृ. ७८-७९

आरंभ—

બાજેરાવ સવાઇનો પવાડો લખો છે નીચે મુજબ

कष्टिफल-तपांति केले राज्य होऊन गेले शाहु माहाराज :

शाहुचा देणा श्रीमंताला सहज बावन पायगा देली फौज ॥

तलशमांन करित्यां महि स्वांमि राजन नीत्य पंक्तिचा ताट रोज :

कुनता खंडातुन आला फीरंग्या अंगरेज॥ उतरले पेश्वाच्या तेज जी॥

मुलक न्याहालीला चोमुलक तंबुर बाज ॥ केली झाडाची बेरिज

फीरंगी याने धमके उलाज्यानी सात पेढीया केले राज्य जी ॥

नाना फरनवेश तरकबाज ॥ वरे नाहि झाले आला प्रदेश संकष्टी ॥

सख्याची वाट पाहु कीती ॥ गेले श्रीमंत संघ घेउन माझे पती ।

गेले श्रीमंत सख्याची वाट पाहु कीती ॥ १ ॥

अन्त—बापु गोखले आपा साहेबाला सागत होते सरदार ।
नको सोडुन जाउ नागपुर वर झीताला गेला ॥
पुढे सचीत फुटनार ॥ घोडा आपुन खीजमददार ।
धाउला डकीन बेलगाडे म मार डका न टोपी करि मोहुर ॥
पीजराउन हात आला ठेवुन पुसावा साग तुज्ये भडाराच्ये पेव ।
घावे दुध पींडा याला अनजना घावा पाणी त्याज पीजरात पाजावा ॥
त्यान्या पाहारा त्याला आला होती कीव आपाला मने वाचीव जीव जी
पीजरा घेउन पाहाढ परवनी ॥ सख्याची वाट पाहुन कीती ॥ ६ ॥

વિષયાદિ-૧ આ પવાડામા બીજા અને છેલ્લા બાજીરાવ પેશ્વાએ નાના ફડનવીસને કેદ કરી, બાપુ ગોખલે, સખારામ ભાઉ આદિના સેનાપતિપદે ઉમેદો અને ભોંસલેના લશ્કર સામે ચઢાઈ કરી અને તેમા હાર પામ્યો એ પ્રસગ વર્ણવ્યો છે
૨ કુલ ચોક ૭ છે, ચુકથી લટીઓએ અકકમ બરોબર નોંધ્યો નથી
વિશેષ-બાલબોધ લિપિએ આ પવાડો લખેલો છે

अ ४६-१-४०-वडोदराना शिवाजी महाराजनो ख्याल-पे म लो-२ गगाजी-पृ ८०

आरभ—
વડોદરાના શીયાજીનો ખ્યાલ લખો છે નીચે મુજબ લખો છે ॥

वडोदा सेहेर गुलज्यार नीमुना बस्ति दीस्ति गुलज्यार ।
सेहेरा घोहोती बाग बगीन्या अमराया हिरवा गार ॥
बागा बाग माहि सवाई मस्तुनागाच्यी बाहार ।
त्या मदि बगला बौहुत मजेचा भौताक कोट चोफेर ॥
जागे जागे हे वक्त फुलान्ये चोगरदाये हागेहर ।
जागे जागे बेठका एऊन बसले गादिन्ये अधिकार ॥
शीतल छाया या बागाची बौहुत चागली जी ।
नानापरिन्ये पुष्प पत्र लावले ज्याई जुई न्यनेली ॥
अनीक सेवति वसुन तमाइन पाहावी राव माहाराज उभी जौती ।
सेन्या बाग मदि पक्षाची दाटी किच्या त्रिन्य करि राघुन मैना ॥
अजय सेहेर गुलज्यार वडोदा मदि माडवी ज्यसि फुनना ।
गव राजेंद्र सवाइ भुपति तीये नादे मोतीदाना ॥ १ ॥

अन्त

[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible]

વિષયાદિ-[illegible]

વિશેષ-[illegible]

અં. ૮૬-૧-૮૦-શ્રી સતી સહુબાઇનો રાસુ-મિશ્ર
ગુ. હિં.-સૈ.-પૃ. ૮૨-૮૬

આરંભ-શ્રી નાભિ [illegible] ।

દોહરા ॥ [illegible]
પધારો સહુવલ [illegible] ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૨ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૩ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૪ ॥

× × × ×

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

શ્રીમત સેહેર ભાગીયુ સોહ કોયની વાર કરે નહીં કોય
ધધોલિ સેહેરમા કિયો ધધ આવિયા ભાટ ઊપરે અધ
જાચકા દેવ ચોસઠ જોય હકમે દેવ હિ ગુજ હોય

× × × ×

અણિ રાન કુલ જેસગ આયે અડિયલ નગ્ર અમદાજમાય ॥
તેહરો પુત્ર હરિય(ચ)દ તોય જશરિ રાતજાયો જ જોય ॥
તહારે ઘેર સદુવલ તેણુ પાલવા સમધ સાચરો વેણુ
હરિશગ હાથ દિધો હુકમ અમતણા લેખ લખિયાછે યેમ ॥
આપવા રૂપ સિધ્ય તમને આજ ॥ કરૂ સધ્ય કવિયારૂ કાજ ॥ ૮ ॥

અન્ત—મુકી તેજ ને છેત્ર સહુ માહાલે ॥ ચાલી માનતા દેશ પરદેશ ચાલે ॥
સતી માતરિ માનતા સુધ મોયે ॥ હકમ એકસુ તેહરૂ કામ હોયે ॥
સદુ માતને સમરે મન સાચે ॥ રઘુરાજ તે આપશે મન સચ્યે ॥
દુખિયાનું દુ ખ તે ટાળશે માત દેવી ॥ સુધ મનસુ કીજીયે સાચ સેવા ॥
સવત તોહોતરો માસ અસાડ મોમે ॥ જયદેવલા કામ કિધુ જોએ ॥
દિપમાલા દીવા ઘણુ માત દેવી ॥ તવા કુળ કીધો સદુ માત તેવી ॥
સુ. બીજ સુમુરતિ થાપ સોયે ॥ હવન હોમ પુજા ઘણી વીધી હોયે ॥
વિપ્રભોજન માત ચડી આહ્માણી ॥ રઘુ રાખિયા સદુઅલ દેવરાણી ॥
દુજે દેવસ માત હિંગોલ દેવી ॥ પાના આમવી માત ચોસટ પેખી ।
જેરાગ સુત તે ભાટ હરિરાગ જોયે ॥ સર્વ કામ તે તેમણે કિધ મોયે ॥
દાજો યેનલો કામ તે સુધ કિધા ॥ લખા કારણે તેમણે જસ લીધા ॥
નાણા પુરિયા દેવ સદુઅલ નામે ॥ કરે લપા કોડા તણા માત કામે ॥

વિષયાદિ—૧ આ પવાડામા નીચેનો પ્રસગ વર્ણવ્યો છે—પેશવા સરકારનું અમદાવાદમા રાજ્ય ચાલતું હતું ત્યાર ચાડીયાઓ ચાડીચુગલીથી ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓને શિરે આળ અગાડી, પૈસા ઓકાવી, ભારે કનડગત કરતા હતા તેમાના ઉત્તમ નામના એક ચાડીયાએ અમદાવાદના રાયપુર ભાટવાડાની હરિસિંધ ભાટની સ્ત્રી સદુબાઇને શિરે આળ ચઢાવી દરબારમા ઘસડી જવાનો બેત રચ્યો ત્યારે ભાટોએ ત્રાગા કર્યાં અને સદુબાઇને જ પેટની સોગમા વધેરી પછી બીજા મુઆ પછી નગરજનોએ પેશ્વાની કચેરી આગળ જઈ ફર્યાં. કરી અને ચાડીયાઓને શિક્ષા કરાવી સદુબાઇને સતી લેખી લોકોએ માનતા બાધા રાખી અને તેની દેરી ચણાવી

૨ રૂપ કની નોંધેલી નથી આમા દુહા, પદ્ધરી છદ, ભુજગી, કવિત્ત આદિ છે આ પવાડામા કવિએ બ્રહ્માદિ દેવો આ શૌર્યકર્મ અને સતીપ્રભાવ જોવા ભૂતલમા આવ્યાનું વર્ણવી અદ્ભુત રસ જમાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે ભાષા રસવતી અને ચડઉપમકવાળી છે

વિશેષ—૧. જુઓ અં. ૩૦-ઠ-૧ અને અં૦ ૩૦-ઠ-૨ નો "**વિશેષ**".
૨. બાલબોધ લિપિ છે.

અં. ૪૬-૧-૪૧-અમદાવાદ શેહેરની વંશાવલિ-
ઐ. ગુ. ગ-પૃ. ૮૬-૮૯.

આરંભ-ઇઆદી આમધ સેહેરની વંશાવલી છે.

શ્રી શમત ૧૪૫૧ ના વરશમાંહાં. એહેમદસા આવા તેમણે શ્રી પાટણુથી આવીને અમદાવાદ વશાવુ પેહેલી અશાપતે આશારવુ હતુ તેને મારીને શમત ૧૪૫૮ ના વઇશાક સુદ ૫ વાર ગરેઊ પુશ નક્ષતર પુરા દીન ઘડી ૧૧ ચડતા પાએો-તા. વશાવાનુ સુહુરત કરૂ છે તે શાથે એક લાખ અશવાર તથા ડોડ લાખ પાઆદા. તથા. આઠશેહે હાથી તા. બતરીશ હજાર ઊઠ તથા. છેઅશેહે તોપ તથા. સોલ હજાર પોઠીઆ તથા. સોલસેહે ગાડાં-એટલો શાંમાન શ્રી પાટણુથી લાવા તા. નાણુ પાંચ કરોડ લાવીને અમદાવાદ વશાવુ છે. તેમાં ચાર હેમદ. બારે બાવા. શાત હજાર શૈઅદ. તેણે બાર હજીરા મોટા કરાવા તથા છતરીસ મસીત મોટી હાથ પીસતાલીસ ૪૫ મંનારા ઊચા. પથરબંધ— '

અન્ત-એહમદશા તા. મેહેમદશાએ વરશ ૪૨-રાજ કરૂ તાં સુધી કશો કર નહી હુતો પછી કુતબદીને (૧૫૦૮) ખેતીનો ભાગ લીધાં રઇઅતનો ભાગ એક પછેં શવત ૧૫૬૨ માં મેહેમદ બેગડાને વારે અરાડ કર થઆ રઇઅત ઉપર દાંણુ એક...(બે) હલનો ભાગ તણુ ચોથેસરી ચાર ભેટ જેવર પાંચ કોટવાલ છઅ કાજી શેર શાત મંણીવા વેરો આઠ તોલાઇ નવ કાટલાં છાપવાનાં દશ નજરાણુ અગીઆર પટલાઇ બાર દેશાઇગિરી ૧૩ કુવર શુકડી ચઊદ ગોડા સુખડી પંનર ચાંલોવરો શોલ ભરાઈ સતર હાથીવેરો અરાડ થઆ પછે મેહમદ બેગડાએ અડતાલીસ વરશ રાજ કરૂ પછી શ. ૧૬૧૦ ના ફાગણુ શુદી ૧૩ ની રાત પોર ગઆ પછે બેરાંમ દીને મેહમદ બેગડાને મારો ને ઊમરાવો પાંતરીશ મારા લુટી લીધા જાટી શરવરખાંને મેહમદ બેગડાને મારો પછે શ. ૧૬૧૦ મમદ ફરરાજ બેઠા તેમને (ણે) વરશ ૧૯ રાજ કરે પછેં શ. ૧૬૨૯ ના વરશમાં આગરેથી અકબર શાહા શુજરાત આવા પછે મદેફર અકબરસાહાની બીકે કછમાં ગઆ શ. ૧૬૪૯ માં જાટે મદાફરને મારો પછે અકબરે વરશ ૫૧ રાજ કરૂ દલીથી સુબા આવે તે બેસે શ. ૧૬૬૨ ના કારતગ વદ ૧૪ અકબર મુઓ જાડો થઓ તે મુવો.

ર ૧૬૮૭ પાદશાહા દીની ગઆ પછે કાલ પડો બે કરોડ નાણુ હવીથી પાદશાહ શાહજાને મોકલુ છે ને રહીઅતને જીવાડી

વિષયાદિ–આમા અમદાવાદની સ્થાપના સવત ૧૪૫૮ માં થઈ ત્યારે કેટકેટલી જાતના લોકો કેટકેટલી સંખ્યામા આવી વસ્યા હતા, કેટલા ઘર, મઠ, દેવલો મશીદો, વગેરે બધાયાં હતા, કેટલા કારૂ અને નારૂ લોકો હતા એ આદિ જણાવી, તે પછી અકબરે બાદશાહી તોડી ત્યા સુધી ક્રમે ક્રમે થયલા બાદશાહો અને તેમના મોટા પરાક્રમો અને કાર્યો તથા રૈયત ૮૫ર પડેના કરો આદિ વર્ણવ્યા છે

વિશેષ–આ કેટલીક ઐતિહાસિક અગત્યની બાબતોને લીધે ઉપયોગી છે

અ. ૪૬–૧–૪૨–પ્રકીર્ણ હકીગત અને સાલવારી– ઐ. ગુ. ગ–પૃ. ૮૯–૯૧.

વિષયાદિ–આમા પ્રથમ વસ્તુપાલ તેજપાલનાં ધર્માદાય કાર્યો, અને તેમણે બધાવેલા દેવાલયાદિની રચના વગેરેની ટુકી હકીગત આપી છે તે પછી વિક્રમાજિતથી સવત્‌ની સ્થાપના ગણાવીને શાલિવાહન (સ ૧૩૦૫ મા ? ૧૩૫) મુસલમાનોના નબી રસુલ (સન ૬૬૫), પારસીઓનું આગમન (સ ૭૭૨), સિદ્ધરાજ જયસિહનો અવસાનકાલ (સ ૧૧૯૯), તુરસાતા ગોર-સતપથના મુલા અલીનું પાટણમા આગમન (સ ૧૧૮૧), ભીમદેવનું ઘોરી શાહાબુદીનને હાથે મરણ (સ ૧૨૪૯), કરણની સામા પાટણ ઉપર યવન લશ્કરનો હલ્લો (સ ૧૪૫૮) આદિ ઘણાક રાજાઓ તેમ જ ઐતિહાસિક પ્રસગોની સાલવારી અને કેટલાકની વિશિષ્ટ જાણવાજોગ ટુક માહિતી પણ સાથે સાથે આપેલી છે

વિશેષ–આમાની સાલવારીઓ બીજા ઐતિહાસિક લેખો આદિની સાલવારી સાથે મેળવવાની અપેક્ષા જણાય છે

અ. ૪૬–૧–૪૩–સોલંકી રાજ ને બીજના ચરિત્ર–મૂળરાજ સોલકીને ગુજરાતના રાજ્યની પ્રાપ્તિ–ઐ. ગુ. વા.–પૃ. ૯૦–૯૪

આરભ–પ્રથમ ટુકડોઠા, મધાવતી નગરી અતરવેધ(ગગાયમુના વચ્ચેનો દુઆબ)માં છે તાહાં શોલકી રાજ કરતા તે શોલકી નામે રાજ બીજ થઆ તેને ભાઇઓમે કજીઓ થઓ તેથી પોતીકા પીતરાઇ ભાઇઓને મારા સાથી જે ગરાસ બાબત ટંટો કરો ને ભાઇઓ મારો તેથી ગોત્રહતીઆ બેઠી તારે બ્રામણોને બોલાવીને પ્રસ્ન પુછો જે ગોતરહતા બેઠી તે સાથી ઊતરે ॥ તારે બ્રામણે કહુ જે કાશી જાતરા કરો તો દ્વારકાની જાતરા કરો તો તમારી ગોતહતીઆનુ પાપ ઉતરે ॥

અન્ત-તારે કાકે બીજે કહ્યુ-જે સેંજુને સોહીઆલુ કરીને જાણો એટલેથી લોહીઆલુ સેંજુ ઉછાલશો તે સેંજુ ધરથણા (ગીધડીઓ) લેઇ જશે એટલે તારૂ કામ થશે તે પરમાણે મુળરાજે સોહીઆલુ-સેંજુ ઉછાલુ તે ધરથણો લેઈ ગઇ તારે મામાએ કહ્યુ કે ઉઠો એટલુ-તારે મુળરાજે કહ્યુ કે મામા સેંજુ તો પડવા દો જારે સેંજુ પડશે તારે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડશે આ પરમાંણુ મામા ભાણેજે વીવાદ બોલવુ થયો તારે તે વખતે મુળરાજે કચેરી વચે ભરી કચેરીએ ગાદી પાગે માંમા ભોઅણદેને મારો-દીવશે પાટણનુ રાજ મુળરાને પટાભિશેક થયો ને મુલરાજ ગાદીએ બેઠા ને તે દીવસથી ચાવડાના ઘેરથી શોલંકીને ઘેર પાટણનુ રાજ આવુ

વિષયાદિ-આ વાર્તામાં નીચેનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છેઃ-"કૂકટોડા(ગંગાયમુનાના સંગમ આગળની દુઆબના પ્રદેશની)માંથી બે સોલંકી રાજબંધુઓ રાજ અને બીજે ગરાસની લડાઈમાં પિત્રાઈઓને માર્યા તેથી લાગેલી ગોત્રહત્યાનું પાપ ઉતારવા કાશીની જાત્રા કરી અને તે પછી દ્વારકાની જાત્રાએ આવ્યા. પાટણમાં તે વેળા ચાવડો ભોયણદે (ભુવનાદિત્ય) રાજ્ય કરતો હતો. તેની ઘોડીને એક રાવત પાણી પાવા લેઇ જતો હતો ત્યાં આ બે ભગવાંવસ્ત્રધારી ક્ષત્રિયોને જોઇને ઘોડી ચમકી. રાવતે ગુસ્સાથી ઘોડીને ચાબુક મારી, એટલે બીજ સોલંકી જે અશ્વવિદ્યામાં નિપુણ હતો તેણે તેને કહ્યું કે આ ઘોડીને હવે જે પંચકલ્યાણી વછેરો અવતરવાનો છે તે તારી ચાબુકના આઘાતથી કાણો અવતરશે. પછી રાવતે આ હકીગત રાજાને કહી. તેના પેટમાં પાપ પેઠું અને તેણે કોઈ નિમિત્ત કાઢી આ બે સોલંકી રાજબંધુઓને લુંટવાના મનસુબાથી એવી શરત તેમની સાથે કરી કે ઘોડી સબંધી તમારૂં ભવિષ્ય જો ખોટું ઠરે તો તમારે સર્વસ્વ લુટી દેવું અને જો ખરૂ પડે તો પાટણનું અર્ધું રાજ્ય મારે તમને આપવું. પછી યોગ્ય દહાડે ઘોડીને ભવિષ્ય પ્રમાણે જ કાણો પચકલ્યાણી વછેરો અવતર્યો. ભુવનાદિત્યે તેમને વચન પ્રમાણે રાજ્ય ન આપ્યું પણ પોતાની બેન રાજને પરણાવી અને તેથી રાજને મૂળરાજ પુત્ર થયો. મૂળરાજ મોસાળમાં ઉછરતો હતો તે દરમ્યાન રાજ અને બીજ દ્વારકાની જાત્રાએ સૌરાષ્ટ્રમાં ગયા. રસ્તામાં કેરાકોટ અને નગર સામૈયું આવતાં ત્યાંના રા લાખા ફૂલાણીએ તેમનો આદરસત્કાર કર્યો. લાખા ફૂલાણીનો ઘોડો ભયથી ચમકતાં હેઠો પગ મૂકતો ન હતો. તેથી તોપોના ધડાકા કરાવી તેની ચમક બીજે ઉરાડી એટલે લાખાએ રાજને પોતાની બહેન પરણાવી; ત્યાં રાજ ને બીજ નગર બહાર વાડીમાં રહ્યા. દરમ્યાન સંન્યાસી અતીતોની જમાત વાગતે નગારે ત્યાં ઉતરી. પોતાને પાદર બીજાનાં નગારાં વાગ્યાથી લાખો ચીઢાયો અને તેણે નગારૂ ફોડી નંખાવ્યું. તેથી રાજ ને બીજ તથા લાખા વચ્ચે કજીઓ થઓ પણ તે વેળા તો બન્ને ભાઈ દ્વારકા ગયા. ત્યાંથી ધર્મપુણ્યનાં કાર્ય કરી પાછા ફરતાં રાજ અને બીજે લાખાના ગામની પાદરે પોતાનું નગારૂં વગડાવ્યું અને ટંટો થયો, તેમાં રાજ-મૂળરાજનો બાપ-મુઓ અને કાકો બીજ પાટણ આવ્યો પાટણમાં મૂળરાજનો મામો તેને ગાદીનો અર્ધો ભાગ રાજ સોલંકી સાથેની શરત પ્રમાણે

આપતો ન હતો મૂળરાજે તે ભાગ લેવા અત્યત આગ્રહ કર્યા ત્યારે ભુવનાદિત્યે રોજ રોજ લિંબુ આકાશમા ઉડાવી તે હેઠુ પડે તેટલો વખત જ ગાદી ઉપર તેને બેસાડવા માડયો પણ આટલા જ ટુંક વખતમા બીજની શાખલણી પ્રમાણે મૂળરાજે ચાવડાની ગાદીના ભાયાતોને ગરાસો બક્ષીસ આપી પોતાના પક્ષમા લેવા માડ્યા દરમ્યાન તેણે ગીધડા પાળ્યા આમ છ મહીના વીતતા લોહીઆળું લીંબુ કરી એક દિવસ તેણે ઉછાળ્યું અને ગીધ તે ઉપાડી ગયા એટલે મૂળરાજે મામાને કહ્યુ કે લીંબુ હેઠુ પડે તો જ હું ગાદીએથી ઉઠુ ત્યા ટગ થયો ને મૂળરાજે મામા ભુવનાદિત્યને મારી ગાદી કબજે કરી

વિશેષ—આ વાર્તા ઉતરાવીને ભાષાફેર સાથે તેમ કવચિત્ કવચિત્ સક્ષેપ સાથે કવીશ્વર દલપતરામે સશોધન કરી છપાવેલી "રાસમાળા"મા (પાના ૨૮૦-૭) પ્રકટ થઈ છે એ પુસ્તકમાં આ વાર્તાને મથાળે લખેલુ જ છે કે "અમદાવાદના બારોટ કાલીદાસના ચોપડા ઉપરથી" કે જે આ જ ચોપડો છે

અ. ૪૯-૧-૪૪-વરહા અને જેતાની વાત-ઐ. ગુ. વા.-પૃ૦ ૯૫-૧૦૧.

આરભ —વાવેલા વરહો તથા જેતો બે ભાઈ જેણે કલોલ ગજ કરૂ તેની વાત

જારે વાવેનાનું રાજ પાતસાહે છીનાવી લીધુ પછી વાવેલાના વશમા વરહો જેતો બે ભાઈ થયા તે બારવટે નીસરીયા તે પાટણને પડખે થલમા બીલડી ગઢ તથા સરધાર એવા ગામ છે તહા રહીયા તેહમા વરહાજીનું કુટમ બીલડીએ રહ્યુ તેથી તેના વશના આજ બીલડીઆ કેવાએ છે અને જેતાજીનું કુટમ સરધાર રહ્યું તેથી તેહના વશના આજ સરધારા કેવાએ છે તહા બાઅડી છોકરાંને રાખીને એ બે ભાઈ અમદાવાદ બારવટે આવતા હતા તેહના ભેળા અસવાર આશરે ૧૫૦ હતા તે કોઈ વખત રાત્રીમા તથા કોઈ વખત દહાડે આવીને અમદાવાદમા ગામડાં લુટી જાતા તથા કોઈ શમે બાન ઝાલી જાતા

અન્ત—પછી જેટલા રજપુતો વટલાણા તેટલાની નાત ૧ (એક) બધાણી તેહનું નામ મોલેશલામ કહેવાએ છે પણ આજ શુધી તે હીંદુની જેવો પેરવેશ રાખે છે ધરમ મુશલમાની રાખે છે તથા તેહમા પણ હીંદુનો ધરમ કેટલાએક રાખે છે પણ તેહની નાતમાં મરે તેહને તો જરૂર દાટે છે તથા તેહની બાઅડીઓ પણ હીંદુનો વેશ રાખે છે પણ તે નાત મુશલમાન કેહેવાએ છે અને તેહની મોરવી વાખો રહી છે તથા તેહના વૈવચા ભાટ તેહની

વંશાવલી વાંચે છે અને વીવામાં કલમો પઢે છે પણ હીંદુની રીત થોડીક રાખે છે ગણપતીપુજન કરે છે.

અનેં તે સમે પાતસાહના ત્રાસથી રાજા માત્ર નાશી ગયા.

૧ તેહમાં જે પકડાઆ નેં વટલાંણા તેની નાત મોલેશલામ કેહેવાઈ.

૨ તથા જે કરગરીનેં ગરીબપણેથી હીંદુ રહ્યા તે કારડીયા રજપુત કેવાઆ.

૩ તથા જેણે વશટી કરાવીને કરગરીનેં રહ્યા તે રાજા રહ્યા.

૪ તથા જે નરવા. રહ્યા એટલેં રાજનો ખપ ન રાખીનેં ફકત પાતસાહની જમીન ખેડીનેં ગુજરાણ કરવું એ રીતે રહ્યા તે નાડોદ્યા. જાતે કહેવાઆ.

તેહમાં જે રાજા રહ્યા તેહને ઠકારની પદવી રહી તે વખત પર (બાવન) ગામના રાજાનેં વટલાવા તેહનાં નામ વીગતબંધી.

ગામનાં નામ	રજપુતની જાત	નીશાની ઠેકાણું	તે પછવાડે ગામો
૧ વડહડા	બારૈઆ	ખંભાત પાસેં	૩૬
૨ નેપાડ	રાઠોડ	ચડોતર	૨૪) છબાબા વીરીભાઇ તે વંશના
૩ બીઓલ	બીઓલા	દેગામ	૮૪

× × × ×

(આ પ્રમાણે આમાં ૨૫ ગામનાં અને તે સાથેના ટપ્પાનાં નામ ગણાવ્યાં છે, અને તેમાં ચાવડા, મકવાણા, રાણા, વાઘેલા, ટાંક, ઝાળા, રાઠોડ, પરમાર, સોલંકી, ડોડીઆ, ડાભી, જાદવ અને બારૈઆ રજપુતોની જાતો નોંધેલી છે. લહીઆએ બાવન કોઠા પાડી પર ખાનાંની સંખ્યા મૂકી છે, પણ ૨૫ જ કોઠા લખેલા છે અને બાકીના ખાલી રાખેલા છે.)

વિષયાદિ-આ વાર્તામાં નીચેનો પ્રસંગ વર્ણવેલો છે:-અમદાવાદના બીજા પાદશાહ અહમદશાહના સમયમાં (સને ૧૪૧૦-૧૪૪૨) "વાઘેલા વંશના બાહારવટે નીકળેલા બે રાજવંશીઓ વરહા અને જેતા"એ અમદાવાદ અને તેના પ્રદેશ ઉપર લુંટ ચલાવવાનો ધંધો આદર્યો. તેમને એક રજપુત ભંડારી અખો મળ્યો તેની શીખવણીથી તેમણે મકરબે ગયેલી પાદશાહની બીબીઓના રથ પકડ્યા; બીબીઓએ તેમનો ગરાસ પાછો અપાવાની શરતે મુક્તિ મેળવી. પછી તેમણે પાદશાહને સમજાવી કોચરબપાલડી પાસેની ઘોડી'કોઇ' આગળ રહેલા વરહા અને જેતાને ગરાસ આપવાનું કહી પોતાની પાસે લાવવા વાણીઆ મોતીચંદ અને માણેકચંદને મોકલ્યા. સાબરમતી નદીએ આવતાં તેમણે વાણીઅણોને શરમ રહિત રીતે નાહાતી જોઈ, એટલે મોતીચંદ અને માણેકચંદની બાંહધરીમાંથી તેમનો વિશ્વાસ ઉઠયો અને તેઓ પાછા વળી પોતાના મુકામે જતા રહ્યા. પછી પાદશાહે એક ઉમરાવને મોકલ્યો. માર્ગમાં તેમની સાથે આવતાં કેટલીક બીબીઓ મોંઢે બુરખો નાંખી જતી જણાઈ; તે બીબીઓ આ લોકને જોઈ શરમાઈ ગઈ અને સંતાવાની જગ્યા ન મળતાં એક બે

કુવામાં પડી. આથી વરઘા જેતાને ઉમરાવની બાદધરીમાં વિશ્વાસ આવ્યો પછી પાદશાહે કલોલ અને સાણંદના ગામો બન્નેને વહેંચી આપ્યા મોટાએ કલોલ-ભીરો પાટ અને નાનાએ સાણંદ-ખારો પાટ રાખ્યો તેમણે પોતાની બેન લાલા પાદશાહને પરણાવી આથી તેમનો બનેવી બીબોલાનો સામતસિંહ તેમની સાથે ચીડાયો અને તેમને મેણું માર્યું એથી તેમણે પાદશાહને સામતસિંહની દીકરી પરણવાને ઉશ્કેર્યા પાદશાહ ઘણો લાવલશ્કર જમાવી, શરમાવી દબાવીને સામતસિંહને ગામ તેની દીકરીને પરણવા ગયો ત્યાં સામતસિંહે દગો કર્યો અને પાદશાહના સૈન્યને માર્યું અને પોતે બહારવટે નીકળ્યો પછી પાદશાહે તેની સાથે સમાધાન કરી તેને ૮૪ ગામ આપ્યા બાદ ઉનું દુધ પીતા લાલા મરી ગઈ પાદશાહ તેના રૂપથી ઘેલો થયો હતો તેથી તેની ગમગીની અને ખેલછા શમાવવા ચરોતરના માતરના રાત્રશાલજીની દીકરીને જોરાવરીથી પરણવા પાદશાહને કેટલાક સમજાવ્યો, પાદશાહે રાત્રશાલને દરબારમા બોલાવ્યો તે રાત્રશાલની સ્ત્રીએ સહુના છત્ર અને ગરાસ બચાવવા પોતાની છોકરી રાણીબાને તેના રણવાસમા મોકલી આપી એટલે રાત્રશાલ કેદમાંથી છુટ્યો. તેણે આ વાત જાણતાં પેટમા કટારી ખોસી આત્મઘાત કીધો પછી રાણીબાએ પોતાના ભાઈઓને પોતાને રસોડે જમાડવા પાદશાહને કહ્યું, અને તે સાથે બીજા કેટલાક હિન્દુ રજપુત રાજાઓને પાદશાહે વટલાવ્યા અને તેઓ મોલેસલામ કહેવાયા

વિશેષ-આ વાર્તા ભાષાફેર સાથે કવીશ્વર દલપતરામે સંશોધન કરેલી "રત્નમાળા"મા આ જ ચોપડામાંથી ઉતરાઈ છપાયલી છે, (જુઓ પાના ૩૨૪-૩૪૪), તેમ "રાસમાળા" ભાગ ૧ લામા (પાના ૫૭૬-૮૮)મા છપાયલી છે

અં. ૪૬-૧-૪૫-ભગવતસિઘનાં કવિત-ગુ.-ઐ. લો -પૃ. ૧૧૧

આરંભ-પચવીસના આંકનું (અ૦ ૪૬-૧-૪૪ ના કોઠામાનું) મેઆ ગામના ઠાકોર ભગવતશઘ આસરે વરસ ૧૦૦ ઊપર થઆ તેહના દરબારમાં બારોટ મોતીલાલ વડોદરાના એક દીવસ જાચવા સારૂં ગઆ હતા તેહને અન ખાવા પણ આપીઊં નહી તથા કાંઈ દાન પણ આપીઊં નહી એટલે બારોટે તેહની નીંદાનું કવીત કહીઊં

સપાખરૂં

અલામેવ બાધી પરી મૈઆ લગ આવીઓ ચે દુવા પામે નહી રજક વેના
ભગવતશઘ તણા દરબારમા આઇઓ જુખ ને દુખ દો થઆ ભેલા ૧
કુવર ઠાકર તણો રેણુ માડુ કહે તેડે ખાવા તણો ઘણો જ ત્રોટો
રાણીઆ રોદણા રૂવે ગો રાજમાં મેડીએ બારેણા રવે મોટા(ટો) ૨
શાન વાને કરી વતાવીઓ વાણીએ શીદનેં નકાગ જુપ નેવો
માંડવે જાપો હરી નેવેન ઘી મેનગે, જહાં છીનગપ જલધાર જેવો ૩

માંડવે (ડભોઇ પાસે જાદવ) એટલે એ બારોટને છતશંઘે સારી પેઠે કાંઈ આપીઊ હશે તેથી તેની તારીફ કરી.

વિષયાદિ—ઉપર આરંભમાં સ્પષ્ટ છે.

વિશેષ—ભાટચારણો ગરાશીઆ અને ઠાકોરો જો તેમને તેઓ બરોબર ભેટ પોષાક ન આપતા તો નિંદા ગાઈ કેવી રીતે ફજેત કરતા હતા તેનું આ એક દૃષ્ટાંત છે.

અં. ૪૬-૧-૪૬-ઝાલાવાડના રાજાની રીત અથવા ચંદ્રસિંહજીનું ચરિત્ર-ગુ. ઐ. વા.-પૃ. ૧૧૧-૧૧૪

વિષયાદિ—આમાં નીચેનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે:-"સંવત ૧૮૫૨ માં "વઢવાણ તાબાના મેમકા ગામનો લુવાણો ઝાલર(વાલ)ની પોઠો વેચવા લીંબડીના ભાલ પ્રગણાના રોઝકા ગામે ગયો. આ ગામના ગરાશીયા ઝાલાના વેવાઈ થતા. તેમણે મશ્કરીમાં લુવાણાને કહ્યું:-"તારા ઝાલા શા ભાવે વેચાય છે?" એટલે લુવાણે કહ્યુ "તમારા ભાલીયા ૧૦૦ ને અમારો ઝાલો એક!" એટલે ગરાશીઆઓએ ચીઢાઈ તેની પોઠ ખુચવી લીધી, માર માર્યો અને કાઢી મૂક્યો ત્યારે લુવાણે વઢવાણ આવી રાજા ચંદ્રસિંહને ફર્યાદ કરી. તેણે ૨૦૦૦ સ્વાર સાથે લીંબડીનું મોરશીયું ગામ લુંટ્યું અને ત્યાંના ઠાકોરોના ઘરનાં કાટમાળનાં ગાડાં ભરી વઢવાણ લાવવા માંડયાં. માર્ગમાં લીંબડીના ઠાકોર હરભમજી ૭૦૦ સ્વારો અને ૮૦૦ પાગા સાથે સામો આવ્યો અને ગાયકવાડી સુબા ભગવાનભાઈ પાસેથી ૧૨૦૦૦ સ્વાર અમુક શરતે લીધા. ચંદ્રસિંહને હવે મોત પાસે આવ્યું જણાયું. પણ તેના ઉમરાવ ગાળીયા કાનજીએ સામે મોંઢે ભોગાવો ઉતરી ગાયકવાડી તોપોમાં ખીલા ઠોકવાનું માથે લીધું, અને તેમાં તે ફાવ્યો અને મરાઠાઓ તથા હરભમજી નાઠા. પછી ચંદ્રસિંહે ગાયકવાડી સુબાને તોપો પાછી લઈ જવા દીધી.

વિશેષ—આ વાર્તા કવીશ્વર દલપતરામવાળી "રત્નમાળ"માં પાને ૩૫૦-૩૫૨ પ્રકટ થઈ છે.

અં. ૪૬-૧-૪૭-પથાભાઈ અને હરભમજીની લડાઈ-ગુ. ઐ. વા.-પૃ. ૧૧૩-૧૧૫

વિષયાદિ—આમાં વઢવાણના રાજા ચંદ્રસિંહના મરણ પછી સંવત્ ૧૮૫૯ માં તેના પુત્ર પથાભાઈ સાથે અંક ૪૬-૧-૪૫ માં જણાવેલી બાબતના સંબંધમાં વેર લેવા હરભમજીએ ચઢાઈ કરી, તેમાં બન્ને પક્ષના લસ્કરીઓને વત્તી ઓછી હાનિ થઈ અને તરત તો ટંટો શમ્યો, એ પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે.

વિશેષ—આ આખી વાર્તાનો સક્ષેપ પાંચ કવિત (દુહા) સાથે કવીશ્વર દલપતરામવાળી "રત્નમાળે"માં પાને ૩૫૩-૪ મે પ્રકટ થયો છે. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં ત્રણ કવિત છે, ત્યારે પ્રસિદ્ધ "રત્નમાળ"માં નીચેનું પેહેલું અને પાંચમું વધારે છે.-

ખાડીમા ખદબદે, વઢવાણુ આવ્યુ જાણુ,
ચઢયો ચપળ થઈ ઔપથી, રગ છે પેથલ રાણુ ॥ ૧ ॥
હાલ વઢવાણુઓ વાસરો પાગે સૂથ લવાય,
ચાંદે હરભમ સુથીયો, એ પળે નાવે જાય ॥ ૫ ॥

અં. ૪૬-૧-૪૮-હળવદ અને વઢવાણુ વચ્ચે બકરીની લડાઇ-ગુ. એ. વા.-પૃ. ૧૧૫-૭

વિષયાદિ—આમા નીચેનો પ્રસગ વર્ણવ્યો છે-સવત ૧૮૬૩ મા વઢવાણના ગામ એડુમાં ત્રણ ગાઉ ઉપર જ ધ્રાગદ્રાના રાજાના થાણાના ગામ ગુજરવેદીથી ઈદ્દને દહાડે બકરી વેચાતી લેવા સીપાઈ આવ્યા, તેમણે બકરી રૂ ૧।। મા ખરીદી પણ પૈસા આપ્યા વિના બકરી લેઈ તેઓ ગુજરવેદી આવ્યા આથી બન્ને પક્ષના રાજાઓ વચ્ચે લડાઈ થઈ આખરે ચારણ અને ભાટોએ પચાતથી ટટો શમાવ્યો તેમા હળવદના રાજાને રૂ ૧ લાખનું, અને લીંબડીવાળાને રૂ ૨૫ હજારનું ખર્ચ થયુ ત્યારે ચુડાવાળા અને સાયલાવાળાને રૂ દશ દશ હજારનુ થયું

વિશેષ—૧ આને લગતી સત્તર કડીની કવિતા જો કે પ્રસ્તુત પ્રતિમા આપી નથી, પણ અ ૩૫ ૧ ચ મા છે તે જોવી, પરતુ ૩ ઝુલણા છદની કડીઓ, ૧ અર્ધ દોહરા અને સોરઠાની કડી અને ૫ કાઠીયાવાડી દોહાની કડીઓ લખેલી છે, તેમા પ્રસગ વર્ણવ્યો છે, પેહેલી ચારમા વઢવાણના રાજા પેથાભાઈની તારીફ છે ત્યારે પાછલી પાંચ કડીમા હરિસિંઘની નિંદા છે

૨ આ આખી વાર્તા (અ ૩૫-૧ ચ ની કવિતા સાથે) ઉપર જણાવેલા 'કવિત' સાથે કવીશ્વર દલપતરામવાળી "રત્નમાળ"મા પાને ૩૫૫ થી ૩૬૩ મા આપેલી છે

૩ આ ઉપરાંત પ્રસ્તુત પ્રતિમા વઢવાણના પથાભાઈની નિંદાના નીચેના "કવિત" ૬ છે, જે કવીશ્વર દલપતરામની "રત્નમાળ"મા નથી, કારણ સમજાય છે તેમ તેઓ વઢવાણના વતની હોઇને તેમને તે લેવા યોગ્ય લાગ્યા નહીં હોય

(પથાભાઇની નીંદાનાં ગીત)

ઠીયા રાગ વેલાપ વદે વગાણે કહણ વસર ગત મૂર તમોલવાઆ
ગાદીમાં ધણી પડે ચડે ફોજે ગરટ અડી ખમવા દીઆ જેમ આઆ ॥ ૧ ॥
હુવો હોહોકાર ખોહો મત્રવાલા હરદ તતકાત અડદ જૂદ તુટા,
અગ ધખાવે ચખાં દતાં અટાલા, જાટાના ગારડી બેજ છુટા ॥ ૨ ॥
ચોનરી વદાહી વીર સુાં ચલે ધાર ધુટો ચલે ધાગધાગા
દલીગ શાલ ગુલવાડરા ઘોભ દે લાત રોલી ગર વોમ લાગા ॥ ૩ ॥

લડથડે હેકદમ મગ લાલીએ ઝીક ઘોડા તણી પડે ઝડેઆં :
ઑ અદાહર ઓં અજાહર નશંદર જોગંદર અડારા આકમી મુદ્ર જોગેન્દ્ર અડેઆ:ૹ
ધણે પડે બોલ હીલો બગાંલા ધમશ ખેચરાં ગત જુ વહે ખાલા,
વેરશી હંદરરા દ્રંદ દેખી વકા : ચંદ ભુલી ગયો વીર ચાલા. ॥ ૫ ॥
પાંચ ઘડમાં માંતરામાંહી રઆ પડા, સાંભલો અભો ઝલવદન શુકે,
ગામ અશાણુ તજી હેક પકડી ગઢી, મઠી વઢવાણરી ન નકો મુકે ॥ ૬ ॥

અં. ૪૬-૧-૪૯-ગોહિલોની વાત-ગુ. ઐ. વા.-પૃ. ૧૧૭-૧૨૫

આરંભ-ગોઅલોની વાત. પાંડુના અરજુણ સુત અભેવન સુત પરક-શાન (પરિક્ષિત) શુત જનમેજઅ સુત સહસરાજુન સુત શતનીક શુત શત-કરમ શુત ગૌતમ શુત નાગવાહન શુત નરવાહન શુત શાલીવાહન જેના શક ચાલે છે તે તેહના દીકરા ૪ ગેમલજી ૧ શદેવસ ૨ રીશાલુ ૩ શામસુંદર ૪

તે શાલીવાહનની પેદાશ કાશીપુરીમાં થઈ તાંહાં એક બરામણ હતો તેહને દીકરા ૪ તથા દીકરી હતી તે રૂપવંતી હતી તેહનું સગપણ કરવા માંડીઊ તારેં બાઇએં કહ્યું જે મારે પરણવું નથી પછી મોટાં વરત કરવા માંડીઆં એમ વરશ ૧૩ ની થઇ એક શમે એ કંના ગંગામાં નાવા પરો-ડીએ જાતી હતી તે રાત્રીની ખબર પડી નહી તે સમે આશોપાલવના ઝાડ હેઠે નાગ ત્રશંગ નામે ઊભો હતો તે શમે પુંનમનો ચંદ માથે આવો હતો અનેં બાઈ ગંગામાં નાવા ઊતરી તે નાગની નજરેં આવી તેહનું રૂપ જોઇનેં નાગ વીહવલ થઇનેં મનુશનું શરીર ધારીનેં તાંહાં આવા તે બાઇ પાસેં વશ-તર હતું નહી તે વખત દરશટીપુતર (દૃષ્ટિપાત) ગરભ રહ્યો તારેં કહ્યું જે હું પાતાલનો નાગ છું બાઈ કહે જે હુ કુંવારી છું અને આ કલંકથી મારે મરવું પડશે તમનેં હતીઆ આપીશ નાગેં કહ્યું જે સરવે પ્રથવીનું રાજે કરે એવો તારે પુત્ર થશે અનેં તારે દુખ પડે તારેં મુને ઇઆદ કરજે.

× × ×

ગોહ્અલ ઝાંઝજી મારવાડમાં ખેડગઢમાં રાજ કરીઊં તેહને દીકરા ૮ થઆ ૧ શેકજી ૨ સોનંગજી ૩ દેપાલજી ૪ દુદોજી ૫ હનુંજી ૬ માંન-શંગજી ૭ રાણોજી ૮ વીહોજી

એ રીતે આઠ દીકરા સહીત તહાં રાજ કરતા હતા તહાં દલીનો પાતસા અકબરશા નવ લાખ ઘોડાની ફોજ લૈનેં લડવા શારૂ આવો તે સાથે વરશ ૧ સુધી લડાઈ કરી તેહમાં ચાર હજાર રજપુત કામ આવીઆ

અન્ત-અને જશવતરાંધજી વીધા વાળાનો દીકરો પેહેલો મરાઓ હતો તે વરશધ દે મુછડાલનો જમાઈ થાતો તેહનો દીકરો નયુજી વરસ ૧૬ ની ઊમરમા હતો તે પોતાનો ભાણેજ જાણીને વરશધ દેએ ઊગારી લીધો અને એહના ૧૫૦ અસવારમાથી ૭૫ મરાઆ પણ અરજણજીને દુદાજીને વરશધ દેને સરીરે ઘા વાગા પણ કુશલ રઆ તે નયુજીને લૈને પાછા વલા તે વખત અરજીણએં પુછુ જે વરશગજીની પારેં એ કોણ છે તારે કહ્યુ જે એ તો ભાણેજ છે તારેં કહ્યુ જે ઠાકો સાપોલીઆુ શાથે રાખી રઆ દેખાઅ છે તે વાત શાંભળીને વરશધજીએં તરવારથી ભાણેજનું માથુ કાપી નાંખુ પછી તે દલગીરીથી પોતાના હાથના કાંડા બે કાપીઆ અને પછી કાશીની જાતરા સારૂ ચાલા ને ત્રીજી મજલેં ગુજરી ગઆ

વિષયાદિ-આ વાર્તામા નીચેનો પ્રસગ વર્ણવ્યો છે-ગોહિલ સોંઝજી અકબર બાદશાહ સાથે લડતા મુઆ અને મારવાડનો ખેડગઢ ભાગ્યો એટલે તેનો મોટા પુત્ર સેજકજી કુળદેવ મોરલીધરની મૂર્તિ સાથે ગાડા જોડાવી ગુજરાતમા આવ્યો અને કાઠી આવાડમા પચાળ દેશમા તેના ગાડાનું પૈડું નીકળી પડ્યું એટલે દેવની આજ્ઞાથી ત્યા મુકામ નાખ્યો અને નવલખો પ્રાસાદ કરાવી મુરલીધર દેવ તેમા પધરાવી સેજકપુર વસાવ્યુ તેના બીજા ભાઈઓએ પણ જુદા જુદા ગામ આસપાસ દૂર તેમ નજીકમા વસાવ્યા તેમના વરાજેની દીકરીઓ અને બેનો મારવાડમા કનોજના રાજરજ વાડા સાથે તેમ જુનાગઢ આદિના રાજાઓ સાથે પરણી હતી એમાં એમને કેટલાક ગામની ચોરાશીઓ મળી તેમના વશના મોખડાજીએ ભાવનગર પાસે શીહોર વસાવ્યુ એ વશના વીહોજીએ શીકાર રમવા જતા એક કોળી ઠાકોરની સ્વરૂપવતી દીકરી જોઈ અને તેની સાથે લગ્ન કીધા તેના વશના હાથા અને ભાયા મકવાણાએ ઔરગ જેબના લશ્કરે સોમનાથનું (પ્રભાસ પાટણવાળું) દેહેર તોડી મૂર્તિ અમદાવાદ લઈ જવાનું મથન કરતા ૨૫૦૦ કોળીઓ સાથે મુઆ તે જગ્યા ધારાતીર્થ કહેવાય છે તેના વશના ખસીઆ ઠાકોરના વશજ બીજા ખશીઆને હરાવી દામાજી ગાયકવાડ વડોદરે લઈ ગયો અને દામાજીની માએ તેને કેટલાક વખત પછી ખુશી યતા છોડાવ્યો તેના વશના વાલા વીંધોજીને અઠીલાના અરજનજી જોડે ઠામ ઠામ લડાઇઓ થઈ તે વીંધો વાળો મુઓ અને તેનો દીકરા, જે પોતાનો ભાણેજ થતો હતો તેને અરજણજીના મ્હેવાથી ધરાવરજીએ માર્યો પણ ભાણેજની હત્યા કર્યાના પાપનો પશ્ચાત્તાપ યતાં પોતાના બે કાડા કાપી કાશીની યાત્રાએ જવા નીકળ્યો અને તે કાશીએ જતા મર્ણ પામ્યો

વિશેષ-આ વાર્તામાં રા' મડલિકના વારાથી તે પેશ્વાઈ પછીના સમય પર્યંતના કાઠીઆવાડના કેટલાક નાના રાજ્યો સબધી ઉપયોગી માહિતી સમાવેલી છે આ વાર્તા છપાયેલી જણાતી નથી કવીશ્વરે સશોધન કરી છપાવેલી "રત્નમાલ"મા ગોહિલોની વાત છે પણ તે બીજી જ છે, જો કે તે ગોહિલોના મૂળ પુરુષ સેજકજીથી પ્રસ્તુત વાર્તાની પેઠે શરૂ થાય છે, અને કોક પ્રસગ બન્નેમા સમાન પણ છે

અં. ૪૯-૧-૫૦-કાલીનો કોટ-ગુ. એ. વા. પૃ. ૧૨૬-૭

વિષયાદિ-આમાં અમદાવાદથી અડાલજના રસ્તા ઉપર આવેલા કાલી ગામ આગળના પુરાણા કિલ્લા સંબંધી હકીગત છે. પેશ્વાના હાકેમ સેલુકર(સન ૧૮૦૦)ના વખતનો સીપાઈ સૈયદ રહેમુ જે ત્યાં થાણામાં રહેતો હતો તેણે એ લખાવી છે: અમદાવાદ વસાયા પછી સો વર્ષે પાતશાહના અમીર અહમદશા, જેણે હિન્દુઓનાં રાજસ્થાનો કબજ કરી બાવન કિલ્લા બંધાવ્યા હતા તેણે કાલીનો કોટ બંધાવ્યો હતો. તેને ચાર બુરજ હતા, ૪ અસલી કૂવા હતા; આ કિલ્લાને તાબે ૨૭ ગામ હતાં; અમદાવાદ પેશ્વાએ લેતાં મુસલમાની લશ્કર આ કિલ્લામાં ભરાયું એટલે પેશ્વાએ તોપોના ગોળા છોડી આ કિલ્લાનો સદંતર નાશ કર્યો. આ જ અહમદશાએ રાણપુરનો કિલ્લો ગોમા અને ભાદર એ બે નદીઓના વચલા પ્રદેશમાં બાંધ્યો હતો.

વિશેષ-આવા નાના નાના કોટની મળતી હકીગતો એકઠી થતાં ગુજરાતનો શૃંખલાબદ્ધ ઇતિહાસ લખવામાં ખૂટતી ઉપયોગી ઐતિહાસિક વિગતોની સાંકળો પૂરી થાય એમ છે.

અં. ૪૯-૧-૫૧-કેશર અથવા મરતોલી માતા-ગુ. લો. વા-પૃ. ૧૨૭-૮

આરંભ-અડાલજમાં બારોટ ઝવેર બાહાદર રંગ ઉમર વરશ ૬૫ની છે તેહની કહેલી વાત નીચે લખી છે.

અડાલજમાં **કેસરબાઇ** માતાની જાગ્યા છે તેહની માનતા ઘણી ચાલે છે એ માતાની ઉપજ પેહેલી પાટણ પાશેં **મરતોલી** ગામ તહાંના ભીલની બાઈડી નામેં કેશરબાઇ હતી તે કોઈ દેવીના અવતાર જેવી હતી તેહના ગુનામાં કોઈ માંણુસ આવે તે માણુસનેં સરાપ આપે તેથી મરી જાય. એટલે એ ગામના લોકોએ એહનેં ડાકણ ઠરાવી.

અન્ત—એ આંબે તથા લેંમેં તહાં માતાનું થાનક કરીઉં પછી મરતોલીએ અડાલજનો ભરવાડ જેઠો ગએો હતો તેના શરીરમાં રહીનેં માતા આંહી આવીયાં તથા મરતોલીએ પણ થાનક છે પછી તે જેઠા પાશેથી **રૂપાંબાઈ નાગર બરામણને** ઘેર સંવત ૧૮૭૨ માં આવાં તેહની બનાવેલી જગા હાલ છે નેં ઘણા ગામોંમાં કેસરબાઈ માતાના જુવા છે તે ઘણું કરીનેં તો જુવા જાતેં ભરવાડ તથા ભીલ છે અનેં મુલ ગામના નામથી મરતોલી માતા એ હવે નામેં પણ કહેવાય છે.

વિષયાદિ—આમાં નીચેની હકીગત છેઃ-ભીલની બાઈડી કેસરબાઈ પોતાને પજવનારને શાપ દેતી અને તે મરી જતો એથી ગામ લોક તેને ડાકણ ઠરાવી અને તેના છોકરા પાસે બબ્બેવાર મારવા પ્રયત્નો કરવ્યા; પણ તે જીવી અને બીજી વારનાં

માર વેળા જંગલમા ઝાડ હેઠળ ભોંયમા સમાઈ ગઈ પછી થોડોક સમય વીતતા દુકાળ પડ્યો અને એક ભરવાડ પોતાના બે છોકરા-આબો અને સેજો-સાથે તે ઝાડ હેઠળ પરદેશ જતા ઉતર્યો અને દુકાળની પીડાનો માર્યો ત્યા જ છોકરાને ઉંઘતા ને ઉંઘતા છોડીને જ ચાલતો થયો એટલે પેલી ભીલડી કેસરે ભોંયમાથી નીકળી પાચ વર્ષ પર્યંત તેમનું લાલનપાલન કર્યું અને ભરવાડ સુકાળ પડતા પાછો આવ્યો ત્યારે છોકરાને જીવતા દેખ્યા આથી તેણે ત્યા કેસર માતાનું સ્થાનક કીધુ

વિશેષ—ગુજરાતમા કેવી રીતે, કેટલીક દેવીઓના સ્થાનક સ્થપાયા છે તે સબંધમા આવી વાર્તા માર્ગદર્શક થાય એમ છે

અં. ૪૬-૧-૫૨-કલોલની વાત-ગુ. ઐ. વા.-પૃ. ૧૨૮-૯

આરંભ-મેહેતાજી શીવરામની કહેલી વાત

કલોલથી ઈશાન તરફ કોશ ૧ ઉપર **તેરશા** નામેં સેર હતુ તહા અગાઉથી **હનુમાન** હજી છે તેનું નામ **તેરશીયા** કહેવાઅ છે અને તહા વસતીનું નીશાન પણ જણાઅ છે તે ગામ ભાગીને કલોલ વશુ તે કલોલ નામનું કારણુ કે એક કલો એહવે નામેં **જોગી** પ્રથમ અહીં રહેતો હતો તેહને પાગે વસતી વધતી થઈ તારે તે જોગી (રાવલીઓ) નામથી કલોલ નામ થયુ—

અન્ત-અશલ આ પ્રાતમા વશતી ભીલોની હતી તથા થોડી વશતી હતી તેથી જગલ ડઠાર જેવો લાગતો ડઠાર એટલે ઊજડ ભઅકર તેથી તે જમીનનુ નામ ડઠાર હતુ તેહમા વશતી થઈ તાહારેં ગુજરાતમા ડહાલ દેશ કહેવાઓ તેહનું તખત કલોલમાં હતુ તાંહાના રાજાની રાખેલી રાણી નામે રૂડબાઈ તેણે **અડાલજની વાવ** કરાવી તેહના પથર લાવતા દર ગાઉથી ૧ પથર લેઈનેં તે રાણીની છોકરીએં ગામ છત્રાલાની વાવ કરાવી એમ લોકો કહે છે તે છોકરીનું નામ જાહેર નથી-

માલવામા નરશીહ પર પાટણ હતું તહાના વાણીઆ નરસીંહપરાના ઘર ૭૦૦ પરાતીજમા આર્વા તહાથી કલોલમા ઘર ૪૦૦ આવતા સવત ૧૩૦૦ ની સાલમાં આર્વા તેહમા હાલ ઘર ૪૦ છે

કલોલમા વશતી ૨૦૦૦ ઘરની આસરે કેહેવાઅ છે નફી ઘર ૧૫૦૦ છે

૫૦૦ શીપાઇના, ૨૦૦ વાણીઆ, ૬૦ તરગાલા, ૧૦૦ ભાટના, ૫૦ બરામણ, ૨૦ હજામ, ૧૦ સોનીના ઘર, ૩૦ સુતારનાં ઘર, ૧૦ દરજીના, ૧૦૦ કણબીનાં, ૫૦ ઢેઢીઆના, ૭૦ કોલીના, ૨૫ રાવલીઆ, ૨૦ ચારણના, ૪૦ ગધરવોનાં, ૩૦ કુભારના, ૪૦ પીંજારાના, ૧૫૦ પરચુ-૧૫૦૦

વિષયાદિ-આમાં કલોલ ક્યારે અને કોના નામથી વસ્યું તે સંબંધી હકીગત છે. આમાં જણાવેલું છે કે આ ગામ અસલી હોવાનું પ્રાચીન કપિલેશ્વર મહાદેવના સ્થાનકથી સમજાય છે; આ ગામ વસ્યું (આશરે સંવત ૧૩૦૦) ત્યારે વાઘેલાનું રાજ્ય હતું, સોલંકીના રાજમાં વસ્યું નથી. તેનો સંવત સહિત લેખ વ્યાસ રણછોડ જોઇતાને ઘેર છે. આ કલોલની રાણી રૂડાંબાઇએ (સં. ૧૫૫૫ માં) અડાલજની વાવ કરાવી; આ ગામના 'વરહો' અને 'જેતા'એ અમદાવાદના બાદશાહને પોતાની બેન 'લીલા' પરણાવી હતી; ત્યાં મશીદ છે તે 'કાલીના કોટ'(જુઓ અં. ૪૬-૧-૫૦)ના વખતની હોવાનું અનુમાન થાય છે; ગામને કિલ્લો નથી. વગેરે.

વિશેષ-ઉપયોગી સ્થાનિક માહિતી માટે પ્રસિદ્ધ થવા યોગ્ય છે.

અં. ૪૬-૧-૫૩ કેહુલોપાખ્યાન-ગુ. પુ. ગ. સાર-(અધ્યાય ૧૪)-પૃ. ૧૩૦-૧૩૪

આરંભ-સ્કંદ પુરાણમાં કેહુલોપાખ્યાન અધ્યાય ૧૪

અ ૧

સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં પાપાપનોદ નામનું વન તેમાં એક સમે કોઈ પારધી શીકાર કરતો હતો તહાં પાંચ રૂશી કણ્વ ૧ ગાલવ ૨ ઔતિથ્ય ૩ આંગીરસ ૪ બાર્હસ્પત્ય ૫ તેઓ જતા હતા તેઓને પશુ જાણીને એ પારધી મારવા ચાલ્યો પણ નજદીક જતે દયાવાન થઓ અને બહુ ઠંડની વખત હતી તે ઠંડથી રૂશીઓને પીડાતા જાણીને અગની વીગેરે લાવીને તેઓની ઠંડ મટાડી. પછી તેણે પુછું જે મારા શા પુણ્યથી તમારાં દરશન થયાં; તેઓએં કહું કે પૂર્વ જનમેં ધણો લોભી વાંણીઓ નામેં કડવો તું હતો. તારેં એક સમેં કોઈ યોગી તારે ગેર આવ્યા. તેની પૂજા તેં કીધી અને પુછું જે કીયા વ્રતથી મહાપાપ મટે. પછી તેણેં કહીશ જે કાલાષ્ટમી શીવનું વ્રત જે ભાદરવા વદ ૮ તે દહાડે ગાયના મૂત્રથી પછી પાણીથી નાહીનેં ધંતુરાના ફુલથી શીવ પુજા કરવી.

× × ×

અ. ૩

તે માંધાતાએ (પૂર્વ જન્મના વાણીઆ કડવાએં) બ્રાંમણની વ્રતીઓ બંધ કરી તારેં બ્રામણોએ પાંચાલ દેશમાં જૈનેં કણ્વ રૂશીની પાસેં પોતાનું દુખ કહીશ તેણે પોતાના શિષ્ય ગાલવને મોકલી રાજાને કેહેવરાવ્યું જે તારો પેહેલો જન્મ સંભાર. તું શાથી રાજ્ય પામ્યો છું. પછી તેને પેહેલો જન્મ સાંભરો. અનેં એ રાજા પાંચલ દેશમાં રૂશીનાં દરશન સારૂ સેના સહીત આવ્યો. તેનેં પાંચાલમાં બ્રામણોનેં ગામ વસાવી આપવાનું રૂશીએ કહીશ.

પછી ગાલવને મોકલી ૧૮૦૦૦ બ્રામણોને તહા તેડાવ્યા અને એ જ વખતમા સોરઠના વાણીઆઓ ૩૬૦૦૦ તહા જાત્રાએ આવ્યા હતા તેઓને પણ તે જ વખત તેડાવીને તહા કંડુલ ગામ વસાવીને તહા રાખ્યા

અન્ત-(અધ્યાય ૧૪ મો) જારેં દ્રૌપદીયેં સહીત પાડવો વનવાસ નીસરા સારેં તાલ પર્વતમાં આવીનેં કેટલાક દિવસ રહા હતા અને તહાં રહીને શ્રી ક્રસનની વીનતી કીધી તારેં શ્રી ક્રસ્નેં આવીને કહીઊ કે મત્સ્ય દેશનો રાજા વીરાટ નાંમેં છે તે ધર્મવાલો છે તહા તમે જૈનેં સુખેં વસો પછી કાપિલ-સ્થાનમાં તીર્થ યાત્રા કરીનેં વૈરાટપુરમા ગઆ

આ મહાત્મ્ય જે સાંભલશે તેનેં દીકરો ધન જે ઇછા હશે તે મલશે અનેં રાજા તથા ચોર વીગેરેનો ભય તેને ઉપજશે નહીં એમા સશય નથી

સોનું ધન ગામ વસ્ત્ર વીગેરે આ વાંચનારનેં જે આપને તે અક્ષય ફલ પામશે

વિષયાદિ-આમા પાચાલ દેશમા માધાતાએ (પૂર્વ જન્મના એક લોભી વાણીઆએ) શાપથી મુક્ત થતા કણ્વની પ્રેરણાથી કડુલ ગામ વસાવ્યું, ગાલવા નામે બ્રાહ્મણો અને વાણીયાઓને ત્યા વસાવ્યા અને એ સ્થળે તીર્થ સ્થાપ્યું, એ પ્રસગ વર્ણવેલો છે આના ચૌદ અધ્યાય છે, તેનો સાર માત્ર આમા આપેલો છે ૧ લા અધ્યાયમા કડવો વાણીઓ કણ્વાદિના શાપાનુગ્રહથી માધાતા રૂપે અવતરવાનું વરદાન પામ્યો તે, ૨ જામા યુવનાશ્વને પેટ માંધાતાનો જન્મ થયો તે, ૩ જામા માંધાતાએ કંડુલ (કણ્વાલય) ગામ વસાવ્યુ તે, ૪ થામાં કડુલ ગામની સીમા અને બ્રહ્મકુડાદિ તીર્થસ્થાનોનું નિર્માણ, ૫ મામા કંડોલીઆ બ્રાહ્મણ(ગાલવા કાલવા, કપોલા પણ નામ પડ્યા તે)ની તથા પ્રાગ્વાટ વાણીયાઓની ઉત્પત્તિ, ૬ઠ્ઠામાં એ વનનું પાપનોદ નામ શા રીતે પડ્યું તે, ૭ મામાં તે તીર્થમા ચારણને કણ્વ ઋષિની પ્રેરણાથી તપ કરતા શિવે આપેલુ વરદાન, ૮ મામા સ્વયમ્ભૂ દેવ અને દેવીની સ્થાપના, ૯ મામા કાશીની જ્ઞાનવાપી જેવી સત્યવાપી, શિવમુખી ગગા આદિની સ્થાપના, ૧૦ મામા દેવીઓનું નિર્માણ, ૧૧ મામા એક નિત્યા બ્રાહ્મણીની કથા, ૧૨ મામા રામચદ્રનું રાવણહત્યાના પાપના નિવારણાર્થે કંડુલમા સ્નાન, ૧૩ મામાં કૃષ્ણના પુત્ર સાબની શા(સાં)બપુરી, જાજલિ ઋષિનું સોરઠના ચૌલુક્યવશી રાજાની કન્યા સાથે સ્વયવરથી લગ્ન, તાલ દૈત્યના હનનથી તે સ્થળનું તાલગિરિ નામ વિગેરે, તથા ૧૪ મામા દુકાળથી ઉજ્જડ થયેલા એ ગામની સુકાળમા પુન સ્થાપના, પાડવોનો નિવાસ આદિ, વર્ણવેલા છે

વિશેષ-સ્ક૦પુરાણાદિમાથી આમ વિવિધ ગામ સ્થપાયાના હેવાલોના તારણો કઢાવાય તો તેથી ઉપયોગી માહિતી મળે એમ છે આ આખ્યાન ઉતારતા લહીઆએ ભૂલથી ૧૩૦ મા પાનાનો આક બેવડો નાખ્યાથી કુલ પાના ૧૩૦-૪ ને બદલે ૧૩૦-૫ થવા જોઇએ છે

અં. ૪૬–૧–૫૪–કાનાજીનાં કવિત–ગુ. ઍ. કે.–પૃ. ૧૩૪

આરંભ–કવીત ભૂપતશંઘના બાપ કાનાજીનાં

સંચશે તે થાશે સરપ. ધરતી ઊપર ધેંગ.
તેમાં આતર શંઘ. કરી નવાલી કાનડા. ૧
પાટીલે પોશાલ સઊ. નરપત ભણીઆ નનો
છત્રપતી શંશાર દદો. કલમેં લખો કાનડા. ૨
તેં ખાગેં નારણ તણા. લીધી ધર લંકાલ
ચક બાધી ચઊબા(વા)લ. તને કરે સલામું કાનડા. ૩
લાપશીઊં વાલા લંધર. દીના દેતરોજા
લાખેં લાંગે ના. કરોડું જમતાં કાનડા. ૪

વિષયાદિ–અં. ૪૬–૧–૫૬ વાળા કાનાજી સંબંધી આ ચાર કવિતો છે, પણ ત્યાં આપેલી હકીકતમાં નહીં આપતાં અહીં છૂટાં ઉતારેલાં છે.

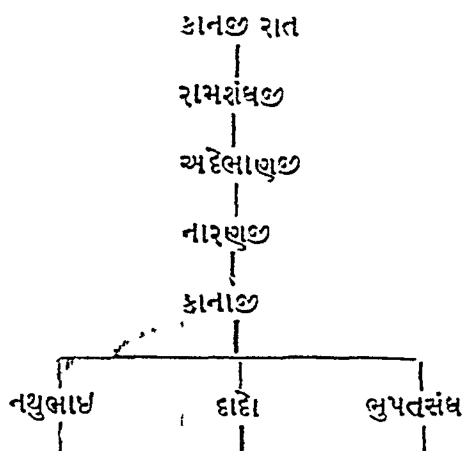
વિશેષ–૧. આ ઉપરાંત એક નીચેનો છૂટો દૂહો છેઃ—

કોન પાપસે અવતરે ખડે બાપકે પૂત.
માગણ માગે પામરી ઘરમાં ન મિલે સુ(સૂ)ત.

૨. આના પછીના ૧૩૫ મા પાના ઉપર ભુપતશંઘનાં ૭ કવિતો ઉતારેલાં છે, પણ એ કવિતો પાછાં ભુપતસંઘની વાર્તા(જુઓ અં. ૪૬–૧–૫૬)માં આવતાં હોવાથી તેની વિગતવાર નોંધ અહીં લીધી નથી.

અં. ૪૬–૧–૫૫–ભંકોડાના ઠાકોરની વંશાવલિ–ગુ. ઍ. વંશવૃક્ષ–પૃ. ૧૩૬–૭.

આરંભ–ભંકોડાના ઠાકોરડાની વંશાવલિ મેં. ગુલાબચંદના કહાથી લખી.

વિષયાદિ—આમા બકોડાના ઠાકોરની કાનજી રાતથી ચૌદેક પેઢી સુધીની વશા વલિનું વૃક્ષ ઉતારેલુ છે દરેકની શાખા (વશજ) પાદડાના આકાર કાઢી તેમા નામ લખ્યા છે અને એ પાદડામાથી પાછુ બીજી દોરી ફાંકુ કાઢી, તેના ફળમા ૩૫ પાદડાના આકારમા તેના વશજના નામ લખ્યા છે

ગ્રં. ૪૯–૧–૫૯ ચુવાળના ઠાકોર કાનાજીની હકીગત– ગુ. એ. વા.–પૃ. ૧૩૭–૧૪૩

આરભ–દેતરોજના બારોટ હીર વીરશધ ચુવાલીઆના દસોંદી તેણું તથા ગામેતી સબલશધજીએ લખાવેલી વાત સોલકીનું રાજ ટુકટોડેથી પાટણુ આવુ પછી કાબરીએ થઅુ તહાથી એક પાખીજી લુણાવાડે ગઅુ

અને એકનેં દેતરોજના (કાંઝના) કોાનીની દીકરી સાથે સબધ થઓ તેથી તેના વશ કોલીની નાતમાં ભલ્યો તે કઇ વખતમા તથા કોણુ તે અમનેં માલમ નથી પછી તેના વશમા કાનાજી રાત થઆ તેને ચુવાલીરા ગામો હતા તેથી ચુવાલ પરગણું કહેવાયુ તથા ચુવાલીઆ કોલી કહેવાઆ એ કાનજી રાતનેં અકબરશાએં નોબત ચૌપદાર અબદાગીરી વગેરે આપા હતા અનેં પ્રથમ એ પોતાને રાજ કેહેવરાવતા હતા તેને સમોવડીઆએં રાત (એટલે હજામ) કહેવા માડા પણુ અકબરની ફોજ સાથેં કાનાજીએં ખૂબ લડાઇ કરી અને (રાતનો કીતાબ) પોતેં કબુન રાખ્યો અનેં તેની સાથે લડવાની હીંમત અકબરનો ઉમરાવ કોઇ રાખી સકતો ન હોતો

તેનો દોહો

મુગનાણી કહે મુગલનેં તુ કાનડ દેશ મ જા
છોડ અકબરી ચાકરી હું કાઉં તું ખા ૧

અન્ત

હણી કરંતી બકોર સોર ગટી સાહ આગે દોડી, બણી બાત ગુણી સાચી શ્રવણે સભાણ
આગરે કહા તો જઉ ગાગરો કાનરો આગેં, કાનરો ગાગરો દુલે હુઓ દુલે કાન ૧
જબ જાળા લહે ભડા ત્રબાલા ધરાવે જોર, ગુઠાલા વધોરો કાલા નાંહાણી સતાબ
પેંગાલા કરા ધોઆ ગુણો સાહ કહે મલ, નેજાલા ખલલાં સોતા મારેઆ નવાબ ૨
મારકાઢ હથમ મેળે ફારકા જોરકા મડે ધુમાડે નવડી ધરા કાઢે શમા ધાણુ
ગવાડે સાંધુંવા શાગ નમાડે ત્રવેકા ગઢા બજાડે બાપરી ગાદી દરો અરેબાણ ૩
એ ઓંાણી સાહશુ સદા ધરેણો કાનરો આગે, ધરા સાહતણી સરે મટે નહીં ધાદ
વાહ વાહ હુઇ એતો ઉમરાવ આગે વાવા, ચાહશ રસાલા પાડે કાનો પાદશાહ ૪

વિષયાદિ–૧ આ, ચુવાળના કોળી ઠાકોર અને સોલકી વશના રાજની કોલણ રાણીથી થયેલા ઠાકોરના વશજ કાનાજીએ મોગલ બાદશાહ અકબર તથા શાહજહાં

નનાં લશ્કરો સામે લડાઇઓ લડી પરાક્રમો કરેલાં તેની વાર્તા છે. આ વાર્તામાં નીચેના પ્રસંગો છેઃ–૧ અકબરનાં લશ્કરોને સતામણી, ૨ કાનાજીની પ્રથમની દરિદ્રાવસ્થા અને માતાજીનું વરદાન, ૩ બહુચરાજીનું મૂલ સ્થાનક દેતરોજ, ૪ કાનાજીના ત્રણ દીકરાને રાજ્યની વહેંચણી, ૪ કાનાજીએ ઔરંગઝેબના મોટા ભાઈ દારાશાહને આપેલો આશ્રય અને આઝમખાંના મારથી, તેની કરઝા ડુંગર અને કટોસણમાં સંતાકુકડીની લડાઈ અને ૫ વાયડા બ્રાહ્મણ અને વાયડા વાણીઆને આશ્રય.

૨. પ્રસ્તુત પ્રતિમાં આ પ્રસંગો ઉપર જણાવેલા ક્રમે આપેલા છે, પણ તે સમયના ક્રમને અનુસરતા નથી પરંતુ આડાઅવળી લખાયા લાગે છે. તેમ જ અકબરશાહના વખતના કાનાજી રાત તે બાદશાહ ઔરંગઝેબના ભાઈ દારાશાહને આશ્રય આપનારા કાનાજી હોઈ ન શકે. વાર્તા લખનારને જ આ અજુગતું લાગ્યાથી તેણે એવી ટીપ કરી છે કે "આગળ લખેલા કાનાજી અને આ કાનાજીની વાતોમાં ઉલટપુલટ થાય છે તેથી બરોબર હકીગત માલમ પડતી નથી." (જુઓ પાનું ૧૪૦) દારાશાહને આશ્રય આપનાર કાનાજી સંવત ૧૭૭૬ માં હોવાનું ભંકોડાના પાદરના શિવાલયની છત્રીના લેખથી સમજાય છે. એટલે બે કાનાજી થયલા; તેમાંનો પહેલો અકબરશાહના વખતમાં અને બીજો (અદેભાણ કાનાજી) ઔરંગઝેબના સમયનો.

૩. હાલનાં બહુચરાજી માતાનું મૂલ સ્થાનક દેતરોજ, ચુંવાળના મધ્ય ભાગના ગામમાં હતું એમ આમાં જણાવેલું છે. વાર્તા લખાવનારે તેની પુષ્ટિમાં પણ એમ જણાવેલું છે કે "બહુચરાજીના ભક્ત વલ્લભ ભટે પણ 'ચુંવાળના ચોકની' એમ ગાયું છે."

વિશેષ–૧. આવી ઐતિહાસિક હકીગત મોગલ બાદશાહોના સમયમાં ગુજરાતમાં કેવી રીતે કોળીઓ, જતો (મુસલમાનની જાત), સિંધીઓ, આરબો, મરાઠાઓ વગેરે મુલકો દબાવી દબાવીને ત્રાસ મચાવતા અને તેમને ત્યાંથી મારી કાઢવા વખતોવખત મોગલાઈ સુબાઓ અને પેશ્વાઈ સેનાપતિઓ સાથે લઢાઈઓ લઢી લુટો ચલાવતા તેનો ખ્યાલ આપે છે.

૨ કવીશ્વર દલપતરામે સંશોધન કરી પ્રકટ કરાવેલા "રત્નમાલ"ના પુસ્તકમાં આ વાર્તાના પ્રસંગો સમયના અનુક્રમે (પાનાં ૪૨૭–૩૭) તારવી આપેલા છે; પરંતુ મૂલનાં કવિતો આદિમાં કેટલાક મનસ્વી સુધારાઓ કરેલા જણાય છે.

અં. ૪૬–૧–૫૭–ભૂપતસિંહની વાર્તા વગેરે–ગુ. ઐ. વા.– પૃ. ૧૪૩–૪૯

વિષયાદિ–આમાં (અં. ૩૬–૧–૫૪ વાળા) કાનાજી રાતના ત્રીજા દીકરા ભૂપતસિંહ(શંઘ)નાં કડીના મલ્હારરાવ સામેના બહારવટાનાં તેમ જ તેને ખરી વખતે અને ગોદડના કાઠીને મદદ આપ્યાનાં પરાક્રમો વર્ણવેલાં છે. પ્રસંગ ટુંકમા આમ છેઃ–

૧. ભૂપતશંઘે પોતાના ભાઈ દાદાજી અને તેના દીકરાને મારી તેમનો ગરાસ પડાવી લીધો અને ભંકોડામાં તખ્ત રાખ્યું. તેણે કડીવાળા મલ્હારરાવનાં ત્રણ ગામ દબાવ્યાં હતાં.

તે મલ્હારરાવે પાછા માગતાં ભૂપતસિંહે બહારવટું ખેડ્યું અને ૨૦૦૦ માણસોની કુમકથી મલ્હારરાવને ઘણો માર માર્યો. ભૂપતસિંહ એટલો બધો શૂરવીર હતો કે મલ્હાર રાવને પુત્ર અવતરતા તેની તરફથી સુઠ લેવાને એક છોકરી બજારમા જતા વોરાએ તેને કહ્યુ કે સુઠ તો ભૂપતસિંહની મા ખાઇ ગઇ, આથી તે વોરાને મલ્હારરાવે લુંટ્યો ત્યારે ભૂપતસિંહે તેને એની નુકસાની ભરી આપી મલ્હારરાવને અંગ્રેજ સરકાર સાથે (સને ૧૮૦૧) ટંટો થતા ઝીંઝુવાડેથી મલ્હારરાવે તેને બોલાવી પોતાનો કુટુંબકબીલો તેને સોંપ્યો. તેણે ગોહડ કાઠીનું જુનાગઢના નવાબની ફોજ સામે રક્ષણ કરી ધાધલપુરનો કિલ્લો ટકાવ્યો હતો એણે અગણોતરા કાળમા ઘણા ઢાઢીઓને જીવાડ્યા હતા

૨ ભૂપતસિંહને હલવદવાળાના ભાઈ મેંથાણના ગરાશીઆની દીકરી ઝાલી બાઈ પરણી અને તે સગપણથી તેણે તેનો ગરાસ બચાવ્યો તે બકોડાની આસપાસના સો સો ગાઉ ફરતે લુટ કરતો, અને મોટા મોટા રાજાઓને કાયર કરતો, પણ 'અજવાળી અને અંધારી' બારશે બ્રાહ્મણો જમાડતો, ગરીબ લોકોને સદાવ્રત આપતો, તીર્થ વાસીઓને સંતોખતો, તેને માટે કહેવાય છે કે

દેતરાજા દુનીઆમાંઅ દખણી કરતા ડોળ
વધીને કાઢો વોલ, ભાલાની અણીએ ભૂપતા

તે સંવત ૧૮૭૦ મરણ પામ્યો તેની વહુ મુળીબાઈએ પોતાના જેઠ દાદાજીના બે દીકરાને દત્તક લીધા તેના વચનો ઉલ્ટ્યો દોલતરાય રામાજીની રખાતથી જન્મ્યાથી તેનો ભાગ કાપી નાખવાની તદબીર થયેલી અને તે ખવાસ ગણાયાથી ઠાકરડાઓએ તેને પોતાની દીકરી પરણાવી નહિ

વિશેષ-૧ આ વાર્તાનો કેટલોક ભાગ કવીશ્વર દલપતરામે સંશોધન કરી પ્રસિદ્ધ કરેલી "રત્નમાળ"મા પાને ૪૩૮-૪૪૨ પ્રકટ થયો છે અને બીજા ફકરાવાળો ભાગ પડતો મૂકેલો છે એમા મલ્હારરાવ સાથેના સંગ્રામના આઠ "કવિત્ત" (દોહા) ભૂપતસિંહના પ્રકટ થયેલાં છે, પરંતુ ધાધલપુરના કિલ્લાના રક્ષણનું નીચેનું ગીત પ્રકટ થયલું નથી –

ખરો ખેડ ખવડા તણી ભેલ માતી ખરી લાખ લાખા હલા મેલ લાડો
જોરવર રાજ્યથી બીરન હુઇ જદી આવીઓ ભૂપતો તદે આડો ૧
ખેધ ખરા થાણરા વેધ માતા ખરા ધરાપર ધમધમે ગેણ ધ્રૂજે
બીર ગોહડ તણી તાણવા મહા બડ ડમર કર આવીઓ કાન દૂજે ૨
દેમરા કુંઅરા નરા ચાલતા દરાબ. વરાભ ગત સીંધુવા રાગ વાગે
ઝીકતો આભસર ટેક 'દ ઝીલીઓ ખેલીઓ પ્રજરા બીચ ખાગે ૩
અલગારો ખેડીઓ નાઠ દર ઊકરો. હવે હઇ પાણ ધમચાણ હાખે
બાદર્શ ધરાવે અઓ ધર ભૂપતો, રાવ કાઠા તણી ધરા રાખે ૪

૨ આ વાર્તાનો સંક્ષેપ "રાસમાળા"માં ભાગ બીજાના પાના ૧૩૪, ૩૫મા પ્રકટ થયલો છે

૩. આ પ્રકરણ પૂરૂં થતાં નીચે પ્રમાણે લખેલું છેઃ—

"આ દેશમાં કેટલાંએક વરશ મરાઠાઓએ હુકમ ચલાવ્યો તથા કેટલાંએક વરશ સીધી તથા જત લોકોએ જુલમ લુટફાટ વગેરે કરાં. કેટલાંએક વરશ કોલીઓએ જુલમ કરો. હવે ઇંગ્રેજ સરકાર થઆ તેની ખોલીનું કવીત.

ધકડે ગએ તીકરે ગએ ગએ ભેંણસે જાન
કોલી ભાઇનું ઊઠું ગયું હવે થઆ ગુડમેન ॥ ૧ ॥

અં. ૪૬–૧–૫૮–બહુચરાજીનો લેખ–ઐ. ગુ. લે–પૃ. ૧૫૦

આરંભ–શ્રી बहिंचरायैः नमः । स जयति० ॥ સંવત ૧૯૩૯ વર્ષે શાકે ૧૭૦૫ પ્રવર્તમાને ॥ વૈશાખ માસે કૃષ્ણ પક્ષે દર(શ)મ્યાં રવિ વાસરે તદ્દિને રાજાધિરાજ શ્રીમંત દમસિંહસુત સેનાખાસખેલ શ્રી ફતેહસિંહરાવ તસ્યાનુજ શ્રીમંત માનાજીરાવ ગાયકવાડ શ્રી બહિંચરાજીની આજ્ઞાથી નવીન મંડપ સિદ્ધ કરાવ્યો છે તે મડપની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે શ્રીમંતે પોતાના આશ્રિત ધરના બ્રાહ્મણ નથુભટ તથા બ્રાહ્મણ સાઠોદરા હરિભાઈ પાઠક વગેરેને મોકલીને પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે મંડપના કારિગર પાટણના ઠાર ચકુ યાદવ તથા ઠાર જગજીવન ભૂલા તથા કુઆર એ મંડપના કામ ઉપર બ્રાહ્મણ શ્રીમાળિ વ્યાસ અંબારામ વિજેરામઃ શ્રીવડોદરાનાએ મંડપ પરિપૂર્ણ અશ્વિન સુદિ ૧૦ તિથૌ રવિવાસરે તદ્દિને પૂર્ણ થયો છે તસ્ય દ્રવ્ય રૂપૈઆ : ૬૫૨૫ થયા છેઃ લિખિતં ॥ જોશીઃ મનસારામ જેઠાઃ બ્રાહ્મણ પુષ્કર્ણાઃ શ્રીરસ્તુઃ

વિષયાદિ–ઉપલા આરંભમાં જ વિગત સ્પષ્ટ છે.

અં. ૪૬–૧–૫૯–રાજપુત છત્રીસ કુલીની ગાદીઓ–ઐ. ગુ. ક.–પૃ. ૧૫૧–૨

વિશેષ–૧ લું ને ૨ જું કવિત્ત (છપ્પો) અં. ૨૩–ક. વાળાં પહેલાં બે કવિત્તને થોડાંક પાઠાંતરો બાદ મળતાં છે; ત્રીજું ગઢવાળું કવિત્ત અં. ૨૩–ગ. વાળાને મળતું છે. છેલ્લું કવિત્ત નીચે પ્રમાણે છેઃ–

મનોરગઢ સામત હુવો. હુવો અજમેર સમસૂર.
પોગલગઢ ગજમાલ હુવો. હુવો ભોજસો જાલંધર.
આલ્યપાલ્ય અરખત હુવો. હુવો હાંસુ પારકર
નવે કોટ કરડા થકી, થર પરમારે લહી થપીએઃ
ભાઇઆં ધર ઉપરે, ગઢ જુજવા વેંચી દીએઃ ॥

અં. ૪૬-૧-૬૦-૨ા ખેંગારની વાર્તા-ઐ. ગુ. વા -પૃ. ૧૫૩-૧૬૩

વિશેષ-આ વાર્તા કઈક ભાષાફેર સાથે કવીશ્વર દલપતરામે સશોધેલી "રત્નમાળ"મા પાના ૨૫૨-૨૭૦ મા પ્રકટ થયલી છે "રાસમાળા"ના ભાષાતરના ભાગ ૧ લામા પાના ૨૧૮ થી ૨૩૦ મા આ વાર્તા પ્રકાશાન્તરે (મૂળ ગુજરાતીનુ ઇગ્રેજી અને ઇગ્રેજીનુ ગુજરાતી ભાષાતર, એટલે કે ઘણા ફેરફાર સાથે) પ્રકટ થયલી છે દુહાઓની ભાષાનું પણ ક્વચિત્ નવીન સસ્કરણ આ બન્નેમા થયલુ છે.

અં. ૪૬-૧-૬૧-કરણસાગરની વાર્તા-ઐ ગુ. વા-પૃ ૧૬૪-૧૬૫

વિષયાદિ-આમા કરણસાગર નામનો મોટા સરોવરની અને એ નામના પ્રાચીન ગામની નીચે જણાવેલી હકીકત ટુકમા આપેલી છે, મૂળ ગામ હતુ ત્યારે તેમા બાવન માઢ 'કલબીઓ'ના અને ૮૦૦ (ઘર) હતા, તેના હાલ ત્રણ પરા થઈ ગયા છે અકબરના સમયમા તે આબાદ હતુ, એમ ટોડરમલની 'ફેરીસ્ત'થી અને મહેમદાવાદની મસજીદના લેખથી જણાય છે આ તલાવમા રૂપેણ નદી વાળેલી હતી, પણ સ ૧૮૭૦ મા તેની પશ્ચિમની પાળ ભેદીને નદી નિસર્યાથી તળાવમા પાણી રહેતુ નથી, અને નદી ઝીંઝુવાડાના રણમાં જાય છે

વિશેષ-આ હકીગત લખાવનાર વિષે જણાવવામા આવે છે કે તેનું નામ કરણસાગરના ઠાકરડા જહાજી રામા છે તેઓ દેલવાડાના ઠાકરડા જેઓ અસલ કાલરીના ઘાટ રજપૂત હતા તેમના પૂર્વજ કોલીની દીકરીને પરણ્યાથી વટલ્યા હતા, તેથી તેઓ કોળી મકવાણા કટોસણના ભાયાત ગણાય છે, તેનના વહીવચા ધોળકામા છે

અં. ૪૬-૧-૬૨-મુજપુરની હકીગત-ઐ. ગુ. વા-પૃ. ૧૬૫-૬૬

આરભ-લ આચારજ રાયચદજી દલમજી ગામ મુજપુરની પોશાલના ગુરૂ

છપ્પય માલવ ધરપતી મુજ, ભોગ ભોગવે વિશાલહ
નાહદત નરદત, અતી પોઢો પ્રતિપાલહ
ભોજરાજ સબલ, હણ્યો તે પુત્ર રાજહ કારણ
તે હત્યા ઉતારવા, આવ્યો ક્ષેત્ર ધરમારણ
પરમાર વશ પ્રથવી તે અમલ છત્ર ધરો રાય ભોજ સર
વાશિઓ મુજે મુજપર સવત ત્રણ ઇકલતર

૧ સબલભાઇના દીકરો મુજે તેને મારી નાખવાનો હુકમ કરો હતો તે પાપ છુટવા સોરેશ્વરની જાત્રા કરવા આવો તારેં મુજપુર ગામ વસાવુ

૪ ૨ ૦ ૧
वे(वेद)नेत्रनभसचन्द्रमितेब्दे कार्तिके सितर्तिथौ गुरुवारे ।
मूलदेवनृपतितिल्केन ग्रामदानमिति पद्वितेभ्य ॥

માંડલમાં જોશી દેવશંકર શીવશંકરે લખાવો પુરાણી હરગોવીંદના ભાઈ. મુજપુરને પાદર છારીઞું તલાવ છે તેના ખોટ નીચે માણસનાં હાડકાં ડાટાં હોય તે બીજે દહાડે જોઇયેં તો જોવામાં આવતાં નથી માટી જેવી માટી થૈ જાય છે. લોટેશ્વર મહાદેવ છે તહાં અસલના વખતનો કુંડ છે તેની ઇમારત મોઢેરાના કુંડથી સરસ છે.

વિષયાદિ–આ ધારાનગરના મુંજે ધર્મારણ્યમાં (મોઢેરા પાસે) મુંજપુર સં.૧૦૦૩ માં વસાવ્યું ('ઉપર છપયમાં સંવત ત્રણ ઇકલંતર' લખ્યું છે તેમાં ભૂલ છે) તેનો ઉલ્લેખ છે તથા શ્લોકમાં જ આ ગામ મૂલરાજે સંવત ૧૦૨૪ માં પંડિતોને દાનમાં દીધાનો ઉલ્લેખ છે.

અં. ૪૬–૧–૬૩–હમીરખાં પીરની વાર્તા–ઐ. ગુ. વા.–પૃ. ૧૬૬–૭

વિષયાદિ–આ વાતનો સાર નીચે પ્રમાણે છેઃ રાણપુરના થાણદાર આજમખાનના ભાઈ હમીરખાનની સલાહથી અલાઉના રાજા કાઠી લુણવીર ખાચરે જસદણના કાઠી ખુમાણની વહુ ઘોડે ચઢીને પોતાને ઘેર આવી તેને ધણીઆણી કરી રાખી. આથી ખુમાણે અલાઉ ઉપર 'ફેરો' (ચઢાઇ–લુંટ) કર્યો. આજમખાન રાણપુરનો કીલ્લો કરાવતો હતો તેથી તે સ્વતંત્ર થવાની દેહશતથી પાદશાહે તે કીલ્લો અધુરો રખાવી તેને અમદાવાદ પાછો બોલાવ્યો. હમીરખાન અલાઉના કાઠીની મદદે ધાયો, પણ બોટાદની દક્ષિણે પાંચ ગાઉ ઉપર 'ઉગામડીયે' ઘવાયો. તેના લોહી નીગળતા દેહને ખાટલે ઘાલી રાણપુર લાવ્યા ત્યાં તે મુવો. તેની કબર રાણપુરમાં તેમ જ ઉગામડીએ રાણપુરને રસ્તે માર્ગમાં જ્યાં જ્યાં લોહી પડ્યુ હતું ત્યાં ત્યાં પણ કબરો ઉભી કરી. પછી અલાઉવાળા કાઠીએ જસદણ ઉપર 'ફેરો' કર્યો પણ તેમાં 'લુણવીર ખાચર' 'કામ આવ્યો.'

અં. ૪૬–૧–૬૪–બોટાદના કાઠીની વંશાવલિ–ઐ. ગુ. હ.–પૃ. ૧૬૭

વિષયાદિ–આ વંશાવલિ વિંછીઆના ગોદડ ખાચરથી શરૂ થાય છે અને તેના ચાર પુત્રમાંના મોટા ભોડા ખાચરનો વંશવેલો (તેમનાં ગામડાં સાથે) આપેલો છે. હાલ 'દાહો અને ગોદડ જીવતા છે' એમ જણાવેલું છે.

અં. ૪૬–૧–૬૫–કાલરી ગામ–ઐ. ગુ. હ.–પૃ. ૧૬૮

આરંભ–કાલરી ગામ. સોલંકી તેજમાલ કાલરીઆયેં કાલરી ગામ વસાવું. તથા તલાવનો એક કાંઠો બંધાવો. કાલરીના દરવાજા ઉપર લેખ છે તેમાં તે પોલ ચણાવાનું વરસ સં. ૧૮૧૧ લખું છે.

વિષયાદિ–આરંભથી સ્પષ્ટ છે.
